

Limba ROMÂNĂ

Nr. 5-6 (203-204) 2012 Revistă de știință și cultură

ANUL XXII
Chișinău

Limba
ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 5-6 (203-204) 2012

MAI-IUNIE

CHIȘINĂU

Publicație editată cu sprijinul
Institutului Cultural Român

R|O|M|Â|N|Ă

Apare la Chișinău din 1991

ISSN 0235-9111

Fondatori Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAȘ, Alexandru BANTOȘ

Editor Echipa redacției

Redactor-șef Alexandru BANTOȘ

**Redactor-șef
adjunct** Viorica-Ela CARAMAN

**Secretar general
de redacție** Oxana BEJAN

Redactor Elena ISTRATI

Lector Veronica ROTARU

**Concepție
grafică** Mihai BACINSCHI

**Coperta
și interior** Natalia CIORNAIA, *Orheiul Vechi* (fragment). Imagini de epocă din colecțiile Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală (p. 153, 172, 193, 205, 221, 232, 249, 251, 255)

**Colegiul
de redacție** Alexei AXAN, Ana BANTOȘ, Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia Mare), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureș), Mircea BORCILĂ (Cluj), Leo BUTNARU, Gheorghe CHIVU (București), Dorin CIMPOEȘU (București), Anatol CIOBANU, Ion CIOCANU, Theodor CODREANU (Huși), Nicolae DABIJA, Mircea A. DIACONU (Suceava), Andrei EȘANU, Nicolae FELECAN (Baia Mare), Gheorghe GONȚA, Ion HADÂRCĂ, Dan MĂNUCĂ (Iași), Nicolae MĂTCAȘ, Ioan MILICĂ (Iași), Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iași), Sergiu MUSTEAȚĂ, Adrian Dinu RACHIERU (Timișoara), Mina-Maria RUSU (București), Marius SALA (București), Constantin ȘCHIOPU, Ion UNGUREANU, Diana VRABIE (Bălți)

Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul de vedere al autorului și nu coincide neapărat cu cel al redacției.

Textele nepublicate nu se recenzează și nu se restituie.

Pentru corespondență:

**Căsuța poștală nr. 83, bd. Ștefan cel Mare nr. 134,
Chișinău, 2012, Republica Moldova. Tel.: 23 84 58, 23 87 03**

e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com

pagina web: www.limbaromana.md

SUMAR

ARGUMENT

Alexandru ZUB
Basarabia – 200

6

NOTA BENE

Alexandru BANTOȘ în dialog cu Petre GURAN
**Basarabia mai așteaptă să fie descoperită, cu dragoste,
 în complexitatea ei istorică**

10

EMINESCIANA

Ioan MILICĂ
Basarabia, orizont eminescian

29

Theodor CODREANU
Basarabia în publicistica eminesciană (I)

42

LECȚIILE ISTORIEI

Vlad MISCHEVCA

Un tratat anexionist

56

Valentin TOMULEȚ

**Etapile și specificul incorporării Basarabiei în sistemul economic
 și politic al Imperiului Rus (anii 1812-1868/1873)**

65

Dinu POȘTARENCU

**Eliminarea, în 1828, a limbii române din sistemul administrativ
 al Basarabiei**

81

Ioan C. POPA

Țărâtimea și biserica – piloni ai apărării identității românești în Basarabia

90

Ioan SCURTU

**Învățământul, știința și cultura Basarabiei integrate
 în statul național unitar român**

96

Anatol PETRENCU

**Raptul Basarabiei, Nordului Bucovinei, Ținutului Herța.
 Prima ocupație sovietică (1940-1941)**

106

Dorin CIMPOEȘU

**Amprenta Basarabiei pe relațiile dintre România și Rusia
 în secolul XX și primele două decenii ale secolului al XXI-lea**

118

LABIRINTUL CARTOGRAFIC AL ISTORIEI

126

DIMENSIUNI ALE UNITĂȚII NOASTRE

Laura TUGAREV

Sacrificiu și rezistență

130

Vasile BOTNARU în dialog cu Ana BLANDIANA,
Romulus RUSAN și Ioana BOCA**Despre memorie ca formă de justiție**

133

Antonina SÂRBU în dialog cu Anatol PĂDURARU

**Fratele meu a pus problema opririi masacrului limbii române
în Basarabia**

142

Mihail Gh. CIBOTARU

Cei mai periculoși ocupanți ai noștri suntem chiar noi

152

DIALOGUL ARTELOR

Leonora SĂDNIC

Magia unei lumi interioare

155

Natalia CIORNAIA

Concept și cuprindere (pagini color)

I-XVI

ITINERAR LEXICAL

Anatol EREMIĂ

Tradiții istorice și spiritualitate românească în toponimia Basarabiei

161

Lidia CODREANCA

**Interferența bilingvă în onomastica românească
din Basarabia (1812-1918)**

167

CĂRȚI ȘI ATITUDINI

Maria DANILOV

**Bucoavne basarabene: tiraje, reeditări și modele impuse
de cenzura sinodală (1814-1863)**

175

Ion CIOCANU

Contribuții la salvarea și dezvoltarea culturii românești în Basarabia (I)

182

CRITICĂ, ESEU

Adrian Dinu RACHIERU

Există o „literatură moldovenească”?

190

Dan MĂNUCĂ

De la identitatea obiectivă la identitatea impusă

197

Ana BANTOȘ	
Vladimir Beșleagă. Radiografia suferinței	203
Diana VRABIE	
Orașul Bălți în viziunea unor scriitori (Geo Bogza – <i>Un oraș din infern</i> și Ionel Teodoreanu – <i>La Medeleni</i>)	208

PORTRET

Valeria FRUNZE	
Petre Ștefănuță – promotor al valorilor naționale	215
Florin MARINESCU	
Un basarabean înflăcărat. Scriitorul Dumitru C. Moruzi	219

LIMBA ROMÂNĂ AZI

Adina DRAGOMIRESCU	
Principiul morfologic în ortografia limbii române	224
Natalia MOGLAN	
Incertitudinile prepoziției <i>pe</i> în limba română	230
Andrei CRIJANOVSCI	
Limba Română și noi	234
Tudor NEDELCEA	
O nouă limbă: „vlaha”	240
Mina-Maria RUSU	
Limba ca spațiu al locuirii. Arhetipul paradigmei verbului românesc	246

EVENIMENT

Dorin CIMPOEȘU	
Conferința internațională consacrată împlinirii a două secole de la ocuparea Basarabiei de către Rusia	250
Doina CERNICA	
Istoria Basarabiei la Suceava	253
Ziua Mondială a Poeziei și cuvântul românesc la Cernăuți	257
Elena BUTUCEL	
Cititorul, cartea, scriitorul	263
Laura TUGAREV	
Festivalul Filmului Francofon – la cea de-a 12-a ediție în Republica Moldova	265

ABONAMENT

Citiți revista noastră și în 2012	268
--	-----

Alexandru ZUB

Basarabia – 200

A.Z. – istoric, membru al Academiei Române.

Bicentenarul unui rapt teritorial, cu urmări ne-spuse de dramatice pentru locuitorii în cauză, constituie oricum un „eveniment” ce trebuie consemnat. Mai întâi, fiindcă o asemenea durată, în contextul unui dinamism geopolitic atât de febril, e în stare să nască mereu alte probleme. În al doilea rând, fiindcă cele vechi, motivate cronotopic și etnocultural, au căpătat nuanțe insolite, de natură să întretină confuzia, deruta, lipsa de orizont.

Basarabia, după cum se știe, e numită astfel din 1812, anul tragicei anexiuni de către Rusia lui Alexandru I, imperiu atunci în plină extensie, cu veleități asimilatoare ce nu s-au stins până în zilele noastre. Anterior, Basarabia definea numai o mică fâșie, de-a lungul Dunării de Jos, până la vărsare, numită așa spre a o deosebi de restul Moldovei istorice. Mai apoi, numele respectiv a fost extins asupra zonei dintre Prut și Nistru, pe care Rusia și-a adjudecat-o, abuziv, prin tratatul de la București (1812), în cadrul unei strategii expansioniste demarată încă de Petru cel Mare.

Moldova mai suferise totuși un rapt, în cadrul crizei orientale, la 1775, când Imperiul Habsburgic i-a răpit partea nordică, pe care a și numit-o *Bucovina*, Țara Fașilor, ca să se distingă de Țara Moldovei. Sunt anexiuni care au nutrit, în spațiul est-carpatic, un spirit resurecțional și revendicativ ce avea să marcheze generații în șir, de la Vartolomei Măzăreanu la Gh. Asachi, de la Ionică Tăutul la M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, frații Hurmuzachi, C. Negri și alți „căzuși” care au militat, pe la jumătatea secolului XIX, pentru Unirea Princi-

patelor, reforme modernizatoare, creații autohtone comparabile cu valorile apusene.

Dintre „căzușii” de peste Prut, îndeosebi Alexandru Hasdeu și fiul său Bogdan-Petriceicu se cuvin amintiți pentru fervoarea lor civică, pe linia aceleiași nevoi de solidaritate panromânească. În pofida subminării lor sistematice, școlile și bisericile de acolo au izbutit totuși să mențină un „duh național”, sesizat ca atare de adepți, ca și de adversarii unionismului. La 1848, Kogălniceanu redacta un „proiect de constituție pentru România unită”, însă a trebuit să-l restrângă la spațiul moldav, cu gândul la un moment geopolitic mai favorabil cauzei naționale.

Războiul Crimeei și Convenția de la Paris au adus recuperarea câtorva județe, Cahul, Bolgrad și Ismail, pe liziera Dunării, astfel ca negoțul european să nu mai fie tulburat de imixtiuni rusești. Ele vor fi reanexate de imperiul țărilor după războiul din 1877/78, cu toate că statul român luase parte la acea confruntare, cu garanția că integritatea sa teritorială nu va avea de suferit.

Presa timpului a dezbătut pe larg chestiunea, cu argumente istorico-juridice și morale. Într-o suită de articole, M. Eminescu a făcut poate cel mai sever rechizitoriu la adresa politicii rusești de anexiune, comparând-o anume cu politica habsburgică din secolul anterior și relevând justetea cauzei românești, apărată atunci diplomatic de M. Kogălniceanu, iar *en historien* de A. D. Xenopol, mai ales în *Războaiele dintre ruși și turci*, două volume de mare impact până în zilele noastre, din care s-a și tradus esențialul pentru lumea savantă din afară.

Simbolul ștefanian era invocat în sprijin, așa cum fusese și la Putna, în 1871, sau cum va fi în 1883, cu ocazia dezvelirii statuii ecvestre din Iași, moment coincident, se știe, cu punerea în circulație a *Doinei* eminesciene, în care poetul evoca suferința românilor „de la Nistru pân’ la Tisa” și chema țara la o salutară insurgență. Regele Carol era somat, într-un discurs public, să-și aducă aminte că din coroana sa, forjată anume din tunul capturat la Plevna, lipseau două nestemate și că era timpul să le revendice.

S-a optat atunci pentru un acord cu puterile centrale, acord rămas secret până în 1914, când izbucnirea Marelui Război a silit România să-și reconsidere alianțele. Trebuia să opteze (dilemă insolubilă) pentru puterile Antantei, dacă voia să integreze Transilvania, sau pentru vechea alianță, dacă prefera Basarabia.

Războiul nu i-a fost, mult timp, favorabil. Abia în ultimul moment, dacă se poate spune așa, soarta armelor s-a schimbat pozitiv, țara s-a întregit substanțial, mai întâi prin votul basarabenilor (27 martie), apoi prin decizia buco-

vineană (28 noiembrie) și finalmente prin actul ardelean de la 1 decembrie 1918.

În România Mare, Basarabia a deținut, firesc, un loc special, grație refuzului Rusiei sovietice de a recunoaște noua stare de lucruri și unui context internațional la fel de confuz pe cât de aporetic. Negocierile româno-ruse n-au dus la rezultatul dorit. Din contra, Uniunea Sovietică a menținut anume o stare de neliniște, creând chiar, în Transnistria, o mică republică moldavă, ca un avant-post al vechii politici de expansiune. Abia prin pactul Briand-Kellog (1929) s-a ajuns la o anume relaxare pacifistă, de care România (reprezentată la Externe de N. Titulescu) va căuta să profite, dar nu s-a ajuns nicidecum la o reală stare de pace.

Dimpotrivă, pactul ruso-german de la Moscova, din 23 august 1939, a sporit neliniștea și a condus finalmente la anexarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord de către sovietici (28 iunie 1940), în condiții de nespus dramatism pentru românii din zonă și pentru țară în ansamblu.

Urmările se cunosc. Un război de reîntregire (22 iunie 1941), purtat și dincolo de Nistru, cu sacrificii umane și materiale inestimabile, apoi ocupația sovietică din 1944, care a însemnat și începutul unui nou regim, impus de ocupanți și durând până la fatidicul „Decembrie 1989”.

Pentru Basarabia, o schimbare semnificativă de statut nu s-a produs însă decât în 1991, prin disoluția imperiului sovietic și redefinirea acestuia în anii ce au urmat. Republica Moldova, în noua alcătuire, ezitând mereu între Federația Rusă și reintegrarea în statul român, a ajuns până la urmă să-și croiască o cale „autonomă” spre Uniunea Europeană, alături de România și aspirând pesemne la o soluție integrativă *à la longue*.

Două state și o națiune, așa s-a definit noua situație, caracterizată prin lipsa unei voințe politice limpezițoare și a unui proiect comun, comparabil cu cel pe seama căruia s-a ajuns la Unirea Principatelor, apoi la România interbelică.

Trebuie spus totuși că în pofida situației de criză, de instabilitate și de lipsă a unui orizont linișțitor, schimbările produse după 1989 au depășit sensibil așteptările anterioare. Destinul românesc al provinciei dintre Prut și Nistru a dobândit în mod sigur noi valențe, justificând optimismul.

Basarabia pe drumul deșteptării (anii '90)

Poze: M. Potârniche și T. Iovu

Alexandru BANTOȘ
 în dialog cu Petre GURAN

Basarabia mai așteaptă să fie descoperită, cu dragoste, în complexitatea ei istorică

A.B. – editor și publicist,
 redactor-șef al revistei
 „Limba Română”, directorul
 Casei Limbii Române
 „Nichita Stănescu”.

P.G. – director al Institutului
 Cultural Român
 „Mihai Eminescu”
 din Chișinău.

– Stimate domnule director Petre Guran, în decursul mai multor ani la Chișinău și București s-a tot discutat despre oportunitatea inaugurării în Republica Moldova a unei „Case a culturii române”, care iată că este un fapt deja împlinit – s-a deschis la 29 septembrie 2010, Dumneavoastră fiind director. Ce misiune are instituția pe care o conduceți și cum își îndeplinește programul, având în vedere condițiile de lucru, oarecum specifice, atmosfera din societate, colaborarea cu diverse instituții și organizații din Republica Moldova?

– Am definit misiunea Institutului Cultural Român la Chișinău chiar în discursul meu inaugural cu termenul „regăsire” și adăugam imediat că e vorba de o regăsire pe două axe, cea orizontală, care reprezintă cele două spații geografice, de-a dreapta și de-a stânga Prutului, dar și cea verticală, ceea ce înseamnă regăsirea trecutului într-o privire eliberată de ochelarii ideologici. Astăzi aș mai adăuga o a treia dimensiune a regăsirii, una psihologică, pe care aș numi-o regăsirea de sine. Precizez însă că nu există nicio rețetă a acestei regăsiri și că ea trebuie să fie un fenomen autentic și personal. Cât privește formula „Casă a culturii române”, eu sper că fiecare cămin din Republica Moldova are vocația de a fi o casă a culturii române, fie ca sensibilitate

culturală proprie, identitară, fie ca varietate a unei palete largi de culturi europene.

– **Să enumerăm cele mai importante acțiuni culturale desfășurate cu participarea ICR „Mihai Eminescu” de la deschidere încoace. Care dintre ele v-au produs satisfacția, bucuria gândului împlinit? Vă rog să vă referiți la natura dificultăților, obstacolelor pe care le-ați întâlnit în procesul de organizare a activității.**

– Aș menționa în primul rând acțiunea cea mai dificilă din punctul de vedere al infrastructurii, este vorba de Expoziția Stindardului liturgic al lui Ștefan cel Mare, o broderie de la sfârșitul sec. XV (evaluată la șapte milioane de euro) pe care este reprezentată o icoană a Sf. Gheorghe așezat pe tron, ținând sub picioare balaurul învins. Acesta a fost expus la Muzeul de Istorie din Chișinău timp de două săptămâni, din 27 august până pe 12 septembrie 2011. Apoi, dintre proiectele care m-au animat cel mai tare au fost cele legate de covorul basarabean (o expoziție temporară a colecției de covoare a Muzeului de Etnografie inaugurată printr-o sărbătoare de Drăgaica, Albumul covoarelor basarabene din aceeași colecție, care va apărea anul acesta, în cele din urmă, atelierul de țesătorie prin care am încercat să reinviem acest meșteșug), cele privitoare la formarea specialiștilor în restaurare și cele de creare a unor centre de excelență în domeniul universitar. Programul de Studii Avansate „Alexandru Sturdza” a început cu o sesiune de burse de cercetare în științele sociale și cu o serie de conferințe și colocvii organizate în mediul universitar, iar anul acesta se va îmbogăți cu un masterat dedicat studiului marilor cărți ale civilizației europene. Mă opresc aici deocamdată cu enumerarea, ca să nu transformăm interviul într-o dare de seamă.

Chișinău, 13 mai 2011. Petre Guran (al patrulea din dreapta) la aniversarea a douăzeci de la fondarea revistei „Limba Română”

– Vorbiți-ne, vă rog, despre echipa antrenată la derularea proiectelor ICR. Ce suport vă acordă partea moldovenească la organizarea manifestațiilor?

– Suntem o echipă mică dar devotată unui proiect mare. Ecaterina Dimancea-Dumbrăveanu și Andrei Nicolescu, colaboratorii mei apropiați, vă sunt deja cunoscuți. Toate proiectele noastre au fost realizate în colaborare cu actori culturali din Republica Moldova. Acesta a fost un principiu de acțiune, de a coopera sistematic un partener local sau de a răspunde unei inițiative locale. Acești actori culturali sunt deopotrivă cei publici (Ministerul Culturii, muzelele din Chișinău, Bălți, Soroca, săli de orchestră, universități), cât și cei privați (ONG-uri sau persoane fizice).

– Lumea largă, în diversitatea și complexitatea ei, ne poate fi adusă acasă prin intermediul unor acțiuni culturale de anvergură, de reală valoare culturală și profesională, cu mesaj clar pentru societate. Un asemenea prilej l-a constituit Festivalul internațional al școlilor de teatru, Bienala 2011 ș.a., organizate anul trecut la Chișinău cu sprijinul ICR „Mihai Eminescu”. În ce măsură aceste acțiuni și-au atins scopul propus?

– Evaluarea mea a fost la superlativ, în sensul că m-am întâlnit cu bucuria oamenilor, le-am văzut chipurile luminoase, dar mai important este faptul că ea coincide cu evaluarea mediatică și a publicului. Cooperările în domeniul teatrului, Classfest, dar și FINT (Festivalul Ideilor Noi în Teatru), Poduri de Teatru (Festivalul One Man Show), *Le soufleur de la peur* de Matei Vișniec au avut un mare succes. Dar dacă adăugăm evenimentele muzicale, cinematografice, filmul documentar (*Cronograf*) și filmul de animație (*Anim'est*), atunci marele public a avut de unde să-și aleagă pe pofta inimii. Ca performanță însă pe primul loc a fost tot Expoziția Stindardului liturgic al lui Ștefan cel Mare (cu icoana brodată a Sfântului Mare Mucenic Gheorghe) cu cei peste 20.000 de vizitatori ai săi. Însumate toate proiectele cu un public de peste câteva sute de mii de persoane, cele pomenite și altele încă, ne îngăduie să credem că o atât de puternică interacțiune culturală între România și Republica Moldova încă nu a avut loc.

– Guvernul Republicii Moldova a decis, pe 8 februarie, în sfârșit, să transmită în folosință, prin concesiune, ICR „Mihai Eminescu” o parte din fostul sediu al Zemstvei guberniale basarabene. Este un pas important pentru instituție și acum, desigur, contează ce cheltuieli va implica restaurarea edificiului. Ce urmează să întreprindeți pentru a pune în circuit vechiul ansamblu arhitectonic?

– Acesta este proiectul meu de suflet. M-am plimbat din nou zilele acestea în perimetrul străzilor Moara Roșie, Pruncul, Colina Pușkin, Anton Pann, B.-P. Hasdeu și împrejurimi, analizând potențialul cultural-turistic și de dez-

voltare durabilă al acestei zone, care prezervă trama stradală a Chișinăului din secolul al XVIII-lea. Din primele zile ale șederii mele la Chișinău m-am luptat cu sentimentul că asist la dispariția definitivă a memoriei de piatră a orașului. Mi-am propus însă să nu asist melancolic, ca un poet romantic pe ruinele antichității, ci să trezesc o conștiință culturală că aceste „ziduri vechi” sunt un patrimoniu de suflet, dar și economic. Chișinăul este parte a civilizației europene și își are vocația de a dialoga cu aceasta și prin intermediul turismului cultural. Or, trebuie să fie limpede că nimeni nu are să vină la Chișinău să vadă un pseudoManhattan din alucobond (material sintetic din care se fac fațadele clădirilor moderne) sau o masivă structură de beton cu perete de sticlă și nici reconstrucții Disneyland mai kitsch decât originalul. În mod paradoxal, orice efort de sincronizare tehnologică condamnă zonele noastre la anacronism. Cea mai inspirată pastişă dintr-un univers arhitectural globalizat este mai puțin valoroasă din punctul de vedere al vizitatorului străin decât jumătate de zid ruinat din piatră de Chișinău și mortar de pământ. Modernizarea urbanistică nu poate să însemne înlocuirea orașului vechi cu un oraș contemporan. Cele două trebuie să învețe să conviețuiască, mai ales în sensul că cel din urmă nu trebuie să-l strivească pe cel dintâi. Revin acum la întrebare. Văzând ruina orașului istoric și tristețea din ochii celor câțiva iubitori ai acestuia (aici trebuie să-i pomenesc pe Lică Sainciuc și grupul de tineri ini-moși de la Agenția pentru inspec-tare și restaurare a monumentelor), cunoscând lipsa acută de resurse financiare pentru restaurare, am propus Ministerului Culturii din Republica Moldova ca ICR Chișinău să preia în grijă un monument istoric în stare de abandon și proces de ruinare – există câteva zeci în Chișinău – și să-l restaureze după rigorile meseriei de restaurare. Mai mult de atât, am propus ca această restaurare să se transforme într-un șantier-școală, astfel încât să formăm oameni (elevi și ucenici ai școlilor profesionale, meșteri, arhitecți, ingineri constructori) în specializarea de restaurare. Despre costuri vom vorbi mai târziu, vreau să spun doar că restaurarea nu este ieftină, dar nici așa scumpă cum o

Petre Guran. Desant cultural în Basarabia

prezintă îndeobște firmele de construcții sau de restaurare, care au interesul să-și mărească veniturile.

– Preluarea sediului fostei Zemstve a guberniei Basarabia și transformarea ei într-o „școală de practică pentru tinerii formatori, meșteri populari și elevi din școlile profesionale” este o idee excepțională prin elementul de noutate ce-l comportă restaurarea unui obiectiv istoric, dar și prin perspectivele aplicative de rezonanță pe care le poate avea în final o asemenea acțiune temerară, în special pentru Chișinăul de azi. Așadar, stimat domnule director Petre Guran, cum va arăta școala de restauratori și cum evaluați impactul instituției asupra procesului de reconstituire și de valorificare a patrimoniului cultural din Republica Moldova?

– Aș vrea să profit de această întrebare și să introduc în dezbateră publică câteva concepte noi. Deoarece oamenii de știință au propagat credința că progresul tehnologic este infailibil și în mod necesar pozitiv (credință pe care oamenii mai clarvăzători o denunță azi ca fiind mincinoasă și dușmănoasă omului), în domeniul restaurării monumentelor istorice de multe ori „specialiștii” au optat pentru înlocuirea clădirii vechi cu una nouă, păstrând doar imaginea clădirii vechi. Cu un vers din *La steaua* lui Eminescu, putem spune despre câte o clădire „azi o vedem și nu e”, fiindcă într-adevăr materialitatea ei a fost înlocuită de ziduri noi sau, cum se spune în limbaj tehnic, „cămăși de beton”. Această metodă a predominat încă din secolul al XIX-lea (sunt mai cunoscute cazurile tragice ale Mănăstirii Argeșului și ale Bisericii Trei Ierarhi din Iași, „restaurate” prin demolare și reconstrucție de arhitectul francez André Lecomte du Noüy) și a rămas preponderentă ca filozofie de restaurare. De aceea propun să folosim concepte mai prudente, mai puțin încrezătoare în atotputernicia și omniștiința omului contemporan. Acestea sunt *conservare*, *reabilitare* și ca pandant social al lor *refuncționalizarea*. Clădirile vechi au fost construite de oameni care locuiau altfel decât noi, aveau alte nevoi, percepeau altfel lumea. În prezent în regiunile noastre ne aflăm în situația de a reorganiza o civilizație distrusă de un imens cataclism social. Acesta a fost totalitarismul comunist. Distrugând oamenii care locuiau în case vechi, casele vechi nu numai că au rămas fără stăpân, dar au fost grevate de oprobriul căruia i-au fost supuși oamenii vechi. De aceea o casă veche, cum ar fi un palat, dar și o dugheană de negustor, o casă țărănească, trebuie reabilitată moral, social și abia în al treilea rând fizic. Dacă ne apropiem de ea cu disprețul progresismului, ura proletcultismului și amnezia postcomunismului, restaurarea se va transforma în distrugere definitivă și irevocabilă. Unealta-simbol a combinației celor trei atitudini o reprezintă consolidarea cu beton armat. Stâlpi, centuri, cămășuiri, planșee de beton armat sunt figura unei îmbrățișări strangulante. Efortul reabilitării trebuie să pornească de la întrebarea ce este bine și frumos

Într-o casă veche, ce putem învăța de la ea? În paralel trebuie identificate acele cerințe ale societății contemporane, acele contexte care să permită o atitudine deschisă, receptivă față de acea clădire. Acesta e procesul de refuncționalizare. Din această abordare se degajă câteva reguli de natură tehnică. Regula nr. 1: acțiunea noastră asupra clădirii să fie reversibilă. Regula nr. 2: intervenția să fie făcută cu materialele și tehnicile epocii în care a fost construită clădirea. Regula nr. 3: criteriul de durabilitate și rezistența a unei clădiri vechi este dat de felul cum s-a comportat la provocările timpului, uzurii și mișcărilor seismice. Dacă o astfel de clădire s-a avariat foarte tare, în repetate rânduri și nejustificat, sigur că se ridică semne de întrebare asupra durabilității ei. Îndeobște, în asemenea cazuri, clădirea este demult dispărută. Abandonul și avarierea intenționată a unei clădiri însă nu pot fi luate în considerare evaluând durabilitatea și rezistența ei. Regula nr. 4: Normativele antiseismice contemporane nu se aplică unei clădiri existente. Regula nr. 5: orice intervenție de consolidare a structurii de rezistență trebuie să fie minimală, discretă și neinvazivă. Șantierul-școală de la Casa Zemstvei va încerca să ilustreze un astfel de demers.

Casa Zemstvei
(începutul secolului
XX)

Casa Zemstvei
(ianuarie 2012)

– Ați fost (mai sunteți?) coordonatorul Școlii de la Bunești. Ce premise au favorizat apariția acestei instituții, menită să ofere, afirmă presa, un altfel de învățământ? Ce experiență s-a acumulat în cadrul ei și care este destinul școlii?

– Sunt inițiatorul Școlii de la Bunești în concepția ei generală, ca o îmbinare dintre toate cunoștințele, atitudinile, simțirile de care este nevoie pentru formarea unui om. Școala de la Bunești este o școală despre *a fi*, nu despre *a avea* (inevitabil în această formulare se ascunde puțin din titlul inspirat al dialogului filozofic al lui Mihai Șora, *A fi, a face, a avea*). Gândul meu călăuzitor a fost acela ca la Școala de la Bunești să nu capeți ceva, chiar dacă este vorba de cunoștințe sau îndeletniciri, ci să devii cineva. Dintre toate manifestările lui *a fi*, am început cu *a fi într-un loc*, aceasta este arhitectura. Or, Școala de arhitectură de la Bunești este coordonată de arh. Ana-Maria Goilav. De patru ani se desfășoară acolo Școli de vară de arhitectură, în care studenți de la facultăți de arhitectură sau de la alte discipline învață pe un șantier real să clădească cu materialele de construcții naturale: lemn, pământ, piatră, cărămidă. Dar este mai mult decât o școală despre arhitectura vernaculară sau arhitectura primitivă, și aici citez din Ana-Maria Goilav, este o școală despre arhitectul și arhitectura secolului XXI, despre cum este cu puțință ceva nou în arhitectură atunci când folosești aceleași materiale ca cele ale arhitecturii clasice.

Mai în glumă, mai în serios, am avut și eu o contribuție la demersul arhitectural, în anul al doilea al Școlii am stabilit centrul celei de-a doua clădiri în vizuina ariciului. Ceea ce vreau să spun prin această metaforă este că revendic o competență în vecinătatea arhitecturii, aceea de a închipui cu ochii minții locul, de a formula o viziune de ansamblu, de a redacta o temă de proiectare sau, cu un cuvânt foarte sofisticat, mă socotesc hierotopist. Hierotopia (termen inventat de istoricul de artă rus Alexei Lidov) este cunoașterea, capacitatea de a concepe și proiecta spații sacre. Extrapolând eliadesc, un spațiu care nu e sacru nu există, deci în mod necesar o Școala despre *a fi* este un spațiu sacru.

Școala de la Bunești este în al treilea rând un program de studiu al canonului cultural european construit pe lectura și analiza marilor cărți ale civilizației europene. După cum am spus deja, încerc să introduc acest tip de învățământ practicat mai ales în spațiul universitar anglo-saxon și la Chișinău, însă aici cu o notă francofonă.

– Ce calități fundamentale ar trebui să educe tinerei generații școala modernă națională și de ce învățământul actual are atâtea restanțe la capitolul „formarea unor oameni inteligenți, cu identitate și caractere distincte”, trăsături indispensabile promovării intereselor comunitare, dar și personale, într-o lume debusolată din punct de vedere material și moral?

– Când vorbim de învățământul de masă, punctul de plecare greșit este chiar acela al pedagogiei iluministe și anume ipoteza că performanța intelectuală de vârf poate fi generalizată, că studiul este accesibil tuturor dacă asigurăm condiții materiale adecvate, că progresul material este acompaniat de progresul intelectual. Crezul acesta, la fel de fals și perfid ca patul lui Procust, a fost transformat într-un obiectiv administrativ de-a lungul a mai multe generații de deformare a procesului de învățământ. Astfel, nivelul general al performanței intelectuale a fost scăzut, pentru ca tot mai mulți indivizi să poată atinge un obiectiv administrativ, până când s-a ajuns la contraperformanța de a avea titulari de doctorate semianalfabeți. Dincolo de această butadă, evaluarea mea este că nivelul de pregătire și maturitate a gândirii pe care îl oferea bacalaureatul în secolul XIX este astăzi atins abia după o formație doctorală serioasă, ceea ce înseamnă în sistem Bologna, adică minimal, opt ani în plus de studiu. Dacă mergeam numai pe mâna optimismului iluminist, evidențele s-ar fi impus, măcar cât lui *Candide* al lui Voltaire. Dar când optimismul filozofic s-a aliat cu egalitarismul, transformând prestigiul studiului într-un mijloc de distribuție egalitară a statutului social și a bogățiilor, atunci menirea inițială a educației a dispărut. În explicarea fenomenului trebuie să mai adăugăm disprețul atroce al civilizațiilor scrisului față de civilizațiile orale. De aceea noi socotim că a fi un țăran analfabet este o stare inferioară de umanitate. Și am introdus binefacerea „progresului” în toate civilizațiile „înapoiate”, evident distrugându-le pe acestea. Din cauza acestei viziuni progresiste, nu avem nicio explicație pentru fenomene artistice și culturale de un extrem rafinament și de un imens conținut cognitiv, produse de societăți analfabete după criteriile noastre. Și vă dau doar două exemple dintre cele care m-au frapat recent: civilizația Cucuteni, cu incredibila estetică a ceramicii sale și covorul țărănesc, a cărui variantă basarabească face o carieră fantastică pe piața artistică internațională.

– În Republica Moldova se poartă o lungă, controversată și virulentă discuție privind concepția disciplinei și a manualului de istorie. Cum trebuie abordată această problemă, foarte importantă pentru învățământul din Republica Moldova, așa încât istoria să înceteze a mai fi un măr al discordiei, ci să devină un element important în educație și în formarea conștiinței istorice a tinerei generații, oferind concomitent premise pentru înțelegerea și asumarea traseului istoric traversat de către românii basarabeni.

– Problematika predării istoriei trebuie rezolvată la pachet cu cea a limbii și a literaturii. Dacă numești limba vorbită în Republica Moldova limbă română, atunci și istoria celor care vorbesc limba română este în mod logic o istorie a românilor. Deriva moldovenistă este o formulă istoriografică artificială și prezintă pericolul de a închide mintea copilului într-un univers prea îngust. Deriva universalistă, cea în care i se propune tânărului să se integreze direct în

istoria întregii omeniri, nu-i creează elevului sentimentul apartenenței la o comunitate istorică. Care este comunitatea de limbă, civilizație și destin cea mai apropiată basarabenilor? Rolul predării istoriei în școală este de a oferi un răspuns argumentat la această întrebare. Ar fi și o a treia derivă, unilateralismul etnicist, care dacă este aplicat istoriei românilor deformează deopotrivă realitatea conviețuirilor diverse și a interacțiunilor culturale succesive din spațiul carpato-danubiano-pontic. Există astăzi un curent de gândire istoriografică care subliniază natura subiectivă a narațiunii istorice. Istoria ar fi, în mod inevitabil, povestea despre trecut a celui care o scrie și fiecare ar avea dreptul să-și spună povestea pe care o crede adevărată. Cu toate acestea, când ajungi cu povestea ta subiectivă în fața unui judecător, trebuie să-l determini pe acesta să te creadă. De asemenea, din două narațiuni subiective și contradictorii un judecător va da câștig de cauză numai uneia. Adică atunci când două povești se contrazic în mod necesar una este mai adevărată decât cealaltă. Dacă pe deasupra narațiunea subiectivă apelează la șiretenie, minciună sau orice formă de violență simbolică sau reală, atunci cu siguranță că relativismul metodologic nu mai este legitim. Există informații certe, evenimente, fapte care nu pot fi tăgăduite. Abia dincolo de această structură factologică a istoriei intervine subiectivitatea povestitorului. În cele din urmă, relația dintre afirmarea identitară și narațiunea istorică proprie poate fi dezbătută, dacă mizele rămân strict științifice. Dincolo de denumirea manualului și a materiei mai este necesară și o reconsiderare a felului în care e predată istoria prin evidențierea virtuților stilistice și logice ale gândirii istorice. În ceea ce privește importanța stilului în narațiunea istorică, avem exemplul cărților lui Neagu Djuvara, pline de o subiectivitate care face parte din însăși ființa autorului, dezvăluită cu ingenuitate de el însuși, însă atât de bine scrise, încât au devenit cele mai vândute cărți din istoriografia românească contemporană. Subiectivitatea lui Neagu Djuvara nu este deranjantă, fiindcă nu se impune decât cu talentul literar al autorului. Însă mai presus de orice, probitatea morală a lui Neagu Djuvara, faptul că s-a aflat o viață întreagă în slujba unei cauze drepte dau întreaga valoare poveștii spuse de el. Dacă ne plasăm în contextul post-totalitar și al istoriei recente, ce autoritate morală ar putea invoca un fost profesor de marxism? Cât de credibil mai poate fi el astăzi, dacă ieri a mințit? Credibilitatea sa ar putea renaște însă din felul în care își judecă propriul trecut, din intensitatea și autenticitatea dezbaterii sale interioare asupra naturii angajamentului ideologic, din coerența discursului metanoic. În cele din urmă, eu mă tem de efectul nociv asupra minții tânărului al surogatului istoriografic, fără personalitate și fără cauțiune morală. Un curs de istorie poate fi construit din cronologie și o culegere de mărturii istorice (documente, memorii, imagini și elemente de numismatică, genealogie, heraldică, toponimie și antroponimie). Pe deasupra trebuie citită marea literatură istoriografică ca instrument de formare a minții tânărului.

– **Studiile, articolele, prelegerile Dumneavoastră denotă o largă și diversă arie de interese și preocupări – arhitectură, educație, religie, limbă, literatură, ca să numesc doar câteva – și, lucru pe care aș dori neapărat să-l subliniez, -- mai denotă și un mod original, competent, complex, argumentat, exhaustiv, punctual de abordare a subiectelor tratate, indiferent de temă, lucru admirabil, firesc și explicabil pentru un autentic om al cărții. Ce împrejurări au fost determinante pentru formarea Dumneavoastră ca intelectual și, desigur, pentru alegerea destinului de cercetător familiarizat cu mai multe domenii ale științei și creației clasice și moderne.**

– Îmi dați ocazia să spun o enormitate pe care n-am afirmat-o încă public, dar o gândesc demult, anume că eu m-am format în pofida faptului că a trebuit să merg la școală. În anii mei de școală factorul ideologic era obsesiv, iar cum eu inclinam către științe umane, l-am perceput și mai puternic. Am avut câțiva dascăli de excepție și în școală, cum a fost profesorul de istorie Alexandru Avram. Mi-ar fi putut fi dascăl Constantin Ottescu, care preda matematica, dar n-am avut parte de el în liceu, ci m-am împrietenit cu el privat ceva mai târziu, pornind de la pasiunea comună pentru cai. În plimbările noastre ecvestre, am învățat atât matematică, cât și literatură și istorie, profesorul Ottescu având o formație intelectuală universală de tip renescentist. Educația mea a reieșit dintr-o combinație de lecturi individuale, începute la îndemnul și sugestia părinților, și de întâlniri cu adulți generoși, care mi-au acordat câte puțin din timpul și cunoașterea lor: germana împreună cu fascinația universului magic al copilăriei cu Johnny Sturdza (tatăl celebrului arhitect Șerban Sturdza), franceza cu Micaela Slăvescu, un excelent profesor de literatură franceză, latina cu clasicistul și bizantinistul Nicolae-Șerban Tanașoca. Apoi au fost întâlniri unice, dar cu mare impact, spre exemplu, Modest Morariu mi-a pus în mână Anatol France, *Thaïs*, iar Sorin Dumitrescu mi-a pus în mână Vladimir Lossky, *Teologia mistică a bisericii de răsărit*, lecturi ce au trezit în mine interesul pentru marea spiritualitate răsăriteană. Alexandru Paleologu de asemenea a fost o figură luminoasă a adolescenței mele, de a cărui bunăvoință m-am bucurat grație unei prietenii străne cu fiul său. În toate aceste întâlniri este vorba de ceea ce învață un adolescent observând și ascultând. N-am încheiat lista, dar mai povestim și altă dată.

– **Care este rolul limbii române, al limbilor de circulație universală în formarea Dumneavoastră ca specialist?**

– Înainte de a avea un rol în formarea mea ca cercetător, cunoașterea limbilor străine m-a înzestrat cu un orizont spiritual mai bogat. Limba română îmi este, în mod firesc, limbă maternă, dar nu vă ascund că părinții m-au fericit cu învățarea limbilor străine încă de la vârsta preșcolară. Iar marea lor inspirație a fost să mă îndrume către Școala germană din București, școală a minorității germanofone, cu toate că se numea la acea vreme deja liceul de matematică-fizică nr. 6,

Petre Guran implicat în proiecte de cercetare și promovare a patrimoniului național cultural (Școala de la Bunești, Bonțida – Cluj, Uniunea Scriitorilor – Chișinău)

- Teodor Baconschi, Horia-Roman Patapievici, Iurie Leancă și Petre Guran la inaugurarea ICR „Mihai Eminescu”

- Împreună cu Ana Blandiana și Romulus Rusan la Chișinău

Foto: Nicolae Răileanu

Grinăuți, Râșcani, 25 martie 2012. La întâlnirea cu Simion Plămădeală, singurul poet român din Kazahstan, decorat de președintele României

iar mai apoi chiar liceul industrial 34. Vă dau aceste detalii pentru a sublinia intenția regimului de a desființa liceul, ceea ce a avut drept consecință reducerea materiilor predate în limba germană. Totuși îmi aduc aminte de chimia din clasa a IX-a cu Gerhard Schullerus, de o dirigintă din gimnaziu Schuster, profesoară de muzică, și încă câțiva germanofoni autentici, dar mult mai puțini decât ar fi trebuit. Resimt ca pe un imens câștig lecțiile de literatură germană, deși se trecea repede peste perioada medievală și clasică, pentru a ne împuia capul cu stângștii și comuniștii secolului XX, de la Bertolt Brecht, care era parțial lizibil, până la Alfred Margul Sperber, notoriu proletcultist român de limbă germană. Rezultatul acestei frecvenți asidue a literaturii germane a fost prima mea lucrare de cercetare la vârsta adolescenței, o compunere de câteva zeci de pagini despre originile și evoluția temei faustice în literatura universală.

– Sunteți discipolul lui Gilbert Dagron, cel mai important bizantinolog al Franței, care, în timpul aflării Dvs. la College de France, v-a încredințat cheia de la biblioteca de studii bizantine a acestei instituții. Cum ați câștigat încrederea ilustrului dascăl?

– Chestiunea cu cheia arată mai degrabă cum funcționează Occidentul, decât aprecierea lui Gilbert Dagron pentru mine. La vremea când am ajuns eu la Centrul de istorie și civilizație a Bizanțului de pe rue Cardinal Lemoine nimănui nu-i trecea prin cap că un doctorand în istorie ar intra într-o bibliotecă cu un alt scop decât acela de a citi. Nu exista niciun motiv să nu mi se dea cheia. A fost o decizie administrativă, deși e adevărat că peste câțiva ani, când au năvălit studenții est-europeni, s-au mai redus aceste facilități, iar recent am aflat chiar că a existat un scandal de furt de cărți din acea bibliotecă. Odinioară bizantinistica era un domeniu de erudiție rezervat câtorva curioși, azi sunt câteva zeci de doctoranzi simultan. Vedeți același fenomen de industrializare a învățământului. Retrospectiv normalitatea de care am beneficiat eu pare un privilegiu. La Gilbert Dagron am ajuns prin două scrisori de recomandare, de la Alexandru Duțu și de la Alain Boureau. M-a primit inițial ca pe un experiment, apoi a devenit o relație profesională cu accente de relație personală. Am găsit în persoana lui maximum de exigență științifică pe care mi-o puteam dori. Am împrumutat mult din scepticismul lui metodic și din stilul lui lapidar, foarte literar, de altfel, în care formulările reușite sau jocul de cuvinte prevalează asupra amplitudinii argumentative sau a cantității detaliilor, cu toate acestea, la susținerea tezei m-a acuzat că sunt palamit, vroia să spună că îl luasem prea în serios pe Grigore Palama și grupul lui de discipoli, că îmbrățișasem în analiza mea felul acestui personaj istoric de a vedea lumea, și el se referea la universul politico-religios al secolului al XIV-lea. Deși eu cred în continuare, deopotrivă cu mulți dintre cititorii mei ulteriori, că am evitat să fiu părtinitor în analiza mea istorică, totuși Gilbert Dagron avea oarecum dreptate. Înțelegerea operei și acțiunii istorice a

lui Grigore Palama e o bună hârtie de turnesol pentru abordările stângiste. Istoricii marxizanți sunt iritați de Palama. Pe mine nu m-a iritat!

– Vorbiți-ne și despre alte distinse personalități pe care le-ați cunoscut în timpul studiilor efectuate în Germania, S.U.A. și care au lăsat o amprentă adâncă în viața Dvs.

– Ultimele două întâlniri determinante au fost cu Peter Brown, cel care a scris *Lumea antichității târzii* sau *Cultul Sfinților: apariția și rolul său în creștinismul latin* sau *Trupul și societatea în antichitatea târzie*. Am publicat un interviu cu Peter Brown în revista „Tabor” la întoarcerea mea în țară despre parcursul său intelectual, felul în care grație ancorării în spiritul studiilor liberale anglo-saxone, deși s-a lăsat atras de modele intelectuale ale perioadei lui de formare, nu s-a lăsat subjugat de ele, un fel de marxism zen, al cărui mare preot a fost Michel Foucault. În plină eră a eliberării sexuale, Peter Brown a scris despre înfrânare și stăpânire a pulsionilor în creștinismul timpuriu. A doua întâlnire, tot la Princeton, a fost cu Slobodan Čurčić, un istoric al arhitecturii, care a publicat recent o monumentală *Istorie a arhitecturii în Balcani de la Dioclețian la Soliman Magnificul*. Ambii sunt cărțurari de o dimensiune ieșită din comun, oameni transformați de pasiunea pentru cercetarea geniului uman, a manifestărilor celor mai frumoase și bune din om.

– În acest context, vă rog să invocați calitățile, însușirile, virtuțile unui cadru didactic exemplar apt să răspundă provocărilor sistemului de învățământ de azi aflat în perpetuă înnoire și reformare.

– Un dascăl trebuie în primul rând să fascineze. Studentul dă tot ce poate din el când este obsedat de profesor, când este provocat să-l imite și să-l depășească. Profesorul trebuie să fie autentic, iar pentru a obține această autenticitate are nevoie de virtuți: de cinste, de constanță, de abnegație, de curaj, de dreptate, de generozitate, de moderație. Virtuțile acestea sunt și garantul competenței profesionale.

– Pledați pentru intelectualul preocupat sincer de cetate și de cetățeni și sunteți un aprig și documentat apărător al onoarei și profesionalismului, indiferent de domeniul de referință – politică, învățământ, cultură, istorie, știință etc., dovadă concludentă în acest sens sunt numeroasele luări de atitudine din presă. Cum, când, credeți, ne vom debarasa de demagogi, birocrați, corupți, fățarnici, de cei care, vorba lui Eminescu, „vânează doar câștigul fără muncă”?

– Aici e vorba de altă dimensiune a existenței mele. Implicarea mea pasionată în renașterea societății românești, în depășirea sechelelor totalitarismului decurge din trauma propriei mele experiențe din anii '80 și '90. Am fost pe rând un mili-

tant în mișcările studențești din anii 1990, având rolul de delegat al Facultății de Științe Politice în Senatul Universității București și în această calitate am votat pentru Emil Constantinescu la rectoratul Universității București, apoi ca membru în grupările studenților români la Paris, care au cerut de acum președintelui Emil Constantinescu deschiderea unei École Normale Supérieure la București, apoi, împreună cu Toader Paleologu, inițiator al Institutului de Studii Liberale, în cele din urmă publicist. Chiar decizia de a primi funcția mea de azi ține tot de vocația de intelectual public, care își recunoaște o datorie față de comunitatea din care face parte. În ceea ce privește întrebarea Dumneavoastră, care pare mai degrabă retorică, eu aș îndrăzni să propun o soluție de ordin politico-administrativ, și anume o liberalizare drastică, o cură Balcerowicz asumată până la introducerea statului minimal (un stat care își rezervă apărarea comunității, protejarea individului față de violența aleatorie, apărarea proprietății, distribuirea dreptății, garantarea libertăților politice și a formelor de asociere). Eșecul reformelor liberale s-a datorat caracterului lor parțial și amestecului între public și privat. Din această cură de liberalizare ar face parte și retragerea statului din organizarea învățământului universitar, ceea ce înseamnă autonomie universitară totală, renunțarea la finanțarea directă a învățământului universitar de către stat (indirect se poate face printr-un program național de burse pentru studenții eminenți fără resurse familiale). Finanțarea publică a învățământului în condițiile circulației persoanelor în Uniunea Europeană trebuie reevaluată, gândită la nivel european. Cui îi revine datoria de a forma specialiști? Iau ca exemplu studiile de medicină. De ce ar trebui ca cetățeanul est-european să plătească prin impozitele lui formarea medicilor pentru țările occidentale, știut fiind cât de mare este procentajul de medici care pleacă să practice medicina în Occident. Mai general: de ce ar trebui ca statul din banii contribuabilului să formeze oameni care vor lucra în privat, mai cu seamă în mari companii internaționale? E adevărat că orice stat are interese strategice, dar acelea pot fi rezolvate punctual și mai ieftin decât cu imense universități de masă cu performanțe universitare foarte scăzute, dar aici intrăm deja într-o discuție foarte tehnică.

– Sunteți reprezentantul tinerei generații de cercetători români școliți în Occident, care, după un traseu de excepție în străinătate, au avut curajul să revină în Țară. Dumneavoastră ați mers și mai departe, pentru că, după un itinerar biografic de succes la București, ați ajuns la Chișinău, spațiu nu tocmai atractiv pentru mulți dintre confracții din dreapta Prutului. Ce motive au stat la baza deciziei de a deveni mesagerul culturii române într-un spațiu... românesc cu un viitor încă ambiguu?

– Tocmai ca să spulber mitul că la Chișinău cultura românească are un viitor ambiguu. Pentru mine este unul cert, viitorul culturii române în concertul cultural european. Să nu vă pară că glumesc, dar o să vă spun, încalcând regre-

Chișinău, 2011. Petre Guran la Bienala Internațională de Pictură

tabil regula modestiei academice, că România nu trimite la Chișinău oameni de mâna a doua.

– Cum percepeți Dvs. Basarabia din trecut și din prezent?

– Pentru a ne plasa într-o zonă de neutralitate absolută, ar trebui să vorbim de spațiul cuprins între Prut, Nistru și Marea Neagră, pe care o putem descrie însă și ca jumătatea răsăriteană a Principatului medieval Moldova. Pe de altă parte, mă fascinează ipoteza lui Ion Țurcanu cu completarea lui Dan Ioan Mureșan, anume că Basarabia ar fi un nume derivat dintr-o funcție de conducere medievală, adică Basarab n-ar fi nume propriu, ci numele unei funcții de conducere în Imperiul Cumanilor, iar Basarabia ar fi unitatea administrativ-teritorială pe care o conduce un basarab, așa cum voievodatul este teritoriul pe care îl conduce un voievod. Astfel Basarabia medievală ar fi o țară a cumanilor sau mai degrabă o țară condusă de un principe cu titlu politic cuman. Recent Neagu Djuvara a lansat în istoriografia românească moda cumanofiliei, adică identificarea cumanilor ca factor de constituire al statului medieval Țara Românească și al unei părți din boierimea țării. Nu este exclus ca basarabii să fi existat și pe teritoriul de mai târziu al Moldovei. Dincolo însă de acest avatar medieval, care necesită o discuție a istoricilor, Basarabia este o invenție administrativă a Imperiului Rus, acceptată ca toponim în istoria modernă, iar România interbelică a adoptat acest nume, inclusiv la nivel de organizare bisericească, fără să revină la realitățile geografico-politice ale Principatului Moldovei. Republica Moldova, în cele din urmă, este numele unui stat contemporan, care acoperă parțial noțiunea geopolitică Basarabia. După efortul istoricului de a-și defini obiectul de studiu, apare însă Basarabia ca un imens și tragic *palimpsest al istoriei*, un tărâm pe care noii

„scriitori ai istoriei” – în dublul sens de cei care o scriu prin deciziile și acțiunile lor și cei care o povestesc apoi – au încercat de fiecare dată să ștergă scrisul istoric precedent. Așa cum pergamentul este răzuit până se îndepărtează un strat de piele cu scrisul de pe el, tot astfel identitățile noi s-au impus încercând să ștergă memoria trecutului. Cu cât ne-am apropiat de prezent, cu atât operațiunea de răzuire a devenit mai violentă. A doua jumătate a secolului XX a excelat sinistru în operațiuni de inginerie socială, folosind cruzimea extremă ca instrument al acestor lucrări. Întregi categorii de populație din punct de vedere etnic și social au fost lichidate. Rezultatul a fost ștergerea în foarte mare proporție a memoriei naturale a trecutului, aceea care se păstrează în familie, prin conviețuire cu părinții și bunicii într-un context în care memoria fixa ansamblul de informații necesare vieții, cum ar fi răspunsurile la întrebările: de unde ești? al cui ești? care sau unde îți este proprietatea (faimoasele hotare pe care le învățau băieții printr-o chelfâneală de la tatăl lor)? ce limbă vorbești? Or, din mărturia unor bătrâni, înțelegem că în perioada sovietică simpla cunoaștere a răspunsului corect la aceste întrebări reprezenta o amenințare pentru supraviețuirea individului. De aceea părinții alegeau să nu le mai spună nimic copiilor. Cu cât știau mai puțin, cu atât erau mai în siguranță, gândeau părinții. „Omul nou” pe care l-a proiectat comunismul trebuia să fie prin excelență un orfan și un amnezic. Din acest experiment îngrozitor ne-am trezit însă cu o veste bună, anume că puterea spiritului uman este de asemenea natură, încât aceste experimente ideologice au eșuat. Nevoia de memorie face ca astăzi să existe o exigență publică pentru descoperirea trecutului, deschiderea arhivelor, asumarea responsabilităților, cel puțin la nivel simbolic, prin cunoașterea adevărului.

Noua generație este astăzi în situația de a învăța răspunsul la întrebările de mai sus de la școală, este vorba de recuperarea memoriei prin intermediul celor care se consideră specialiști în memorie, adică istoricii. Răspunderea istoricului este foarte mare în acest context, fiindcă orice exagerare a sa, orice deviere pătimășă discreditează efortul însuși de regăsire a memoriei. În această privință, povestea vremurilor mai vechi se contaminează de spiritul militant și polemic al istoriei recente. Tot ceea ce rămâne încă sub tăcere despre secolul XX se răsfrânge printr-un surplus de patimă retorică asupra secolelor anterioare.

Mai mult de atât, în cazul secolului XX ne aflăm în fața unui trecut cu vinovății active și suferințe nealinate. Victimele își proclamă trecutul cu durere. Călăii îl ascund cu cinism. Istoricii, a căror viață se confundă cu acest trecut recent, împrumută tonurile acute ale secolului XX și le aplică și epocilor mai îndepărtate. Uneori trecutul mai îndepărtat este încărcat cu păcatele trecutului recent, iar istoricii intră, unii poate chiar fără să-și dea seama, în jocul de a acoperi trecutul recent printr-un transfer de tonalitate și emotivitate asupra istoriei mai îndepărtate. Din acest motiv Basarabia încă mai așteaptă să fie descoperită, cu dragoste, în complexitatea ei istorică.

– Vorbiți-ne, vă rog, despre familia, dinastia Guran. Știu, o mărturisește un bun prieten al Dvs., că proveniți „din Bucureștiul adevărat, boieresc și neadulterat de comunism”. Cum ați reușit să scăpați de tăvălugul necruțător și atotdistrugător al fostului regim?

– Mai aveți răbdare încă să mă ascultați? Norocul de a fi scăpat de tăvălugul regimului îl datorez părinților mei și anului nașterii mele. Nu numai părinții, dar nimeni din rudele mele apropiate nu a fost membru al Partidului Comunist. Într-o istorie dominată de persecuție politică în ultimele trei generații au existat momente de grație, prietenii, generozități, fidelități și întâlniri miraculoase. Astfel s-au salvat părinții mei. De mic am știut că există două lumi, cea din casă și cea de la școală, că ne aflăm într-un război necruțător și că singura alegere posibilă este necompromiterea cu regimul comunist. Prin fiecare din cei opt străbunici ai mei aveam garantate „origini nesănătoase”. Apoi părinții mei au aplicat una dintre soluțiile spirituale descrise de Nicu Steinhardt în introducerea la *Jurnalul fericitii*, totala neadaptare la sistem, pe care eu am înțeles-o astfel: în comunism să nu-ți dorești nimic, să nu păstrezi niciun orizont de speranță terestru. Am pentru tatăl meu o nesfârșită admirație: un medic de excepție, care și-a sacrificat potențialul științific și intelectual pentru a-și păstra onoarea nepătată. Exemplul lui mi-a fost suficient. În ceea ce privește istoria mai veche a familiilor paternă și maternă și a ascendențelor feminine pe fiecare branșă în parte mi-ar lua o carte să povestesc ceea ce s-a transmis în familie, dar las acest privilegiu unor genealogiști răbdători, care mă vor asculta vreodată. Pentru a răspunde parțial întrebării Dumneavoastră, iată câteva aspecte genealogice. Foarte pe scurt, între transmisiunile istorice ale familiei Guran, formulate în secolul XIX de Petre S. Guran, se înscrie pretenția descendenței dintr-o ramură a boierilor din Olănești, având între strămoși pe Goran logofătul din Olănești, autorul cronicii Țării Românești din ultimii ani ai lui Matei Basarab, și cu ascendențe diverse până în secolul al XV-lea. De altfel, numele actual Guran este o românizare a numelui de origine slavonească Goran, operată când s-a trecut la alfabetul latin. În secolul XVIII ctitorul Bisericii Mântuleasa din Craiova se chema Matei Goran. Registrele fiscale austriece din perioada ocupării Olteniei înregistrează familia ca fiind boieri de rangul trei, după nivelul impozitului pe care aveau să-l plătească. Mai aproape de noi s-a ilustrat Nicolae P. Guran ca politician conservator, deputat și prefect de Dolj și primar al Craiovei. Fiul lui cel mare, Barbu, s-a stabilit în Franța și a creat o descendență acolo, din care s-a distins doctorul Philippe Guran ca membru al Academiei de Medicină a Franței, cel de-al doilea fiu al lui N. P. Guran, Radu, născut mai la bătrânețea tatălui său, după un debut strălucit în avocatură, a intrat sub tăvălugul comunist, cu toate consecințele funeste: expropriere, expulzare din barou, arest politic și deces cardiac în urma unui interogatoriu brutal. Acesta din urmă e bunicul meu. Tatăl meu

a tras toate consecințele acestei origini „nesănătoase” în limbajul epocii (excluderea din facultate, repartizarea într-o zonă rurală nedezvoltată, blocarea unei cariere științifice pe măsura inteligenței lui) și eu mă pregăteam pentru așa ceva. Profesorul responsabil de UTC din liceu m-a avertizat încă în 1989 să nu mă îndrept către clasa de filologie-istorie, fiindcă nu am dosar destul de „bun” ca să intru la facultățile de drept sau istorie. Atitudinea mea constantă a fost să-mi creez din acest handicap un titlu de noblețe.

– **Stimate Domnule Director, vă rog să adresați un mesaj cititorilor revistei „Limba Română”.**

– *Non solum fortuna ipsa est caeca sed etiam eos caecos facit quos semper adiuvat*.*

* Nu numai că soarta este oarbă, ci chiar pe aceia pe care îi ajută îi orbește (Cicero).

Dr. Petre Guran – născut la 5 martie 1972, București; doctor în istorie a civilizațiilor (2003), cu o teză intitulată *Sfințenie regală și putere universală în lumea ortodoxă*, susținută la École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris; absolvent al Facultății de Științe Politice a Universității București, studii de masterat și doctorat la EHESS, Paris, și la Universitatea Ludwig Maximilian din München; autor a peste 20 de studii de specialitate în franceză și engleză dedicate antropologiei faptului religios și istoriei intelectuale a formelor de putere în lumea bizantină, numeroase studii, articole și recenzii în română, pe teme de actualitate politică și religioasă; coordonator și editor al culegerii de studii *L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine* (Împăratul hagiograf. Cultul sfinților și monarhia bizantină și post-bizantină), New Europe College, 2001.

Poziții științifice:

- cercetător științific III la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române;
- membru al Centrului de studii elenice al Universității Princeton, SUA;
- conferențiar invitat în departamentele de istorie și istorie a artei ale Universității Princeton, SUA (2004-2006);
- membru al World Academy of Art and Sciences;
- alumnus al Colegiului Noua Europă.

Poziții de conducere anterioare:

- coordonator al sesiunii românești a Programului Consiliului Europei „Mănăstiri și identitate europeană. Primul Colegiu de cetățenie europeană”;
- unul dintre inițiatorii și primul director al Institutului de Studii Liberale;
- coordonator al proiectului cultural și educațional „Școala de la Bunești” www.bunesti.ro/scoala/
- director executiv al Uniunii Arhitecților din România.

Limbi străine: franceză, engleză, germană, rusă, italiană, greacă modernă.

Limbi vechi: greacă veche, latină, slavonă.

Ioan MILICĂ

Basarabia, orizont eminescian

I.M. – lect. univ. dr.,
Catedra de limba română
și lingvistică generală,
Facultatea de Litere,
Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași.
Domenii de competență:
stilistica limbii române
actuale, lingvistică generală,
poetica imaginarului.

Membre în colectivul de
redacție al volumelor *Studii
eminesciene*, nr. 1-3 (2004-
2006), și *Limba română
azi* (lucrările Conferinței
Naționale de Filologie
„Limba română azi”, ediția
a X-a, Iași – Chișinău (3-6
noiembrie 2006).

Deci Basarabia s-a dus de unde nu se va mai întoarce, în sânul negrei străinătăți. În zadar moldovanul va mai privi în zile senine din vârful Ceahlăului în zarea depărtată Ismailul, Cahulul, Bolgradul și țărmii Mării Negre, în zadar va vedea departe, ca margine a orizontului său, Cetatea Albă și Chilia; ceea ce se vedea din punctul din care Alexandru Voevod cel Bun va fi rotit ochii pentru a-și măsura țara cu agerimea lor, ceea ce va vedea va fi pământ înstrăinat.

(**Mihai Eminescu** [„Pe arborel tăcerii...”],
6 octombrie 1878)

Considerată din zorii Evului Mediu până în apusul veacului al XIX-lea, de la vechile insule de romanitate risipite în marea multietnică a populațiilor din Balcani la românii din Moravia, de la românii neatârnați la cei aflați sub stăpânirea Porții, a monarhiei austro-ungare sau a Imperiului Rus, soarta românilor este materia primă a gazetăriei lui Mihai Eminescu. Poetul valorifică un inventar bogat de specii în care informația și opinia se împletesc: știri, notițe și corespondențe, relații, tablete și reportaje, recenzii, cronici, anchete, articole de fond, cicluri editoriale, sinteze și texte publicate în foileton. Dacă repertoriul de texte elaborate din necesități cotidiene și extraordinare dovedește că Eminescu a fost un ziarist deplin, care a stăpânit în chip iscusit și eficient spectrul de genuri publicistice ale vremii, fiind chiar întemeietor al unor tipuri de scriere jurnalistică, tehnicile și strategiile argumentative, angajate pentru a da formă și substanță articolelor, oglindesc atât profilul moral și intelectual al autorului, cât și viziunea sa asupra domeniilor predilecte, contopite în organicitatea scrisului gazetăresc: istorie și filo-

zofie, filologie și literatură, logică, drept, economie, științele naturii și științe sociale. D. Vatamaniuc (1985, 1988, 1996) observă, cu îndreptățire, că publicistica lui Eminescu reflectă dinamica valorilor culturale ale epocii, reliefează conștiința profesională a gazetarului și întinderea orizontului său cărturăresc, evidențiază complexitatea și unicitatea discursului jurnalistic asumat de poet și pune în lumină legăturile cu „celelalte domenii ale scrisului său”.

Eminescu practică o gazetărie de idei și de atitudini, pe care o înscrie cu vervă și condei în două cadre de cuprinderi diferite, dar observate permanent din perspectiva corespondențelor, viața publică românească și scena internațională. Modalitatea elementară de creare și de corelare a cadrelor este *dramatizarea*, adică procesul de prelucrare și de reprezentare a faptelor în așa fel, încât ele să poată fi înfățișate în devenirea lor. Asemenea creatorilor de reprezentății teatrale, gazetarul desface în secvențe fluxul caleidoscopic al întâmplărilor, pregătește scena pe care urmează a se desfășura spectacolul, dezvăluie elementele de decor și cheamă personajele în lumina rampei. Publicistul își adună informațiile necesare din diverse surse documentare, pe care le indică mai mereu cu onestitate, își organizează materialul probant în funcție de tipurile și de modurile de argumentare pe care scrierea le presupune sau le solicită, apoi edifică o lume textuală spectaculară, făurită ca reprezentare și ca reprezentație a datelor de real care alcătuiesc spectacolul viu și mereu schimbător al lumii, o zidire de gândire și de limbaj a cărei arhitectură decurge din înțelegerea pe care Eminescu o are asupra istoriei ca devenire¹. După cum sâmburele de ghindă cuprinde în sine ideea stejarului întreg, geneza și existența unui neam sunt cuprinse în latențele germinative ale istoriei². A face istorie înseamnă a urmări ideea internă, lanțul de cauze care prefac sâmburele în vlăstar, legile conform cărora germenul și întregul se cuprind, înseamnă, notează Eminescu, a căuta „punctul de purcedere, de ajungere, și apoi *seria terminelor intermediare prin cari se află unite aceste două termene extreme*”³.

Precum un tablou cu imagini mișcătoare prins în rama timpului, istoria înfățișează trecerea prin lume a neamurilor. Proiectată pe pânza veche a istoriei, ființarea roiurilor de popoare ia formele unor desene peste care mâna nevăzută a vremii întinde straturi peste straturi de linii și de culori. În întinderea mereu alta a desenelor aflăm viețile semințiilor omenești, iar nodurile și ochiurile țesăturii formează împletitura adâncă și neștiută peste care se aștern luminiile și umbrele desenelor schimbătoare. Istoria este textura în care se imprimă creșterile și descreșterile popoarelor.

Pentru conștiința scrutătoare a celui ce caută să afle natura forțelor care asigură verigilor unitatea și tăria întregului, tabloul mișcător prins în „lănțuirea timpilor” capătă aura unei narațiuni exemplare în care adevărul și legenda nu se despart, ci se îngemănează: „Va veni o vreme când alte neamuri, ce dorm

în sânul viitorului, vor înlocui în lumea vecinicei schimbări și pe învingător și pe învins, când vremea ce curge acum va fi o depărtată poveste, când nu va mai fi rămas nici urmă din toate câte ne mișcă acum, din toate câte dorim”⁴. Imaginile zugrăvite pe pânza istoriei se dizolvă, știutul se preschimbă în neștiut, undele licăritoare ale trecutului prevestesc volburile viitorului iar lumile de altădată trec dincolo de porțile realului. „Istoria – un necrolog”⁵, notează, lacunar, poetul, într-unul dintre manuscrisele sale. Acest tip de lectură în Cartea Lumii invită, fără îndoială, la meditație. Ce este necrologul, dacă nu un desen al vieții și al morții cuprins în țesătura cuvintelor, o stilizare idealizată a ceea ce s-a petrecut, o esențializare al cărei nimb etic luminează timpul?

Prins în pasta unei povești moralizatoare, faptul istoric dezvăluie un adevăr și fixează valoarea simbolică a unui model. Lectura critică a narațiunilor etice pe care istoria le oferă ar trebui, dacă se urmează matca raționamentului eminescian, să conducă spre aflarea „terminelor” prin care se face cunoscut firul ce unește capetele. Expresia poetică a acestei idei poate fi descoperită în versurile poemului *Glossă*: „Viitorul și trecutul / Sunt a filei două fețe / Vede-n capăt începutul / Cine știe să le-nvețe”.

Priceperea de a reface șirul de cauze din care se torc firele istoriei demonstrează că Eminescu înfățișează trecutul cu pregătirea și cu talentul unui istoric dublat de un filozof (cf. Vatamaniuc, 1985: 144). O privire generală asupra publicisticii sale scoate în evidență atenția cu care omul de cultură înțelege să unească privirea întrebătoare asupra istoriei cu gestul de a scrie. Limba ivită de sub condeiu gazetarului este tot atât de organică ca și faptul istoric pe care mintea reflexivă a publicistului îl parcurge pentru a-i desluși însemnătatea. Nu miră pe nimeni această unitate. Ca și istoria, limba este un tezaur de imagini și de povești asupra lumii. Examinarea izvoarelor care animă energia și fluiditatea limbii literare din gazetăria eminesciană ne situează în fața următoarelor filoane cultural-lingvistice (cf. Iorga, 1981: 192-193): a) limba vie a românilor din regiunile istorice de la Nord de Dunăre, b) monumentele vechiului scris românesc și c) limba de cultură a vremii (a doua jumătate a secolului al XIX-lea), îndeosebi cea a creațiilor apreciate de poet pentru calitatea lor de a se deosebi de „păsărească” unor gazete. Aceste izvoare pun în lumină concepția poetului despre unitatea românilor, interpretată ca unitate de conștiință etnică, unitate de limbă și unitate de teritoriu locuit cu statornicie.

Caracterul organic al unității de limbă, de neam și de loc reprezintă una dintre tezele apărute cu strășnicie de gazetar. Acesta judecă sever și demite cu patos motivele invocate pentru a justifica luarea în stăpânire a unor teritorii românești. În unele scrieri, el desface, cântărește și respinge tezele pe care se bazează anexările teritoriale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea⁶, în altele comentează asupra efectelor pe care le-au avut

încorporările de provincii⁷ sau denunță, persiflează ori satirizează șubrezimea argumentelor pe care se sprijină cazuistica puterilor interesate de anexarea de teritorii românești⁸. „Vocea” gazetarului este, după caz, rece, lucidă, solemnă, ori, dimpotrivă, de o vehemență superlativă. Pe cât de scrupuloase sunt probările *ad rem* și *ad verecundiam*, pe atât de lipsită de inhibiții este invectiva. Tiparul de recurs la forța patosului îl aflăm în rânduri precum: „La anul 1774 au intrat oștirile austriecești, cu disprețul oricărui drept al ginților, în pace fiind cu Poarta și cu Moldova, în partea cea mai veche și mai frumoasă a țării noastre; la 1777 această răpire fără samăn s-a încheiet prin vărsarea sângelui lui Grigorie Ghica V. Vod. Fără de lege nemaipomenită, uneltire mișelească, afacere dintre o muiere desfrănată și între pașii din Bizanț, vânzarea Bucovinei va fi o vecinică pată pentru împărăția vecină, deapururea o durere pentru noi. (...) Poporul cel mai liber și mai îngăduitor și-au plecat capul sub jugul celei mai mizerabile și mai slugarnice rase omenești. Pământul cel mai înflorit încape palmă cu palmă în mâinile cele mai murdare, raiul Moldovii se împle de neamul cel mai abject.”⁹.

Ce impresie va fi făcut asupra cititorilor tirada publicată în „Curierul de Iași” din 30 septembrie 1877? Și astăzi, la 135 de ani de la tipărirea lor, cuvintele oțelite ale mâniei răscolesc imaginația și dezmoțesc emoții. În viziunea gazetarului, nimic nu este mai grav decât distrugerea unității românilor, iar infamia de a smulge bucăți din trupul românității primește ripostă verbală pe măsură. De altfel, raționamentul și figura retorică dominată de patos concentrat reprezintă extremele unui lanț bogat de elemente persuasive de care Eminescu se folosește pentru a practica cu îndemânare o gazetărie etică, de angajament. Parcurgând publicistica eminesciană, înțelegem că, dacă istoria se prezintă conștiinței ca imagine curgătoare a lumii încifrate în hieroglifa unei povești moralizatoare, una dintre îndatoririle ziaristului este de a aduce în atenția contemporaneității trecutul care dă substanță etosului. Raționamentul și figura devin, așadar, elemente constitutive ale unui model în care binele și răul sunt valori înscrise într-un model adecvat temei tratate și lipsit de echivoc. Având ca reper narațiunea etică pe care o presupune desfășurarea istoriei în rama timpului, cumpăna gândirii ziaristului trece binele și răul când prin sита obiectivă a raționamentului, când prin filtrul subiectiv al șarjei, ceea ce face ca operațiile primare de evaluare a fenomenelor, creditarea și declinul, să ia când formele fine ale recursului la logos, când aspectul năvalnic al revărsărilor de patos. În acord cu această serie de observații ar fi, deci, greșit să se presupună că binele și răul sunt categorii imuabile, a căror polarizare poate conduce în mod invariabil la interpretarea identității de neam din perspectiva pozitivului și a alterității din perspectiva negativului. Deși partizan declarat al unor teme și idei, Eminescu nu este un spirit dogmatic. Gazetarul examinează vorbele și faptele, le observă implicațiile, le teoretizează potențialul valoric, dar nu le

îmbracă în veșmintele de fier ale unei dogme. Din acest punct de vedere, textul publicistic poate fi interpretat ca produs al unui simț critic remarcabil atât prin puterea de pătrundere a raționamentului, cât și prin forța de reliefare a patosului. Publicistica lui Eminescu a fost mai degrabă dogmatizată, prin idolatrizare, răstălmăcire, cenzurare, condamnare sau scoatere din context, decât văzută, ca atare, rezultând din irizările unor dogme. În sprijinul caracterului antidogmatic al ziaristicii eminesciene vin chiar textele în care diagnosticul cusurilor naționale este tot atât de aspru ca și tonul răstit, ridicat împotriva străinilor care au pus stăpânire samovolnică pe vechi teritorii românești: „Nestatornicia noastră, iubirea de schimbări, deasa răsturnare a tuturor temeliiilor statului și rivalitatea copilărească de a întrece pe toată lumea a făcut, atât în trecut, cât și în prezent, ca să irosim o mulțime de puteri vii, care se puteau utiliza pe un teren folositor, pe lucruri de nimic sau de-a dreptul stricătioase. Aceste defecte mari ale caracterului nostru național sunt, pe lângă împrejurările de dinafară, cauza pentru care un element etnic atât de răspândit ca al nostru să nu ajungă la nici o însemnătate în lume, ci, bucățit între zeci de stăpâniri, să reziste ici și colo, să fie absorbit însă în multe locuri.”¹⁰. În acord cu asemenea exemple, se observă că binele și răul, pozitivul și negativul sunt puse în chip adecvat în contrast, astfel încât între materia tratată și discursul critic care o înveșmântează să nu existe discordanțe.

Mai departe, dacă se observă că atitudinea virulentă și judecata desfăcută de patimă sunt fețe retorice ale aceleiași personalități și că punerea lor în acțiune nu este altceva decât rodul libertății de gândire și de limbaj, se înțelege, poate, că miza este de a convinge, nu de a impune. Una din esențele ziaristicii lui Eminescu este condiția vie a problematizării, nu natura moartă a mimetismului gratuit, determinat de situarea în umbra dogmei. Gazetarul nu imită, ci dezbate, nu face abuz de prefabricate ideatice, ci se declară împotriva lor, și, mai presus de acestea, nu practică o dialectică a servitudinii, deși îi devoalează ascunzișurile.

Pentru a cerceta cu măsura echilibrului împletitura de patos, etos și logos din articolele lui Eminescu, se cuvine să arătăm că, atât în epocă, cât și în posteritate, personalitatea gazetarului prinde, ca în artele plastice, contururile pe care vrea să le reliefeze artizanul portretului. Fără a ști foarte precis cum era, de fapt, Eminescu, există foarte multe informații despre cum a fost el considerat de ceilalți și acest dosar cultural, „cazul Eminescu”, este departe de a fi închis. Parcurgându-i corespondența, îl vedem mai întâi istovit de lucru, dezamăgit de vorbele și de faptele care fac obiectul demersului gazetăresc, sceptic față de finalitatea scrierilor de presă, iar mai apoi avid de himera odihnei și a lucrului binefăcător minții și sufletului, neguros, suspicios, însingurat, măcinat de boală, înstrăinat de lume. Amintirile contemporanilor săi sunt la fel de relevante în a surprinde relativitatea socioculturală a imaginii pe care

cineva o capătă sau și-o face, la un moment dat, despre ceilalți și despre sine în raport cu ceilalți (Costache, 2008). Ce dovadă mai bună poate fi adusă în sprijinul acestei afirmații decât calendarul simbolic al reprezentărilor referitoare la Eminescu și la opera sa, cu toate variantele permise de distanța dintre polii formați din adulatori și detractori? Mai mult decât atât, Eminescu însuși a creat portrete memorabile prin dimensiunea lor etică, care însă nu vor fi fost aidoma ființelor istorice ce le-au servit de modele. Amintind doar două dintre portretizările lui Ștefan cel Mare, prima creionată în articolul [„La anul 1774...”]¹¹, din 30 septembrie 1877, și cea de-a doua, în diatriba [„Serbarea guvernamentală...”]¹², din 18 iunie 1883, constatăm că personajul eroic, proiecție a imaginărilor individual și colectiv, ajunge să domine persoana istorică, iar acest fenomen de supracodificare culturală oglindește înscrierea unui fapt istoric într-o rețea fertilă de imagini și / sau de povești cu miez etic.

Dacă se acceptă că discursul gazetarului Eminescu este un discurs a cărui înțelegere reclamă raportarea la o epocă pe care, de altfel, o sublimează, nu este lipsit de importanță să observăm că, în publicistica românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, discursul polemic, ca manifestare a spiritului combativ, servea concomitent mai multor finalități, cele mai importante fiind formarea unei conștiințe critice și revizuirea valorilor trecutului prin prisma provocărilor prezentului. În *Istoria presei românești „dela primele începuturi până la 1916”*, Nicolae Iorga pune militantismul publicațiilor românești din perioada 1866 – 1884 pe seama constituirii celor mai importante partide, în speță liberalii (roșii) și conservatorii (albii), formațiuni care, între mijloacele de acțiune publică și de propagandă, considerau ziarul un instrument eficient de cucerire a spațiului public și o platformă potrivită de gestionare a controverselor cu o cuprindere mai largă decât cea a confruntărilor ideologice. Prin urmare, presa luptătoare stă ca tip firesc în epocă, iar obiectivitatea și subiectivitatea sunt mai mult atribute etice ale ofertelor de discurs decât principii care reglează tensiunile între libertățile și constrângerile implicate în mecanismele de instituționalizare și de funcționare ale mijloacelor de informare în masă. Puterea brută a crudității de limbaj și subțirimea șlefuită a raționamentului nu se suprapun cu opoziția subiectiv – obiectiv, întrucât o asemenea disjuncție nu face parte din rețetarul curent al vremii. Mai apropiată de realitatea scrisului gazetăresc al epocii este corelarea binomului judecată – atitudine cu o paradigmă etică dezvoltată prin contraste de tipul bine – rău, corect – incorect, recomandat – nerecomandat, potrivit – nepotrivit, oportun – inoportun. Eminescu, subliniază Al. Oprea (1983: 99), în continuitatea observațiilor lui D. Murărașu, „știa să îmbine cugetarea și pasiunea, argumentarea logică și indignarea morală”.

Modelul retoric pe care gazetarul îl impune este aidoma unui basorelief. Rațiunea și emoția au fundament comun, dar, în funcție de necesități, iese în

relief una dintre cele două laturi ale constructorului de discurs. Dacă o latură câștigă prim-planul, cealaltă conferă amploare fundalului. Judecata și atitudinea rămân astfel nedespărțite. Unitatea de viziune asupra continuității istorice, considerată ca unitate de neam, de limbă și de teritoriu este astfel transpusă într-un discurs gazetăresc care nu se lasă lipsit de unul sau altul din atributele sale esențiale. Una dintre ilustrările cele mai importante ale acestei concepții este campania de presă declanșată împotriva anexării Basarabiei la Imperiul Rus.

Eminescu a scris în multe rânduri și cu diverse prilejuri despre Basarabia, însă perioada de vârf a interesului său poate fi fixată, fără a greși prea mult, în perioada ianuarie – octombrie 1878, adică înainte și după semnarea Tratatului de la Berlin, prin care se încheia conflictul armat care a zguduit Balcanii și în urma căruia României i-a fost recunoscută independența. După cum se știe, în urma respectivului tratat internațional, România a cedat Imperiului Rus Basarabia, în schimbul Dobrogei, cu gurile Dunării. Articolele publicate de poet în intervalul menționat reflectă strategia campaniei sale de presă. Gazetarul devine un creator de mozaic. El „și taie din sticlă și din marmură ținte de grosimea indicată, acopere o placă de metal cu-n fel de aluat (care uscat devine vârtos ca piatra) și, pe când e moale încă, el schițează desemnul său și apoi înfige țintele de colori una lângă alta, des și într-un amestec hotărât de mai nainte. O pictură în puncte de marmură, un fel de broderie în piatră; ci pe când la broderia comună colorile deosebite sunt reprezentate printr-un *fir* deosebit, la mozaic fiecare împunsătură cere un alt ac. După ce placa era pe deplin lucrată și uscată, suprafața se netezea și i se da o poleitură care te face să crezi că întregul tablou a crescut în piatră și nu ar fi fost făcut de mâni omenești.”¹³. Am citat acest fragment prin care Eminescu descrie compoziția lucrării lui Al. Odobescu, *Pseudo-kynegetikos*, pentru a arăta că tehnica mozaicului îi era binecunoscută autorului *Scrisorilor*, atât ca teorie, cât și ca exercițiu gazetăresc.

Nucleul campaniei de presă duse de redactorul ziarului „Timpul” este reprezentat de studiul intitulat „Basarabia”, publicat între 3 și 14 martie 1878 și întocmit cu scopul de a servi diplomației române la Congresul de la Berlin (1 iunie – 1 iulie 1878), eveniment la care reprezentanții intereselor românești nu au fost admiși¹⁴. Celelalte articole formează bucățile prin care ia ființă desenul mozaicului. Unele bucăți, mai cu seamă cele în care sunt judecate și demontate argumentele invocate de diplomația țaristă pentru a pretinde stăpânirea asupra Basarabiei, au duritatea rece a marmurei¹⁵. Altele, în special cele în care se persiflează reacțiile organelor de presă apărătoare ale intereselor imperiale, au contururile tăioase ale bucățelelor de sticlă colorată¹⁶ iar încă altele, adică cele în care sunt cântărite raporturile între marile puteri¹⁷, demersurile taberelor politice¹⁸ sau atitudinea Casei Regale¹⁹ împrumută, parcă, din focul aprig în care se întărește lutul.

Mozaicul eminescian este fixat în aluatul de piatră al unui adevăr, exprimat în mai multe articole premergătoare seriei publicate în intervalul 3-14 martie 1878: „Basarabia în 1812 făcea parte integrantă din Moldova, de care fusese alipită în curs de mai bine de *patru sute de ani*. Ea a urmat până la 1812 soarta acestui principat a cărui a const[it]uit aproape jumătatea. (...). Orișicum, în 1812, ca în tot cursul istoriei sale, Moldova cu Basarabia împreună formau un stat deosebit, cu legile și prințul său, și se aflau supuse numai la ceea ce diplomația a numit impropriu *suzeranitatea Porții Otomane*. Basarabia fiind în această situațiune în 1812 a fost, în *actul oficial de cesiune, dobândită de către Rusia de la Poarta Otomană*, dar în realitate răpită de la legitimul și adevăratul său proprietar, care era Moldova, și transmisă de către acel ce nu avea drept s-o ia. În nici un caz n-a fost *cucerită*, căci Rusia, atuncea chemată îndărăt de invaziunea napoleoniană, se retrăgea în grabă, și încă și mai puțin cucerită de la populațiunea *musulmană-tătărăscă locuind sub corturi*”²⁰.

Argumentele invocate și probele aduse în sprijinul demonstrației sugerează că Eminescu analizează situația istorică a Basarabiei, atât în 1812, cât și în 1878, din perspectiva abuzurilor produse de negocierile dintre marile puteri ale Europei, ale căror interese expansioniste au schimbat de mai multe ori cursul istoric al populațiilor din Balcani. Astfel, în articolul „Tendențe de cucerire”, publicat la 7 aprilie 1878, gazetarul „Timpului” judecă politica de domina-re dusă de Imperiul Rus ca efect compensatoriu al nevoii de umplere a unui „deșert sufletesc” pe care, în mod obișnuit, nu l-ar fi câștigat prin cuceriri, ci prin așezare pașnică în lume și prin înflorire culturală. Prezentarea tendinței de dominare prin sărăcia forței, nu prin bogăția spiritului, împrumută, parcă, din coloritul sapiențial al aforismelor, deși discursul își trage sevele din psihologia popoarelor: „Răsărită din rase mongolice, de natura lor cuceritoare, așezate pe stepe întinse a căror mon[o]tonie are înrăurire asupra inteligenței omenești, lipsind-o de mlădioșie și dându-i instincte fanatice pentru idei de-o vagă măreție, Rusia e în mod egal muma mândriei și a lipsei de cultură, a fanatismului și a despotiei. Frumosul e înlocuit prin măreț, precum colinele undoiate și munții cu dumbrăvi a țărilor apusene sunt acolo înlocuite prin șesuri fără de capăt. În tendințele de cucerire, în așa-numitele misiuni istorice cari-și caută marginile naturale nu e nimic dedesupt decât pur și simplu neștiința și gustul de spoliare.”²¹. Cugetarea de rezistență din aceste considerații își trage puterea din înțelepciunea populară, însă problematizarea vizează inconștientul colectiv. Dacă teza e că locul îl face pe om, în sensul că spiritul unui popor poartă cu sine expresia pulsionilor date de locuirea unui spațiu de viață, tot la fel de important e că omul face locul, în sensul că același spirit colectiv va proiecta într-un teritoriu anexat o fantasmă care mimează matricea spațiului originar. Considerată în curgerea istoriei, politica de expansiune teritorială a Imperiului Rus nu este decât reflexul malefic al confundării fantasmei cu

matricea spațiului originar: „În loc de-a desfășura activitatea înlăuntru, ochii vecinului nostru sunt pironiți cu flămângiune asupra Apusului, cercurile culte umplu golul sufletesc cu fantasmagoria unui imperiu care ar ajunge de la Sibir până sub zidurile Venetiei și apoi mai departe... tot mai departe”²².

Urmând calea de interpretare deschisă de poet, dezmembrarea țării Moldovei apare ca simptom ce dă la iveală conflictul între „flămângiunea” cu care roiul de popoare al Răsăritului amenință Apusul și „mreaja de fier” a cosmopolitismului egoist²³ cu care lumea tehnologizată a Soarelui-Apune întâmpină revărsările barbare. De altfel, în concepția lui Eminescu, barbaria și civilizația sunt capetele firului tors al istoriei unui popor²⁴. În devenirea sa organică, și remarcăm că metafora conceptuală a organicității este cheia de boltă a concepției lui Eminescu despre popor și despre stat, un popor face saltul de la barbarie la civilizație dacă sâmburii primitivi, dar benefici ai nașterii sale nu sunt atinși de boala însușirii și practicării fără discernământ a unor forme și conținuturi alogene, străine de posibilitățile interne ale unui neam. Simțul istoric al unui popor și versanții săi etici, binele și răul, formează un întreg. Trecerea de la barbarie la civilizație este evaluată pozitiv (o dezvoltare, o creștere naturală a ceea ce este în chip fundamental bun), trecerea de la barbarie la alte forme posibile de existență istorică, precum semibarbaria, este evaluată negativ (un regres, o degenerare a ceea ce este în chip fundamental bun). Prinși în măcinarea lumilor, românii nu au atins încă stadiul superior al unei civilizații, ci formează un popor tânăr, cu simț istoric fundamental bun, deși „totdeauna dezbinat înlăuntru, dezbinat în politica sa față cu vecinii”²⁵. Considerată din unghiul tensiunii între ceea ce un popor poate deveni dacă îi este permis să se dezvolte nestingherit și ceea ce el ajunge să (nu mai) fie într-un moment istoric dat, sub presiunea altor forțe naturale ale altor popoare, soarta românității cunoaște (și merită să cugetăm cât adevăr există într-o astfel de constatare) tot atâtea momente de cumpănă câte furtuni au tulburat apele relațiilor dintre marile puteri interesate de controlul, sub o formă sau alta, asupra colțului de lume locuit de români. Anul 1812, pare a arăta gazetarul Eminescu, nu este doar anul în care s-a destrămat vechea Moldovă, știrbită, mai întâi, în 1775, prin cedarea Bucovinei către Imperiul Habsburgic, apoi ruptă în două, prin pactul ruso-turc semnat la București în 16/28 mai, ci unul din punctele de cotitură ale istoriei prin care soarta românilor trăitori în ținutul dintre Hotin și Cetatea Albă, dintre Prut și Nistru se leagă de odiseea amară a dezlipirilor de vatră, adică a impunerii de influențe fără rost și fără rod, al căror ultim efect este de a împiedica evoluția unui popor de la barbarie la civilizație, de la ghindă la stejar. Eminescu practică, e limpede, o istorie naturală a popoarelor, considerate ca forme colective de viață, clasificate în genuri și specii, conform condițiilor proprii de dezvoltare. „Naturalismul” vederilor sale istorice nu trebuie să surprindă pe nimeni dacă se are în vedere că secolul al XIX-lea a fost

veacul de aur al științelor naturale și al psihologiei. Pentru gazetarul „Timpului”, biologia și psihismul unui popor sunt evidențe ale ființării sale istorice.

În 1878, pretențiile Rusiei asupra Basarabiei, bucată de pământ locuită statornic de români, urmau să fie decise de marile puteri ale Europei, așa cum, de altfel, se petrecuse și în anul 1812. Între cele două momente de răscruce, primăvara anului 1812 și vara anului 1878, prin Tratatul de la Paris din 1856, Basarabia propriu-zisă, cuprinsă, după cum arată Eminescu, între cinci laturi, de la Bender la vârful lacului Ialpug din ținutul Bolgradului, de acolo la Reni, și, mai departe, pe brațul de Nord al Dunării, până la Chilia, iar apoi de-a lungul țărmului Mării Negre până la gura de vărsare a Nistrului, urcând în cele din urmă către Bender – fusese restituită proprietarului de drept, Principatul Moldovei.

În preajma Congresului de la Berlin, adică în primăvara și în toamna anului 1878, precum și după aceea, Eminescu dă glas concepției sale organiciste asupra devenirii unui popor și condamnă cu fermitate desprinderea Basarabiei de România, cu atât mai mult cu cât el considera că ruperea teritorială nu era motivată de voința populației, ci de efectele nefaste ale negocierilor între marile puteri. Gazetarul atrage atenția mai ales asupra cauzelor care au înlesnit abuzul anexărilor: „Cu sabia n-a fost luată însă nici Bucovina de austriaci, nici Basarabia de ruși, ci prin fraudă. Pentru Bucovina s-a cumpărat delegații turci și un general rus, pentru Basarabia asemenea; căci delegații Rusiei primise ordin din San-Petersburg să-ncheie pace cu orice preț, de vreme ce intrase Napoleon I în Rusia. Dragomanul Porții, fanariotul Moruzi, cumpărat și sperând a veni la domnie prin ajutorul Rusiei, a-ncheiat pacea de la București. Moldova întregă n-o putea ceda rușilor, că atunci n-ar fi avut unde domni, cedă deci jumătatea ei dintre Prut și Nistru. O flotă engleză stătea în Bosfor și sili pe sultan să încheie pacea de la București. Sultanul ridică mucul condeii de pe tratat și trecu pe o altă hârtie: sentința de moarte a lui Moruzi”²⁶.

Examinarea cauzelor care determină actul de forță al anexării teritoriale impune meditații despre efectele unui asemenea act de periclitate a evoluției prin care un popor atinge stadiul superior barbariei, civilizația. Cel mai mare pericol al înstrăinării este alterarea, chiar moartea conștiinței unui neam, sau, cu alte cuvinte, distrugerea temelii „de existență socială”²⁷ ale unui popor. Dezbinările politice, atât cele provocate de condiții interne, cât și cele pricinuite de cauze externe, nu au consecințe durabile decât dacă șubrelesc bazele conștiinței colective: „Nenorocirea cea mare ce ni se poate întâmpla nu este că vom pierde și rămășița unei prețioase provincii pierdute; putem să pierdem chiar mai mult decât atâta, *încrederea în trăinicia poporului român*.” Nu întinderea teritoriilor ocupate este măsurariul trăinicieii unui neam, ci statornicia valorilor care stau la temelia conștiinței sale istorice. Acest gând dă

seamă despre credința publicistului că a aparține unui neam înseamnă, înainte de toate, a fi parte a unui organism social care nu asimilează, ci renunță la ceea ce nu este prielnic dezvoltării sale. Dacă își ține neștirbit simțul istoric, ansamblul de elemente spirituale nucleare care îi determină alcătuirea și evoluția, un neam își conservă identitatea, chiar și în condițiile în care este supus altui popor. Dimpotrivă, mutilarea temelilor grăbește pieirea organismului colectiv care a contractat boala renunțării la sine.

Conjugată cu acțiunile stăpânitorilor străini, întotdeauna agenți ai propriilor interese în dauna nevoilor celor aflați sub stăpânire, destrămarea conștiinței naționale este, la Eminescu, un fapt asemănător extincției unei specii. Scenariul creionat are, ca stil, intensitatea funestă a unei scrieri apocaliptice și, ca idee, gravitatea superlativă a acuzelor împotriva unei rețete verificate de distrugere în masă: „Sub forma monarhiei absolute domnește cel mai mare arbitriul administrativ; se rusifică cu sila tot ce nu e moscovit; biserica a devenit o poliție a conștiinței care închide în temniți mii de oameni de altă religie; pentru o vorbă liberă sau un șir liber tribunalele dictează pedepse neome-noase, condamnă la muncă silnică în minele de plumb fete în vârstă aproape copilărească și băietani de pe băncile școlii, pentru nimicuri, pentru credințe cari au trebuit să se nască ca idealuri nerealizabile în întunericul acelor internate în care semicultura și prospăiala e un mijloc pentru o mai adâncă barbarie decât aceea a unui popor primitiv. (...) Și dacă o asemenea soartă așteaptă pe slavi chiar în împărăția Moscului, ce soartă va aștepta oare pe bieții români din Basarabia!”²⁸.

Cenzură, intoleranță, deculturalizare, teroare, exil, genocid. Acestea sunt, în linii generale, aspectele distinctive ale unui regim despotoc orientat spre distrugerea simțului istoric al unui popor subjugat. Aceste mecanisme capitale de „îmblânzire” a conștiinței unui neam prin întoarcere sistematică și forțată la barbarie îi apar lui Eminescu ca fapte ce marchează prăbușirea unui popor. În fața amenințărilor expuse sub forma unui inventar de măsuri aducătoare de pieire, renunțarea la ființa națională echivalează cu o întoarcere în haos. Numai conștiințele colective care își înțeleg devenirea se fixează trainic, ca modele, pe pânza mișcătoare a istoriei. Proiectul istoric eminescian are, în aspectul său cel mai cuprinzător, multe elemente comune cu viziunea cosmogonică din poezie, aceea că lumile se nasc din haos spre a se întoarce în haos. Istoria naturală a roiurilor de popoare se desfășoară în cicluri caracterizate de creștere și descreștere, facere și desfacere, viață și moarte. În istoria acestor organisme colective, „alături de germenii de discompunere generală se vor fi aflând și germenii unei noi vieți fecunde de un caracter într-adevăr uman”²⁹. În „momentul de față”, scrie gazetarul, în încercarea de a surprinde pe care dintre versanții etici ai istoriei stă contemporaneitatea sa, „ideile bune se află în linie coborâtoare și aparțin toate

fără excepție trecutului, iar cele rele se află în linieuitoare”. Oare noi, oamenii de astăzi, să dăm crezare respectivei judecăți? Orișicum, în gândirea lui Eminescu binele, creșterea, tendința ascendentă aparțin trecutului, răul, descreșterea, tendința descendentă stau în realizările prezentului și în posibilitățile viitorului. Întrezărim aici, ca în *Scrisoarea III*, ideea contrastului între lumea veche, a eroilor civilizatori și lumea nouă, a (re)căderii în barbarie, iar o astfel de convergență între gazetărie și poezie sprijină afirmația că istoria, până la prinsă în rama vremii, țesătură mișcătoare peste care se aștern desenele trecătoare ale popoarelor, poate face obiectul unei lecturi grave care, aidoma reflecțiilor filozofice și poetice, interoghează esențialul și accesoriul, particularul și generalul, ceea ce este sau poate fi dovedit și ceea ce stă în orizontul dovezii. Păienjenitul lumii se preschimbă într-un mozaic de idei, iar acestea, la rândul-le, se încheagă într-un basorelief de cuvinte.

Note

- ¹ Vatamaniuc, 1985, p. 66.
- ² [*Domnului Dumitru Brătianu*], *Opere*, IX, 1980, p. 99.
- ³ [*O problemă a istoricului*], *Opere*, XV, 1993, p. 87.
- ⁴ [*Din veacul al zecelea*], *Opere*, X, 1989, p. 40.
- ⁵ [„Istoria...”], *Opere*, XV, 1993, p. 97.
- ⁶ [„În numărul nostru de vineri...”], [„Argumentul de căpetenie...”], „Basarabia”, *Opere*, X, 1989.
- ⁷ „Influența austriacă asupra românilor din Principate”, *Opere*, IX, 1980; „România din Ungaria”, „Bukovinskaia Zaria”, *Opere*, X, 1989.
- ⁸ [„Venim încă o dată asupra scrisorii...”], *Opere*, X, 1989.
- ⁹ [„La anul 1774...”], *Opere*, IX, 1980, p. 429-431.
- ¹⁰ „România Peninsulei Balcanice”, *Opere*, X, 1989, p. 123.
- ¹¹ Eminescu, M., *Opere*, X, 1989, p. 431.
- ¹² Eminescu, M., *Opere*, XIII, 1985, p. 317.
- ¹³ Eminescu, M., *Opere*, IX, 1980, p. 106.
- ¹⁴ Cf. *Cronologia* din Eminescu, M., *Opere*, XVI, 1989, p. XXVII.
- ¹⁵ [„În sfârșit vedem limpede...”]; [„Fără a prejudeca hotărârile Adunărilor...”]; [„Cestiunea retrocedării...”]; [„În numărul nostru de vineri...”]; [„Argumentul de căpetenie...”] ș.a., toate în Eminescu, M., *Opere*, X, 1989.
- ¹⁶ [„Venim încă o dată asupra scrisorii...”], *Opere*, X, 1989, p. 53-54; [„Fiindcă noi suntem...”], *Opere*, X, p. 47-48.
- ¹⁷ „Tendențe de cucerire”, *Opere*, X, 1989, p. 73-75.
- ¹⁸ [„De câte ori s-a făcut în Parlamentul nostru...”], *Opere*, X, 1989, p. 48-49; [„<Pe arborel tăcerii...>”], *Opere*, X, 1989, p. 132-134.
- ¹⁹ [„De câteva zile limbajul ziarelor liberale...”], *Opere*, X, 1989, p. 51-52.

- ²⁰ [„În numărul nostru de vineri...”], *Opere*, X, 1989, p. 49.
- ²¹ Eminescu, M., *Opere*, X, 1989, p. 73-74.
- ²² Eminescu, M., *Opere*, X, 1989, p. 74.
- ²³ „Influența austriacă asupra românilor din Principate”, *Opere*, IX, 1980, p. 164-165.
- ²⁴ [„«Pseudo-Românul» în «semibarbaria» lui..”], *Opere*, XII, 1985, p. 378-379.
- ²⁵ „Influența austriacă asupra românilor din Principate”, *Opere*, IX, 1980, p. 166.
- ²⁶ [„Argumentul de căpetenie...”], *Opere*, X, 1989, p. 55.
- ²⁷ [„Cestiunea retrocedării”], *Opere*, X, 1989, p. 46.
- ²⁸ [„«Pe arborel tăcerii...»”], *Opere*, X, 1989, p. 134.
- ²⁹ [„Alaltăieri, luni dimineața...”], *Opere*, X, 1989, p. 214.

Bibliografie ■ Izvoare

- Eminescu, M., 1980, *Opere*, vol. IX, *Publicistică. 1870-1877*, Editura Academiei RSR, București.
- Eminescu, M., 1989, *Opere*, vol. X, *Publicistică. 1 noiembrie 1877 – 15 februarie 1880*, Editura Academiei RSR, București.
- Eminescu, M., 1985, *Opere*, vol. XII, *Publicistică. 1 ianuarie – 31 decembrie 1881*, Editura RSR, București.
- Eminescu, M., 1985, *Opere*, vol. XIII, *Publicistică. 1882-1883, 1888-1889*, Editura Academiei RSR, București.
- Eminescu, M., 1993, *Opere*, vol. XV, *Fragmentarium. Ad-denda ediției*, Editura Academiei Române, București.
- Eminescu, M., 1989, *Opere*, vol. XVI, *Corespondență. Documentar*, Editura Academiei RSR, București.

Referințe critice

- Iulian Costache, 2008, *Eminescu. Negocierea unei imagini*, Editura Cartea Românească, București.
- Nicolae Iorga, 1922, *Istoria presei românești dela primele începuturi până la 1916*, Atelierele Societății Anonime „Adeverul”, București.
- Nicolae Iorga, 1981, *Eminescu*, Editura Junimea, Iași.
- Al. Oprea, 1983, *În căutarea lui Eminescu-gazetarul*, Editura Minerva, București.
- Dimitrie Vatamaniuc, 1985, *Publicistica lui Eminescu. 1870-1877*, Editura Junimea, Iași.
- Dimitrie Vatamaniuc, 1988, *Eminescu*, Editura Minerva, București.
- Dimitrie Vatamaniuc, 1996, *Publicistica lui Eminescu. 1878-1883, 1888-1889*, Editura Minerva, București.

Theodor CODREANU

Basarabia în publicistica eminesciană (I)

Th.C. – prof. dr., critic și istoric literar, prozator și eseist, Huși. Autor al mai multor volume, dintre care *Dubla sacrificare a lui Eminescu* (a cunoscut trei ediții), *Complexul Bacovia*, (2003), *Basarabia sau drama sfârșirii* (2003), *Duminica mare a lui Grigore Vieru* (2004), *Transmodernismul* (2005), *A doua schimbare la față* (2008), *Istoria „canonică” a literaturii române* (2009), *Eminescu în captivitatea „nebuliei”* (2011), *În oglinzile lui Victor Teleucă* (2012). Laureat al mai multor premii acordate de Uniunile Scriitorilor din România și din Republica Moldova.

Moto: *A rosti numele **Basarabia** e totuna cu a protesta contra dominațiunii rusești. Numele **Basarab** și **Basarabeni** exista cu mult înaintea vremii în care acest pământ devenise românesc; acest nume singur este o istorie întreagă.*

Eminescu

1. Un număr nefast

Se pare că numărul **28** a fost nefast Basarabiei și lui Eminescu, deopotrivă. Cu siguranță, între toți marii intelectuali români Eminescu a fost acela care a iubit și a înțeles cel mai profund Basarabia, pentru că poetul a iubit deopotrivă toate provinciile locuite de români, pe care le-a cunoscut nu numai la nivel livresc, ci și străbătându-le cu piciorul și cu alte mijloace, cum n-a mai făcut-o altcineva. Într-un concept de articol (mss. 2264, p. 282r), poetul vorbește de „pierderea iubitei Besarabia”, în împrejurările negocierilor de la Berlin din vara lui 1878. Pe bună dreptate, în 1932, D. Murărașu, care a realizat prima sinteză de sine stătătoare privitor la *naționalismul lui Eminescu*, putea conchide că autorul *Luceafărului* a fost „cel mai îndrăgostit scriitor al nostru de tot ce-i românesc”¹. Nimic fals, nimic demagogic în cuvintele de pe fila 65r a mss. 2257: „Ce să vă spun? Iubesc acest popor bun, blând, omenos, pe spatele căruia diplomații croiesc carte și rezbele, zugrăvesc împărății despre cari lui neci prin gând nu-i trece, iubesc acest popor care nu servește decât de catalici tuturor acelora ce se-nalță la putere, popor nenorocit care geme sub mărișia tuturor palatelor de gheață ce i le așezăm pe umeri.” Firesc, de vreme ce Eminescu a întrupat *arheul românității* în toată plenitudinea lui, dându-i

contur conceptual ontologic, pornind, deopotrivă, din filozofia greacă a lui Platon și Aristotel, din Johann Baptista van Helmont și Dimitrie Cantemir, dar și din imaginarul poporului român așa cum s-a cristalizat el în cel mai enigmatic basm popular, *Timerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*, basm pe care l-a comentat în două articole, conchizând că în protagonistul Făt-Frumos s-a întrupat *arheul / memoria* românității, eroul-arhetip fiind singurul care-și amintește, în ultima sa călătorie spre casă și părinți, de tot ce-a fost, timp de secole, pe meleagurile străbătute. Or, la nivel cărturăresc, e chiar rostul istoricului și al istoriei. De aceea, Nicolae Iorga, în 1934, era uimit de profunzimea cu care Eminescu a recitat istoria românilor și istoria europeană, în genere, depășindu-i pe contemporani: „Eminescu stăpâna cu desăvârșire cunoștința trecutului românesc și era perfect inițiat în istoria universală; nimeni din generația lui n-a avut în acest grad instinctul adevăratului înțeles al istoriei, la nimeni el nu s-a prefăcut ca la dânsul într-un element permanent și determinant al întregii lui judecăți. E uimit cineva astăzi, după adăugirea unui imens material de informație și atâtor efortări ale criticii, când constată cât știa, cât înțelegea acest om, și gânditorul politic trebuie să admire ce mare era puterea lui de a integra faptele mărunte și trecătoare ale vieții publice contemporane în maiestuoasa curgere a dezvoltărilor istorice. Nu e de mirare că un asemenea limbaj care ar fi onorat orice țară de veche cultură n-a fost priceput de contemporani cu o pregătire așa de slabă, a căror minte nu se ridică la recunoașterea aceluiași adevăruri eterne”. Și nu e de mirare, deoarece Eminescu îmbina maiestuos faptul istoric cu intuiția ontologică întru *Archaeus*.

Iar acum se cuvine să mă întorc la nefastul număr **28** care-l leagă, indescifrabil „cabalistic”, de destinul Basarabiei. Joseph de Maistre (1753-1821), una dintre mințile strălucite ale Franței antimoderne², se afla, în 1810, la Petersburg. Cu intuiția lui politică, iată ce nota: „Je suis tenté de croire que tout finira par un morcellement de la Moldavie, pour satisfaire l’honneur ou ruiner une province.”³. Așadar, cu doi ani înainte de a doua sfârșecare a Moldovei (prima se produsese în 1775, prin raptul Bucovinei de către Imperiul Habsburgic), țarul Alexandru I pregătea intens terenul pentru o nouă rupere din trupul Moldovei lui Ștefan cel Mare, jinduind a pune granița pe Siret, dacă nu să cucerească toate „proprietățile” din zonă ale Imperiului Otoman, spre a reface, chipurile, vechiul Bizanț sub sceptrul ortodoxiei pravoslavnice. Joseph de Maistre pricepuse limpede că, sub pretextul „onoarei” (ce fel de onoare?), Rusia *ruina* o provincie a Moldovei. Iar începutul *ruinei* s-a declanșat, după câțiva ani de „diplomație”, la **28 mai 1812**, țarul renunțând la granița pe Siret, dar, prin trădare și corupție (cu ajutorul Dragomanului Porții Otomane), și-a extins conceptul geografic de Basarabia (partea sudică a Moldovei dintre Gurile Dunării și țărmul Mării Negre) până în nord, la Hotin și marginea estică a Bucovinei căzute sub habsburgi. Și, ca un făcut, tot într-o zi de **28**, dar în

unie 1940, Basarabia va fi din nou invadată de către moștenitoarea Rusiei țariste, Uniunea Sovietică. Iar între aceste date nefaste, tot pe un **28 iunie**, dar **1883**, s-a produs începutul *ruinei/ruinării* geniului eminescian la „Caritatea” lui Al. Șuțu. Paradoxal, era totuși prea târziu, fiindcă ziaristul de la „Timpul” spusese ce era de spus: *adevărul despre Basarabia și despre ruinătorii ei interni și externi*. El, acest adevăr, arde astăzi mai mult decât vreodată, chiar în pofda indiferenței multor politicieni și intelectuali de pe ambele maluri ale Prutului.

2. *Cinismul imperial*

Napoleon își afirma astfel cinismul politic al cuceririlor: „Voi cuceri pământuri, că istorici care să dovedească ale cui sunt avem.” Dar dacă în cazul său istoricii măsluitori n-au prea avut de lucru, din pricina efemerității imperiului napoleonian, principiul, chiar neformulat ca atare, a funcționat perfect în cazul cuceririlor rusești, fiind preluat, cu succes, de către Ucraina de după destrămarea Uniunii Sovietice. Ceea ce s-a produs printr-un act fraudulos a devenit garanție a apartenenței „dintotdeauna” a Basarabiei la imperiul rusesc, apoi sovietic. Poate că nu este lipsit de interes să evocăm, pe scurt, povestea răpirii Basarabiei⁴, în contextul războiului ruso-turc dintre 1806-1812. Sankt Petersburgul a ocupat vremelnicele Principatele Moldova și Valahia, având „acoperire” în Congresul de la Tilsit, 1807, când Alexandru I se înțeleșese cu Napoleon I pentru o împărțire a Imperiului Otoman, Rusiei revenindu-i Moldova și Țara Românească. (Nu era o prefigurare a Pactului Ribbentrop-Molotov?) Dar Moscova a renunțat, momentan, la a-și statornici puterea în Principate din pricina pregătirilor lui Napoleon de a ataca Rusia. Într-o carte a lui Leon Casso⁵, tradusă în românește abia în 1940 de Șt. Gr. Berechet și folosită de Gh. I. Brătianu în invocata lucrare despre Basarabia, se preciza în legătură cu planurile țarului: „În 1806, am crezut că vom cuceri cele două Principate fără lupte și că vom organiza din ele patru guvernăminte ruse. Împrejurările ne-au silit, până la sfârșit, să ne mulțumim cu un câștig mai modest. Din ceea ce am dobândit, am alcătuit *provincia (oblasti)* Rusiei.”⁶ Într-adevăr, la 15 aprilie 1810, Rusia anunța că vrea ambele Principate, Projuranschi detaliind un proiect administrativ în patru gubernii: Basarabia, Moldova, Oltenia și Muntenia. Când Kutuzov ieșea victorios la Slobozia, 2 octombrie 1811, el iniția tratative cu Poarta la Giurgiu, restrângând dorita graniță de vest a Rusiei pe Siret, apoi, în anul următor, tratativele s-au mutat la București, având loc în Hanul lui Manuc, unde Kutuzov a micșorat pretențiile doar la Basarabia. Amiralul Pavel Vasilievici Cicagov, trimis de țar să încheie pacea cu orice preț, chiar renunțând la orice pretenții teritoriale, a ajuns, se spune, prea târziu, preluând ceea ce realizaseră ceilalți delegați. „Constrângerile” veneau, în speță, de la ame-

nințările invaziei napoleoniene. Rusia, deși gata să renunțe la orice pretenții, s-a folosit totuși de presiunile Angliei, care postase în Bosfor o flotă, Poarta fiind silită de a încheia pacea cu Petersburgul. Or, tocmai această ciudată Pace de la București va fi folosită de Rusia pentru a recurge la coruperea diplomaților care negociau: între alții, dragomanul Dimitrie Moruzi, Panaiot, fratele său, Manuc-bei (proprietarul celebrului Han), toți în cărdășie cu Capudan pașa Ramiz. Panaiot Moruzi nu a dat Porții o scrisoare de la Napoleon prin care acesta cerea imperativ „să nu facă pace cu nici un preț” (Alexandru Boldur). Între timp, Kutuzov a pus pe masa tratativelor niște hărți măsluite care ar fi venit, chipurile, de la Napoleon. Delegația rusă cumpăraseră mai demult pe dragomanul Porții, Dimitrie Moruzi. Prețul trădării marelui dragoman, în context, a fost promisiunea unei moșii în Basarabia, în valoare de 100.000 de lei aur și a unui inel de aur încrustat cu briliante, foarte valoros, de 15.000 de piaștri. Delegația, cu toate că avea și din partea sultanului Mahomed II sarcina „să nu accepte cedări teritoriale”⁷, tocmai vânzare a făcut. Rareori s-a întâmplat ca o delegație oficială, în tratative de anvergură, să fie cumpărată de adversari „la grămadă”. Diplomația rusă a reușit, fiindcă atât Mustafa IV, cât și succesorul său Mahmud / Mahomed II au avut încredere în armeni și greci. Amiralul Cicagov, devenit conducătorul delegației rusești, a confirmat, ulterior, coruperea lui Dimitrie Moruzi. Manuc-bei (și el armean) era atât de abil, încât, numit de sultan domn al Moldovei, a refuzat în favoarea antecesurului Scarlat Callimachi. Și asta fiindcă juca, simultan, și în favoarea Rusiei în timp ce negocia cu partea rusească, din însărcinarea lui Mustafa Pașa. Nu e de mirare că Alexandru I îl decorase, în 1810, cu ordinul „Sfântul Vladimir”, gradul III.

Cât privește viclenia asimilării părții de sud a celor trei județe, cunoscute ca Basarabia, cu întreaga jumătate estică a Moldovei, aceasta a fost ideea lui Gaspard Loius Andrault, conte de Langeron, pus și el în slujba țarului Alexandru I. Dragomanul Moruzi a „confirmat” și validat, contra cost, în documente, minciuna lui Andrault. Încât Poarta s-a văzut de două ori înșelată, iar Moldova grav păgubită. Sultanul s-a indignat, firește, împotriva trădătorilor, atitudinea lui fiind susținută și de diplomații francezi la Istanbul, dar faptele erau consumate.

Prin Tratatul de la București, semnat la 28 mai 1812, se „consfințe” ocuparea Basarabiei, în noua ei înfățișare extinsă abuziv, de către ruși. Dimitrie Moruzi va fi decapitat, pentru înaltă trădare, lângă Șumula, pe 26 octombrie 1812, iar șase zile mai târziu – Panaiot, fratele său, la Istanbul, urmându-le Capudan pașa Ramiz, la 25 noiembrie 1813, lângă București, la Colentina. În schimb, Manuc-bei, mai prevăzător, a avut noroc, fugind în Transilvania, iar de acolo la Viena, unde a stat până la încheierea Congresului (1814-1815), după care

s-a retras la moșia de la Hânceștii căzuți sub ruși, bucurându-se de privilegiu și onoruri, primind vizite de la înalți demnitari, precum contele Benijsen și prietenii săi Rusievici și Bahmutov. Alexandru Moraru citează din scrisoarea arhiepiscopului armean Grigor Zacarean, din 23 iunie / 5 iulie 1817, în care se evocă moartea lui Manuc-bei, provocată de un infarct, tocmai în timpul vizitei celor amintiți mai sus (20 iunie 1817). Manuc-bei a fost înmormântat la Hâncești. Infarctul se produsese după ce a vrut să arate musafirilor cum se călăresc armăsarii arăbești pe care îi avea, mândrindu-se nevoie-mare cu ei.

Astfel s-a pecetluit vânzarea Basarabiei. Zadarnic au protestat boierii moldoveni (reuniți în Adunarea de pe 26 octombrie 1812) pe lângă domnitorul fanariot Scarlat Callimachi, despre care se spunea că ar fi fost filofrancez. Rușii deja tratau provincia ca pe o gubernie care li se cuvenea. Se pregătiseră și „spiritualicește”, prin biserică. Încă din 1808 restauraseră dioceza de la Cetatea Albă, impunând la conducere pe viitorul mitropolit Gavril Bănulescu-Bodoni, originar din Transilvania (Bistrița), dar școlit la Kiev. Deși intrat în proiectul rusesc, Gavril Bănulescu-Bodoni va încerca să conserve, o perioadă, spiritualitatea creștină românească a Basarabiei până în 1821, când a murit.

3. Răul dinlăuntru

Eminescu nu se mulțumește doar cu explicația unor asemenea acte de trădare, care au pricinuit nenorociri peste nenorociri teritoriilor românești de-a lungul secolelor. El încearcă să facă lumină de ce o etnie atât de numeroasă, comparabilă, după Herodot, cu „inzii”, traco-dacii, din care se trag românii, au stat în istorie sub Zodia Racului (vezi *Doină*) și n-au preluat de la romani spiritul imperial, precum au făcut alte nații din Europa și Asia, deși înzestrarea nativă a indivizilor compunători o recomanda cu asupra de măsură la un alt destin istoric. În fața realității, Eminescu a comparat latinitatea orientală cu o *insulă mereu roasă pe margini* de slavi și de alte etnii. De ce a nimerit românitatea într-un veritabil „triunghi imperial al Bermudelor”, „în calea tuturor răutăților”, după spusa cronicarului? Fiindcă, într-un fel, moștenirea tracică a fost mai puternică decât cea romană. Herodot a subliniat principala meteahnă a tracilor: *dezbinarea*. El profetiza că nu vor fi niciodată puternici, fiindcă nu sunt uniți. Pe acest fond arhemioritic s-au născut și structurile statale românești, încât, de la bun început, triunghiul imperial extern s-a „interiorizat”, iar lipsa de unitate a dus la crearea a trei state românești. Spre deosebire de statele puternice din Europa și Asia, românii și-au croit organizarea statală după un soi de „democrație” medievală concretizată în *monarhiile electiv*. Monarhia electivă seamănă izbitor cu matricea dezbinării mioritice a fraților care se ridică împotriva fra-

telui, moștenind păcatul fratricidului biblic al lui Cain și Abel. Balada *Miorița* încifrează rezolvarea *crizei sacrificiale*⁸, mitul devenind de o rară complexitate prin soluția creștină a nunții cosmice, specifică spiritului creștinismului cosmic răsăritean, despre care a scris pagini esențiale Mircea Eliade (*Mioara năzdrăvană*)⁹. Numai că elitele politice și culturale n-au avut, decât arareori, apetența înțelegerii mitului național. Deși nu s-a ocupat special de *Miorița*, Eminescu a pus în concept ceea ce balada pune în imagine artistică. Gândirea lui politică pleacă chiar de la realitatea *dezbinării* mioritice translatată în domniile electivive. Textul fundamental este excepționala conferință din 1876, *Influența austriacă asupra românilor din Principate*. Acolo și în alte texte, poetul *elaborează teoria golului etnic* (prefigurată încă de Dimitrie Bolintineanu), despre care am scris și în *Modelul ontologic eminescian* (1988-1992)¹⁰.

Celor care au văzut sau mai văd în Eminescu un „naționalist fanatic”, trebuie să li se răspundă că poetul a fost atât de profund în problemele naționale fiindcă a judecat deopotrivă cu *inima* și cu *mintea*, normă pe care el o formulează în varii contexte, după principiul, devenit și maiorescian, al *naționalității în marginile adevărului*¹¹. Iată ce spune chiar în amintita conferință din 1876: „Dar tocmai fiindcă influența austriacă se prezintă ca o țesătură foarte complicată de cauze și efecte, încât fiecare individ din țara noastră trăiește sub presiunea ei, de aceea cu cât ne iubim mai mult patria și poporul, cu atâta vom trebui să ne înarmăm mintea cu o rece nepărtinire și să surescităm cugetarea, căci ușor s-ar putea să falsificăm vederea acestei călăuze destul de credincioase și să [ne] agităm cu vehemență prin întuneric, în luptă cu fantasmе. *Inimă foarte caldă și minte foarte rece* (s. – Th.C.) se cer de la un patriot chemat să îndrepteze poporul său, și fanatismul iubirei patriei, cel mai aprig fanatism, nu oprește defel ca creierul să rămâie rece și să-și îndrepteze activitatea cu siguranță, să nimicească adevărata cauză a răului și să o stârpească cu statornicie de fier.”¹².

Înarmat cu asemenea concepție, Eminescu procedează ca un chirurg dăruit integral sănătății pacientului. Și el pornește de la *răul* dinăuntru, văzând că acela din afară este nutrit și augmentat de primul. Iar acest rău, ecou ontologic al *antitezelor monstruoase* (sau *dublul monstruos*, cum îl va numi Girard), a fost, de la întemeierea statelor românești, domnia electivă, lăudată de publicității superficiali, observă poetul, ca pe un fel de „democrație” a boierilor¹³. Țările în care a dominat monarhia electivă au fost mereu în primejdie de a fi înghițite de monarhiile ereditare din vecinătate, cum s-a întâmplat cu Polonia și cu Țările Române. Ele au fost condamnate la mediocritate și la subistorie. Perioadele de stabilitate și de înflorire ale Principatelor s-au produs când modul electiv al domnilor a fost înlocuit, pasager sau bune perioade de timp, cu *principiul eredității*, cum s-a petrecut sub Basarabi și Mușatini. Miracolul

domniei lui Ștefan cel Mare (echivalentul domniei lui Mircea cel Bătrân, în Țara Românească) pe acest fond s-a produs: „De la 1459-1504 se văd din nou *efectele stabilității*. A fost domnia cea mai glorioasă a Moldovei. El nimicește influințele străine de dinafară cu sabia și cu isteția. Și cu toate acestea se știe din relațiile medicului venețian că, cu toată gloria și lunga sa domnie, Ștefan a trebuit să asigure prin *călău* urmarea fiului său pe tron. Cu venirea lui Ștefan cel Tânăr pare a fi prins oarecare slabe rădăcini legitimismul luminatelor roade de Mușatin. Însă acesta moare otrăvit de chiar Doamna sa, înțelegând cu boierii.”¹⁴. Discordia dintre boieri a produs necurmăte lupte pentru tron, meteahnă care va fi moștenită în pseudodemocrația din secolul al XIX-lea și din cele următoare. Lipsind legitimismul domnesc în stare să mențină echilibrul între antitezele din sânul aristocrației, discordia a produs un *gol etnic* pe care s-au grăbit totdeauna să-l umple străinii. Boieri ambițioși veneau să cucerească tronul cu ajutor străin, meteahnă exploatată magistral de Imperiul Otoman sute de ani. Când Dimitrie Cantemir a crezut că se poate îndrepta către alt stăpân, în 1711, iluzionându-se că țarismul este un imperiu civilizator (ca ortodox ce era), el a produs schimbarea domniilor pământene cu cele fanariote: „Discordia dinlăuntru, lipsa unor dinastii constante au transformat țara aproape în pașalâc.”¹⁵. Cantemir a căzut în capcana propriei teorii a celor două tipuri de imperii, teorie definitivată în studiul *Monarchiarum physica examinatio* (1714). Cărturarul împărțea imperiile în *civilizatoare* și în *imperiile-avorton*. Din prima categorie – Imperiul Roman, din a doua – Imperiul Otoman. Monarhiile civilizatoare compensează opresiunea prin beneficii ale civilizației și culturii. În schimb, monarhiile-avorton sunt parazitare, fără să producă niciun beneficiu pentru cuceritori. Teoria lui Cantemir nu era lipsită de adevăr, numai că el a considerat că imperiul țarist, aflat în expansiune sub stindard creștin, este un imperiu la antipodul celui turcesc, adică unul civilizator. Mai mult de-atât, trăind mulți ani la Istanbul, a priceput că imperiul este în decădere, imagine pe care o va contura și în capodopera lui *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae*. Acestea au fost și pricinile pentru care el s-a grăbit, în 1711, să facă nechibzuita alianță cu Petru cel Mare. N-a avut răbdare să-și întărească economic, politic și militar țara și s-a bazat pe ajutor străin. Armata cu care s-a prezentat în bătălia de la Stănilești, lângă Huși, a fost una improvizată, neinstruită, alcătuită din lefegii adunați de pe toate drumurile, căci Rusia promisese suportarea cheltuielilor militare. Iar tratatul încheiat cu țarul avea capcane, deși, textual, părea să-i garanteze granițele și independența. Eminescu a fost uimit că o minte atât de strălucită ca a lui Dimitrie Cantemir a putut fi atât de mioapă în plan politic, încalcând până și ultima poruncă a lui Ștefan cel Mare că, în caz de nenorocire, e de preferat ca țara să fie închinată turcilor, mai cinstiți decât rușii, polonezii, austriecii sau ungurii. Și

iată consecințele, culminându-se cu cele două rapturi din trupul Moldovei: „Sub domnii fanarioți, care erau trimiși pe un timp anumit și care aveau numai titlul de domn și pomenirea în biserici, nicidecum însă consistența monarhică, puterea centrală a statului e curat nominală. Chiar dacă unul dintre ei cerca a fi altceva decât ceea ce era în împrejurările date, viața și averea îi erau în pericol. Dările grele, pentru care nu se da națiunii nici o compensare, erau dări pentru îmbogățirea personală și armata nu mai exista de fel. Moldova pierde două provincii. Pierde vatra așezării ei, stupul de unde au pornit roiurile care au împoporat Țara de Jos, mormintele domnilor, vechea sa capitală, Mitropolia sa veche. Moldovenii au avut nenorocirea de a vedea înstrăinat pământul lor cel mai scump, și nu prin război – prin vânzare. Într-adevăr, se împărțise Polonia, și o țară care trăise în atâtea asemănări cu ea trebuia să aibă și soarta ei. Totuși trebuie să constatăm că nici un moldovan n-a putut fi mituit de influența morală a Austriei și că domnul a plătit cu capul protestarea sa.”¹⁶. Eminescu se referă la răpirea Bucovinei și la protestul lui Grigorie Ghica al III-lea, care a fost decapitat.

Tot prin vânzare va fi pierdută, cum am văzut, și Basarabia, rolul jucându-l și de astă dată străinii de neam, în frunte cu dragomanul Moruzi. Numai că acum au protestat doar boierii, domnul fanariot Scarlat Callimachi neavând niciun motiv de rezistență, deci neriscând a-și pierde capul precum domnitorul Grigorie Ghica al III-lea la 1775. „Cu căderea Poloniei și luarea Bucovinei – continuă Eminescu – se începe o nouă epocă a influenței austriace: cea care atingea politica esteroară a statelor românești se schimbă într-o atâr, întrucât aceste țări nu mai însemnau nimic politicește și erau susținute de Rusia și Turcia. Ca să revenim la vorba pronunțată de mai multe ori în acest studiu: statele demprejurul nostru care aveau monarhie stabilă s-au cristalizat împrejurul acesteia și au devenit uriașe; țările române, în care acest punct central lipsește, se închircesc, pierd puterea lor fizică, armata, pierd guvernul lor național. Cum se schimbă fața lucrurilor împrejurul României! Polonia căzuse, în locul ei venise Rusia; Transilvania, cu domnia electivă, căzuse în mâinile Austriei, ungurii erau supuși, Turcia începuse a slăbi, România, care moștenise de la poloni nestabilitatea, nu mai avea nimic de pierdut decât doar ficțiunea unei espresii geografice, o schemă pentru însemnarea unei adunături de oameni fără legi și fără cultură. În Moldova [în] special boierimea nu mai semăna de fel cu Nistor și Grigore Urechi, cu Miron Costin, limba națională e într-o vădită decadență alăturată cu frumoasa și spornica limbă a cronicarilor.”¹⁷.

Iar toate acestea au fost urmările dezbinării dinăuntru, starea reținută de popor în zicala: *Vodă da și Hâncu ba*. De la 1812, Rusia va simula (ca „protectoare” a creștinătății) că îi apără pe patrioții moldo-valahi persecutați de Poartă, dar prețul

era obținerea hegemoniei în treburile interne în contra intereselor autohtone și otomane în Principate. „Mijloacele de dominație ale Rusiei – scrie Catherine Durandin, comentând evenimentele de la 1812 – sunt multiple, în măsura în care aceasta reprezintă un refugiu pentru patrioții Moldo-Valahiei apropiați ai grecilor și ai sârbilor, iar pentru conservatori – fidelitatea față de ordine și tradiție, flacăra luptei împotriva revoluțiilor. Însă practica politică, abandonarea patrioților de către ruși clarifică situațiile confuze și prea marile speranțe ale epocii napoleoniene și post-napoleoniene. Patrioții își descoperă fragilitatea în fața unei politici ruse care folosește neînțelegerile pentru a-și stabili hegemonia.”¹⁸ Desigur, neînțelegerile intraetnice românești.

4. „Cestiunea Orientului”

Vremelnic, între 1856-1877, în urma Tratatului de la Paris din 18 martie 1856, decidenții europeni au făcut o mică reparație Moldovei, județele sudice ale Basarabiei retrecând sub jurisdicția patriei de drept. E o ironie a istoriei că tocmai partea sudică, numită Basarabia, a fost retrocedată. Dar numai și pentru atât Moscova a pretins că i s-a rănit grav „onoarea”, care va fi invocată ca un laitmotiv și despre care am luat cunoștință prin Joseph de Maistre încă de la 1810. Vorba prozatorului basarabean Ion Iachim: „Rusia se simțea jignită că pământurile românești aparțin românilor!”¹⁹.

Din păcate, răul din afară va continua să se solidarizeze cu cel din interior. După Unirea de la 1859, metehnele boieriei degradate au supraviețuit în sânul partidelor politice, în ceea ce Eminescu va numi „pătură superpusă”. O analiză a acestei degradări a instituției boieriei a făcut Ion Heliade Rădulescu în *Echilibrul între antiteze* (1869). Eminescu o va adânci, observând că partidele politice din România nu reușesc să devină partide în sensul european al cuvântului, rămânând fracțiuni care-și urmăresc interesele personale și de grup („partide personale și nu de principii”): „Toate puterile sufletești ale generațiunii sunt absorbite de lupte de partide și la rândul lor toate partidele nu sunt decât amployați, pe de o parte cei activi, pe de altă parte cei destituiți. Aceștia se ceartă pe țara cea de jaf. Modul cum se ceartă îl numesc cu toții presă.” (Meteahnă conservată și renăscută, cu o nouă vigoare, după ieșirea din comunism!).

Antiteza monstruoasă dintre partide – spune Eminescu – mărește *golul etnic* pe care se grăbesc să-l umple străinii, spre propriile lor foloase. În democrațiile autentice, partidele lasă disputele ideologice deoparte atunci când se ivește o amenințare din afară. La noi, un partid își ia ca aliat o putere străină pentru a birui împotriva adversarilor interni, așa cum domnii ambițioși de al-

tădată se plâneau la Înalta Poartă și veneau cu trupe turcești ca să-și înlătore contracandidații la tron. Costache Negruzzi a surprins această boală în capodopera *Alexandru Lăpușneanul*. Dar exemplele sunt numeroase. Nu altfel au început să procedeze partidele politice din epoca modernă. Ceea ce e și mai îngrijorător e că primii care au sesizat această carență etnică au fost străinii. Dimitrie Bolintineanu, în 1858, îl cita pe Saint-Marc Girardin (1801-1873), care, într-un articol din *Les Débats*, observa: „Toate acele certe și divizii între români servă să compromită viitorul acestei naționalități înaintea Europei.” Faptul, zice eminescian *avant la lettre* Bolintineanu, vine din domniile electiv-e: „Modul electiv a fost în toate epocile fatal acestor țări, încă de la începutul epocelor de decădere, căci ambițioșii ce visau la tron, uniți cu cei nemulțumiți după timpuri, au avut recurs la streini. Istoria ne arată un tablou destul de trist. Armile de invazie streine, în principate, erau mai totdeauna călăuzite de români ambițioși. Unii alergau la poloni, alții la unguri, alții la turci, alții la hanul de tătari, cărora le promitea felurite avantaje, toate cu pierderea dreptului de autonomie al țării.”²⁰

Bolintineanu făcea aceste observații tocmai în momentul când intelighenția din Principate se străduia să realizeze o minimă coeziune între combatanții pentru Unire, ceea ce Eminescu va numi *impăcarea antitezelor*. Semnalul de alarmă suna astfel la pașoptist: „La toate națiile există partide de principii sau de dinastii; sunt certe, divizii, pe cât timp aceste certe nu au a da nici o socoteală altei puteri străine; dar din momentul când neamicul strein caută să profite din aceste discordii sau să se apropie de hotarul unei asemenea țări, urile se uită, pentru un timp, certele amuțesc și toate partidele, ca un singur corp, se rădică, merge a-și face datoria; la noi însă, părțile certându-se, în asemenea cazuri, rămân divizate, devin instrumentul celor ce lovesc în drepturile țării, numai ca să poată lovi partea ce urăște și dă astfel lumii cel mai trist exemplu ce ne atrage ura și disprețul popoarelor. Aceste divizii răvarsă veninul lor în toate faptele noastre politice.”²¹

Unirea s-a făcut, în cele din urmă, în pofida restricțiilor impuse, prin Tratatul de la Paris, de către puterile europene, caz fericit de depășire a discordiei tradiționale. Situație tonică, în care forțele politice n-au mai făcut jocul intereselor străine, ci au urmat „instinctul național”, dovadă că *discordia* nu este o maladie incurabilă la români. Dar aceasta va reveni curând între partide și a fost rândul lui Eminescu s-o fulgere chirurgical. Iar următoarea încercare a fost prilejuită de Războiul de Independență, soldat cu pierderea celor trei județe sudice ale Basarabiei. Politica externă se contura sub problema general-europeană a *chestiunii Orientului*. Se profilau trei soluții: austriacă, rusească și grecească²². Pe toate Eminescu le scrutează. Un articol din „Curierul de Iași”, din 15 iulie

1876, se intitula chiar *Cestiunea Orientului*. Imperiul Austro-Ungar preconiza „o confederație dunăreană, sub protecția Austriei”, după cum suna propunerea oficiosului „Post” din Viena, sperând că Rusia va renunța la supremație în această zonă geopolitică. Eminescu reacționează imediat, argumentând că hegemonia Austriei într-o asemenea confederație ar fi ruinătoare pentru țările balcanice: „Robia economică a noastră și a Orientului întreg, supremația culturii extrafine din Budapesta și Viena, poate fi visul diplomaților de la «Post», dar exemplul României ar trebui întipărit în mintea popoarelor de peste Dunăre, ar trebui să li se spună că protectoratul Austriei este echivalent cu sărăcia, cu stoarcerea populațiilor prin agenți economici fără patrie și că acelea n-ar forma decât terenul de nutrițiune al dezvoltatelor sisteme intestinale de la bursa din Viena.” (*Planul unei confederațiuni balcanice*). Eminescu nu neagă beneficiile unei confederațiuni balcanice, dar aceasta să nu atârne de nicio putere imperială.

Soluția grecească era ideea amiralului francez Jurien de la Gravière, care credea că elenismul se poate opune în zonă expansiunii rusești. Eminescu respinge și această utopie, în articolul *Elenismul*, cunoscând bine ce pot grecii care au dominat în Principate în secolul fanariot: „În faptă, predominarea intrigantului și răutăciosului element grecesc în Orient ar fi o nenorocire și mai mare decât supremația turcească. Demosul grecesc din Antichitate și până astăzi s-a arătat incapabil de-a construi un stat ca oamenii. În lumea antică, caractere nobile și mari erau răsplătite de acest demos desculț și palavragiu cu ostracismul; imperiul bizantin, venit în urmă, e cuibul vicleniei, deșertăciunii și corupției în toate; noul regat grecesc e o jertfă a celei mai obraznice și mai ignorante demagogii...”. Că Eminescu avea dreptate în privința incapacității elenismului modern de a se mai ridica la înălțimea grecității antice stă dovadă și mediocritatea statului de astăzi, ajuns în pragul falimentului financiar.

Panslavismul venea, la rândul-i, cu geopoliticienii lui, între care N. I. Danilevski, autorul unei cărți de răsunset *Rusia și Europa*, tipărită la Petersburg, în 1871. Danilevski se dovedea un filozof al geopoliticii pătrunzător, având o teorie proprie despre mesianismul rusesc în contrapondere cu lumea germană. Îi vedea pe germani moștenitorii Romei, iar pe slavi – moștenitorii Bizanțului, aflați în rivalitate seculară decisivă pentru destinul Europei. În fața expansiunii noului imperiu romano-german, Rusia n-ar fi putut rezista „dacă providența însăși n-ar fi pus o stavilă puternică și neînălăturabilă agresiunii germanismului spre Orient”. Această stavilă a fost Islamul, „chemat să puie un veto curentului germanic spre Răsărit, spre a scăpa pe celelalte rase slavice de soarta Poloniei catolizate și atrase în sistemul Europei apusene cu pierderea puterii dinlăuntru a vieții sale”²³.

Așadar, Danilevski vedea slăbiciunea Poloniei în faptul că s-a lăsat catolicizată, iar nu în sistemul monarhiei electivă, cum considera Eminescu. Explicația poetului nostru este însă cu mult mai validabilă. Danilevski considera că există trei variante de rezolvare a *chestiunii orientale*: fie împărțirea Imperiului Otoman între Rusia și Austria, fie anexarea integrală a Turciei la Rusia, fie refacerea imperiului greco-bizantin sub hegemonie rusească. Altfel spus, cam toate soluțiile trăgeau spuza pe turta imperiului țarist. Opțiunea lui Danilevski era pentru ultima variantă, prin care Rusia ar fi trebuit să conducă, din Constantinopol, Cehia, Sârbo-Croația, Albania, Banatul, Bulgaria, România (inclusiv cu Bucovina și Transilvania, plus Basarabia, în locul lor Rusia oferindu-și Delta Dunării și Dobrogea), Grecia, cu insulele aferente, Ungaria, Țarigradul, cu Rumelia, țărmurile asiatice ale Bosforului, ale Mării Marmara și Dardanelelor, peninsula Galipoli, insula Tenedos. „Constatat este – zice poetul – că această carte a d-lui Danilevski este o copie îndestul de credincioasă a opiniei publice din Rusia și că ideile dezvoltate în ea nu sunt visurile unui filozof, ci idealul istoric al uriașei puteri de la nord.”²⁴

Eminescu atrage atenția românilor și Occidentului, în 1876, că năzuințele expansioniste rusești nu sunt simple visuri, ci voința de a face istorie, voința pe care Occidentul începe să o piardă, dând dovadă de oboseală, cufundat în dulceața civilizației, bunăstării și culturii. Întrevedea el ceea ce, la începutul secolului al XX-lea, un Spengler va numi „declinul Occidentului”? „Teoriile aceste – continuă Eminescu – nu sunt lipsite de oarecare măreție și de o manieră de a privi istoria universală într-un mod specific slav. În orice caz ni se pare ciudat cum noi, românii, care trăim lângă Dunăre, suntem cu totul cufundați în ideile Occidentului, pe când din toate părțile împrejurărilor pulsează o viață istorică care în dispoziția ei generală se deosebește atât de mult de istoria Occidentului. Câteodată ar trebui cel puțin să ni se pară că suntem o muchie de despărțire între două lumi cu totul deosebite și că este în interesul nostru de a cunoaște amândouă lumile acestea. Occidentul îl cunoaștem îndestul. Misiunea sa în Orient este cucerirea economică, proletarizarea raselor orientale prin industria străină, prin robirea sub capitalul străin. Cealaltă parte a lumii o vedem din contra mișcată nu de un curent economic, ci de unul istoric și religios, care nu poate lipsi de a exercita de o mare atragere asupra popoarelor economice puțin dezvoltate din Peninsula Balcanică, pentru cari credințele bisericesti și ideile istorice sunt încă sfinte, nefiind pătate de materialismul modern.”²⁵

Jurnalistul de la „Timpul” regreta că teoreticienii occidentali nu răspund pe măsură provocării panslaviste. Marile popoare ale Europei au început să slăbească din pricina luptelor interne stimulate de democrația modernă: „Oricât de însemnate ar fi succesele lor în afară, înlăuntrul reapare după încheierea

oricărei păci sămânța vecinic vie a dezbinării”²⁶. Mai mult de atât, după fiecare înfrângere, statele occidentale își schimbă „curentul lor istoric” și modul de a vedea lucrurile, spre deosebire de consecvența politicii rusești: „C-un cuvânt statele Europei lucrează în mod cazuistic, se schimbă în afară cu orice schimbare dinlăuntru, nu au acea fixitate energetică pe care-o manifestează Rusia. Această din urmă putere este poate unica care, bătând, s-au lățit, bătută, n-au pierdut nimic, sau aproape nimic, căci înlăuntru ei toate s-au făcut pe încetul, fără nici un fel de săritură; nici o bătălie pierdută n-a făcut-o să piardă ținta fixată înainte de-o mie de ani încă, ea nu vede cu alți ochi decât cu aceiași pe care-i avea la întemeierea uriașei sale puteri.”²⁷ O vreme, Austria a ținut piept înaintării spre Orient, contracarând panslavismul: „Austria câștigase pe acest teren mult. Cu toate acestea videm și aici că influența austriacă în Orient cedează încet-încet celei rusești, cum Rusia câștigă provincie după provincie, cum le liberează cel puțin de sub domnia turcească, cum în această liberare e secundată de puterile Europei, de engleji, de franțuji ș.a.”²⁸.

Note

¹ D. Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, ediție realizată de Stancu Ilin, Editura ATOS, București, 1999, p. 169.

² Cf. Antoine Compagnon, *Les Antimodernes. De Joseph de Maistre à Roland Barthes*, Gallimard, Paris, 2005.

³ *Apud* G.I. Brătianu, *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, Bucarest, Institute d’Histoire Universelle „N. Iorga”, 1943, p. 33.

⁴ Vezi G.I. Brătianu, *op. cit.*; Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, vol. 1-2, Chișinău, 1938-1940; Nicolae Iorga, *Luarea Basarabiei și Moruzeștii*, 1910; Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, 1922; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III etc.

⁵ Leon Cassa, *Rosiia na Dunaie i obrazovanie bessarabscoi oblasti*, Moscova, 1913. Leon Casso a fost un jurist basarabean, profesor de drept la Universitatea din Moscova și ministru al Instrucției publice în două cabinete țariste. Versiunea românească a cărții sale s-a realizat de către Ștefan Berechet sub titlul *Rusia și bazinul dunărean*, Iași, 1940.

⁶ *Apud* Ion Agrigoroaiei, *Basarabia în acte diplomatice. 1711-1947*, Casa Editorială *Demiurg*, Iași, 2012, p. 37.

⁷ Vezi și Alexandru Moraru, *Subteranele istoriei. Rolul lui Manuc-bei în vânzarea Basarabiei către Rusia*, www.tribuna-basarabia.ro.

⁸ Cf. René Girard, *La Violence et le Sacré*, Paris, Grasset, 1972; *Je vois Satan tomber comme l’éclair*, Paris, Grasset,

1999, în versiunea românească a lui Ion Doru Branea, *Prăbușirea Satanei*, Editura Nemira, București, 2006.

⁹ Vezi Mircea Eliade, *De la Zamolxis la Genghis-Han*, trad. de Maria și Cezar Ivănescu, prefață, de Emil Condurachi, București, 1980.

¹⁰ Cf. Theodor Codreanu, *Modelul ontologic eminescian*, Editura Porto-Franco, Galați, 1992.

¹¹ În mss. 2257, se află conceptul de articol *Din ședințele Societății „România Jună”*. *Naționalii și cosmopoliții*, din care citez: „Principiul fundamental al tuturor lucrărilor d-lui Maiorescu este după câte știm noi *naționalitatea în marginile adevărului*. Mai concret: Ceea ce-i *neadevărat* nu devine *adevărat* prin împrejurarea că-i național, ceea ce-i *injust* nu devine *just* prin aceea că-i național, ceea ce-i *urât* nu devine *frumos* prin aceea că-i național; ceea ce-i *rău* nu devine *bun* prin aceea că-i național.” (p. 233v).

¹² M. Eminescu, *Opere*, vol. IX, *Publicistică 1870-1877*, studiu introductiv, de Al. Oprea, Editura Academiei, București, 1980, p. 165.

¹³ *Ibidem*, p. 168.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 169.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Catherine Durandin, *Istoria românilor*, Editura Institutul European, Iași, 1998, p. 80.

¹⁹ Ion Iachim, *O istorie a expansiunilor rusești*, Editura Pontos, Chișinău, 2009, p. 105.

²⁰ Dimitrie Bolintineanu, *Opere*, X. *Publicistică*, ediție, note și comentarii de Teodor Vărgolici, Editura Minerva, București, 1988, p. 62.

²¹ *Ibidem*, p. 63.

²² Pentru amănunte privind analiza *chestiunii orientale* la Eminescu, a se vedea și exegeza inedită a lui A. C. Cuza, *Mihail Eminescu ca reprezentant al romantismului*, vol. I, II, ediție critică de I. Opreșan, în colecția „Corpusul receptării critice a lui M. Eminescu”, vol. 23-24, Editura SAECULUM I.O., București, 2010, cap. *Politica lui Eminescu*, vol. II, p. 348-358.

²³ Apud M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 240.

²⁴ M. Eminescu, *Opere*, IX, p. 241.

²⁵ *Ibidem*, p. 241-242.

²⁶ *Ibidem*, p. 239.

²⁷ *Ibidem*, p. 240.

²⁸ *Ibidem*.

Vlad MISCHEVCA

Un tratat anexionist

V.M. – dr., cercet. șt. coord., Institutul de Istorie, Stat și Drept al A.Ș.M., conf. cercet. (Associate professor, Ph.D.), colaborator la Institutul de Cercetări Neoelene din Atena „KNE”. Domenii de competență: istoria relațiilor internaționale din Sud-Estul Europei (sf. sec. XVIII – înc. sec. XIX), genealogie (fanarioți), vexilologie heraldică, raporturi istorice moldo-elene (în special cu Sf. Munte Athos). Distins cu medalia „Meritul Civic”, Diplomă de gradul al doilea al Guvernului Republicii Moldova, premiul „Gheorghe Bezviconi” al Societății de Genealogie, Heraldică și Arhivistică „Paul Gore” din Chișinău.

Deși nu s-a născut încă rusul care să fie în stare a ne insufla frică, grijă tot ne inspiră, ba putem zice siguranța că ne așteaptă vremi grele.

Mihai Eminescu

Anexarea Moldovei dintre Prut și Nistru din 1812, urmată de o ocupație țaristă seculară (1812-1917), a fost oare o eliberare de sub turci, un gest uman și progresist al Rusiei, un act de dezrobire a poporului, așa precum pretinde istoriografia sovietică și cea rusă? Sau Pacea de la București semnifică un act de acaparare militară a unor noi teritorii și de împărțire a Europei în sfere de influență în urma unor războaie imperialiste?

Un răspuns parțial îl putem găsi deja în *Manifestul* lui Alexandru I, din 12(24) decembrie 1806, adresat locuitorilor Principatelor Române la începutul aceluși ordinar război ruso-turc, în care se menționează că „trimiterea oștirilor noastre nu numai că nu este întovărășită cu nicio necuviință de războiu străin, dar încă are temeiul a întâmpina și a apăra interesele noastre și ale voastre... Ori și cum vor fi întâmplările, noi făgăduim a vă pricinui desfătare în toate privilegiurile înaltei noastre ocrotiri, ...vă veți arăta vrednici întru toate soartei ce vă găsim.”¹.

Iar „soarta i-a găsit”, în acea epocă, pe români în calea acțiunilor militare și diplomatice ale Rusiei pravoslavnice, care a invadat Moldova și Țara Românească în vederea rezolvării problemei orientale. Ca apoi, în cadrul tratatelor diplomati-

ce franco-ruse la Tilsit și Erfurt, să fim plasați în „sfera de influență” a Rusiei, aceasta din urmă dobândindu-și „dreptul” de a acapara ceea ce era deja în mâinile proprii – Principatele Române. La 15 aprilie 1810, prin nota cancelarului rus către ambasadorul francez, se aducea la cunoștința Franței că „Majestatea sa imperială (Alexandru I. – V.M.) consideră Moldova și Valahia ca niște provincii ce fac parte din imperiul său”, care trebuiau să se conducă de legile Rusiei...²

Acest război (1806-1812) a fost cel mai lung conflict militar dintre cele două mari imperii, însă trăsătura lui principală au constituit-o nu atât operațiile militare, cât, în mod deosebit, contactele diplomatice. Numeroasele negocieri purtate de diplomații ruși și otomani, influențate de intervențiile politice ale marilor puteri europene ce-și promovau propriile interese, s-au soldat, în final, cu semnarea, la 16 (28) mai 1812, a tratatului de pace ruso-turc de la București.

Soarta celor două Principate în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 a fost permanent unul dintre factorii importanți ai raporturilor internaționale vizând alianțele politice și militare ale Rusiei, Austriei, Franței și altor state. Războiul, declanșat în toamna anului 1806, dezastruos pentru Principate, poate fi împărțit în patru perioade:

I perioadă – cea a *domniei lui Constantin Ypsilanti sub ruși*: de la trecerea Nistrului, la 11 (23) noiembrie 1806, a armatei ruse a lui I. I. Michelson și până la încheierea armistițiului de la Slobozia (12 august 1807). În această perioadă armata rusă, ce număra un efectiv de 33.000 de oameni, a ocupat fără lupte cetățile Hotin, Bender, Akkerman, adică tot teritoriul dintre Nistru și Dunăre, cu excepția unor puternice cetăți de pe Dunăre (Ismail, Brăila ș.a.). C. Ypsilanti, venind la 15 (27) decembrie 1806, împreună cu trupele țariste la București, a adresat o circulară către ispravnici, vestindu-i că a sosit ca „Domn amândorora Țărilor Moldova și Valahia”. Domnul Moldovei Al. Moruzi rămase fidel Porții și se retrase peste Dunăre, astfel încât autoritatea lui C. Ypsilanti se răsfrângea asupra ambelor Principate, însă acest principe fanariot nu se bucura de susținerea boierimii locale și intrase în conflict cu generalul rus Miloradovici.

a II-a perioadă – a *armistițiului de la Slobozia* (august 1807 – primăvara 1809). Reieșind din stipulațiile Tratatului de la Tilsit (1807), prin medierea diplomației franceze, la 12 (24) august 1807 s-a încheiat armistițiul de la Slobozia, conform căruia armatele părților beligerante urmau să fie evacuate din Principate. Alexandru I fiind hotărât să-și stabilească frontiera imperiului pe linia Dunării, nu și-a retras trupele, iar la 17 februarie 1808 l-a destituit definitiv pe C. Ypsilanti din scaunul Principatelor.

a III-a perioadă – a *bătăliilor decisive*: de la reînceperea ostilităților militare (inclusiv în Caucaz) în primăvara anului 1809 și până când Kutuzov a reușit să schimbe raportul de forțe în favoarea Rusiei – raportând cu forțe numeric inferioare victoria de la Rusciuk (22 iunie / 4 iulie 1811), ulterior încercuind trupele otomane în lagărul lor de la Slobozia, de pe malul stâng al Dunării (la 23 noiembrie 1811 acestea au capitulat).

a IV-a perioadă – a celui de-al *doilea armistițiu și a tocmelilor diplomatice*: de la începerea negocierilor de pace de la Giurgiu (19 (31) octombrie – 21 noiembrie (3 decembrie) 1811) și până la semnarea Păcii de la București, la 16 (28) mai 1812. Pe parcursul acestei perioade pretențiile teritoriale ale Rusiei, care cerea Dunărea drept hotar, se confruntau cu rezistența diplomatică a otomanilor. Până la urmă, a fost acceptată formula de compromis, pe care marele vizir i-a declarat-o lui M. I. Kutuzov, încă la sfârșitul anului 1811: „Vă dau Prutul și nimic mai mult! Prutul sau războiul!”³.

Important este că pentru acest conflict ruso-otoman au fost caracteristice și acțiunile militare de amploare purtate pe câmpul de luptă, dar mai ales duelurile diplomatice declanșate la masa tratativelor. Un rol deosebit l-a jucat activitatea diplomației secrete desfășurate în culisele evenimentelor politice din acea perioadă. În decursul a șase ani de război (când s-au purtat numeroase negocieri de pace, fiind încheiate armistiții temporare) în armata țaristă s-au succedat șapte comandanți-șefi ai Armatei Dunărene („Moldavskaia armia”), dintre care doi au fost comandanți interimari (cel de-al optulea – amiralul P. V. Ciceagov – a preluat postul de comandant-șef de la M. I. Kutuzov, deja după semnarea tratatului de pace).

Comandanții-șefi ai armatei ruse din Principate („Armata Dunăreană” sau „Moldavskaia”) au fost: 1) Michelson I. I. <Михельсон Иван Иванович> (1740-1807), general de cavalerie, comandant-șef al Armatei Dunărene: 1806 – 5 august 1807; 2) Meyendorf K. I. <Мейендорф Казимир Иванович> (1749-1813), baron, general de cavalerie, în 1807 – după moartea lui Michelson I. I., temporar a fost numit în funcția de comandant-șef al Armatei Dunărene; 3) Prozorovski A. A. <Прозоровский Александр Александрович> (1732-1809), sneaz, general-feldmareșal. Comandant-șef al Armatei Dunărene: 1807-1809; 4) Bagration P. I. <Багратион Петр Иванович> (1765-1812), sneaz, general de infanterie. Comandant-șef al Armatei Dunărene: 1809-1810; 5) Kamenski al 2-lea, N. M. <Каменский Николай Михайлович> (1776-1811), conte, general de infanterie. Comandant-șef al Armatei Dunărene: februarie 1810 – martie 1811; 6) Langeron A. F. <Ланжерон Александр Федорович> (1763-1831), conte, emigrant francez în serviciul Rusiei. La începutul anului 1811, în timpul bolii lui

N. M. Kamenski al 2-lea, temporar a ocupat funcția de comandant-șef al Armatei Dunărene; 7) Golenișcev-Kutuzov M. I. <Голенищев-Кутузов Михаил Илларионович> (1745-1813). Comandant-șef al Armatei Dunărene: 15 martie 1811 (a sosit la 1.04.1811) – mai 1812; 8) Ciceagov P. V. <Чичагов Павел Васильевич> (1767-1849), amiral, în anii 1807-1811 ministru maritim. La sfârșitul lunii aprilie 1812 pleacă spre București (sosește pe data de 18 mai / stil nou), fiind numit oficial comandant-șef al Armatei Dunărene, amiral al Flotei Mării Negre și guvernator al Principatelor.

La 16 (28) mai 1812, în incinta Hanului lui Manuc, a avut loc procedura oficială a semnării Tratatului de pace ruso-turc de către împuțerniciții celor două imperii. El includea 16 articole de bază și, separat, încă două secrete, dintre care articolele 4 și 5 vizau în modul cel mai direct soarta Principatului Moldovei.

În contextul celor expuse, ținem să menționăm o „legitate” a extinderii teritoriale a Imperiului Rus în Sud-Estul Europei. Este vorba despre un *principiu* ce a stat la baza definitivării tratatelor marcând anumite cuceriri noi și care a fost promovată destul de abil de către diplomația rusă în timpul lărgirii hotarelor imperiului – al stabilirii granițelor pe cursul fluviilor. Astfel, etape ale unei „faimoase” expansiuni din secolele XVIII-XIX au devenit râurile: Nipru – Bug – Nistru – Prut și Dunărea.

Încă în planul secret al lui Z. G. Cernișev, adresat Ecaterinei a II-a de la 1763 (plan ce preconiza prima împărțire a Poloniei), s-a enunțat teza conform căreia „imperiul are nevoie să fie înconjurat la hotare de râuri”, criteriu ce a stat, practic, și la baza stabilirii granițelor în urma războiului ruso-turc din 1806-1812, conform Păcii de la București, când s-a acceptat din capul locului înțelegerea „principală” de a se desemna noul hotar în modul cel mai arbitrar – pe „un fluviu care să merite să fie hotar între cele două părți”.

În timpul negocierilor finale ruso-otomane de la Giurgiu (19.X.1811-21.XI.1811) și București (31.XII.1811-16.V.1812) diplomația țaristă continua să considere că „pretențiile Rusiei nu sunt în afara bunăvoienței”, deoarece dacă la început s-a cerut hotarul pe Dunăre, ulterior s-a renunțat și s-a acceptat hotarul pe Siret. Astfel, soarta poporului și Țării Moldovei, fiind decisă la Petersburg și Istanbul, s-a pecetluit la masa negocierilor ruso-otomane, în cadrul celor 19 conferințe oficiale, de la Giurgiu și București⁴, încălcându-se drepturile românilor și obligațiile atât din partea puterii „suzerane” (Turcia), cât și din partea celei „protectoare” (Rusia).

Guvernul țarist, fiind presat de pericolul iminent al unui nou război cu Franța, de opunerea marilor puteri occidentale realizării planurilor sale expansionis-

te în Sud-Estul Europei și de rezistența diplomației otomane, și-a redus substanțial pretențiile teritoriale: de la ambele Principate la cel al Moldovei, apoi la Moldova până la Milcov sau Siret și, în cele din urmă, la Moldova dintre Prut și Nistru.

Starea de spirit a rușilor creată în urma Păcii de la București a fost surprinsă de generalul rus Alexandru Langeron, care consemnase: „Niciodată un război n-a fost mai prost condus și, totuși, nu s-a încheiat într-un chip mai fericit și mai neașteptat”⁵. Așadar, semnarea Tratatului de pace de la București a fost o „surpriză neașteptată” și extrem de neplăcută pentru diplomația franceză, rămânând în amintirea românilor drept o tocmeală ruso-otomană, săvârșită la Hanul lui Manuc – unde „Înalta împărăție a cedat statului Rusiei, pământul situat în stânga Prutului...”⁶.

Conchidem că soarta Principatelor Române în acea perioadă hotărâtoare a fost totalmente pusă la discreția marilor puteri care disputau spinoasa chestiune orientală. În acest context, menționăm că, netăgăduind spiritul imperial al Franței, Austriei și Marii Britanii față de cel al otomanilor și al statelor vasale acestuia, nu putem trece cu vederea rezultatele practice ale expansiunii țariste în bazinul pontic din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, care au fost destul de concludente: Crimeea, Caucazul, Moldova răsăriteană (cu gurile Dunării, brațul Chiliei).

Dar, în pofida statutului său internațional și a declarațiilor din *Manifestul țarului rus* de la începutul războiului – „de a vă păzi de toate relele”, Principatul Moldovei a fost exclus din procesul soluționării litigiului ruso-otoman, plătind, pe nedrept, prin rapturi teritoriale (45630 km²; vezi: *Diagramele*) pentru disputele internaționale, generându-se, astfel, la 1812, în cadrul chestiunii orientale, o nouă problemă – cea a „Basarabiei”.

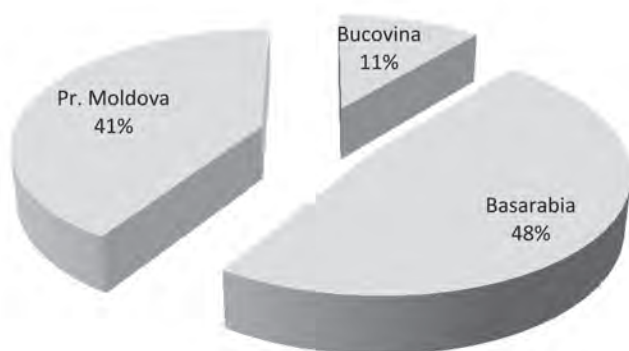

Diagrama A. Teritoriul (în %) Principatului Moldovei în urma anexărilor din 1775 și 1812

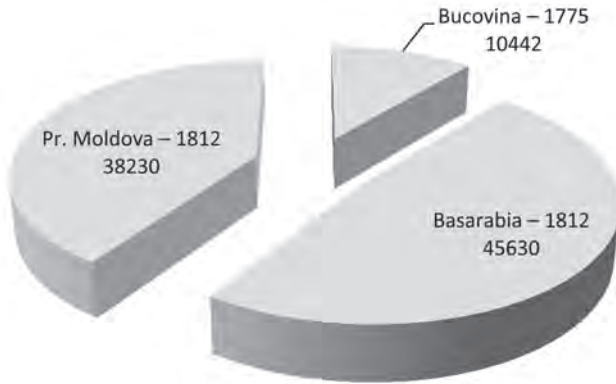

Diagrama B. Teritoriul (în km²) Principatului Moldovei în urma anexărilor din 1775 și 1812

Efectele imediate ale anexării

– Scindarea Țării Moldovei în jumătate, deoarece teritoriul anexat (48%) era cu 7.400 km² mai mare decât ceea ce rămăsese sub oblăduirea domnului Moldovei (41%). Bucovina anexată de habsburgi la 1775 alcătuiă 11% din suprafața Principatului. Autocrația țaristă a „deosebit... din trupul Moldovei – precum deplângeau boierii pământeni înstrăinarea patrimoniului național în acel an tragic – partea cea mai bună, și însuflețirea hranei, și împuternicirea, ...îndemânarea și adăpostirea pământenilor, în înlesnirea viețuirii lor și întru a hranei îndestulare și a vitelor pășune... poate... mai mult decât jumătate de țară, într-un cuvânt, tot câmpul și inima țării”. Această parte a Moldovei număra cinci cetăți întărite: Hotin, Bender (Tighina), Ismail, Chilia, Akkerman (Cetatea Albă), la care se mai adaugă și vechea cetate a Sorociei, 17 orașe și târguri, 683 de sate. Referitor la numărul populației Moldovei pruto-nistrene la timpul anexării acesta rămâne a fi o problemă discutată în istoriografie, deși datele statisticii ruse indică cifra de cca 300-340 de mii de oameni.

– Principatele Române au ieșit din războiul ruso-turc din 1806-1812 economic ruinate, cu o populație total sărăcită. Prestațiile și abuzurile n-au conținut până la plecarea definitivă a trupelor țariste, astfel încât înseși oficialitățile ruse urmau să recunoască, la 1813, că „această țară... jefuită și pustiită de operațiile militare... prezintă un pustiu vast și nepopulat”. De aceea, scutirea de impozite a populației din ținut pe o perioadă de trei ani a fost acordată nu numai în virtutea respectării clauzelor tratatului de pace, ci și „...în scopul de a aduce locuitorilor Basarabiei o ușurare, destul de necesară la terminarea războiului de șase ani, pe parcursul căruia ei au suportat multe greutăți fără murmur și cu sârguință în folosul Rusiei.”

– Moldovenii au avut de suferit drama familiilor despărțite și a averii pierdute prin stabilirea hotarului pe Prut. „Sosind ziua fatală, după cum o descrie martorul ocular Manolache Drăghici, a expirării convenției, după tratat ce trebuiește fiește care să trăiască unde să rămâie definitiv, ceasurile acelea au fost de plângeri un timp de neuitat, pentru că poporul cu cârdul, ca turmile de oi, încinsese toată marginea Prutului, de la un capăt până la altul, mergând și viind de prin sate și de prin târguri săptămâni încheiate, cu luarea de ziua bună de la părinți cu care crescuse și viețuise dimpreună, până în vremea aceea când se despărți unii de alții pentru totdeauna...”

– Ca o reacție directă la actul de la 1812 a fost exodul populației românești peste Prut. Astfel, din Basarabia au emigrat doar până la 1815 mai mult de 5 mii de familii băștinașe, aceasta fiind o formă firească de protest față de politica anexionistă a Rusiei.

Efectele de lungă durată ale anexării

– Timp de 105 ani românii din Moldova din partea stângă a Prutului, transformată ulterior într-o unitate administrativă ordinară rusească – gubernia Basarabia, s-au aflat sub ocupația străină a regimului autocratic țarist, al cărui impact s-a răsfrânt asupra vieții politice, economice, sociale, spirituale etc.

– Din punct de vedere *economic*, teritoriul dintre Prut și Nistru a fost izolat de piața economică unică românească, internă, constituită pe măsura afirmării epocii moderne. Au fost întrerupte până la sfârșitul anilor '20, prin instalarea cordoanelor vamale pe Prut și Nistru, nu numai relațiile tradiționale cu centrele economice românești de peste Prut, ci și cu piața europeană și, în primul rând, cu Austria. Țarismul a creat condiții favorabile populației urbane alogene pentru acapararea de către ei a industriei și comerțului basarabean.

– Din punct de vedere *politic*, pe teritoriul anexat, deși temporar (1813-1828) păstrându-i-se o anumită autonomie, treptat au fost introduse instituțiile administrative și judiciare străine tradiției istorice acestui pământ, dar specifice imperiului rus și conduse de funcționari țariști. Populația băștinașă era privată de dreptul de a participa la crearea unor instituții, organizații și mișcări politice împreună cu întregul neam românesc. Țarismul a reținut pentru un anumit timp includerea românilor basarabeni în opera de edificare a națiunii moderne și a statului modern român. Numai Marea Unire din 1918 a lichidat barierele artificiale ale procesului firesc de dezvoltare istorică și politică a românilor.

– Sistemul *social* promovat de țarism a schimbat în mod arbitrar structura populației din ținut: s-a strămutat intensiv populația alogenă, care a format o categorie privilegiată, cea a coloniștilor; în proprietatea nemijlocită a statului rus au fost acaparate imense teritorii din Sudul Basarabiei, transmise ulterior în posesia unor înalți funcționari țariști sau populate cu așa-numiții „țărani ai statului” (în mare parte strămutați din guberniile Rusiei). Nobilimea locală a fost divizată după principiile și gradațiile existente în imperiul Rusiei. Astfel, în viața socială au fost introduse principii străine, menite să asigure constituirea unei baze sociale a dominației țariste în regiune.

– *Cultura și spiritualitatea* basarabenilor a avut, poate, cel mai mult de suferit din partea politicii țariste, din cauza procesului intens de rusificare a populației băștinașe, în special după lichidarea autonomiei Basarabiei (1828). Limba română a fost interzisă în instituțiile de stat, inclusiv în școală. Ca și în întreg imperiul, guvernul rus promova în Basarabia o politică reacționară, înăbușind orice încercare de afirmare a culturii și spiritualității naționale. Biserica basarabeană a fost ruptă de biserica Principatului Moldovei și supusă Patriarhiei ruse. Cu timpul, cărțile bisericești în limba română au fost înlocuite cu cele în limba rusă. Către sfârșitul sec. XIX, biblioteca publică din Chișinău, deținând în fondurile sale cca 15.000 de volume, nu posedă nici măcar o carte în limba română. În aceeași perioadă doar 10,5% din bărbați și 1,4% dintre femeile de origine română știau să scrie și să citească, în vreme ce în rândul coloniștilor străini (germani, polonezi, evrei) procentul știutorilor de carte era mult mai mare (aprox. 50-63%).

– De rând cu anexarea teritorială a Moldovei din stânga Prutului, Rusia și-a anexat ilegal și o parte a Mitropoliei Moldovei și Sucevei. Conform canonului al optulea al Soborului al III-lea ecumenic din secolul V d. Hr., Basarabia nu putea fi „dezlipită” de la Mitropolia sa istorică, Sinodul rus formând însă abuziv Eparhia Chișinăului și Hotinului, cu rang de mitropolie și exarhat, având centrul de reședință la Chișinău (în componența eparhiei au fost incluse 789 de biserici din Basarabia și circa 100 de biserici din Transnistria). Biserica rusă a fost un instrument abil al rusificării și promovării politicii autocrației.

– Începând încă din perioada războiului ruso-turc din 1806-1812, Basarabia a fost supusă unei colonizări intense pe tot parcursul dominației țariste. Astfel, situația demografică a ținutului a suferit mari schimbări. Dacă la 1817 populația Basarabiei includea cca 500 de mii de cetățeni, dintre care 420 de mii erau români (86%), restul – ucraineni (6,5%), evrei (4,2%), lipoveni sau ruși (1,5%), greci (0,7%), armeni (0,6%), bulgari și găgăuzi (0,4%). Către anul 1856 în Basarabia locuiau peste 990 de mii de persoane, dintre care 738

de mii erau români (74%). Pentru intervalul 1837-1857 statisticile oficiale reflectă faptul că în Basarabia au fost aduși anual peste 21.000 de coloniști străini. La 1819 erau 57 de sate cu peste 5.000 de familii de bulgari, iar în 1835 trăiau peste 56.000 de bulgari. Chișinăul la 1860 avea 87.500 de locuitori (50% români, 20% evrei, 10% ruși ș.a.). Astfel, politica demografică a Rusiei în Basarabia a înlesnit o penetrație masivă de elemente alogene, determinând schimbări semnificative în plan etnocultural. Datele statistice din 1862 arătau că moldovenii reprezentau încă 68,5% din populație, procent ce se va diminua, însă fără să schimbe notabil raportul dintre majoritatea românească și minoritarii de diverse etnii.

– Urmărind scopul să transforme Basarabia într-un model de administrare țaristă pentru popoarele din Sud-Estul Europei, aflate sub dominație otomană, metodele și mijloacele guvernării acesteia în secolul al XIX-lea, suferind o evoluție lentă, subminau din ce în ce mai mult caracterul ei românesc sub toate aspectele.

În pofida acestei politici imperiale, constantă a rămas, mai ales în mediul rural, conservarea caracterului general românesc al Basarabiei, a cărei expresie a culminat la 1918 prin Actul Unirii.

Note ■ ¹ „Manifestul împăratului Alexandru I.. de la 12/24 decembrie 1806”. (*Россия и освободительная борьба Молдавского народа против османского ига. 1769-1812.* Сб. документов. Кишинев, 1984, с. 198).

² *Hurmuzaki*, XVI, p. 853.

³ *Hurmuzaki*, vol. III-supl. 1 (1709-1812). București, 1887, p. 368.

⁴ *АВПРИ. Ф. Канцелярия (1812). Опись 468.* Дело 1994, лл. 1-221; *Ф. МИД Канцелярия. Дело 1982*, лл. 200-266.

⁵ G. Penelea, *Țările române în timpul războiului din 1806-1812 văzute de ofițeri superiori ruși A. de Langeron și P. V. Ciceagov*, în „*Revista de istorie*”, t. 41, 1988, nr. 7, p. 680.

⁶ Mustafa Aii Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, 1791-1812, București, 1986, p. 363.

Valentin TOMULEȚ

Etapele și specificul incorporării Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus (anii 1812-1868/1873)

V.T. – dr. hab., prof. univ.,
Catedra istorie universală,
U.S.M. Autor a peste 150 de
lucrări științifice, inclusiv 3
monografii, 2 culegeri de
documente (reflectând as-
pecte ale istoriei Basarabiei
în sec. al XIX-lea), un manual
universitar (coautor). Lucrări
recente: *Cronica protestelor
și revendicărilor populației
din Basarabia (1812-1828)*
(2 volume, 2007), *Basarabia
în epoca modernă (1812-
1918) (Instituții, regulamente,
termeni)* (3 volume, 2012).

Raptul Basarabiei¹ de la 16/28 mai 1812 a fost o consecință directă a politicii expansioniste promovată consecvent, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea, în Balcani de către cercurile imperiale ale celor două puteri. Și deși au trecut anii, nedreptatea săvârșită la 1812, prin care Imperiul Otoman nu și-a respectat obligațiunile asumate prin capitulații de a apăra integritatea teritorială a Principatelor Românești, cedând fără niciun drept un teritoriu ce nu-i aparținea, iar Imperiul Rus anexând un teritoriu la care nu avea niciun drept², este resimțită și astăzi.

În determinarea direcțiilor prioritare ale politicii rusești în Basarabia țarismul era nevoit să țină cont de interesele economice și politice imperiale față de teritoriile nou-anexate. Ocupând la 1812 un teritoriu ce nu-i aparținuse și la care nu avea niciun drept, țarismul nu l-a inclus imediat în sistemul economic și politic al imperiului, dar l-a separat de piețele tradiționale europene prin coridonul sanitaro-vamal de pe Prut și Dunăre, iar de cele ruse – până în 1831 – prin cel de pe Nistru.

Politica imperială rusă în Basarabia era generată, în fond, atât de interesele clasei dominante – ale dvonimii agricole, cât și de interesele cercurilor comercial-industriale în dezvoltare din Rusia, ce tindeau să-și extindă sferile de dominație economică

și politică. Această politică fiind determinată, din start, de cercurile guvernante din Sankt Petersburg, conținea, îndeosebi la început, elemente contradictorii și era promovată cu deosebită precauție, folosindu-se pe larg demagogia socială de tipul „grijă” față de popor, politică ce a cunoscut în evoluția sa câteva etape. În cercurile guvernante din Sankt Petersburg nu s-a format o unitate de păreri și acțiuni asupra problemei vizate, acestea erau dictate de interesele curente diverse ale diferitor grupări, departamente și instituții de stat din imperiu. O parte a demnitarilor de stat insistau pentru includerea cât mai grabnică a Basarabiei în sistemul economic și politic al imperiului, inclusiv pentru lichidarea autonomiei provinciei, a particularităților în legislație, justiție și administrație. Cealaltă parte se orienta spre realizarea lentă, cât mai succesivă a acestui proces, cu păstrarea pentru o perioadă mai îndelungată a particularităților locale. Lupta în cadrul cercurilor guvernante pentru includerea Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus a continuat pe întreg parcursul sec. al XIX-lea și s-a reflectat în mod direct asupra tuturor aspectelor vieții economice, sociale, politice și spirituale din Basarabia.

Politica promovată de administrația imperială în Basarabia urma să contribuie la valorificarea economică cât mai rapidă a teritoriului nou-anexat, la crearea sprijinului țarismului atât din partea aristocrației și cercurilor comercial-industriale locale, cât și din partea țăranimii privilegiate, asigurându-le o piață relativ avantajoasă de desfacere a producției agricole, „pacificând”, pe cât era posibil, păturile de jos. Pe această cale se intenționa de a mări veniturile statului, de a întări hotarele de Sud-Vest ale imperiului, de a ridica prestigiul puterii țariste în interiorul țării și în statele vecine balcanice etc. Aceste măsuri și-au lăsat amprenta asupra politicii promovate de țarism în vederea includerii Basarabiei în sistemul economic și politic imperial.

Politica rusească în Basarabia era nevoită să țină cont de interesele a trei forțe majore: ale statului autocrat, ale anumitor cercuri comercial-industriale și ale unei părți a nobilimii legate de comerț și industrie. Un rol aparte în determinarea direcțiilor de sistem îi revenea Ministerului de Finanțe, iar realizarea programului – la început liberal, iar mai târziu protecționist comercial-industrial – era pusă pe seama miniștrilor de finanțe D. A. Guriev și E. F. Kankrin³.

Astfel, putem evidenția în acest sens, convențional, *două perioade* ce corespund, de fapt, etapelor de adaptare și includere a regiunii în sistemul economic și politic al Imperiului Rus: prima cuprinde *anii 1812-1830*, cea de-a doua – *anii 1831-1868/1873*.

Prima perioadă începe cu anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus potrivit Tratatului de la București din 16 (28) mai 1812 și se încheie

cu lichidarea în 1828 a autonomiei Basarabiei, suprimarea cordonului vamal de pe Nistru și cu unificarea vamală a provinciei cu guberniile ruse prin Regulamentul din 26 septembrie 1830⁴. În această perioadă Basarabia este separată de guberniile ucrainene și ruse prin cordonul sanitaro-vamal de pe Nistru, iar de țările europene – prin cel de pe Prut și Dunăre. Pentru o anumită perioadă de timp, până în 1828, Basarabia deține statutul de autonomie limitată în componența Imperiului Rus. Tot atunci sunt luate măsuri concrete în vederea studierii resurselor economice și umane ale Basarabiei, sunt trimiși funcționari și date dispoziții administrației militare și civile întru a studia frontiera de apus – la Prut și Dunăre – în vederea instituirii unui cordon sanitaro-vamal ce ar apăra teritoriul nou-anexat nu numai de pătrunderea molimei, exodul populației din regiune în Moldova de peste Prut, dar care l-ar pregăti, în ce privește instituțiile vamale și de carantină, pentru o administrare economică eficientă, o includere cât mai grabnică și sigură a regiunii în sistemul pieței interne ruse etc.⁵ Acești funcționari aveau menirea de a studia în teren specificul administrării teritoriului, instituțiile sociale, fiscale, administrative, juridice etc.

Teritoriul este subordonat, integral și profund, unui sistem birocratic și legislativ complet străin – celui rusesc. Intervin treptat schimbări în sistemul de proprietate. Stările sociale tradiționale autohtone sunt dispersate prin infiltrarea în rândurile lor a elementului alogen cosmopolit: rușilor, ucrainenilor, bulgarilor, găgăuzilor, evreilor, armenilor, grecilor, germanilor, elvețienilor etc. Autohtonii sunt supuși unui sistem de dublă exploatare – de către administrația imperială, ce prezenta o instituție străină, greu de conceput pentru mulți dintre autohtoni, și de către persoane fizice, de multe ori provenite nu din rândurile boierilor moldoveni autohtoni, ci din rândul străinilor care au primit, au cumpărat sau au obținut în urma căsătoriilor proprietăți funciare, la care se adaugă, de multe ori, tot felul de abuzuri și violențe, atât din partea autohtonilor, cât și din partea străinilor. Regimul de dominație țarist a afectat și boierimea, care, pentru a-și păstra drepturile și privilegiile, a fost nevoită să învețe limba rusă, să-și facă studiile în instituțiile de învățământ din Rusia, să accepte funcții în instituțiile ținutale și regionale și, prin aceasta, să participe la promovarea politicii coloniale a imperiului în teritoriul anexat, o influență nefastă asupra spiritului național.

Pentru a-și păstra dominația în Basarabia, țarismul a folosit metodele și practicile deja cunoscute de dezlocuire a națiunii titulare și de purificare a teritoriului, folosite pe larg la periferiile naționale ale Imperiului Rus: schimbarea structurii demografice prin colonizarea pământurilor cu neamuri străine – ruși, ucraineni, bulgari, găgăuzi, germani, greci, armeni, evrei, elvețieni, itali-

eni etc.; asimilarea – politica ce urmărește contopirea unor comunități etnice, diferite prin origine etnică, limbă, religie etc. în masa populației majoritare, prin măsuri de impunere, fiind astfel expresia unei politici de deznaționalizare; deznaționalizarea – rusificare prin învățământ, administrație de stat, politică a populației dispersate; înstrăinarea valorilor spirituale ale neamului și pregătirea unei elite cosmopolite, bazate pe alt sistem de valori decât cel românesc etc.; anularea autonomiei Basarabiei, a legilor și obiceiului pământului; transformarea Basarabiei într-o gubernie rusă, introducerea legislației ruse și a limbii ruse în administrație, școală și biserică; anularea drepturilor și libertăților naționale și interzicerea utilizării limbii române și a limbilor altor grupuri etnice în toate domeniile vieții sociale; denaturarea numelor de familie, a denumirilor localităților, străzilor, prin lipsirea românilor basarabeni de propriile valori spirituale și impunerea valorilor spirituale ruse etc.⁶

Intervin anumite schimbări și sub aspect ecleziastic. La 21 august 1813, uzurpând drepturile canonice ale Mitropoliei Moldovei, oficialitățile de la Sankt Petersburg înființează pe teritoriul nou anexat Eparhia Chișinăului și Hotinului⁷, divizând astfel Principatul Moldova nu numai din punct de vedere politic, dar și sub raport religios.

La rândul ei, perioada anilor 1812-1830 poate fi divizată, convențional, în două etape. *Prima etapă* cuprinde anii 1812-1825, când se întreprind măsuri concrete în vederea atragerii în Basarabia a coloniștilor, negustorilor bogați din străinătate și din guberniile ruse, iar în acest scop administrației civile îi sunt date dispoziții de a întreprinde măsuri urgente și eficiente întru soluționarea sarcinilor imperiale în teritoriul nou-anexat⁸. Succesul acestor măsuri a finalizat cu o creștere rapidă a numărului coloniștilor transdanubieni, coloniștilor germani, elvețieni și al imigranților din guberniile interne ruse, al negustorilor străini, îndeosebi al grecilor, armenilor și evreilor. Ca rezultat se consolidează puternic poziția elementului alogen, în special a coloniștilor și negustorilor, care dețineau monopolul asupra exportului de cereale și produse animale din Basarabia prin porturile dunărene – Ismail, Reni, Chilia și prin portul-franc Odesa. Toate acestea aduc la schimbări vizibile în structura socială a Basarabiei.

După adoptarea tarifului vamal din 31 martie 1816⁹, în Basarabia sunt promulgate noi acte legislative, care au fost generalizate în decizia Consiliului de Miniștri din 28 noiembrie 1816, scopul cărora era de a reorienta comerțul basarabean de la piețele tradiționale europene spre piața internă rusă și de a pregăti terenul pentru includerea Basarabiei în sistemul pieței interne ruse¹⁰.

În această perioadă, la 29 aprilie 1818, intră în vigoare Regulamentul privind organizarea regiunii Basarabia, care prevedea acordarea unei autonomii limitate regiunii anexate. Regulamentul a stabilit statutul de regiune a Basarabiei în componența Imperiului Rus, a determinat ca centru regional administrativ orașul Chișinău, a confirmat noua împărțire administrativ-teritorială a regiunii (Basarabia a fost divizată în șase ținuturi: Hotin, Iași, Orhei, Bender, Akkerman și Ismail), a instituit organele regionale supreme – Consiliul (Sfatul) Suprem, Guvernul Regional, Tribunalul Regional Penal și Tribunalul Regional Civil și instituțiile ținutale etc.¹¹. Potrivit stratificării sociale, în Basarabia se stabileau următoarele categorii sociale: clerul, nobilimea, boiernașii, mazilii, ruptașii, negustorii și mica burghezie, țărani sau coloniștii agricoli, țiganii (care aparțineau statului și moșierilor) și evreii¹². Rangurile privilegiate ale boierilor au fost lichidate, iar această categorie socială a fost egalată în drepturi cu nobilimea din guberniile interne ruse și integrată acestea.

Concomitent cu adoptarea la 29 aprilie 1818 a Regulamentului organizării administrative a Basarabiei, în regiune a fost aplicată legislația rusă privind comerțul interior și exterior¹³. Burghezia comercială locală a fost egalată în drepturi cu cea din guberniile interne ruse, dar fără a fi stratificată pe gilde, fapt ce nu-i dădea posibilitatea de a face comerț în guberniile ruse. Mai mult ca atât. Căpătând aceleași drepturi ca și burghezia comercială rusă, negustorii locali pierdeau, *de facto*, din drepturile lor de altădată la comerțul exterior, deoarece în conformitate cu specificul de gildă asemenea drepturi dețineau doar negustorii angroșiști de primele două gilde. Nu întâmplător, în iulie 1820, guvernul regional al Basarabiei a primit dispoziția rezidentului imperial A. N. Bahmetev ce confirmă dreptul tuturor negustorilor locali la comerțul exterior „fără niciun fel de privilegiu pentru careva din ei”¹⁴.

Țarismul întreprinde măsuri concrete de a scoate din circulație de pe piața din Basarabia diversitatea de monede străine, în special turcești, invocând diferite pretexte, pentru a pune în aplicare asigntatul rusesc și pentru a proteja vistieria imperială și piața internă rusă, a apăra interesele burgheziei comercial-industriale ruse și a crea condiții mai favorabile de includere a Basarabiei în sistemul pieței interne ruse¹⁵.

Intervin anumite schimbări și în cadrul diferitor instituții administrative și juridice. Fiind concentrată în capitală, în orașele-porturi și în orașele județene, burghezia comercială a căutat să-și apere, din start, interesele, cerând de la administrația regională și cea imperială instituirea unui Tribunal Comercial, asemeni celui ce funcționa în portul Odesa încă din 1808. Deși ideea fondării acestei instituții a fost promovată de negustorii mari angroșiști din Odesa,

transferați cu traiul în porturile basarabene și familiarizați deja cu activitatea acesteia. Administrația imperială, care căuta să țină sub control activitatea acestei stări sociale, era interesată de instituirea Tribunalului Comercial¹⁶. În același timp, țarismul întreprinde măsuri concrete în vederea creării cât mai rapide a unor structuri tipice societății moderne, dar care să excludă posibilitatea încadrării în categoria burgheziei comerciale a elementului național. Din șirul acestor măsuri va face parte și adoptarea structurii de gildă în Basarabia, care se va discuta destul de mult în cadrul cercurilor administrative regionale și imperiale în acești ani, dar care va fi aplicată în a doua perioadă. În condițiile create, când Basarabia deținea statutul de autonomie limitată în componența imperiului, iar teritoriul era separat de guberniile ruse prin cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, iar de piețele europene – de cel de la Prut și Dunăre, unde comerțul exterior și cel cu guberniile ruse era reglementat de tariful prohibitiv din 1822, țarismul este nevoit să adopte un regulament ce ar înlocui tariful vamal și care ar reglementa comerțul cu Basarabia¹⁷.

La această etapă țarismul a depus eforturi substanțiale în vederea instituirii la hotarele de apus ale Basarabiei – la Prut și Dunăre – a unui cordon sanitaro-vamal. Organizarea cordonului a decurs dificil, a necesitat timp și diverse măsuri de ordin economic și politic adoptate de diferite instituții de stat imperiale implicate în soluționarea acestei probleme. Organizând instituții vamale și carantine provizorii ce urmau să apere imperiul de pătrunderea molimeii și să asigure stabilirea, atât pentru Basarabia, cât și pentru guberniile ruse, a legăturilor comerciale cu țările străine prin intermediul noii frontiere, țarismul a instituit pe parcursul a cinci ani comitete și comisii speciale, a trimis în provincie împuterniciți speciali care urmau să studieze la fața locului punctele de amplasare a carantinelor și instituțiilor vamale.

Măsurile întreprinse de țarism în scopul instituirii cordonului sanitaro-vamal la Prut și Dunăre denotă că, promovând interesele departamentale, organele de resort ale statului autocrat – imperiale și regionale, civile și militare –, implicate în soluționarea problemei, deseori nu găseau soluții comune, iar controversese existente tergiversau rezolvarea problemei. Mult depindea și de administrația regională, care, în dorința de a realiza cât mai urgent dispozițiile imperiale, neavând însă nici practica, dar, probabil, nici cunoștințele necesare, nu totdeauna lua deciziile cele mai potrivite. Stabilind locurile de amplasare a carantinelor, vămilor și posturilor vamale la noua frontieră, administrația imperială urma să țină cont și de diverși factori interni – de faptul că în apropierea Basarabiei este amplasat portul-franc Odesa și de cei externi – de faptul că la hotarele ei de apus sunt amplasate porturile dunărene Galați și Brăila.

Dar, instituind, în 1817, cordonul de la Prut și Dunăre¹⁸, țarismul, care se străduia să evite concurența mărfurilor străine ce puteau pătrunde în guberniile interne ruse prin Basarabia, dar și din alte considerente și având deja „exemplul” unificării vamale cu Regatul Polonez¹⁹, care a contribuit nemijlocit la subminarea industriei ruse, nu mai vrea să lichideze cordonul sanitaro-vamal de la Nistru.

Deși discuțiile privind suprimarea cordonului sanitaro-vamal de la Nistru și unificarea vamală a Basarabiei cu guberniile ruse au început îndată după anexarea provinciei la Rusia, soluționarea întrebării s-a dovedit destul de dificilă, deoarece asigurarea securității vamale trebuia conjugată cu protejarea intereselor economice și politice ale imperiului în această regiune. Discuțiile de lungă durată care au fost purtate pe parcursul a circa 18 ani asupra acestei probleme au demonstrat că în cercurile guvernante imperiale și regionale nu exista o unitate de opinii privind suprimarea cordonului de la Nistru.

Cei care se pronunțau pentru păstrarea cordonului sanitaro-vamal de la Nistru (în special reprezentanții diferitor instituții de stat imperiale) argumentau necesitatea păstrării acestuia prin faptul că, deoarece teritoriul nou-anexat nu este valorificat, inclusiv din punct de vedere administrativ, era posibil ca mărfurile străine să pătrundă în guberniile ruse fără achitarea taxelor vamale, sub pretextul că sunt mărfuri basarabene, iar creșterea exportului de mărfuri de peste Nistru ar putea spori concurența, provocând astfel nemulțumirea cercurilor comercial-industriale locale. Era și temerea că tot mai mulți fugari din guberniile ruse vor trece vechea frontieră de la Nistru, deoarece în Basarabia șerbia a fost lichidată încă până la anexarea ei la Rusia. Nu era exclus și pericolul răspândirii epidemiilor – a ciumei și holerei, care pătrundeau adesea din posesiunile Porții Otomane și în guberniile de sud ale Ucrainei.

În schimb, cei care promovau ideea suprimării cordonului sanitaro-vamal de la Nistru (reprezentanții administrației regionale, dar și aceștia, în majoritate, de etnie rusă) invocau necesitatea integrării teritoriului de curând anexat, aducând drept argumente: avantajele extinderii relațiilor comerciale și ale altor tipuri de relații cu guberniile ruse; iraționalitatea vămuirii duble a mărfurilor străine; complexitatea decontărilor însoțită de pierderile inevitabile de timp la carantina dublă – toate acestea frâneau dezvoltarea comerțului exterior, respectiv se reduceau veniturile în vistieria statului. Ei susțineau că suprimarea cordonului va lărgi piața de desfacere a mărfurilor industriale și va extinde sfera de activitate economică a burgheziei comerciale ruse în Basarabia²⁰.

Pornind de la interesele „supreme” ale imperiului, luptând pentru a-și asigura superioritatea politică și economică la periferiile naționale, administrația im-

perială acționa cu precauție, fără grabă și în repetate rânduri a respins propunerile administrației regionale privind suprimarea cordonului sanitaro-vamal de la Nistru. Soluționarea problemei se preconiza pentru perioada când vor fi create condiții favorabile, atât sub aspect economic, cât și politic.

Prezența a două cordoane sanitaro-vamale: unul – la Prut și Dunăre, iar celălalt – la Nistru, deși a grăbit procesul constituirii pieței interne basarabene, a cauzat prejudicii serioase nu numai dezvoltării comerțului cu țările străine, guberniile interne ruse și dezvoltării economice, în general, dar a influențat direct și asupra procesului de geneză și evoluție a burgheziei basarabene.

Cea *de-a doua etapă* cuprinde anii 1825-1830, când în Basarabia este pus în aplicare Regulamentul cu privire la comerțul cu Basarabia din 17 februarie 1825²¹ care limita exportul peste Nistru a unor mărfuri basarabene ce constituiau ponderea de bază a comerțului cu guberniile ruse și care asigura importul fără plata taxei vamale a mărfurilor de manufactură și de fabrică rusești.

Adoptarea, în 1825, a Regulamentului cu privire la comerțul cu Basarabia a fost condiționată de următoarele împrejurări de ordin economic și politic:

După Congresul de la Viena țarismul, temându-se de izolarea diplomatică, tinde să lege toate țările participante la congres printr-un asemenea sistem de tratate și înțelegeri, care ar fi exclus încălcarea echilibrului de forțe în Europa. Căutarea aliaților, dorința de a păstra raportul de forțe stabilit în Europa și rolul său de prestigiu, teama de a se pomeni în izolare diplomatică au condiționat adoptarea de către țarism a politicii fritrederiene. Monarhii europeni au fost nevoiți să se adapteze la evenimentele postrevoluționare din Europa, recurgând la compromisul dintre regimurile vechi feudale și noile tendințe burgheze. Cursul fritrederian al Rusiei era chemat să consolideze baza economică a sistemului de la Viena²². În vederea atingerii acestui scop, țarismul este nevoit să treacă de la tariful vamal prohibitiv din 1810 la tarifele liberal-fitrederiene din 1816 și 1819 ce reflectau principiul comerțului liber stabilit la Congresul de la Viena.

Tendința de a promova politica comerțului liber s-a reflectat în mod direct și asupra Basarabiei. După adoptarea tarifului vamal din 31 martie 1816²³, în Basarabia sunt adoptate noi acte legislative, care au fost generalizate în decizia Consiliului de Miniștri din 28 noiembrie 1816, scopul cărora era de a reorienta comerțul basarabean de la piețele tradiționale europene spre piața internă rusă și de a pregăti terenul pentru includerea irevocabilă a Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus.

Însă decizia de a respecta politica comerțului liber, luată la Congresul de la Viena de către țările europene, n-a fost respectată²⁴. Rusia s-a dovedit a fi unica țară care a aderat la principiul comerțului liber. De adoptarea tarifului vamal liberal din 1819 au beneficiat Prusia, Austria și Polonia. Noul tarif a trezit o reacție negativă din partea burgheziei ruse, care nu era în stare să țină piept concurenței libere din partea mărfurilor și a negustorilor europeni. Tariful era o încercare importantă și pentru tânăra industrie rusă, care, în pofida tuturor eforturilor, nu a putut-o suporta, deoarece politica comercială nu corespundea intereselor țării²⁵. Aceasta s-a manifestat direct și asupra dezvoltării comerțului exterior, a cărui balanță, pentru prima oară pe parcursul a mai multor ani, devine negativă.

În această ordine de idei, aplicarea tarifului prohibitiv din 1822 și pe teritoriul Basarabiei, demiterea lui I. Capo d'Istria și a lui D. A. Guriev, numirea în funcția de ministru de finanțe a lui E. F. Kankrin și alte măsuri de acest ordin demonstrează că toate acestea nu erau doar ecoul nemulțumirii negustorilor ruși ruinați de concurența străină, ci era o decizie de la fostele „idei cosmopolite” și o reîntoarcere la interesele proprii naționale, un fel de pregătire a cursului reacționar al lui Nicolai I.

Pomenindu-se în situația când economia rusă nu mai era în stare să reziste principiilor liberei concurențe, țarismul a fost nevoit să-și reorienteze politica vamală de la liberalism la protecționism. Ca rezultat, la 27 februarie 1822 a fost adoptat noul tarif vamal, de data aceasta de ordin prohibitiv, care a intrat în vigoare la 12 martie același an²⁶. Noul tarif urma să contribuie la stabilizarea economiei ruse. Perioada liberalismului relativ în politica comercială a țarismului a luat sfârșit. Cercurile guvernante din Sankt Petersburg s-au convins că economia Rusiei nu este în stare să reziste principiului „comerțului liber”, realizat parțial în anii precedenți. În politica comercial-vamală externă țarismul este nevoit să se întoarcă pe pozițiile protecționismului, pe care va fi nevoit să se mențină pe parcursul celui de-al doilea pătrar al sec. al XIX-lea.

Aplicarea tarifului din 1822 s-a răsfrânt negativ asupra economiei Basarabiei. Fiind îngrădită din toate părțile de cordoane vamale, Basarabia s-a pomenit ruptă atât de la piețele europene, cât și de la piața internă rusă. Tariful din 1822 stopa procesul de integrare a Basarabiei în sistemul pieței interne ruse, frâna dezvoltarea nu numai a comerțului, dar și a altor ramuri economice. Pe parcursul anilor 1823-1824 autoritățile locale îl informau pe guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, contele M.S. Voronțov, despre situația creată în Basarabia²⁷. Pentru ameliorarea situației, în acești ani au fost adoptate diferite decizii, instrucțiuni și directive, dar acestea nu au avut eficiență pentru redresarea stării din comerț.

În condițiile create, când Basarabia își păstra autonomia și regiunea era separată de guberniile interne ruse prin cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, iar comerțul, atât exterior, cât și cel cu guberniile interne ruse era reglementat de tariful prohibitiv din 1822, țarismul ia decizia de a adopta un regulament (un fel de tarif vamal) ce ar reglementa comerțul cu Basarabia. Regulamentul din 1825 era protecționist pentru piața rusă și nefavorabil pentru Basarabia, nu numai prin faptul că limita exportul celor mai solicitate mărfuri basarabene pe piața internă rusă și acorda negustorilor din guberniile ruse drepturi nelimitate în comerțul Basarabiei, dar și prin aceea că limita activitatea comercială a negustorilor basarabeni pe piața internă rusă, din considerentul că, în baza reformei din 1824 a ghilldelor, dreptul la comerțul pe întreg teritoriul imperiului era privilegiul doar al negustorilor angroșiști de primele două ghilde²⁸, iar negustorii basarabeni nu erau încă stratificați în ghilde.

Situația s-a complicat nu numai din cauza restricțiilor puse la exportul mărfurilor basarabene în Rusia. Regulamentul din 1825 permitea importul în Basarabia a tuturor mărfurilor ruse, admise pentru export conform tarifului vamal din 1822, fără niciun obstacol și fără plata taxei vamale. Dacă vom mai ține cont de faptul că de dreptul de a importa mărfurile ruse în Basarabia beneficiau doar negustorii din guberniile ruse ce dispuneau de dreptul la comerț pe întreg teritoriul imperiului, ne vom putea da seama de concurența enormă pe care au cauzat-o aceștia negustorilor basarabeni.

Regulamentul din 17 februarie 1825 a provocat nemulțumirea negustorilor locali, fapt despre care vorbesc numeroasele plângeri ale negustorilor adreseate organelor locale și regionale, atestate și de investigațiile din 1829 privind starea comerțului și a industriei din Basarabia, în care autoritățile regionale descriu situația dificilă în care s-a pomenit burghezia comercială basarabeană²⁹. Sub presiunea cercurilor comercial-industriale și a administrației regionale, țarismul a fost nevoit să facă unele cedări în exportul anumitor mărfuri basarabene în Rusia, dar în ce privește problemele-cheie – suprimarea cordonului vamal de la Nistru și abrogarea Regulamentului din 17 februarie 1825 – a fost neînduplecată³⁰. Situația va fi soluționată abia în 1830, când, în urma decretului Senatului din 26 septembrie³¹, concomitent cu suprimarea cordonului vamal de la Nistru și aplicarea pe teritoriul Basarabiei a structurii de ghilldă, este lichidat și Regulamentul din 17 februarie 1825.

În această perioadă intervin schimbări în sistemul de impozitare a populației. Începând cu 1 ianuarie 1825, în Basarabia este pusă în aplicare decizia Comitetului de Miniștri din 11 noiembrie 1824 cu privire la reforma fiscală, scopul căreia era de a pune capăt haosului în încasarea impozitelor de la populație

și ai obliga la plata impozitelor pe țărani de stat și coloniștii care până acum beneficiau de unele privilegii³².

A doua perioadă cuprinde anii 1831-1868/1875 și începe odată cu suspendarea particularităților locale în sistemul administrativ, după lichidarea în 1828 a autonomiei Basarabiei. Administrarea Basarabiei era subordonată direct guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei³³ cu sediul în Odesa și era împărțită în Administrația regională, județeană sau ținutală și orașenească³⁴.

Administrația regională rămâne în orașul Chișinău, iar administrația județeană – în județele Hotin, Iași, Orhei, Bender, Akkerman și Ismail cu sediul în orașele Hotin, Bălți, Chișinău, Bender, Akkerman și Ismail; cea orașenească – în orașele Chișinău, Bender, Ismail, Bălți, Hotin, Akkerman, Chilia și Reni³⁵. Administrarea regională rămâne în continuare în subordinea guvernatorului civil, numit de către împărat. Administrația regională era alcătuită din Consiliul Regional, Cărmuirea Regională, Administrația Financiară, Tribunalul Regional Penal și Tribunalul Regional Civil și Judecătoria verbală³⁶.

Peste puțin timp pe teritoriul Basarabiei intrară în vigoare completamente legislația comercială rusă, inclusiv: după aplicarea la 26 septembrie 1830 a Regulamentului ghilldelor, suprimarea cordonului vamal de la Nistru și unificarea vamală a regiunii cu Rusia, instituirea administrației speciale a orașului Ismail etc. În această perioadă Basarabia este inclusă în sistemul pieței interne ruse, determinându-se locul ei în comerțul intergubernial ca furnizor de cereale și de produse animaliere, pomicole și viticole, de tutun, sare etc. și ca piață de desfacere a „mărfurilor ruse” – articole ale industriei textile, de prelucrare a metalelor etc. Ca rezultat, Basarabia este transformată în colonie a Imperiului Rus, piață avantajoasă de desfacere a mărfurilor rusești.

În această etapă burghezia basarabească se constituie ca statut social. Măsurile întreprinse de țarism prin aplicarea structurii de ghilldă denotă că burghezia comercială în Basarabia nu s-a constituit în mod obiectiv, ca o categorie economică, ci mai mult ca una fiscală și juridică. Aceasta se datorează nu atât proceselor interne – economice și sociale, nu atât nașterii – genezei și evoluției, ci mai mult deciziilor administrației imperiale și regionale. Deciziile adoptate de țarism în politica economică în anii '30 ai sec. al XIX-lea demonstrează că burghezia basarabească a fost creată cu susținerea statului, fiind dependentă de el, fără a dispune însă, ca burghezia vest-europeană, de anumite drepturi constituționale. Ea nu a prezentat o entitate coerentă, delimitată etnic și social, conștientă de drepturile și obligațiunile sale.

Situația burgheziei basarabene nu s-a schimbat, oricât ar fi de paradoxal, nici după aplicarea, începând cu 1 ianuarie 1831, a Regulamentului ghillidelor din 26 septembrie 1830. Caracterul reacționar al Regulamentului ghillidelor se explică nu numai prin stratificarea tuturor comercianților în diferite categorii, ci și prin impunerea de a declara capitalul comercial pentru înscrierea în ghilldele comerciale, ceea ce a constituit o lovitură puternică dată tradițiilor autohtone seculare ce acordau tuturor categoriilor libertatea și egalitatea deplină de a se încadra în comerț (iar de aici și posibilități mai mari de a lărgi rândurile burgheziei comerciale).

În această perioadă intervin anumite schimbări în modul de viață și mentalitatea nobilimii basarabene. A. Nakko scria în această privință la 1879: „Viața laică s-a născut, la început, la Chișinău, de unde s-a răspândit ulterior și în provincie. În anii '40 ai sec. al XIX-lea noțiunea de conviețuire, viață de societate, viață confortabilă, adresare laică, purtare demnă, s-a răspândit într-atât, încât stările înstărite din mediul urban și cel rural, care până acum locuiau în case mici și incomode, cu două-trei sau rareori cu patru odăi, au început acum să-și construiască case mari din piatră, cu holuri mari și săli spațioase. Imitând prin comportamentul său societatea europeană, ei organizau baluri și adunări, la care se întrunea întreaga societate laică orășenească și toți moșierii din vecinătate. Frecventând adunările laice din mediul urban și cel rural, nu se mai putea rămâne în mediul de altădată. De aceea chiar și acei care cel mai puțin erau predispuși de a face schimbări în modul de viață, vrând-nevrând au fost nevoiți să se alinieze oamenilor înaintați. Despre maniere frumoase și modul de a se prezenta respectabil „în sălile cu parchet” nici nu se putea vorbi la acea perioadă. Dimpotrivă, se observă tendința de imitație nereușită a manierelor, totul era puțin caraghios. Dar altfel nici nu putea fi în acel timp. Cert este faptul că societatea basarabeană tindea spre o viață nouă, schimbându-și permanent situația materială și moravurile, pe care le-a moștenit din secolul trecut”³⁷.

Pe linia renașterii naționale s-au înregistrat la Chișinău între 1845 și 1848 mai multe tentative ale unor boieri români de a publica ziarul „Românul”. Tipografia eparhială din Chișinău a reînceput din 1853 să imprime broșuri și cărți bisericești în limba română, fiind închisă în 1883³⁸.

Limita inferioară a acestei perioade coincide cu epoca marilor reforme sau așa-numitele reforme liberale din anii '60-'70 ai sec. al XIX-lea, care au produs schimbări calitative în societatea basarabeană. În rezultatul implementării în Basarabia a Regulamentului agrar din 14 iulie 1868 și a legilor agrare din 3 decembrie 1868, 23 decembrie 1869, 4 iunie 1871, 21 decembrie 1871 și 4

februarie 1875, țărani domeniali, toate categoriile de coloniști, odnodvorții, țărani stabiliți pe ocinile răzeșești, terenurile moșierești și mănăstirești au fost atribuite țăranilor-proprietari și împrumătăriți cu pământ. Ca rezultat, au fost lichidate barierele de ordin economic, social și juridic între diferite categorii de țărani din Basarabia. Intervin schimbări și în sistemul funciar. Are loc reducerea proprietăților funciare moșierești, iar proprietatea funciară ecleziastică și a statului s-a mărit. Aceeași tendință de creștere are loc și în cadrul proprietății funciare negustorești și a diferitor categorii de țărani³⁹. Prin urmare, fragmentarea loturilor funciare țărănești a generat, în mod obiectiv, diferențierea țăranimii, fiind mai evidentă în județele de centru și de nord, unde țăranii au primit loturi mult mai mici, comparativ cu țăranii din județele de sud ale Basarabiei. Pământul a căpătat o valoare deosebită, reprezentând nu doar obiectul unor investiții rentabile de capital, dar și o sursă importantă de existență pentru țărani. Ia amploare fenomenul de arendă și subarendă a pământului, la care recurgeau diferite categorii sociale. Toate aceste schimbări au contribuit la dezvoltarea rapidă a relațiilor capitaliste în Basarabia.

Tot în această etapă Basarabia pierde statutul ei de altădată economic, social, politic și juridic de regiune și este transformată în gubernie. La 22 noiembrie 1873, ministrul de interne înaintează în Senat raportul despre lichidarea Consiliului regional al Basarabiei și transformarea regiunii în gubernie rusească, propunere susținută de Consiliul de stat al Rusiei și aprobată la 7 decembrie 1873 de împăratul Alexandru al II-lea⁴⁰.

Situația periferică a Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus a determinat în mare parte atitudinea vădit discriminatorie a autorităților centrale față de acest teritoriu, care au limitat drepturile și posibilitățile autohtonilor, în fond ale moldovenilor, prin atragerea în diferite ramuri economice a coloniștilor și negustorilor de peste hotare și din guberniile rusești cărora, pentru a se încadra în categoria burgheziei basarabene, li s-au acordat diverse înlesniri și privilegii. Prin urmare, lipsa de unitate statală și independență națională, dominația politică și exploatarea economică de către Imperiul Rus au influențat direct dezvoltarea economică a provinciei, iar de aici procesul de geneză a burgheziei basarabene. În consecință, elementul burghez se va constitui într-o pătură socială cosmopolită, alcătuită în mare parte din elemente alogene, susținute și protejate de administrația imperială. Astfel, majoritatea ramurilor economice orientate la cerințele pieței, în special comerțul, sunt concentrate în mâinile străinilor, preponderent de sorginte orientală. Anume armenilor, grecilor, evreilor, rușilor, ucrainenilor etc. le-a revenit rolul de bază în includerea Basarabiei în sistemul economic și politic al Imperiului Rus.

Note

¹ La 23 iulie 1812, oficialitățile imperiale ruse, reprezentate prin amiralul P. V. Ciceagov, comandant-șef al armatei ruse de ocupație de la Dunăre, au emis primul act legislativ referitor la provincia românească anexată: *Regulamentul privind constituirea administrației provizorii în Basarabia*. Prin acest Regulament, teritoriul anexat a fost numit în mod oficial regiunea Basarabia, ca urmare a extinderii de către cuceritori, în lipsa unei denumiri geografice, a toponimului Basarabia, care, până la 1812, desemna doar partea de Sud a spațiului dintre Prut și Nistru (Arhiva Istorică de stat din Rusia / AISR, F. 19, inv. 3, d. 125, f. 50-54 verso).

² Despre aspectele politico-juridice ale anexării Basarabiei la Imperiul Rus vezi: N. Adâniloiaie. *Despre suzeranitatea otomană și nerespectarea de către Poartă – la 1775 și 1812 – a obligațiilor de apărare a teritoriului Țărilor Române*, În: „Revista de istorie”, București, 1982, tom. 35, nr. 8, p. 953-955.

³ Valentin Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*, Chișinău, 2002, p. 112.

⁴ AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93-94 verso.

⁵ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 2, inv. 1, d. 61, f. 52-58 verso; F. 17, inv. 1, d. 5, f. 85-97 verso.

⁶ Valentin Tomuleț, *Influența regimului de dominație țarist asupra genezei și evoluției burgheziei comerciale din Basarabia (1812-1868)*. – În: In memoriam professoris. Mihail Muntean. Studii de istorie modernă, Chișinău, 2003, p. 157-198.

⁷ Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ), Собр. I, т. XXXII, 1813, №25441 „а”. – СПб., 1830, с. 613-619.

⁸ Exemplu în acest sens ne pot servi instrucțiunile comandantului-șef al armatei ruse de la Dunăre, amiralului P. V. Ciciagov, date guvernatorului civil al Basarabiei S. D. Sturdza, din 23 iulie 1812, referitor la modalitatea administrării teritoriului anexat (AISR, F. 19, inv. 3, d. 125, f. 50-54 verso).

⁹ Noul tarif vamal este adoptat în Basarabia în noiembrie 1816 și se răspândește doar asupra unor mărfuri. Perceperea taxei vamale – „vama” se efectua, ca și în trecut, și constituia 3% *ad valorem* (AISR, F. 560, inv. 4, d. 235, f. 1).

¹⁰ AISR, F. 1263, inv. 1, d. 101, f. 681-681 verso.

¹¹ Устав образования Бессарабской области 1818 г., Кишинев, 1818, с. 1-26.

¹² *Ibidem*, Prefață, p. 16.

¹³ ПСЗРИ, Собр. I, т. XXXV, 1818, № 27357. – СПб, 1830, с. 232.

¹⁴ AISR, F. 560, inv. 4, d. 252, f. 2-2 verso.

¹⁵ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1320, f. 20 verso-21; F. 6, inv. 2, 1832, d. 610, f. 8.

¹⁶ Pentru detalii vezi: Valentin Tomuleț, *Contribuția negustorilor basarabeni la instituirea Judecătoriei Comerciale din Basarabia*. – În: „Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova”. Seria „Științe socioumane”, Chișinău, 2001, vol. II, p. 278-298.

¹⁷ Ne referim la *Regulamentul cu privire la comerțul cu Basarabia* din 17 februarie 1825.

¹⁸ Г. П. Небольсин, *Статистические записки о внешней торговле России*. Ч. II, СПб., 1835, с. 132.

¹⁹ După suprimarea cordonului vamal între Regatul Polonez și Imperiul Rus în 1819, la cererea fabricanților ruși, și din cauza concurenței și micșorării taxei vamale, guvernul rus a fost nevoit ca după adoptarea tarifului vamal din 1822 să restabilească cordonul vamal (История Польши, М., 1956, т. 1, с. 510). El a fost suprimat abia în 1850 (Е.И. Дружинина, *Южная Украина в период кризиса феодализма 1825-1860 гг.*, М., 1970, с. 184).

²⁰ Despre suprimarea cordonului sanitaro-vamal la Nistru a consulta: Valentin Tomuleț, *Controverse privind suprimarea cordonului vamal de la Nistru (anii 1812-1830)*, În: „Tyragetia”. Muzeul Național de Istorie a Moldovei. Anuar VI-VII, Chișinău, 1998, p. 215-218.

²¹ AISR, F. 560, inv. 3, d. 204, f. 21-29.

²² Н. П. Страхова, *Тариф 1819 г. во внешнеполитических планах России*, În: Вестник Московского ун-та. Сер.8, история, Москва, 1990, №3, с. 52.

²³ Noul tarif vamal este adoptat în Basarabia în noiembrie 1816 și se aplica selectiv. Perceperea taxei vamale – „vama” se efectua, ca și în trecut, după obiceiul moldovenesc și constituia 3% *ad valorem* (AISR, F. 560, inv. 4, d. 235, f. 1).

²⁴ AISR, F. 560, inv. 34, d. 29, f. 148.

²⁵ Н. С. Киняпина, *Политика русского самодержавия в области промышленности (20-50-ые гг. XIX в)*, М., 1968, с. 96.

²⁶ AISR, F.1152, inv. 1, vol. I, anul 1822, d. 18, f. 1.

²⁷ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 444, f. 27-27 verso.

²⁸ AISR, F. 560, inv. 4, d. 204, f. 28-28 verso.

²⁹ ANRM, F. 75, inv. 1, d. 426, f. 27, 29, 32-33, 42 verso, 43.

³⁰ Pentru detalii vezi: Valentin Tomuleț, *Politica colonial-comercială a țarismului în Basarabia în anii '20 ai sec. al XIX-lea* (în baza Regulamentului cu privire la comerțul cu Basarabia din 17 februarie 1825). – În: „Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova”. Seria „Științe socioumane”, Chișinău, 1999, p. 256-262.

³¹ AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93-94 verso.

³² ANRM, F. 3, inv. 1, d. 985, f. 1.

³³ *De facto*, administrarea Basarabiei era subordonată guvernatorului general al Novorosiei din 1823.

³⁴ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 5-5 verso.

³⁵ *Ibidem*, 5 verso.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ А.Накко, *Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении*, Кишинев, 1879, с. 227-227 об. (Manuscrisul lucrării se păstrează în fondul de manuscrise a bibliotecii Universității de Stat din Odesa).

³⁸ *Istoria României*. Compendiu. Ediția a II-a, revăzută și adăugată. Coordonatori: Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2007, p. 581.

³⁹ Despre rezultatele improprietării diferitor categorii de țărani vezi: Я. Гросуд, И. Будак. *Крестьянская реформа 60-70-х годов XIX века в Бессарабии*, Кишинев, 1956, с. 37-104, 131-173; Valeriu Scutelnic. *Regulamentul despre relațiile agrare ale țăranilor regiunii Basarabia*, În: „Revista de istorie a Moldovei”, nr. 1, Chișinău, 2007, p. 60-78.

⁴⁰ ПСЗРИ. Собр. II, т. XLVIII, 1873, отд. второе, №52721. – СПб, 1876, с. 370.

Dinu POȘTARENCU

Eliminarea, în 1828, a limbii române din sistemul administrativ al Basarabiei

D.P. – doctor în istorie, Institutul de Istorie, Stat și Drept al A.Ș.M., cercetător științific superior. Domenii de competență: istoria modernă a Basarabiei, istoria localităților, genealogie. Dintre lucrările publicate: *Străzile Chișinăului. Denumiri vechi și actuale* (1998), *O istorie a Basarabiei în date și documente* (1998), *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus* (2006), *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei* (2005) etc.

Regulamentul privind administrarea regiunii Basarabia din 1828. Guvernarea împăratului Nicolae I (1825-1855), potrivit aprecierii istoricului rus Aleksandr Presneakov, reprezintă „o epocă de aur a naționalismului rus”¹.

Noul împărat avea o atitudine critică față de monarhiile constituante (cu excepția Angliei conservatoare), considerând modelele constituționale de conducere a monarhiilor drept false și slabe. În același timp, urcând pe tron, el s-a pomenit în rolul de monarh constituțional. Această formă de administrare, în imbinare cu o autonomie semnificativă, exista în Marele Ducat al Finlandei (din 1809) și în Regatul Poloniei (1815-1830). Elemente de autoadministrare existau și în Basarabia², care, în al treilea an de guvernare a împăratului Nicolae I, au fost lichidate, drept inițiator al suprimării lor fiind contele Voronțov, hotărât „să pună capăt, pentru totdeauna, sistemului de autoadministrare. Pe parcursul aflării sale la Petersburg, din noiembrie 1826 până în martie 1828, el a avut timp suficient pentru a convinge persoane apropiate tronului asupra necesității schimbării modului de conducere a Basarabiei”³. În plus, contele Voronțov a început să se bucure de încredere din partea noului împărat Nicolae I⁴. Prin proiectul înaintat puterii centrale, Voronțov nu făcea altceva decât să reia „ideea lui Harting de a introduce în Basarabia modelul de administrare al guberniilor rusești, păstrând doar câteva particularități, dictate de specificul local”⁵.

Drept consecință, la 29 februarie 1828, împăratul Nicolae I a promulgat Regulamentul privind ad-

ministrarea regiunii Basarabia, prin care a fost abolită bruma de autonomie acordată provinciei în baza Regulamentelor din 1812 și 1818, spulberând iluziile autohtonilor creduli. Astfel, după cum concluziona un exponent al istoriografiei sovietice moldovenești, „experimentul *democratic* al țarismului rus, prin care se urmărea să fie influențate efectiv popoarele balcanice, fiind un joc fals *de-a autonomia de stat*, înscenat, în 1818, în Basarabia pentru a induce în eroare masele regiunii, în 1828 a eșuat definitiv”⁶.

Conform noului regulament, toate instituțiile publice din provincie au fost subordonate direct organelor centrale ale imperiului, ca și cele din guberniile interne. Doar Consiliul Regional, înființat în locul Consiliului Suprem, constituia o particularitate a Basarabiei.

Din acest moment, limba rusă devine singura limbă oficială în sistemul administrativ al provinciei, în articolul 62 al Regulamentului menționându-se: „Toate lucrările în instituțiile publice ale regiunii Basarabia se vor efectua în limba rusă, iar în caz de necesitate se va traduce în limba moldovenească”⁷. În Regulament s-a prevăzut instituirea funcției de tâlmaci în Cancelaria guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei și angajarea unui translator în cadrul poliției orașului Chișinău.

În timp ce Regulamentul conținea o prevedere clară referitoare la limbă, în unele surse sunt indicați alți ani când limbii ruse i s-a acordat toată puterea legală. Astfel, S. Potoțki a notat: „În 1833, cu scopul unei intense rusificări a provinciei, au fost suspendate lucrările de secretariat în limba moldovenească”⁸. Iar într-o altă sursă se menționează: „În 1834, în instituțiile publice (din Basarabia – D.P.) a fost introdusă limba rusă”⁹.

Deși în Regulament era stipulat că, în caz de necesitate, se va realiza traducerea în limba română, organele administrative nu aveau traducători, de aceea apelau la ajutorul instituțiilor în care activau cunoscători ai limbii române. Bunăoară, la 31 ianuarie 1829, Cărmuirea Regională a Basarabiei, a adresat Dicasteriei Duhovnicești din Chișinău următoarea rugămintă: „Viceguvernatorul, în calitate sa de guvernator civil interimar al Basarabiei, a trimis Cărmuirii Regionale a Basarabiei instrucțiunea cu privire la eradicarea ciumei bovine care bântuie în regiune, întocmită de Serviciul Sanitar al Basarabiei, pentru a fi tipărită la Tipografia Regională în limbile rusă și moldovenească. Deoarece în cadrul Cărmuirii Regionale nu există traducător de limbă moldovenească, trimitem această instrucțiune Dicasteriei, cu rugămintea ca ea să fie transmisă Seminarului Teologic spre a o traduce în limba moldovenească”¹⁰.

Traduceri din română efectua și Tribunalul Civil Regional al Basarabiei. La 22 iulie 1832, această instanță judecătorească informa Consiliul Regional al

Basarabiei că a transpus în rusește cele trei acte redată în română, pe care i le-a trimis, la 1 iunie 1832, spre a fi traduse¹¹.

Intervenția nobililor pe lângă M.S. Voronțov. În 1825, nobilii basarabeni au decis să întreprindă un demers pe lângă Voronțov spre a le permite să aleagă o delegație de deputați, care să prezinte împăratului o petiție ce ar conține doleanțele nobilimii. Drept urmare, la 21 august 1826, împăratul a consimțit să fie constituită o asemenea deputație. Deși a fost aleasă componența ei, care ulterior a fost modificată, această deputație specială, datorită schimbării conjuncturii, așa și nu s-a deplasat la Sankt Petersburg pentru a-i remite împăratului petiția cu doleanțe¹².

Totuși nobilimea a căutat să întreprindă unele măsuri, mai cu seamă în privința utilizării limbii române în viața publică, deoarece, după șaptesprezece ani de la anexarea provinciei, limba rusă continua să fie inaccesibilă, necunoscută pentru populația autohtonă, ceea ce constituia o piedică, în special, din 1828, pentru persoanele care veneau în contact cu instituțiile de stat. De aceea, în 1829, mareșalul interimar al nobilimii din Basarabia, Alecu Leonard¹³, a atras atenția contelui Voronțov „asupra neapăratei nevoi de a se permite în Basarabia persoanelor particulare să înainteze cereri în limba moldovenească, iar hotărârile noi să se publice cu traducere în această limbă”¹⁴. În scurt timp, Cărmuirea Regională a Basarabiei adoptă o hotărâre în acest sens, datată cu 22 iunie 1829, în care se menționează: „Având în vedere că o foarte însemnată parte a locuitorilor Basarabiei nu știu încă rusește și de aceea dreptatea cerând ca să se ia măsurile propuse de Leonard, guvernatorul general a dispus guvernatorului civil ca toate instituțiile administrative ale regiunii să primească cererile în limba moldovenească cu traducerea lor în limba rusă, iar toate noile publicații să fie în limbile rusă și moldovenească”¹⁵. Dar această cedare imperială a fost de scurtă durată.

În cele din urmă, doleanțele formulate în 1826, când se pregătea plecarea la împărat a unei solii, i-au fost înaintate lui Voronțov, care, prin scrisoarea din 31 august 1830, a dat răspuns la fiecare din cele 19 puncte ale petiției. Referitor la rugămintea nobilimii de a utiliza limba română în instituțiile publice din regiune, expusă în primul punct, contele le-a răspuns astfel: „E cu neputință și nici nu este necesar de a înfăptui toate lucrările doar în limba moldovenească, dar pentru a înlesni locuitorii care nu știu limba rusă, eu voi interveni chiar acum pe lângă autoritățile superioare în privința învoirii de a primi în instituțiile de stat explicații verbale și oricare acte în limba moldovenească, în care să fie permisă întocmirea contractelor și oricărei afaceri, cu condiția ca în fiecare instituție de stat să fie traducători, cărora, pentru traducerea acestor hârtii, reclamanții le vor plăti pe lângă salariu sau în locul acestuia o anumită sumă de bani”¹⁶.

Ca rezultat, în puterea legii ce a fost promulgată de împărat la 13 iunie 1836¹⁷, oficialitățile imperiale au stabilit un termen de șapte ani pentru folosirea limbii române în cadrul instituțiilor publice ale Basarabiei, și anume: în cazurile încheierii contractelor, depunerii petițiilor și al altor hârtii cu caracter oficial. Conform legii, „în Basarabia, se permite de a întocmi contractele și orice tip de tranzacție în două limbi, adică pe o jumătate de foaie – în limba rusă, iar pe cealaltă – în limba moldovenească; în același mod urmează să fie trecute și în registru, când sunt prezentate în instituțiile de stat”. Dar, se menționează mai departe în lege, întrebuintarea „limbii moldovenești anume la scrierea cererilor, anunțurilor și a orice fel de hârtii, înaintate instituțiilor de stat, se limitează la șapte ani, începând din acest moment (termen stabilit, în genere, pentru încheierea studiilor liceale); după expirarea acestui termen, toate hârtiile vor fi primite nu altfel decât în limba rusă, exceptând, de fapt, după cum se înțelege de la sine, documentele care urmează să fie prezentate în original, însoțite de traduceri”.

Trimișii Petersburgului în Basarabia țineau cont de faptul că dreptul de a depune petiții și alte acte în limba română era acordat pe un termen de șapte ani. La 8 mai 1842, directorul Liceului Regional din Chișinău a ținut să-i amintească guvernatorului militar al Basarabiei despre expirarea, în curând, a acestui termen¹⁸.

Între timp, în unele instituții administrative a fost introdusă funcția de traducător. De exemplu, la 19 martie 1835, ca urmare a propunerii înaintate de Guvernatorul General al Novorosiei și Basarabiei M. S. Voronțov, împăratul și-a dat acordul de a institui în cadrul Cărmuirii Regionale a Basarabiei funcția de traducător, titularul având misiunea să traducă în rusește actele scrise în limbi străine, adresate guvernatorului civil al Basarabiei¹⁹.

Post de traducător exista și în cadrul Consiliului Regional al Basarabiei. Doritorii de a-l ocupa erau obligați să susțină un examen pentru a li se verifica gradul de cunoaștere a limbii române și aptitudinile de a traduce în rusește. Astfel, în luna mai 1835, membrilor Consiliului Liceului Regional din Chișinău le-a fost prezentată următoarea chestiune de pe ordinea de zi. Prin adresa din 18 mai 1835, Consiliul Regional i-a comunicat Direcției Liceului Regional că Alexandru Botezatu, funcționar în cadrul Cancelariei Guvernatorului Civil al Basarabiei, a solicitat să fie transferat în postul de traducător al Consiliului Regional, dar pentru a-l numi în acest post era necesar, mai întâi, să fie examinat în privința cunoașterii limbii române și traducerii din această limbă în rusă, din care motiv a rugat să fie supus probei de verificare. În urma examinării s-a constatat că A. Botezatu stăpânește foarte bine ambele limbi la nivel gramatical și are abilități de a efectua traduceri dintr-o limbă în alta²⁰.

La 28 noiembrie 1835, Ioan Baltag, fiul protoiereului Onufrie Baltag din satul Molești, județul Bender, i-a adresat directorului Liceului Regional din Chiși-

nău Fiodor Teleșev o cerere cu rugămintea să fie examinat la limbile rusă și română, pentru a se angaja în calitate de traducător la Consiliul Regional al Basarabiei²¹. Solicitantul învățase la Seminarul Teologic din Chișinău (1831-1835), unde a studiat limbile greacă și franceză, cu mențiunea *bine*, și limba română, cu calificativul *foarte bine*, dar nu l-a absolvit²².

Și Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia se folosea de serviciile unui traducător de limba română. Între 20 iulie 1840 și 10 ianuarie 1842, această atribuție a avut-o Zamfir Șt. Costinovici, fiu de diacon²³.

De menționat că Regulamentul din 1828 nu conține nicio stipulație cu privire la Biroul de Hotărnicie al Basarabiei, care, după intrarea în vigoare a acestui act normativ, și-a continuat activitatea în baza Regulamentului din 1818, având deci libertatea de a utiliza limba română. Sesizând această excepție de ordin lingvistic menținută în sistemul administrativ al regiunii, guvernatorul militar al Basarabiei a ținut neapărat să-l pună la curent despre existența ei pe împărat prin intermediul raportului anual referitor la Basarabia pe anul 1842: „Biroul de Hotărnicie, împreună cu comisiile de hotărnicie din județe execută lucrările în limba moldovenească, în temeiul Regulamentului din 29 aprilie 1818”²⁴.

Ani lungi de ignorare a limbii române. Din 1828, când, printr-o nouă lege administrativă imperială, limba populației autohtone majoritare a provinciei dintre Prut și Nistru a fost ignorată, până în 1917, când și-a luat avânt mișcarea de emancipare politică și națională a românilor basarabeni, autoritățile țariste n-au admis limba română în sfera administrației publice a Basarabiei. Ca urmare a acestei expulzări, limba română a încetat să-și exercite funcția socială.

Deși a fost eliminată prin dispoziția imperială din 1828, limba română continua și la mijlocul secolului al XIX-lea să domine în mediul administrativ al provinciei. Drept dovadă servesc impresiile pe care și le-a creat scriitorul și publicistul rus Ivan Aksakov (1823-1886) în timpul călătoriei întreprinsă în Basarabia între 13 noiembrie și 28 decembrie 1848, fiind detașat aici de către Ministerul Afacerilor Interne, al cărui angajat era. Potrivit lui Aksakov, funcționarii din regiune constituiau „un fel de adunătură de oameni și aproape toți vorbeau în moldovenește”²⁵. Iar după ce a vizitat satul Ialoveni și alte sate din județul Chișinău, el a notat în scrisoarea expedită rudelor sale: „Șefii în cea mai mare parte vorbesc puțin rusește, supraveghetorii (magaziilor rurale de cereale – *D. P.*) și țăranii nu înțeleg o boabă rusește, mai ales că toată poliția județeană vorbește moldovenește, dar lucrările oficiale de cancelarie le fac în limba rusă conțopîștii de plasă”²⁶. De bună seamă, o asemenea impresie putea să i-o producă situația lingvistică existentă în județele cu populație românească compactă.

Prezența limbii române pe plan administrativ, mai cu seamă în faza inițială a acestei perioade îndelungate, era îngăduită doar cu unele excepții ocazionale, pentru a nu pierde contactul cu locuitorii. Exemplificăm: în 1846, la tipografia lui A. Popov din Chișinău a fost imprimată în limbile română și rusă broșura cu titlul *Contractul normal sau pravilile hotărâtoare înbelor îndatoriri a stăpânitorilor moșiilor din Besarabia și a țăranilor ce lăcuiesc pe dânsile, când între dânsi nu sau închiet tocmele de bună voie. În Inainte cuvântare*, semnată de Leonid Demi, se spune: „Din vremea Mai Inaltii întăriri Pravililor pentru înbele îndatoriri a stăpânitorilor de moșii din Besarabia și a țăranilor ce lăcuiesc pe dânsile, ele s-au făcut de mare trebuință pentru toți ci să îndeletnicesc cu gospodăria, dorind, după puteria me, proodul binăului obștesc, eu am hotărât să tipăresc Pravilile aceste împreună cu talmăciria lor în limba Moldovinească. Aciasta ostineală o fac cu atât mai multă mulțămire, că este cel întâi încă prilej a arata Patrioțelor mei gătirea me ai slujă”²⁷.

Persoanele străine care se stabileau în Basarabia și prestau, în incinta Cărmuirii Regionale a Basarabiei, jurământ de credință tronului rus, depuneau semnătura sub textul jurământului imprimat pe aceeași foaie în două limbi: rusă și română.

La 16 ianuarie 1851, împăratul Nicolae I a confirmat decizia Comitetului de Miniștri de a instrui la Universitatea din Sankt Petersburg traducători de limba română pentru instituțiile publice din Basarabia. Decizia conținea următoarele propuneri: 1. Trei originari basarabeni dintre moldoveni sau dintre copiii funcționarilor din Basarabia, care de mici au însușit limba română, după absolvirea Liceului din Chișinău cu succese excelente la limbile rusă, română și greacă, să fie trimiși la Sankt Petersburg, pe contul statului, pentru a-și continua studiile la Universitatea de aici. 2. Cu scopul de a aprecia cât mai just aptitudinile absolvenților Liceului din Chișinău, selectați spre a fi înscriși ca studenți la Universitatea din Sankt Petersburg, să fie detașate la liceu, prin ordinul guvernatorului Basarabiei, două persoane – una din partea guvernatorului, iar alta din partea Tribunalului Civil Regional al Basarabiei, în calitate de instituție publică principală, în care se examinează cauzele pe baza documentelor moldovenești – pentru a asista la probele de verificare a cunoștințelor. 3. Acestor trei studenți să le fie acordate burse din contul capitalului de 10% al Basarabiei. 4. După încheierea studiilor universitare, acești studenți vor fi obligați să lucreze șase ani în instituțiile unde vor fi numiți de guvern, atribuindu-le, mai ales, posturile de traducători din cadrul instituțiilor publice din Basarabia. 5. Deoarece salariul traducătorilor din instituțiile publice ale Basarabiei sunt mici, este necesar ca persoanelor, care și-au făcut studiile la Universitatea din Sankt Petersburg și vor fi angajate în calitate de traducători la instituțiile publice din Basarabia, să li se acorde o alocație supli-

mentară din contul capitalului de 10% al regiunii. 6. Pentru retribuirea orelor sporite, profesorului de limba „moldo-valahă” de la Universitatea din Sankt Petersburg să i se aloce anual suma de 500 de ruble de argint din contul capitalului de 10% al Basarabiei²⁸.

Prin decretul imperial din 12 iulie 1857 s-a permis de a desemna pe lângă ofițerul superior al jandarmeriei din Basarabia un traducător permanent de limbile română și turcă.

Așadar, organele administrative ale provinciei, al căror personal era compus, în mare parte, din vorbitori de limba rusă, se puneau în legătură cu populația prin intermediul traducătorilor.

În cadrul Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia, desfășurată în luna ianuarie 1863, au fost supuse discuției câteva chestiuni propuse spre dezbatere de către oficialități, inclusiv cea referitoare la revizuirea regulamentului cu privire la alegeri. Nobilii și-au expus opiniile vizavi de acest regulament în procesul-verbal din 26 ianuarie 1863, pe care i l-au prezentat guvernatorului civil interimar al Basarabiei, baronul I.O. Velio. Informându-l, la 23 februarie 1863, pe Guvernatorul General al Novorosiei și Basarabiei, Pavel E. Koțebu, despre sugestiile nobililor basarabeni, Velio nu a fost de acord cu următoarea propunere a acestora: „În procesul-verbal este exprimată părerea de a numi în funcțiile electivă locuitori ai regiunii din toate categoriile sociale, care cunosc limba moldovenească, cu excepția evreilor. Privitor la limba moldovenească eu consider că obligativitatea ei pentru persoanele din cadrul instituțiilor administrative și economice va duce la predominarea elementului moldovenesc asupra celui rusesc, ceea ce va crea incomodități pe plan guvernamental. În plus, tot județul Akkerman și cea mai mare parte a județelor Hotin și Bender, precum și toate orașele sunt populate nu de moldoveni”²⁹. În modul acesta a fost respinsă propunerea nobililor referitoare la utilizarea limbii române în sfera administrativă, neținându-se cont de faptul că majoritatea covârșitoare a populației Basarabiei o constituiau românii autohtoni.

Gradul de rusificare a instituțiilor administrative din provincie a fost pus în lumină în urma efectuării recensământului general al populației din 1897, care, pe lângă alte aspecte demografice, conține și date statistice despre repartitia locuitorilor pe grupuri de ocupație. Prezentăm în continuare datele cu privire la numărul persoanelor angajate în administrație, justiție și organele de poliție (corespunzător grupării profesionale expuse în sursa cu rezultatele recensământului), conform limbii materne pe care au declarat-o.

Populația Basarabiei încadrată în administrație, justiție și poliție după limba maternă, la 1897:

Etnia	Mediul urban		Mediul rural		În total	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Ruși	1.360	62,0	365	46,8	1.725	58,0
Ucraineni	346	15,8	179	22,9	525	17,7
Bieloruși	4	0,2	4	0,5	8	0,3
Polonezi	176	8,0	45	5,8	221	7,4
Bulgari	47	2,1	15	1,9	62	2,1
Moldoveni	183	8,3	121	15,5	304	10,2
Germani	14	0,6	13	1,7	27	0,9
Greci	11	0,5	2	0,3	13	0,4
Armeni	9	0,4	1	0,1	10	0,3
Evrei	33	1,5	28	3,6	61	2,1
Alte etnii	9	0,5	7	0,9	16	0,5
În total	2.192	100	780	100	2.972	100

Sursa: *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. III. Бессарабская губерния*, Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел, 1905, p. 158-175. Cifrele indică doar numărul angajaților, fără membrii familiilor acestora.

Așa cum se poate remarca, cifrele din tabel sunt elocvente. Potrivit lor, etnicii ruși, ucraineni și bieloruși constituiau o proporție de 76% din numărul total al angajaților organelor administrative, judiciare și de poliție, iar celelalte etnii însumau un total puțin mai mic de un sfert, printre acestea din urmă figurând și 304 persoane (10,2%) care au declarat româna drept limba lor maternă.

Note

¹ A.E. Пресняков, *Российские самодержцы*, Москва, 1990, p. 268. Arud: Л. Высокочков, *Николай I*, Москва, 2003, p. 246.

² Л. Высокочков, *op. cit.*, p. 247.

³ А. Н., *Очерк гражданского устройства Бессарабской области с 1812-1828 г.*, în „Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей”, Одесса, 1900, том XXII, p. 220.

⁴ Л. Высокочков, *op. cit.*, p. 166.

⁵ Л.А. Кассо, *Россия на Дунае и образование Бессарабской области*, Москва, 1913, p. 223.

⁶ А. Lazarev, „Spațiile albe” din istoria Moldovei și poziția istoricilor, în „Comunistul Moldovei”, 1989, nr. 6, p. 78.

⁷ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 8.

⁸ С. Потоцкий, *Историко-географический очерк Бессарабской губернии*, Ялта, 1902, p. 112. În original: В 1833 году, в видах большого обрусения края, делопроизводство на молдавском языке было прекращено.

⁹ Россия. *Полное географическое описание нашего отечества*. Под редакцией В.П. Семенова-Тян-Шанского, С.-Петербург, 1910, том XIV, p. 202.

¹⁰ ANRM, F. 205, inv. 1, d. 6409, f. 1. Dosarul respectiv conține și textul instrucțiunii în limba română, intitulat *Instrucție pentru curmarea ciumei vitelor*. Textul este scris de mână, cu o serie de corectări (filele 3-9).

¹¹ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1424, f. 51.

¹² А.Н. Крупенский, *Краткий очерк о бессарабском дворянстве. 1812-1912*, С.-Петербург, 1912, p. 32.

¹³ Venit, în octombrie 1813, din Principatul Moldovei în Basarabia, Alecu Leonard (1792-1830) a exercitat funcțiile de vameș la vămile Sculeni și Sulița Nouă (8 decembrie 1813 – 10 ianuarie 1817), ispravnic al ținutului Soroca (16 aprilie 1817 – 20 ianuarie 1819), funcționar în cadrul Cancelariei Rezidentului Plenipotențiar al Basarabiei (1819 – 11 decembrie 1823), mareșal al nobilimii din ținutul Iași (11 decembrie 1824 – 1830), îndeplinind, totodată, de la 7 aprilie 1829, și funcția de mareșal interimar al nobilimii din Basarabia (ANRM, F. 6, inv. 2, d. 337, f. 151v – 154).

¹⁴ L.T. Boga, *Lupta pentru limba românească și ideea unirii la românii din Basarabia după 1812*, Chișinău, Tipografia Eparchială Cartea Românească, 1932.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ А.Н. Крупенский, *op. cit.*, p. 33.

¹⁷ *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе*, С.-Петербург, 1837, том XI, отделение первое, nr. 9298, p. 691-692.

¹⁸ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3665, f. 10.

¹⁹ *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе*, С.-Петербург, 1836, том X, отделение второе, nr. 7975, p. 253-254.

²⁰ ANRM, F. 152, inv. 1, d. 84, f. 101.

²¹ *Ibidem*, f. 108.

²² *Ibidem*, f. 133.

²³ ANRM, F. 6, inv. 8, d. 662, f. 385.

²⁴ *Arhiva Istorică Centrală de Stat (ЦГИА) a Federației Ruse (AICSR)*, F. 1263, inv. 630, d. 1555, f. 660.

²⁵ И.С. Аксаков, *Письма к родным. 1844-1849*, Москва, Наука, 1988, p. 420.

²⁶ *Ibidem*, p. 423.

²⁷ P. Mihailovici, *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 până la 1918*, București, 1940, p. 81-82.

²⁸ *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе*, С.-Петербург, 18, том XXVI, nr. 24842, p. 52.

²⁹ ANRM, F. 6, inv. 8, d. 271, f. 6-7.

Ioan C. POPA

Țărănimea și biserica – piloni ai apărării identității românești în Basarabia

I.C.P. – absolvent al Facultății de Filozofie, doctorand la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București, membru al Uniunii Ziariștilor Profesioniști, fost consilier diplomatic la Chișinău în perioada 2000-2004.

Una dintre întrebările care se pun frecvent la 200 de ani de la raptul Basarabiei din 1812 este aceasta: cum a reușit totuși populația majoritară din teritoriul dintre Prut și Nistru să-și păstreze identitatea românească, adică limba, obiceiurile, datinile și tradițiile specifice și, poate mai presus de toate, conștiința unității de neam, sentimentul profund al apartenenței la spațiul spiritualității românești? Răspunsul nu este simplu. Urmărind meandrele istoriei, doi factori ne apar astăzi ca având un rol determinant: țărănimea și biserica strămoșească.

Teza conform căreia Rusia țaristă s-a preocupat să-și asigure sprijinul bisericii pentru a susține expansiunea și a-și extinde mereu granițele imperiului nu este nouă. Citându-l pe Dionisie Erhan, fost stareț la Mănăstirea Suruceni, vicar de Chișinău și episcop de Ismail, unul dintre făuritorii unirii de la 1918, Mitropolitul Antonie Plămădeală argumenta că atât în 1812, cât și în 1940 și 1944, urmând ocupația politică, Biserica ortodoxă rusă a procedat de fiecare dată și la o ocupație religioasă – abuzivă și necanonică – a Basarabiei (1, *passim*).

Încă după Pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), Rusia obținuse dreptul de a se manifesta ca *protector al credinței ortodoxe în întregul Imperiu Otoman*. Dar, așa cum notează Aleksandr Soljenițin, deși dreptul de *protector* era perceput într-o accepție pur religioasă, chiar de la început acesta

„proiecta asupra viitorului un teribil spectru politic” [2, p. 52-53]. Mai apropiat de evenimentele de atunci, Karl Marx nota în 1853 că Principatele „s-au veștejit la umbra protecției ruse” [3, p. 175]. Printr-un ucaz din 1808 al lui Alexandru I, în țările române – aflate atunci sub ocupația forțelor militare ruse – este înființat un *exarhat*, care cuprindea „Moldavia, Valahia și Basarabia”. Precizăm că în perioada respectivă Moldova se întindea până la Nistru, iar Basarabia desemna doar Bugeacul. În fruntea exarhatului a fost numit mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care s-a străduit să introducă o serie de schimbări în situația bisericească a principatelor, menite să ducă la apropierea acestora de biserica rusă. De altfel, printr-un ucaz sinodal din 12 martie 1808, legăturile bisericii române cu Patriarhia Constantinopolului erau întrerupte, toate chestiunile urmând să fie soluționate de Sinodul bisericii ruse. Exarhatul condus de mitropolitul Bănulescu-Bodoni a funcționat timp de patru ani (martie 1808 – mai 1812), încetându-și existența odată cu retragerea trupelor ruse, după Pacea de la București soldată cu anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Rusia.

Curând, speranțele în rolul protector și eliberator al Rusiei țariste aveau să se spulbere. Urmărindu-se, din start, înstrăinarea populației din stânga Prutului de sorginea ei istorică, la numai un an de la rapt, în 1813, Biserica ortodoxă rusă înființează Eparhia Chișinăului și a Hotinului, avându-l ca arhiepiscop și exarh pe mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni (1813-1821). După mai bine de 1500 de ani de la creștinare și la cinci secole de suport al statalității moldovenești, Mitropolia Moldovei era astfel și ea ruptă în două și înstrăinată, fiind împiedicată să-și mai exercite jurisdicția canonică în teritoriul din stânga Prutului.

Măsurile prin care se urmărea anihilarea identității etnice și culturale a populațiilor nou ocupate – în cazul de față a românilor basarabeni – s-au desfășurat în cadrul unui amplu proces de asimilare care a cunoscut periodic momente de intensitate maximă, dar și de rezistență și nesupunere față de acțiunile puterii dominante. Încă din 1814 au izbucnit o serie de revolte, alimentate atât de țărani liberi, cât și de boieri care își vedeau periclitate vechile drepturi și libertăți statornicite în Moldova. După un nou război ruso-otoman, urmat de Pacea de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829), în semn de protest față de politica țarului în bazinul dunărean, marele cărturar și diplomat Alexandru Sturza, fiul primului guvernator al Basarabiei după anexiune, își dădea demisia din Ministerul de Externe al Rusiei, în care activase cu merite strălucite timp de două decenii. Mai târziu, într-o carte finalizată la maturitate, în 1853 (*Notions sur la Russie / Mențiuni despre Rusia*), Alexandru Sturza punea în discuție politica imperială față de noile teritorii și populații de la periferie:

„Ne pare rău că în zilele noastre Rusia a ajuns la momentul critic... A centraliza, a rusifica, a șterge din ce în ce mai mult toate nuanțele locale, acesta este astăzi scopul principal ce preocupă puterea” [4]. Considerând *iluzorii* astfel de încercări, savantul basarabean retras la Odesa atrăgea atenția, în aceeași lucrare, asupra amplitudinii măsurilor de colonizare și schimbare a compoziției sociale și demografice în țara sa de baștină: „Rușii din interiorul imperiului și o mulțime de străini de toate națiile curg puhoi și fără încetare spre Basarabia; ei se stabilesc aici în număr mare, deoarece partea orientală a regiunii, numită Bugeac, este încă necultivată și nepopulată, pe când restul provinciei posedă un sol fertil, păduri virgine, susține relații cu Austria și Turcia și, mai presus de toate, dispune de tradiții ale meșteșugarilor proprii libertății poporului” [5].

Care au fost consecințele unei astfel de politici de colonizare și asimilare în Basarabia? Una dintre ele, cu implicații directe asupra destinului identității românilor basarabeni, a reprezentat-o *deznaționalizarea nobilimii*, care, potrivit istoricului Alexandru Boldur, *sub dominațiunea rusă și-a pierdut steagul național*. Timp de aproape o jumătate de secol de la anexiune, nobilimea basarabeană a dus o luptă neconținută pentru *limbă, cultură și legile naționale*. Un fost reprezentant al administrației țariste în Basarabia, F. F. Vighel, vice-gubernator al provinciei în perioada 1823-1826, adept al rusificării, notează în *Memoriile sale* despre perioada respectivă: „Nimeni din nobilii moldoveni nu știa limba rusă și nu avea curiozitatea să vadă Moscova sau Petersburgul... Nobilii se considerau conducători ai poporului și țineau mult la naționalitatea lor” [6, p. 4-5]. Nobilimea basarabeană reprezenta, așadar, un stâlp al rezistenței și continuității identitare românești în teritoriul ocupat de ruși. Potrivit mărturiilor istorice, la Chișinău se aflau în 1839 *boieri moldoveni cu devotament pentru nație*; în 1848, tot în orașul de reședință al capitalei Basarabiei, se proiecta editarea gazetei „Românul”; în anii 1862-1863, un *partid al boierilor basarabeni visa la o singură Românie unită*.

Sunt doar câteva din motivele pentru care administrația țaristă urmărea sistematic anihilarea și lichidarea unei asemenea categorii sociale ce se opunea planurilor imperiale de asimilare și omogenizare. Datele statistice și documentare sunt relevante. La șase ani după anexiune, în 1818, lista nobililor din Basarabia număra 145 de familii, din care 138 (95%) erau de origine moldovenească. În 1912, la centenarul anexării Basarabiei de către Rusia, numărul familiilor nobiliare ajunsese la 468, dar compoziția lor etnică era schimbată radical: 327 dintre acestea, mai mult de două treimi (69%), erau nemoldovenești, în timp ce numai 137 (30%) mai proveneau din Moldova [7, p. 20-22]. Drept urmare, în ajunul unirii din 1918, marea majoritate a nobilimii din Basarabia era *fidela statului și tronului țărilor ruși, străină mentalității naționale*.

Deznaționalizarea nobilimii a fost însoțită, implicit, de pierderea identității de către majoritatea intelectualității basarabene.

Locul și rolul politic ale nobilimii au revenit în acel moment istoric miraculos din 1918 altei clase sociale – țărănimea, căreia i se datorește în mare parte Unirea Basarabiei cu România. Aceasta deoarece „țăranul a rămas român și sub barbarii cei vechi și sub cotropitorii ceilalți, el este păstrătorul efectiv al teritoriului național, argumentul viu și cel mai puternic al autohtoniei noastre, conservatorul trecutului și tinereții noastre”, după cum scria Liviu Rebreanu [8]. Adevăr valabil, de altfel, pretutindeni, inclusiv pentru țărani ruși: mergând pe urmele scriitorului Gleb Uspenski (1843-1902), A. Soljenițin evocă și el *forța pământului*, cea care i-a dăruit țăranului „o severă disciplină de familie și socială, l-a protejat de învățături mincinoase și dizolvante” [9, p. 85]. Alexandru Boldur era, așadar, îndreptățit să afirme: „Țăranul basarabean, care și-a păstrat mentalitatea sa națională și limba, a făcut primul pas temeinic pentru reîntregirea neamului românesc” [10, p. 24].

Alături de clasa socială a țărănimii, un alt pilon al păstrării identității românești în Basarabia, sub ocupația țaristă și apoi sovietică, l-a reprezentat clerul, *din cădelnițele căruia*, cum afirmă un autor inspirat, *nu ieșea numai mirosul de tămâie, ci și puțin parfumul culturii naționale*. Este interesant de consemnat faptul că la 1812, în momentul raptului, în Basarabia se desfășura o puternică activitate religioasă, evidențiată pregnant de numărul celor 775 de biserici parohiale și 40 de mănăstiri și schituri existente în 755 de sate și orașe ale provinciei, deservite de un numeros personal preoțesc pregătit în spiritul valorilor naționale. Încă de la început, s-a ivit un conflict: pe de o parte, biserica basarabeană, deși trecută în urma unei decizii politice sub jurisdicția Bisericii ortodoxe ruse, continua să militeze pentru un statut propriu, decurgând din caracterul specific al limbii, moravurilor și obiceiurilor populației locale, diferit de cel al populației majoritare ruse a imperiului; pe de altă parte, deși Biserica ortodoxă se bucura de o mare autoritate în Rusia, ea devenise sub presiunea țărilor *o anexă a statului rus*, care practica un *ortodoxism silit* – membrii Sfântului Sinod, format din episcopi, erau numiți de țar și deveneau astfel înalți demnitari ai curții imperiale, al căror scop suprem era să dezvolte în inimile enoriașilor dragostea necondiționată față de scaunul împărațesc. Nu este de mirare că, între primele măsuri dictate de noua ocârmuire, se număra și interdicția de a retipări în Basarabia cărți provenite din Principatele române, ci numai ediții în limba slavonă, purtând girul tipografiei sinodale de la Moscova.

După cum se știe, după Războiul Crimeei (1853-1856), în perioada 1856-1878 trei județe din Sudul Basarabiei (Bolgrad, Ismail și Cahul) s-au aflat

mai întâi în componența Moldovei, apoi a Principatelor Unite și a României, ca urmare a hotărârii Congresului de pace de la Paris (1856). După războiul din 1877-1878 și proclamarea independenței de stat, România este obligată să retrocedeze Rusiei cele trei județe, printr-o hotărâre a Congresului de la Berlin (1878). La 9 octombrie 1878, odată cu trecerea noilor ținuturi sub stăpânire rusă, reprezentantul puterii țariste îi comunica împăratului printr-o telegramă: *Basarabia românească nu mai există*. A doua zi, cu prilejul Sfintei Liturghii oficiate în soborul de la Ismail, arhiepiscopul rus al Basarabiei, Pavel Lebedev, se adresa enoriașilor moldoveni cu următoarele cuvinte: „Ține minte, țară nou-alipită, că tu ești avanpostul poporului rus și al bisericii ruse, avanpostul prin care poporul rus și biserica rusă intră în atingere cu popoarele de o credință și de un sânge cu noi” [11, p. 147-148]. Mai târziu, un urmaș al lui Lebedev, arhiepiscopul Serafim Ciciagov, trimis să sprijine prin biserică rusificarea Basarabiei și transformarea ei într-o provincie *devotată Rusiei și țarului*, se plângea de *preoțimea basarabească cu năzuințe separatiste*, precum și de *mișcarea națională* care militează pentru desfășurarea serviciului divin și a învățământului școlar în limba maternă. El îi asigura pe superiorii săi că se luptă *împotriva grupului de separatiști care stăruie să-i învețe pe moldoveni limba românească cultă, necunoscută moldovenilor...* [12, p. 304].

Să mai menționăm că primul ziar național românesc apărut la Chișinău, în mai 1906, la aproape o sută de ani de ocupație străină, s-a intitulat „Basarabia” și a fost realizat de studenți și absolvenți ai Seminarului teologic din capitala provinciei. Poemul *Limba noastră*, pe care Ovid Densusianu îl considera *cea mai frumoasă poezie închinată limbii române*, a fost scris de preotul-poet Alexei Mateevici, cel care, în fața studenților din Chișinău, în 1917, afirma: „Da, suntem moldoveni, fii ai vechii Moldove, însă facem parte din marele popor român” [13, p. 309, 323]. Toți scriitorii „epocii de renaștere”, afirmă și părintele Vasile Țepordei, au fost clerici și tinere vârstare ale școlilor duhovnicești” [14, p. 13]. Din rândul seminaristilor s-au afirmat și cei mai mulți dintre făuritorii Unirii din 1918. În pofida înstrăinării și a numeroaselor opreliști întâmpinate, Biserica Basarabiei a supraviețuit regimului țarist: în 1918, ea revenea la sânul patriei-mame cu o zestre însemnată: un mare număr de biserici noi, reconstruite din piatră, diverse edificii școlare și sociale parohiale, precum și cu un patrimoniu spiritual păstrat cu evlavie. La acest din urmă capitol, poate „cea mai bogată comoară, cum scria istoricul N. Popovschi în 1931, a fost frumoasa limbă românească, acea «limbă a vechilor cazanii» pe care populația băștinașă din Basarabia a păstrat-o cu sfințenie sub scutul bisericii, cu via ei înrăurire, trecând-o prin toată negura vremurilor, ca o unică moștenire pe care nu i-a putut-o răpi oblăduirea străină.” [15, p. 312].

Astfel de strădanii și sacrificii au făcut posibil acel moment unic și miraculos din 27 martie 1918, când Sfatul Țării, dând glas voinței populare și invocând *puterea dreptului istoric și a dreptului de neam*, proclama unirea Basarabiei cu *mama sa, România*. Un act prin care, așa cum va afirma câțiva ani mai târziu unul din făuritorii săi, Pantelimon Halippa, se exprima voința ca „Basarabia să nu mai fie măr de discordie între ruși și români (...), căci a fost, este și trebuie să rămâie pământ românesc” [16, p. 7].

Note

1. Antonie Plămădeală, *Biserica Basarabiei. Problema jurisdicției canonice în trecut și astăzi*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993.
2. Aleksandr Soljenițin, *Chestiunea rusă la sfârșit de secol XX*, Editura Anastasia, 1995.
3. Karl Marx, *Rușii în Moldova și Țara Românească*, Manuscrisul B 63, în vol. *Însemnări despre români (Manuscrite inedite)*, Editura Academiei RPR, București, 1964.
4. Alexandre Stourdza, *Oeuvres posthumes religieuses, historiques, philosophiques et littéraires*, Tome II (*Notions sur la Russie / Mențiuni despre Rusia*), Paris, 1858-1861.
5. *Ibidem*. A se vedea și Emil Vrabie, *Soarta unui emigrant. Alexandru S. Sturza*, Editura Pontos, Chișinău, 2009, p. 196-197.
6. A. Boldur, *Soarta istorică a nobilimii din Basarabia*. A se vedea și Ștefan Ciobanu, *Basarabia. Populația. Istoria. Cultura*, 1941/1992, Editura Clio, București, Editura Știința, Chișinău.
7. A. Boldur, *op. cit.*
8. Liviu Rebreanu, *Laudă țăranului român*, discurs de primire în Academia Română, 1940.
9. A. Soljenițin, *op. cit.*
10. A. Boldur, *op. cit.*
11. Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931/2000.
12. *Ibidem*.
13. Petre V. Haneș, *Scriitorii Basarabeni. 1850-1940*, Editura Casei Școalelor, București, 1942.
14. Vasile Țepordei, *Politicianismul și Basarabia în timpul celor 13 ani de la unire*, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1931.
15. N. Popovschi, *op. cit.*
16. Sergiu C. Roșca, *Basarabia, pământul misiunii noastre*, Editura Universitară, București, 2006.

Ioan SCURTU

Învățământul, știința și cultura Basarabiei integrate în statul național unitar român

I.S. – profesor universitar; șeful Catedrei de istoria românilor, Facultatea de Istorie, Universitatea din București (1990-2003); directorul general al Arhivelor Naționale ale României (1991-1996); directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române; președintele Societății de Științe Istorice din România (1990-2011). Coordonatorul volumului 8 al tratatului *Istoria Romanilor (1918-1940)*, editat de Academia Română; președintele Secției de științe istorice și arheologie a Academiei Oamenilor de Știință din România (din 2007).

Istoria își are meandrele ei. În august 1916, când România a intrat în Primul Război Mondial alături de Antanta, din care făceau parte Franța, Marea Britanie și Rusia, eliberarea Basarabiei nu-și găsea reflectare în calculele factorilor politici de decizie de la București. Aceștia își stabiliseră ca obiectiv eliberarea românilor din Transilvania și Bucovina de sub dominația austro-ungară.

Și totuși Basarabia a fost cea dintâi provincie care s-a eliberat de sub dominația străină și s-a unit, la 27 martie 1918, cu România. Acest fapt s-a datorat dezagregării Rusiei țariste, la care românii basarabeni și-au adus propria contribuție. Câteva luni mai târziu, a urmat Unirea Bucovinei (28 noiembrie) și Transilvaniei (1 decembrie), constituindu-se astfel statul național unitar român.

La sfârșitul Primului Război Mondial harta geopolitică a Europei s-a modificat substanțial, ca urmare a dezagregării celor trei mari imperii (rus, habsburgic, otoman), a apariției de noi state independente – Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Austria și a întregirii teritoriale a altora – România și Serbia (devenită, în 1929, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor).

În noile sale granițe, România era un stat de mărime medie în Europa, ocupând locul 10 după suprafață și locul 8 ca număr de locuitori.

Ponderea Basarabiei în cadrul statului național unitar român era de 15,1% în privința populației și de 15,9% a teritoriului:

Teritoriul	Suprafața (km pătrați)	Populația
România	295.049	18.057.029
Basarabia	44.422	2.864.402

Cea mai mare parte a populației locuia la sate. Potrivit recensământului din 1930, singurul recensământ complet din perioada interbelică, situația, în procente, se prezenta astfel:

Teritoriul	Populația urbană	Populația rurală
România	20,2	79,8
Basarabia	12,9	87,1

Din cei 370.109 locuitori ai orașelor basarabene, 114.896 domiciliau în Chișinău, devenit cel de-al doilea oraș ca mărime din România, după București, care avea 639.040 de locuitori.

În România, ca și în celelalte state europene, alături de populația majoritară trăiau minorități naționale. Ponderea acestora, în procente, era următoarea¹:

Teritoriul	români	unguri	germani	ruși	ruteni, ucraineni	sârbi, croați, sloveni	bulgari	cehi, slovaci
România	71,9	7,9	4,1	2,3	3,2	0,3	2,0	0,3
Basarabia	56,2	–	2,8	12,3	11,0	–	5,7	–

Teritoriul	polonezi	evrei	greci	turci	tătari	găgăuzi	țigani	alte neamuri
România	0,3	4,0	0,1	0,9	0,1	0,6	1,5	0,3
Basarabia	0,3	7,2	–	–	–	3,4	0,5	0,3

Așadar, românii constituiau majoritatea absolută a populației Basarabiei. O pondere semnificativă aveau rușii, rutenii și ucrainenii, evreii, bulgarii și găgăuzii.

Integrarea provinciilor istorice în cadrul statului național unitar român a constituit una dintre preocupările majore ale oamenilor politici în primii ani de după 1918.

Acestea s-au aflat sub administrații diferite: Basarabia – rusească, Bucovina – austriacă, Transilvania – maghiară.

Totodată, se impunea asigurarea egalității de tratament pentru toți locuitorii, indiferent de rasă, naționalitate, religie sau limbă.

Odată cu ratificarea de către regele Ferdinand a actelor de unire, toți locuitorii provinciilor istorice respective au devenit cetățeni români, cu drepturi și obligații egale cu cei din vechiul regat.

Pentru integrarea acestor provincii s-a acționat cu prudență. O primă măsură a fost introducerea în guvernul României a reprezentanților Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei. La 9 aprilie 1918, Ion Inculeț și Daniel Ciugureanu au fost numiți miniștri pentru Basarabia în guvernul prezidat de Alexandru Marghiloman.

Pentru realizarea tranziției de la vechile structuri de stat la cele naționale au fost constituite organisme proprii de conducere autonomă: Consiliul Dirigent în Transilvania, Secretariate de Serviciu în Bucovina, Directorate în Basarabia, care au funcționat până la 4 aprilie 1920.

Consiliul Directorilor, cu sediul în Chișinău, condus de Daniel Ciugureanu, și-a axat activitatea pe realizarea prevederilor Rezoluției Sfatului Țării din 27 martie 1918: elaborarea proiectului legii agrare, aprovizionarea populației, asigurarea ordinii și liniștii publice, funcționarea școlilor și a altor instituții publice, aplicarea legislației existente etc.

În același spirit s-a decis unificarea calendarelor, deoarece în vechiul regat și Basarabia funcționa stilul vechi, iar în Transilvania și Bucovina stilul nou. A fost adoptat stilul nou, data de 1 aprilie devenind 14 aprilie 1919.

Tot la 1 aprilie 1919 limba română a fost declarată limbă oficială pe întreg cuprinsul României. În aceeași zi s-a decis înființarea de școli și cursuri de limba română, de care beneficiau gratuit funcționarii publici din rândul minorităților naționale.

Spre deosebire de Transilvania și Bucovina, unde exista o intelectualitate românească numeroasă, care a putut prelua toate funcțiile administrative, în Basarabia, datorită faptului că limba română fusese interzisă iar relațiile cu România obstrucționate de regimul țarist, nu a existat această posibilitate. Ca urmare, a fost nevoie ca posturile care nu au putut fi acoperite de localnici să fie atribuite unor funcționari aduși din vechiul regat. Trimiterea în Basarabia – cea mai înapoiată provincie românească – era privită de unii regăteni ca o pedeapsă, muncind aici fără tragere de inimă și comițând chiar abuzuri. Din această categorie făceau parte mai ales jandarmii care adesea dădeau dovadă de un comportament neglijent sau exagerat față de populația locală. Totuși mulți învățători, profesori, preoți stabiliți în Basarabia au considerat prezența lor în orașele și satele acesteia un adevărat apostolat, muncind cu sârguință și devotament pentru ridicarea nivelului de cultură al semenilor lor, mai ales al copiilor, dar și al bătrânilor (prin școlile de adulți).

Pe aceeași linie se înscrie unificarea monetară. După unire, în România se utilizau mai multe însemne ale valorii: în vechiul regat – leul emis de Banca Națională a României și leul emis de ocupanții germani, în Basarabia – rubla ru-

sească, în Bucovina – coroana austriacă, în Transilvania – coroana și florintul unguresc. Pentru a se pune capăt acestui haos monetar, în august-septembrie 1920 s-a realizat preschimbarea tuturor bancnotelor și monedelor străine în leul emis de Banca Națională a României. Pe această bază a fost alcătuit și primul buget al României întregite, care s-a aplicat de la 1 aprilie 1921.

Învățământul, știința și cultura au cunoscut o dezvoltare fără precedent în România interbelică. Accelerarea procesului de modernizare a societății, eliberarea marilor energii spirituale încătușate de-a lungul secolelor de dominație străină, strângerea laolaltă, pentru prima dată în istorie, a tuturor forțelor spiritualității românești, asigurarea unei baze materiale mai solide, climatul optimist generat de Marea Unire, setea de cultură a poporului au permis realizarea unui adevărat salt calitativ în domeniile învățământului, științei și culturii, înregistrându-se unele performanțe cu adevărat europene și chiar mondiale.

Mircea Eliade aprecia că „spre deosebire de înaintașii noștri, care se născuseră și trăiseră cu idealul întregirii neamului, noi nu mai aveam un ideal de-a gata făcut la îndemână”. În opinia sa: „Eram prima generație românească necondiționată în prealabil de un obiectiv istoric de realizat”. Ca urmare, „aveam datoria să lărgim considerabil orizontul cultural românesc, deschizând ferestre către universuri spirituale rămase până atunci inaccesibile”². Pentru aceasta era nevoie de ridicarea nivelului de cultură al poporului, de formarea și cultivarea elitelor.

Învățământul și-a adus propria-i contribuție în acest domeniu. Una dintre cele mai importante acțiuni viza diminuarea analfabetismului. Ponderea știutorilor de carte era următoarea: vechiul regat – 39,3% (recensământul din 1912), Bucovina – 45,2% (în 1912), Basarabia – 19,4% (în 1897), Transilvania – 51,1% (în 1910).

Legea învățământului din 1924 stabilea un sistem unitar de organizare a acestuia pe întreg teritoriul țării și institua durata învățământului obligatoriu și gratuit de 7 ani (până atunci acesta era de 4 ani). S-au construit noi școli peste tot în România unită, s-au înființat mai multe școli normale (de învățători), au fost tipărite în tiraj de masă manuale școlare. La recensământul din 1930 numărul știutorilor de carte crescuse la 55,8% în vechiul regat, 65,7% în Bucovina, 67,3% în Transilvania și 38,1% în Basarabia. Se apreciază că la sfârșitul perioadei interbelice procentul acestora s-a ridicat la circa 80% pe întreaga țară; în Basarabia acesta era de circa 55%.

O atenție specială s-a acordat învățământului liceal; în 1936 s-au înființat licee industriale, comerciale și agricole. Universităților din Iași și București li s-au adăugat cele din Cluj și Cernăuți. S-a extins învățământul superior politehnic, comercial și agricol.

Rezultate pozitive în acest sens s-au înregistrat în Basarabia. Datele statistice indică următoarea evoluție³:

Anul școlar	Număr de școli	Număr de învățători	Număr de școlari
1920-1921	1.747	2.746	136.172
1938-1939	2.718	7.581	346.747

O evoluție ascendentă a cunoscut și învățământul gimnazial și liceal. În anul 1940 în Basarabia funcționau 24 gimnazii și școli medii, precum și 26 de licee, în Chișinău, Bălți, Cetatea Albă, Cahul și în alte orașe.

Alături de învățământul de stat s-a extins învățământul particular, susținut de comunitățile religioase, societăți culturale etc. Minoritățile naționale beneficiau de școli în limba maternă; limba și literatura română era o disciplină obligatorie, iar istoria și geografia se predau în limba română.

În perioada interbelică s-au pus bazele învățământului superior din Basarabia. În 1926 s-a înființat, la Chișinău, Facultatea de Teologie, iar în 1933 Facultatea de Științe Agricole. Tot la Chișinău funcționa, din 1928, Conservatorul Național, precum și Conservatorul Municipal (din 1936).

Libera circulație a valorilor pe întreg spațiul românesc este reflectată și de faptul că „regătenii” Petre Constantinescu-Iași și Nichifor Crainic predau cursuri la Facultatea de Teologie din Chișinău, în timp ce mai mulți basarabeni ocupau catedre în alte centre universitare: Eugen Bădărău la Cernăuți și apoi la București, Alexandru Boldur și Vasile Pavlencu la Iași, Ștefan Ciobanu la Iași și apoi la București, Theodor Porucinic la Cluj etc.

Biserica a avut un rol important în cultivarea valorilor morale și spirituale ale credincioșilor. În România, ca și în celelalte state europene, existau mai multe religii. Recensământul general din 1930 indica următoarea situație, în procente:

Teritoriul	ortodoxă	greco-catolică	romano-catolică	reformată, calvină
România	72,6	7,9	6,8	3,9
Basarabia	87,6	–	0,5	–

Teritoriul	evanghelică, luterană	unitariană	lipoveană	baptistă	mozaică	mahomedană
România	2,2	0,4	0,3	0,3	4,2	1,0
Basarabia	2,6	–	1,1	0,7	7,2	–

După cum se observă, credincioșii ortodocși aveau o pondere foarte mare în Basarabia, în timp ce greco-catolicii nu figurau în statistici, iar romano-catolicii (maghiari) dețineau doar o jumătate de procent.

După unire, Biserica ortodoxă din Basarabia a întrerupt legăturile cu Patriarhia Rusă și s-a afiliat la Mitropolia Ungro-Vlahiei, devenită, în 1925, Patriar-

hia Română. Primul patriarh al României a fost Miron Cristea (1925-1939), căruia i-a succedat Nicodim Munteanu (1939-1948). Alături de scaunul arhiepiscopal de la Chișinău s-au înființat două noi eparhii – a Cetății Albe și a Hotinului. În 1927 s-a înființat Mitropolia Basarabiei. Facultatea de Teologie din Chișinău a adus o importantă contribuție la formarea clerului ortodox cu pregătire superioară. De exemplu, în anul universitar 1935-1936 această facultate era frecventată de 368 de studenți.

În perioada interbelică în Basarabia au fost construite peste 100 de noi biserici, cu deosebire în satele basarabene, dar și în unele orașe, cele mai impunătoare, prin dimensiuni și stil arhitectonic, fiind catedralele din Bălți și din Tighina. Arhiepiscopia și apoi Mitropolia Basarabiei a editat un număr impresionant de cărți bisericești, gazete și ziare, care erau răspândite pe întreg teritoriul provinciei, fiind difuzate de preoți care desfășurau și o muncă de culturalizare a enoriașilor.

Un rol important a avut Gurie Grosu, absolvent al Academiei Duhovnicești din Kiev, militant activ pentru menținerea și afirmarea conștiinței naționale a românilor din Basarabia, editor al revistei „Luminătorul” (apărută la Chișinău în 1908), autor al unui abecedar în limba română (1917), militant pentru unirea Basarabiei cu România. Gurie Grosu a fost ales în iulie 1918, de Sfântul Sinod din București, arhiereu-vicar al Mitropoliei Moldovei (cu titlul „Botoșăneanul”), în 1919 – arhiereu-vicar al Arhiepiscopiei Chișinăului (cu titlul „de Bălți”), în 1920 – arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului, în 1928 – mitropolit al Basarabiei (până în 1936).

Alături de Biserica ortodoxă, continuau să-și desfășoare activitatea și celelalte culte – mozaic, musulman, evanghelic, baptist, pentecostal etc.

În Basarabia au existat mai multe *instituții de cultură*, care se bucurau de o largă influență în rândul cetățenilor, cu deosebire a tineretului⁴.

Între acestea se numără Societatea de Belle Arte, înființată în 1921 la Chișinău, care avea trei secții: teatru, muzică și arte plastice. Aceasta organiza spectacole de teatru, audiții muzicale, expoziții (de pictură, sculptură, fotografii artistice), se îngrijea de întreținerea vechilor monumente istorice și de artă. Societatea a primit donații și a achiziționat opere artistice, cu care a constituit Muzeul de Arte Plastice din Chișinău. În 1922 a fost organizată în București prima expoziție a artiștilor basarabeni Alexandru Plămădeală, S. Kogan, I. Bulat ș.a. Alături de aceștia s-au remarcat pictorii și graficienii Grigore Filatov, Nina Arbore, Elisaveta Ivanovschi, Afanasie Modval, Valentina Tufescu-Poleakov etc.

Dintre statuile ridicate în această perioadă se remarcă cea a lui Vasile Lupu din orașul Orhei, a regelui Ferdinand din Chișinău și a lui Ștefan cel Mare și

Sfânt, amplasată în centrul municipiului Chișinău (realizată în 1927 de Alexandru Plămădeală).

Basarabeni au dovedit un real talent muzical. În 1919 s-a inaugurat primul Conservator din Basarabia, cu un nume profund semnificativ din punct de vedere istoric: „Unirea”. Alături de acesta ființau și alte societăți culturale, precum „Armonia” (din 1919), „Doina” (1920), „Societatea Filarmonică” (1923).

De un mare succes se bucurau artiștii Alexandru Cristea, autorul melodiei *Limba noastră*, pe versurile lui Alexei Mateevici, și mai ales cântăreața de operă Maria Cebotari, care a evoluat nu numai pe scenele românești, dar și la Viena, Berlin, Roma, Londra etc. În perioada interbelică s-au mai remarcat sopranele Lidia Babici, Elena Basarab, Anastasia Dicescu, Lidia Lipkovschi, mezosoprana Eugenia Lucezarschi, tenorii Nicolae Magacevschi și Simion Zaic-Borelli, compozitorii și dirijorii Mihail Berezovschi, Simion Atanasiu-Zlatov etc. Din Orchestra Radio București a făcut parte violonistul basarabean Eugeniu Coca, iar din Orchestra Simfonică a Armatei Române – un alt violonist basarabean – Ehezchel Dayn.

Adevărate evenimente au fost turneele în orașele basarabene ale marelui compozitor, interpret și dirijor George Enescu, ale dirijorilor Antonin Ciolan și George Georgescu.

La Chișinău s-a înființat, în 1920, *Teatrul Popular*, unde se prezentau spectacole în limba română. În fruntea acestui teatru s-au aflat Gheorghe Mitu-Dumitru și Constantin Mărculescu, iar dintre actori s-au remarcat V. Leonescu, Elvira Crisenghi, C. Calmuschy. O prodigioasă activitate a desfășurat Ion Livescu – actor, dramaturg, publicist, director al *Teatrului Național* din Chișinău. Aici au jucat și actori veniți de la București și Iași, între care Constantin Nottara, Toni Bulandra, Constantin Tănase.

În paralel își desfășura activitatea *Teatrul Pușkin*, cu spectacole în limba rusă, frecventate atât de etnicii ruși, cât și de români, evrei, germani, ucraineni etc.

Încă din 1889, s-au pus bazele unui *Muzeu de Istorie Naturală*, care după 1918 și-a extins activitatea, atât în privința expozițiilor de popularizare a lumii vegetale și animale, cât și în domeniul cercetării științifice. În anii 1926-1940 specialiștii de aici au editat „Buletinul Muzeului Regional al Basarabiei”, prin care făceau cunoscute rezultatele muncii lor.

O instituție importantă și prestigioasă din Basarabia interbelică a fost *căminul cultural*. Înființate în toate orașele și în aproape toate satele din acest teritoriu, căminele culturale erau frecventate mai ales de adulți, care ascultau conferințe și purtau discuții asupra unor teme diverse, de istorie, literatură, astronomie, agro-

nomie, fizică, artă etc. Expunerile erau susținute de preoți și învățători, dar și de personalități marcante, din rândul cărora s-au detașat N. Iorga, Simion Mehedinți, Ștefan Ciobanu, Victor Eftimiu, Nichifor Crainic etc. Activitatea căminelor culturale era sprijinită de Fundațiile Regale, care editau cărți, broșuri, pliante și alte materiale cu puternic impact asupra cetățenilor doritori să se informeze asupra vieții culturale și științifice din țară și din străinătate.

Un rol important l-a avut filiala din Basarabia a ASTREI, condusă de Ion Pelivan, care a organizat în Chișinău și în alte localități numeroase reuniuni consacrate istoriei, limbii și culturii poporului român.

Bibliotecile, atât cele din orașe, cât și cele sătești, au cunoscut o creștere numerică, dar și în privința fondului de carte. În 1920 s-a înființat, la Chișinău, Biblioteca Centrală a Basarabiei, care beneficia de dreptul de depozit legal (gratuit, câte două exemplare din toate publicațiile în momentul apariției lor în România – cărți, broșuri, atlase, albume, reviste, ziare etc.).

Unele biblioteci s-au specializat pe anumite domenii (literatură, artă, știință etc.), dar cele mai multe erau universale. De regulă, bibliotecile organizau întâlniri cu cititorii, la care participau autori sau alți cărturari, constituindu-se în adevărate evenimente pentru localitățile în care se aflau.

În perioada interbelică *presa* a fost extrem de numeroasă și variată. O largă răspândire aveau marile ziare tipărite în București – „Universul”, „Dimineața”, „Curentul” –, dar și cea editată în Chișinău, Bălți, Cahul, Hotin și alte orașe și chiar sate basarabene. Cele mai citite ziare românești erau „Viața Basarabiei”, „Cuvântul Basarabiei” și „Basarabia noastră”, axate pe viața politică, cu luări de poziție față de activitatea guvernamentală și a administrației locale, dar și cu relatări privind activitatea unor lideri politici de la nivel național și regional.

Existau și publicații specializate, precum „Basarabia economică”, „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie”, „Basarabia Agricolă”, „Basarabia Literară, Artistică, Politică și Socială”, „Școala Basarabiei”, „Tribuna Școlii”.

Presa în limba română a cunoscut o importantă creștere (ca număr de titluri și tiraj), dar nu a putut ajunge din urmă presa tipărită în limbile minorităților naționale, mai ales în limba rusă, la care erau abonați nu numai ruși, ci și români, evrei, germani, ucraineni etc.

Literatura română a cunoscut o adevărată înflorire în perioada interbelică. A fost epoca marilor scriitori Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Tudor Arghezi, George Bacovia, Octavian Goga ș.a.

Basarabenii și-au adus propria contribuție la dezvoltarea prozei, poeziei, dramaturgiei, criticii literare din România interbelică. Printre membrii Asociați-

ei Literare și Științifice „Viața Românească” (de la Iași și apoi București) s-au aflat Constantin Stere, Ștefan Ciobanu, Pan Halippa, Paul Gore, Ion Buzdugan, Olga Vrabie. De un real succes se bucurau cărțile publicate de Nicolai Costenco, Magda Isanos, Sergiu Cujbă, Dumitru Iov, George Meniuc și alți basarabeni. Dar cel mai prestigios a rămas Constantin Stere, care se impusese în viața culturală a României încă din primii ani ai secolului al XX-lea.

Perioada interbelică s-a caracterizat prin formarea și dezvoltarea unor importante școli științifice, prin afirmarea unor adevărați savanți, nu numai la scară națională, dar și internațională. Între aceștia, istoricii N. Iorga și Gheorghe I. Brătianu, medicii Nicolae Paulescu și Constantin I. Parhon, matematicienii Gheorghe Titeica și Dimitrie Pompei, inginerii Henri Coandă și Ștefan Procopiu, geograful Simion Mehedinți și sociologul Dimitrie Gusti, biologul Emil Racoviță ș.a. Remarcabile sunt și contribuțiile basarabenilor Eugen Bădărău (chimie), Anatolie Coțovschi (medicină), Nicolae Donici (astronomie), Nicolae Moroșan și Teodor Văscăuțeanu (geologie), Gheorghe I. Năstase (geografie), Nicolae Dimo, Nicolae Florov și Pimen Cupcea (agronomie), Petre Ștefănuță (etnografie), Ion Savin (filozofie) etc.

În 1933 a apărut *Dicționarul enciclopedic al Basarabiei*, sub redacția lui V. Adiasevici, iar în 1939 enciclopedia *Figuri contemporane din Basarabia*, realizată de mai mulți specialiști, cu un cuvânt introductiv de N. Dunăreanu.

Notabile sunt contribuțiile în domeniul istoriei aduse de Ștefan Ciobanu, Alexandru Boldur, Leon Boga, Justin Frățiman, Nichita Smochină. În semn de recunoaștere a contribuției sale la dezvoltarea științei, Alexandru V. Boldur avea să fie ales director al Institutului de Istorie Universală din Iași (1943-1947).

Unele personalități basarabene au fost numite în cele mai înalte foruri științifice și culturale din România. Astfel, au devenit membri ai Academiei de Științe a României basarabeni Leon Lepeși la Secția biologie și Th. Poruciuc la Secția geologie.

În Academia Română au fost primiți: în 1918 – Ion Inculeț, Pan Halippa și Ștefan Ciobanu, în 1919 – Paul Gore și Justin Frățiman, în 1922 – Nicolae Donici.

Din rândul membrilor Academiei Române nu a făcut parte cea mai importantă personalitate basarabeană, Constantin Stere, care a fost: profesor și rector al Universității din Iași, reputat jurist, având contribuții recunoscute în domeniul dreptului constituțional, autorul *Anteproiectului de Constituție* pentru România Întregită, publicat în 1922, a studiului *Social-democratism sau poporanism* (1907-1908), care a stat la baza doctrinei țărăniște din perioada interbelică, fiind întemeietorul, în 1906 (împreună cu Paul Bujor), a prestigioasei

reviste „Viața Românească” și autorul celebrului roman autobiografic intitulat *În preajma revoluției*, în 8 volume. În același timp, C. Stere a fost un eminent luptător pentru cauza românilor din Basarabia, opunându-se intrării României în război alături de Rusia.

Motivul neincluzerii lui Constantin Stere în Academia Română este un fapt de natură politică. În 1916 și-a exprimat dezacordul alierii României cu Rusia, care cotropise provincia sa natală, Basarabia, în 1812, drept urmare rămânând în București, teritoriul ocupat de trupele germane, austro-ungare, bulgare și turcești, acuzat de adversarii săi politici că a colaborat cu inamicul.

Toate aceste date concrete indică faptul că Basarabia și-a găsit locul firesc în cadrul statului național unitar român, a participat activ la viața culturală și științifică a României din perioada interbelică, reușind să parcurgă multe trepte pe drumul civilizației moderne și să se apropie de nivelul de dezvoltare al celorlalte provincii istorice. Acest drum ascendent avea să fie întrerupt brutal din nou în iulie 1940, când Basarabia și Nordul Bucovinei au fost ocupate de armata sovietică.

- Note** ■
- ¹ *Enciclopedia României*, vol. I. *Statul*, București, 1938, p. 148.
 - ² Mircea Eliade, *Profetism românesc*, vol. I. Ediție Dan Zamfirescu, Editura Roza Vânturilor, București, 1990, p. 11-16.
 - ³ Alexandru V. Boldur, *Basarabia românească*, Tipografia Carpați, București, 1943, p. 141.
 - ⁴ Vezi, pe larg: *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003*. Coordonator Ioan Scurtu, Editura Institutului Cultural Român, București, 2003 (Capitolul IX); *Prezențe basarabene în spiritualitatea românească. Dicționar. Întocmit de Gheorghe Bobână și Lidia Troianowski*, Editura Civitas, Chișinău, 2007; *Dicționar de istorie*, ediția a II-a, Editura Civitas, Chișinău, 2007; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Editura Enciclopedică, București, 2002.

Anatol PETRENCU

Raptul Basarabiei, Nordului Bucovinei, Ținutului Herța. Prima ocupație sovietică (1940-1941)

A.P. – doctor habilitat în științe istorice, profesor universitar. În 2010 a făcut parte din Comisia pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova. Din octombrie 2010 este directorul Institutului de Istorie Socială și redactor-șef al revistei „ProMemoria”. Cărți publicate: *România și Basarabia în anii celui de-al Doilea Război Mondial* (1999), *Polonezii în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Istoria politică* (2005), *Basarabia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial: 1939-1945* (2006), *Varșovia văzută de un istoric basarabean* (2006), *Istoria contemporană: studii, materiale, atitudini* (2011).

Anexarea Basarabiei de către Rusia țaristă a fost primul act al imperiului de Nord de a se extinde în Balcani și s-a realizat pe contul poporului român. În teritoriul acaparat, Rusia, se știe, a promovat o politică de „uniformizare” a populației băștinașe cu restul popoarelor din imperiu, altfel spus – o politică de deznaționalizare și de rusificare. Aceste eforturi s-au materializat plener: au fost rusificate orașele basarabene, a fost adusă populație alogenă în Sudul Basarabiei, ceea ce a determinat modificarea structurii etnice a zonei etc., iar într-un termen mai îndelungat a fost impusă minciuna că Basarabia ar fi pământ rusesc. În schimb, evenimentele de la sfârșitul anului 1917 – începutul anului 1918 au demonstrat că nu a fost totul pierdut, că s-au găsit forțe politice naționale românești capabile să afirme identitatea românească a provinciei răpite, înfăptuind Unirea din 27 martie 1918 cu Patria-mamă România. Cei 22 de ani de viață națională au fost deosebit de benefici pentru basarabeni: s-a mărit numărul populației datorită sporului natural – natalitatea a depășit mortalitatea, asistența socială și medicală corespundea nivelului european din acel timp, sistemul de educație a fost unul performant, cu rezultate palpabile.

Către sfârșitul anilor '30 ai secolului trecut situația pe continentul european s-a agravat datorită apropierii celor două regimuri totalitare – nazist și bolșevic –, regimuri doritoare de noi

cuceriri teritoriale. În acest context, România intră în vizorul Kremlinului, fapt consemnat în Protocolul adițional secret, atașat Pactului Ribbentrop-Molotov, semnat la 23 august 1939. După declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial și înfrângerea militară a Franței în iunie 1940, sovieticii au formulat pretenții față de România. Astfel, ceva mai devreme, pe data de 29 martie 1940, Președintele Consiliului Comisarilor Poporului, tot el – Comisar al poporului pentru afaceri externe, Veaceslav Molotov a ținut un discurs în cadrul sesiunii Sovietului Suprem al U.R.S.S., în care a afirmat că există „o problemă litigioasă nerezolvată, aceea a Basarabiei, a cărei anexare de către România nu a fost niciodată recunoscută de Uniunea Sovietică, cu toate că aceasta n-a pus niciodată chestiunea înapoierii Basarabiei pe cale militară”¹.

La 23 iunie 1940, a doua zi după semnarea actului de capitulare a Franței, V. Molotov i-a declarat lui Fr. Schulenburg, ambasadorul Germaniei la Moscova, că „soluționarea chestiunii Basarabiei nu mai suferă nici o amânare. Guvernul sovietic caută, deocamdată, să soluționeze chestiunea pe cale pașnică, dar el intenționează să utilizeze forța în caz dacă Guvernul român va respinge acordul pașnic”².

În urma unor consultări speciale cu puterea Germaniei naziste, U.R.S.S. a remis României nota ultimativă din 26 iunie 1940, plină de falsuri, cinism, dorința de a umili un stat pe care îl știa mai vulnerabil din punct de vedere militar³.

Pe 27 iunie 1940 regele României Carol al II-lea a convocat două ședințe ale Consiliului de Coroană la care s-a pus în discuție problema ultimatumului sovietic. La prima ședință a Consiliului de Coroană rezultatele votării au fost: din cei 26 de participanți 11 s-au pronunțat pentru respingerea notei ultimative sovietice, 10 – pentru acceptarea ei, 4 – pentru discuții cu sovieticii, 1 vot a fost rezervat⁴. Astfel, cei mai mulți participanți la ședință s-au pronunțat pentru respingerea dictatului bolșevic. Suveranul României a observat însă că „în chip cu totul straniu”⁵ „...rezultatul votului a fost pentru primirea ultimatumului”⁶. În după-amiaza aceleiași zile Gh. Tătărescu, Primul-Ministru al României, l-a vizitat pe rege. Din discuțiile avute, Carol al II-lea a înțeles că Gh. Tătărescu „este pentru cedare”⁷. Ideea cedării intrase atât de mult în sufletul unora, scrie în *Însemnările zilnice* regele Carol al II-lea, încât Gh. Tătărescu și chiar Ion Ilcuș, Ministrul Apărării Naționale, l-au sfătuit ca Decretul de mobilizare a armatei să nu fie publicat.

La cea de-a doua ședință a Consiliului de Coroană au participat 28 de miniștri și consilieri regali. Primul-Ministru Gh. Tătărescu a recapitulat cele întâmpla-

te de dimineață și a dat citire notei de răspuns adresate Guvernului sovietic. Șeful Marelui Stat Major, generalul Florea Țeneseu, a prezentat un raport ce conținea „date uluitoare”⁸ privind ponderea forțelor din România și U.R.S.S., la care au fost adăugate forțele militare ungare și bulgare. Datele trebuiau „să conducă la întărirea concluziei celor prezenți că România nu avea altă cale de urmat decât acceptarea pretențiilor teritoriale ale Kremlinului”⁹. Din cei prezenți la ședință, 21 au votat pentru acceptarea ultimatumului sovietic, 6 s-au pronunțat pentru respingerea lui, iar unul s-a abținut. Carol al II-lea a notat în *Însemnările zilnice*: „Am ieșit din el (de la Consiliul de Coroană – n. – A.P.) amărât și dezgustat, toți acei care făceau pe eroii la prânz s-au dezumflat. Numai 6 voturi, din cei 26 prezenți, au fost pentru rezistență. Numele lor merită să fie înscrise cu litere de aur în cartea demnității românești: Nicolae Iorga, Victor Iamandi, Silviu Dragomir, Traian Pop, Ștefan Ciobanu, Ernest Urdăreanu. Toți ceilalți, cu oarecare nuanță au fost pentru acceptarea ultimatumului”¹⁰.

În noaptea de 27 spre 28 iunie 1940, Guvernul sovietic a adresat României a doua notă ultimativă în care cerea următoarele:

„1. În decurs de patru zile, începând cu orele 14⁰⁰ după ora Moscovei, la 28 iunie, să se evacueze teritoriul Basarabiei și Bucovinei de trupele românești; 2. Trupele sovietice în același timp să ocupe teritoriul Basarabiei și partea de Nord a Bucovinei; 3. În decursul zilei de 28 iunie trupele sovietice să ocupe următoarele puncte: Cernăuți, Chișinău, Cetatea Albă; 4. Guvernul regal al României să ia asupra sa răspunderea în ceea ce privește păstrarea și nedeteriorarea căilor ferate, parcurilor de locomotive și vagoane, podurilor, depozitelor, aerodromurilor, întreprinderilor industriale, uzinelor electrice, telegrafului. 5. Să se numească o comisie alcătuită din reprezentanți ai Guvernului român și ai Guvernului sovietic, câte doi din fiecare parte, pentru lichidarea chestiunilor în litigiu în legătură cu evacuarea armatei române și instituțiilor din Basarabia și partea de Nord a Bucovinei”¹¹.

Pe data de 28 iunie 1940 trupele sovietice au invadat România, ocupând nu doar Basarabia și Nordul Bucovinei, ci și Ținutul Herța și insule de la Gurile Dunării.

Așadar, după ce a semnat pactul sovieto-german din 23 august 1939, consultându-se de fiecare dată cu Berlinul, conducerea U.R.S.S. a materializat, pas cu pas, prevederile Protocolului adițional secret, încorporând teritoriile trecute în zona sovietică de interes. Având scopuri bine determinate, ce intrau în flagrantă contradicție cu interesele fundamentale ale popoarelor, cu normele elementare ale dreptului internațional, Stalin și anturajul lui au interpretat

anexările drept acte de „binefacere”, de „eliberare” și de „ocrotire” a popoarelor, drept un „marș triumfal” spre Occident.

În Declarația de la Chișinău a Conferinței internaționale „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia” (26-28 iunie 1991) s-a subliniat: „Anexarea de către Uniunea Sovietică a Basarabiei, Nordului Bucovinei și Ținutului Herța – teritorii care nu-i aparțineau și asupra cărora nu avea nici un drept, a constituit primul act al tragediei naționale – sfârșecarea României în anul 1940, punând la grea încercare întregul popor român și aducându-i imense suferințe și incalculabile daune. Trecerea totală a acestor teritorii în componența U.R.S.S. a avut consecințe dramatice pentru întregul popor român, îndeosebi pentru populația din teritoriile respective”¹².

Pentru soluționarea problemelor apărute la cedarea Basarabiei a fost constituită o comisie mixtă sovieto-română, care și-a desfășurat lucrările la Odesa, apoi – în altă componență – la Moscova. Între altele, comisia a examinat amănunțit stabilirea traseului de frontieră terestră între U.R.S.S. și România (în Bucovina), precum și cel de pe Prut și Dunăre. Tratatul de frontieră ar fi intrat în vigoare dacă părțile ar fi ajuns la o înțelegere în privința tuturor celor trei porțiuni ale hotarului. Dar sovieticii au insistat foarte mult să-și păstreze câteva insule românești ocupate de armata roșie la gurile Dunării. Vicecomisarul poporului pentru afaceri externe V. Dekanozov insista în fața reprezentanților României asupra desfășurării unor negocieri: „Pentru U.R.S.S. întărirea pozițiilor sale pe brațul Chilia prezintă un interes însemnat. Este vorba de un interes definitiv...”¹³. Sovieticii erau însă intransigenți privind frontiera cu România. Pe de altă parte, negociatorii români au dat dovadă de curaj și patriotism. Ei n-au semnat documentul privind porțiunea dunăreană a graniței impuse de U.R.S.S. și întrucât partea „dunăreană” a tratatului n-a fost aprobată, n-a fost semnat tratatul în ansamblu¹⁴. Astfel, România regală n-a recunoscut și n-a semnat tratatul de frontieră cu U.R.S.S.

Imediat ce s-au instalat, chiar din prima zi, autoritățile sovietice au scos în afara legii organele administrative existente, organele judiciare, militare și polițienești. A fost interzisă activitatea partidelor politice (cu excepția celui bolșevic) și au fost suprimate sindicatele, numite de ocupanți „fasciste și reacționare”. În teritoriile cotate au fost aplicate legile existente în U.R.S.S. Funcțiile administrației românești au fost preluate de comisariatele militare și de organele politice ale armatei roșii, acestea din urmă asumându-și prerogativele formării noilor organe administrative locale. A început constituirea consiliilor satești (*selsoviet*), comitetelor executive raionale (*raispolcom*) cu secțiile: agrară (*raizerno*), financiară (*raifino*) etc. Au fost instituite tribunale,

secții de miliție, reprezentanțe ale NKVD-ului. Așa cum atestă documentele timpului, în funcțiile de președinți și secretari ai comitetelor executive au fost numite persoane venite de peste Nistru. După 28 iunie 1940, conducerea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (R.A.S.S.M.) și-a extins împuternicirile asupra Basarabiei doar formal, în realitate toate directivele veneau de la Moscova.

Prima decizie oficială a conducerii de la Kremlin în vederea instaurării regimului bolșevic în teritoriile ocupate a fost cea din 2 iulie 1940, intitulată *Probleme ale CC al PC(b) din Ucraina*. Aceasta prevedea constituirea comitetelor județene de partid și a comitetelor executive județene în Basarabia și Nordul Bucovinei. Deja pe 3 iulie 1940 CC al PC(b) din Ucraina confirma componența comitetelor județene ale Partidului Comunist din Ucraina în Basarabia și Nordul Bucovinei. Printre persoanele confirmate în funcții de conducere (în total 51) doar doi erau români: T. A. Konstantinov și S.S. Zelenciuk, dar niciunul nu era originar din Basarabia.

La 4 iulie 1940, Prezidiul Sovietului Suprem al R.S.S. Ucrainene aproba componența comitetelor executive județene din Basarabia și Nordul Bucovinei, organe ale puterii sovietice. Din cei 75 de funcționari împuterniciți să constituie sovietele județene doar doi erau români. Respectivul decizii ale forurilor supreme ale Ucrainei erau adoptate în condițiile în care, pe 27 iunie 1940, se forma comitetul de partid al comuniștilor ieșiți din ilegalitate. Dar comuniștii ilegaliști din Basarabia n-au fost recunoscuți de tovarășii lor de idei de la Kremlin. Nici unul dintre comuniștii ilegaliști n-a participat la Congresul I al PC(b) din Moldova, iar mulți comuniști ilegaliști basarabeni au fost deportați în Siberia sau condamnați la ani grei de pușcărie.

Totodată, regimul bolșevic „a soluționat” problema statutului Basarabiei în strictă conformitate cu interesele geopolitice ale Kremlinului. În acel timp au existat două variante de soluționare a „chestiunii” date. În articolul de fond al ziarului „Pravda” din 11 iulie 1940, organul central de presă al bolșevicilor, s-a menționat: „Teritoriul Republicii Unionale Sovietice Socialiste Moldovenești va fi de peste 50 mii km², iar populația – de peste 3 milioane 700 de mii de locuitori. Astfel, viitoarea R.S.S.M. se va prezenta ca un stat cu un teritoriu mai întins decât cel al Belgiei, Olandei, Elveției”. Ideile expuse de „Pravda” se încadrau în formula „reunirea R.A.S.S.M. cu Basarabia”. A existat însă și un proiect ucrainean. Conducătorii de la Kiev insistau să li se cedeze județul Ismail și „propuneau” pentru viitoarea R.S.S.M. doar 6 din cele 14 raioane ale R.A.S.S.M. Conform variantei ucrainene, populația Republicii Unionale Moldovenești urma să alcătuiască circa 2 milioane 272 de mii de locuitori, românii (moldove-

nii) constituind 66%, ucrainenii – 6,94%, rușii – 9,25%, restul naționalităților – 17,7%. Ceea ce planificau ucrainenii era concentrat în formula „reunirea populației moldovenești din raioanele R.A.S.S.M. cu populația majoritar compactă a Basarabiei”. Or, varianta ucraineană venea să submineze unitatea teritorială a românilor trecuți cu forța sub autoritatea Kremlinului.

Documentele demonstrează că au existat anumite disensiuni între conducerea U.R.S.S. și cea a Ucrainei cu privire la hotarele viitoarei R.S.S.M., disensiuni care în cele din urmă au fost rezolvate în favoarea Ucrainei. N-au fost incluse în R.S.S.M. județele românești Hotin, Cetatea Albă și Ismail cu o populație de 959.115 oameni, dintre care 272 314 (28,4%) – români, iar ucrainenii alcătuind doar 25,4% (244.017 persoane).

Pentru a-și atinge scopurile expansioniste, conducerea bolșevică a Ucrainei, ca, de altfel, și cea de la Moscova, a comis falsuri grosolane. De exemplu, vorbind despre județul Ismail, M. Greciuha, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S.U., afirma că 33,3% din populație era alcătuită din bulgari și găgăuzi, care, „fiind triburi slave”, aveau mai multe lucruri comune în privința modului de viață cu ucrainenii decât cu moldovenii¹⁵. În realitate bulgarii și găgăuzii din județul Ismail alcătuiau 18% din locuitori, iar găgăuzii, încadrați în aceeași proporție, nu sunt de origine slavă.

La nord, ca și la sud, hotarul a fost trasat în mod arbitrar, fără a se ține cont de componența națională a teritoriilor, iar 8 raioane din fosta R.A.S.S.M., populate cu români, erau trecute fără nicio justificare în componența R.S.S.U.

La 2 august 1940 sesiunea Sovietului Suprem al U.R.S.S. constituia R.S.S. Moldovenească, deși hotarele noii formațiuni statale nu erau trasate definitiv. Organul suprem de conducere al U.R.S.S. a adoptat *Legea cu privire la formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești Unionale*, care a fost o creație arbitrară, bazată pe înșelăciune, ipocrizie și ilegalitate. Chiar preambulul legii începea cu un fals: „Venind în întâmpinarea doleanțelor oamenilor muncii din Basarabia, ale oamenilor muncii din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească privind reunirea populației moldovenești din Basarabia cu populația moldovenească din R.A.S.S. Moldovenească și călăuzindu-se de principiul dezvoltării libere a naționalităților...”¹⁶. Faptele demonstrează cu certitudine că inițiativa creării R.S.S.M. nu a fost a populației din cele două teritorii menționate; populația nu a făcut o asemenea cerere. La sesiunea Sovietului Suprem din august 1940 a fost prezentă o delegație din 32 de persoane, care ar fi reprezentat populația autohtonă. Membrii delegației basarabene, care aveau statutul de „oaspeți ai Kremlinului”, au fost admiși la lucrările sesiunii numai după ce T. Konstantinov a fost obligat să accepte ca o parte organică a Basarabiei să intre

în componența Ucrainei. Începuse gala spectacolelor de umilire a populației românești: delegații au trebuit să „mulțumească” lui I. Stalin pentru cele săvârșite de el: „Trimițându-ne pe noi, fericiții, la Moscova, muncitorii din Basarabia ne-au rugat să vă transmitem că noi, toți ca unul, dorim doar atât: reunirea cât mai grabnică, frățească, cu populația moldovenească.”¹⁷. Ținem să subliniem, în mod special, că faimoasa Constituție stalinistă din 1936 împuternicea Sovietul Suprem să accepte includerea unor noi republici sovietice în componența U.R.S.S., dar nu și crearea unor republici noi în teritoriile U.R.S.S.

La scurt timp după constituirea R.S.S. Moldovenești a fost delimitată frontiera de Est a acesteia, frontieră ce coincide cu cea de astăzi a Republicii Moldova.

După proclamarea R.S.S.M., s-a intensificat procesul de comunizare a economiei: au fost naționalizate băncile (6 iulie 1940), a fost naționalizat pământul (15 august 1940), la sate a fost pusă în aplicare politica comunismului de război: 200 de mii de tone de grâu rechiziționat de la țăranii au fost expediate în Germania nazistă, cu care U.R.S.S. era în perioada „lunii de miere”. Autoritățile comuniste au trecut apoi la colectivizarea pământului naționalizat și împărțirea lui țăranilor: pe data de 15 februarie 1941 existau oficial 29 de colhozuri, întrunind 3.629 de gospodării cu membrii lor¹⁸. Asigurarea populației cu produse alimentare a scăzut brusc: țăranii nu mai erau interesați și nu aveau posibilitatea să aducă la orașe produsele muncii lor. Regimul bolșevic a promovat o politică de prețuri vădit defavorabilă pentru agricultori. Prețul unui kilogram de carne de porc era de 7 ruble, de carne de pasăre (găină) – 9-12 ruble, de ceapă – 2 ruble, porumbul costa 4 ruble pudul (16 kg). Prețul unei perechi de pantaloni de calitate proastă (50% lână) costa 600-700 de ruble; o pereche de cizme țărănești – 110 ruble (prețurile pentru februarie 1941). În aceeași perioadă, salariul lunar, de exemplu, al unui șef de oficiu poștal era de 265 de ruble, al unui poștaș – 120 de ruble, un zilier primea 5-6 ruble / zi¹⁹. Multă lume rămăsese fără lucru și o ducea extrem de greu. Nenumărate mori și fabrici de ulei vegetal fuseseră demontate, iar utilajul transportat peste Nistru. „Lucrările (de demontare – n. A.P.) erau executate noaptea, tot noaptea erau încărcate mașinăriile în vagoane”, se sublinia într-un raport²⁰. La sate lumea stătea pe întuneric, gazul lampant lipsea. Deși locuitorilor Basarabiei li s-au perfectat pașapoarte, ei nu puteau să se deplaseze decât cu permise speciale, eliberate de la caz la caz, pe un termen de până la 3 luni.

În teritoriile românești anexate sovieticii au instalat un regim sângeros, promovând teroarea față de populația autohtonă²¹. Politica bolșevică de sovietizare a Basarabiei includea și strămutarea forțată a populației, practică permanent pe întinderile imperiului roșu.

Odată cu retragerea armatei și a administrației românești, o parte considerabilă a populației din Basarabia s-a refugiat peste Prut. Către sfârșitul lunii octombrie 1940, numărul celor plecați din Basarabia s-a ridicat la peste 100.000 de persoane²². Exodul românilor basarabeni a continuat și în lunile următoare.

La 5 septembrie 1940, guvernul U.R.S.S. și cel al Germaniei au semnat un acord cu privire la evacuarea germanilor de pe teritoriul Basarabiei și Nordului Bucovinei în cel de-al treilea Reich. Au fost strămutați forțat peste 100.000 de germani²³.

Organele represive ale U.R.S.S. (comisariatul de interne, cel al securității – poliția secretă bolșevică) au pregătit deportarea în masă a „elementelor” antisovietice. Dar nu numai atât. Ele au arestat, maltratată și omorât în chinuri groaznice mulți oameni pașnici, găsiți de către sovietici a fi „vinovați” că nu erau și ei proletari în cel mai prost înțeles al acestui cuvânt, de „pauper”. Așa cum au subliniat autorii studiului *Basarabia dezrobită. Drepturi istorice. Nelegiuiri bolșevice, înfăptuiri românești*, publicat în 1942, teroarea a fost „instrumentul de căpetenie pus în mâna conducătorilor regimului (bolșevic – n. – A.P.)”²⁴. Revoluțiile întotdeauna s-au caracterizat prin violență, „regimul sovietic însă a întrecut cu mult în sălbăticie, în perversitate și sadism tot ceea ce au făcut mișcările teroriste cunoscute până acum în istorie”²⁵. Autorii acestui important studiu au constatat că „întreg pământul Basarabiei a fost semănat cu mii de cadavre ale românilor care își țineau legea și sufletul nevândute”²⁶. Ei au adus câteva exemple ale crimelor săvârșite de bandele bolșevice (la Orhei, Cetatea Albă, județul Cahul). Materialele din arhive completează mult acest tablou apocaliptic. De exemplu, conducerea Guvernământului Basarabiei raporta Președinției Consiliului de Miniștri (la 16 octombrie 1941) despre săpăturile în beciul localului din str. General Voitoianu, nr. 25, din Ismail, fost sediu al NKVD-ului local, unde s-au găsit corpurile a 5 bărbați între 45-60 de ani și al unei femei de 22-23 de ani. În raport se menționează: „Cadavrele au fost îngropate cu capul în jos, legate cu mâinile la spate și la ochi. Din expertiza făcută s-a stabilit că sunt îngropați de aproximativ 7-8 luni. Cadavrele prezintă arsuri pe corp, deducându-se că au fost stropiți cu vitriol (...). Populația a venit în pelerinaj compact, crezând că va identifica vreun membru al familiilor dispărut sub ocupația bolșevică. Până în prezent nu s-a putut identifica niciun cadavru. Din partea poliției și garnizoanei locale s-au luat măsuri de menținere a ordinii”²⁷.

În septembrie 1941, „în partea din fund a curții fostului local al Consulatului italian din Chișinău, strada Viilor, nr. 97, devenit în timpul regimului sovietic sediul central al NKVD-ului local, în prezent distrus complet, într-un loc acoperit cu scânduri înalte s-au descoperit două gropi mari și altele mai mici, în care

au fost îngropate ultimele victime ale NKVD-ului”. Raportul inspectorului de poliție Alfred Pacsimade stabilește că execuția s-a făcut în beciul fostului consulat, unde au rămas urme evidente și unde s-au găsit două tărgi pline de sânge. În urma efectuării unor săpături au fost deshumate 85 de cadavre, dintre care 15 aruncate într-o groapă comună aveau mâinile iar unele și picioarele legate. Îmbrăcămintea sumară (pijama, cămașă de noapte) denotă faptul că persoanele respective au fost ridicate de acasă în timpul nopții și executate imediat, fără a fi cercetate. Printre victime erau șase ceferiști, doi preoți, s-au găsit, de asemenea, șepci de elevi. După sentințele de condamnare au fost identificați frații Petre și Pavel Țanțu, fostul șef al secției de gardieni publici din Chișinău Cernovschi, ceferiștii Teslaru Ion, Banu Ilie, Doroftei Dionisie, Tlușca Ene Grigore, Vieru Dimitrie și Guțu Teodor, Filipenco David, Melentievici și Șevcenco. După anumite semne a fost identificat și unul dintre preoți – Gh. Tudorache, presupus fruntaș legionar. În buzunarul hainei lui Pavel Țanțu s-a găsit o sentință dată de Tribunalul militar al NKVD-ului din regiunea militară Kiev, prin care acești doi frați au fost condamnați, în ziua de 21 iunie 1941, la moarte prin împușcare și li s-a confiscat averea, pe motiv că erau fii ai unui ofițer din armata albă. S-a constatat că victimele au fost împușcate în serie și aruncate în gropi²⁸.

În subteranele Palatului Mitropolitan din Chișinău, unde s-a aflat Consistoriul bisericesc și fabrica de lumânări și unde sovieticii au avut secția de spionaj a NKVD-ului, s-au descoperit mai multe celule individuale, unde fuseseră deținute cele mai suspecte și mai importante persoane care trebuiau să fie interogate cu o grijă deosebită. În același local au fost găsite instrumente speciale de tortură; se folosea îndeosebi curentul electric; în retragere sovieticii au încercat să distrugă respectivele instalații, însă acestea au putut fi reconstituite²⁹. Într-o dare de seamă a poliției din Orhei se menționa că încă de la ocuparea orașului de către trupele sovietice a început adevărata teroare contra populației pașnice din localitate. Arestări nemotivate, condamnări siluite ce au culminat cu deportările în Siberia au fost acte prin care au excelat bolșevicii.

Autoritățile bolșevice au trimis în Siberia copii nevinovați cu vârsta cuprinsă între 12 și 20 de ani, acuzați că ar fi răspândit manifeste naționaliste, că sunt „rămășițe” ale fostului regim românesc burghez și cuzist, de a căror soartă nu se mai știe nimic. În documentele din arhive s-a păstrat cazul de la Școala nr. 2 cu predare în limba română și cel de la Școala Pedagogică, unde un cerc de elevi au manifestat loialitate față de statul român. Ei au redactat un manifest, pe care l-au lipit pe ușa fostului liceu de băieți și pe care era scris: „Ne-am săturat de regimul și pâinea sovietică, vrem pâinea românească, jos Stalin și bolșevismul, sus românismul legionar, jos NKVD-ul, sus siguranța română!”³⁰.

În februarie 1941 Sesiunea Sovietului Suprem al R.S.S.M. a aprobat Constituția noii republici, croite pe teritorii românești. „Legea fundamentală” era o copie fidelă a Constituției R.A.S.S.M. cu unele completări, bazate pe noile realități. Statul recent creat era proclamat ca fiind „socialist, al muncitorilor și țăranilor”, iar baza politică o formau sovietele (consiliile) deputaților truditorilor, „care s-au întărit în rezultatul răsturnării puterii moșierilor și capitaliștilor și a stabilirii dictaturii proletariatului”³¹.

Totuși conducerea de la Kremlin nu a avut încredere în cea de la Chișinău. Astfel se explică faptul instituirii unui organ extra-legal, numit „împuternicitul CC al PC(b) din U.R.S.S. și al CCP al Uniunii R.S.S.” care a și procedat la deportarea „elementelor” ostile regimului. Ca bază „juridică” a strămutării basarabenilor a servit *Regulamentul cu privire la modul de aplicare a deportării față de unele categorii de criminali*, aprobat în mai 1941. La 7 iunie 1941, NKGB al R.S.S. Moldovenești a cerut 1.315 vagoane pentru trimiterea a 85.000 de basarabeni în regiunile Aktiubinsk, Cazahă de Sud, Karaganda, Kustanai, Kzîl-Orda, Novo-Sibirsk ș.a. Operațiunea de deportare a început în noaptea de 12 spre 13 iunie 1941 (ora 2:30). Conform unor date, desigur incomplete, organele sovietice represive au reușit să strămute (până la 22 iunie 1941) peste 22.000 de oameni.

Deportările s-au făcut în mare grabă și în condiții îngrozitoare. Deciziile de a opri familiile celor vizați erau scrise cu creionul, nu aveau semnăturile și ștampilele organelor împuternicite. În vagoane destinate transportului de vite au fost aruncate jertfele acestor acte de tiranie: femei gravide, cu copii mici (numai pentru faptul că soții lor au făcut serviciul militar în armata română); mici negustori, considerați „comercianți și elemente sociale străine”; studenți, absolvenți ai școlilor (sovietice!), abia ieșiți de la balul de absolvire (fără a fi anunțați părinții), invalizi etc.

Așa a fost declanșat calvarul basarabenilor deportați de puterea sovietică. Războiul germano-sovietic a pus piatra de început a acestei politici demente a unui stat-criminal față de populația pașnică a unei provincii răpite. Deci, la 6 septembrie 1939 România a declarat că păstrează neutralitatea față de războiul declanșat de Germania împotriva Poloniei. Această stare de neutralitate a fost păstrată până la 28 iunie 1940, când, în înțelegere cu Germania, U.R.S.S. a cucerit teritorii românești: Basarabia, Nordul Bucovinei, Ținutul Herța, insulele de la Gurile Dunării. Astfel, statutul României a fost schimbat: din țară neutră ea a devenit nonbeligerantă.

Constituirea R.S.S. Moldovenești s-a făcut arbitrar, fără a consulta populația românească, autohtonă și majoritară; hotarele noii „republici” au fost trasate, și-

nându-se cont numai de interesele geopolitice ale U.R.S.S. și de ambițiile „tovarășilor” ucraineni. Noua împărțire administrativă a Basarabiei a divizat populația românească în diverse republici, fiind supusă ucrainizării sau rusificării forțate.

În acest tragic an în Basarabia s-a aplicat din plin politica de strămutare forțată a populației. În locul coloniștilor germani ridicați și expediați în cel de-al treilea Reich sovieticii au adus ucraineni și polonezi din regiunile de Est ale Poloniei, care nu mai exista ca stat pe harta politică a Europei de atunci. Profitând de plecarea germanilor, împreună cu ei au fugit și mulți români basarabeni, precum și persoane de alte etnii, cetățeni ai României.

Organele represive sovietice au făcut în scurt timp trierea populației după criterii „de clasă”: toate „elementele” considerate ostile proletariatului (citește – regimului sovietic) au fost pregătite pentru deportare în regiunile de Nord și de Est ale U.R.S.S. Operațiunea de deportare a început în noaptea de 12 spre 13 iunie 1941. Conform datelor existente, bolșevicii au reușit să trimită în Siberia 22.000 de basarabeni („planul” prevedea expedierea a 85.000 de oameni nevinovați).

Deși raptul Basarabiei, Nordului Bucovinei, Ținutului Herța a îngrijorat populația acestor teritorii, totuși o parte a reprezentanților etniilor conlocuitoare a salutat venirea forțelor militare sovietice, solidarizându-se cu acest act agresiv al bolșevicilor. Agentura filosovietică din Basarabia și Bucovina a netezit parțial calea invadatorului, ultimul folosind-o în funcții inferioare, ca instrument de exercitare a autorității sale.

Note

¹ *Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente*, Editura Universitas, Chișinău, 1991, p. 7.

² *Diplomația cotropitorilor. Reperciunile ei asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord. Culegere de documente*. Alcătuitor A. Blanovschi, Editura Universitas, Chișinău, 1992, p. 126.

³ Textul notei în: *Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia...*, ed. cit., p. 17-18.

⁴ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*. Vol. II (1939-1940), Casa de editură și presă „Șansa”, București, 1996, p. 200.

⁵ Gh. Buzatu, *Rolul factorului geopolitic în determinarea opțiunii României privind evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord în 1940*. În: *Geopolitica*, vol. I, Editura Glasul Bucovinei, Iași, 1994, p. 486.

⁶ Carol al II-lea, *op. cit.*, p. 200.

⁷ *Ibidem*, p. 202.

⁸ Petre Andrei, *Jurnal. Memorialistică. Corespondență*, Iași, 1993, p. 92.

- ⁹ Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 488.
- ¹⁰ Carol al II-lea, *op. cit.*, p. 487.
- ¹¹ *Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia*, ed. cit., p. 19.
- ¹² *Anexarea Basarabiei în anul 1940 de către Uniunea Sovietică – o consecință directă a Pactului Ribbentrop-Molotov*, Chișinău, 2002, p. 101.
- ¹³ Ion Șișcanu, *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române. 1940*, Chișinău, 2007, p. 230.
- ¹⁴ Constantin Sănătescu, *Jurnal*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 23.
- ¹⁵ Anton Moraru, *Contribuții la istoria formării R.S.S. Moldovenești*. În: *Basarabia. 1940*, Chișinău, 1991, p. 172.
- ¹⁶ *Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia*, ed. cit., p. 93.
- ¹⁷ Din discursul Zinaidei Crăciunescu, membră a delegației basarabenilor, trimisă la Kremlin, „Moldova socialistă”, 1940, 7 august.
- ¹⁸ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), fond 706, inv. 3, d. 7, f. 5.
- ¹⁹ *Ibidem*, f. 6.
- ²⁰ *Ibidem*, f. 7.
- ²¹ Vezi: Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei. 1940*, Editura Ago-Dacia, Chișinău, 1993, p. 77 și urm.; I. Scurtu, C. Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut și Nistru*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1992, p. 114 și urm.; F. Mătrescu, *Holocaustul roșu*, București, 1993, p. 20-21 etc.
- ²² Ion Șișcanu, *op. cit.*, p. 65.
- ²³ Valeriu Pasat, *Trudnîe straniți istorii Moldovî. 1940-1950* [Pagini dificile ale istoriei Moldovei. 1940-1950], [Culegere de documente], Editura Terra, Moscova, 1994, p. 65-137.
- ²⁴ *Suferințele Basarabiei și răpirile rusești. Antologie*. Ediție îngrijită, note și comentarii de Florin Rotaru, Editura Semne, București, 1996, p. 457.
- ²⁵ *Ibidem*.
- ²⁶ *Ibidem*, p. 470.
- ²⁷ ANRM, f. 706, inv. 1, d. 10, p. I, f. 166.
- ²⁸ ANRM, f. 680, inv. 1, d. 4232, p. 3, f. 545-546.
- ²⁹ *Ibidem*, f. 568.
- ³⁰ ANRM, f. 680, inv. 1, d. 4232, f. 381.
- ³¹ *Constituția (Lejea temeinică) [a] Republișii Sovietișe Soși-aliste Moldovenești // „Pământ sovietic” [Bălți]*, 1941, 14 februarie.

Dorin CIMPOEȘU

Amprenta Basarabiei pe relațiile dintre România și Rusia în secolul XX și primele două decenii ale secolului al XXI-lea

D.C. – prof. univ. dr. în istorie, Academia „Al. I. Cuza”, București, autor, printre altele, al volumelor *Guvernarea de centru-dreapta în Basarabia (Republica Moldova) 1998-1999* (2009); *Restaurația comunistă sovietică în Republica Moldova* (2008); *Republica Moldova, între România și Rusia* (Premiul Salonului Internațional de Carte, Chișinău, ediția a XIX-a, 2010). Specialist în Istoria contemporană a României, inclusiv a Basarabiei (1918 – prezent), profesor de Istoria contemporană a românilor și Istoria instituțiilor românești contemporane.

Anul 1918 a schimbat profund și pentru singura dată, până acum, în istoria poporului român cadrul teritorial, statal și geopolitic al României. Actele Unirii, emise de adunările plebiscitare de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, au fost ratificate de Parlamentul de la București și, apoi, consacrate pe plan internațional, prin recunoașterea lor de către marile puteri ale aceluși timp, care și-au pus semnăturile pe tratatele din *sistemul Versailles*.

Rusia țaristă, învinsă în Primul Război Mondial, nu a participat la Conferința de pace de la Paris și nu a recunoscut niciodată noua ordine mondială, instituită prin tratatele încheiate în capitala Franței, în anii 1919-1920.

Guvernul sovietic a declarat, la 1 noiembrie 1920, că nu recunoaște Tratatul de la Paris, semnat de marile puteri la 28 octombrie din același an, care reprezenta cadrul juridic internațional ce confirma unificarea Basarabiei cu România.

Litigiul teritorial dintre România și Rusia sovietică, creat după Actul Unirii din 27 martie 1918, avea să marcheze relațiile româno-sovietice / ruse pe parcursul următoarelor decenii ale secolului al XX-lea, cât și la începutul secolului al XXI-lea.

Reacția imediată a guvernului bolșevic față de actul de voință politică al populației majoritare românești din Basarabia a fost ruperea relațiilor diplomatice cu România.

După consumarea acestui act unilateral sovietic, preocuparea constantă a tuturor guvernelor României din perioada interbelică a fost reluarea relațiilor diplomatice dintre cele două state. În acest sens, autoritățile românești au făcut numeroase demersuri în următorul deceniu și jumătate, folosindu-se de orice ocazie creată, fie de conjunctura politică regională, fie de cea internațională. După unele tatonări între reprezentanții diplomați ai celor două țări, care au avut loc la Varșovia, în toamna anului 1921, prima abordare mai serioasă și la un nivel politic înalt s-a produs în cadrul Conferinței de la Genova, din aprilie-mai 1922, când șeful delegației României, prim-ministrul Ion I. C. Brătianu, a propus delegației sovietice reglementarea raporturilor cu Rusia sovietelor, avansând, în acest sens, și o serie de principii care să stea la baza viitoarelor relații dintre cele două state. Delegația sovietică, condusă de Gheorghe V. Cicerin, comisar al poporului pentru afaceri externe, a respins propunerea lui Brătianu, afirmând că Rusia nu recunoaște *statu-quo*-ul teritorial și nici apartenența Basarabiei la România¹.

Surprinzător însă, Cicerin examina ulterior poziția României, cu ocazia Conferinței de la Lausanne din decembrie 1922, în privința convenirii unui pact de neagresiune româno-sovietic, care să aibă la bază, printre altele, *recunoașterea sub o formă oarecare a alipirii Basarabiei contra tezurului și bijuteriilor Coroanei, făcându-se o totală lichidare a datoriilor reciproce*².

Prima reuniune specială, consacrată normalizării relațiilor româno-sovietice, a avut loc abia în 1924, între 27 martie și 2 aprilie, la Viena, la nivel de ambasador, cele două delegații fiind conduse de C. Langa-Rășcanu și Nikolai N. Krestinsky. Ambele delegații au exprimat pozițiile cunoscute anterior, cu care fuseseră mandatate de către guvernele de la București și Moscova, singura noutate a reuniunii fiind propunerea avansată de sovietici privind necesitatea organizării unui referendum în rândul populației Basarabiei, întrucât Rusia considera că Actul Unirii din 27 martie 1918 nu are, de fapt, nicio valoare juridică³. În aceste condiții, tratativele româno-sovietice au eșuat lamentabil.

Guvernul sovietic era însă dispus să recurgă la orice mijloace, inclusiv la unele cu caracter violent, pentru a destabiliza situația din fosta zemstvă Basarabia și a atrage atenția cancelariilor politice și a opiniei publice internaționale asupra acestei probleme litigioase dintre Rusia sovietică și România. Astfel, în a doua jumătate a lunii septembrie 1924, grupuri diversioniste, înarmate cu sprijinul guvernului sovietic, au pătruns pe teritoriul de Est al României și au atacat

instituții ale administrației locale din Nicolaevca și Tatar-Bunar⁴, comițând inclusiv crime în rândul populației pașnice. Intervenția armatei române a dus la dejucarea planurilor subversive ale serviciilor de securitate sovietice și la arestarea capilor acțiunilor diversioniste. După înregistrarea acestui eșec, liderii de la Moscova au hotărât, la 12 octombrie 1924, să creeze pe malul stâng al Nistrului o regiune separatistă sub numele de Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (R.A.S.S.M.), ca succesoare a Basarabiei, cu scopul de a menține în atenție problema litigioasă din relațiile cu România.⁵

În toamna lui 1926, în urma încheierii Acordului de amiciție și colaborare între România și Italia, s-au creat condițiile pentru ratificarea de către cel puțin trei state semnare și intrarea în vigoare a Tratatului de la Paris, din octombrie 1920, prin care se recunoștea Actul Unirii Basarabiei cu Țara-mamă.

În anii următori, România a semnat o serie de documente internaționale, cum ar fi Pactul Briand-Kellog, la 27 august 1928, și Protocolul de la Moscova, la 9 februarie 1929, la care Rusia sovietică era parte și care aveau la bază principiul fundamental al Ligii Națiunilor privind reglementarea tuturor conflictelor numai pe cale pașnică. Prin acestea se recunoștea într-un fel integritatea teritorială a statelor semnare și se garanta securitatea granițelor lor, existente la momentul respectiv, deși nu se stabileau sancțiuni în eventualitatea unei încălcări a principiului enunțat⁶.

În spiritul acestor documente au fost organizate la Riga, la finele anului 1931 și începutul lui 1932, tratative⁷ între România și Rusia sovietică în ideea convingerii unui pact de neagresiune bilateral, soldate cu un nou eșec. Acesta s-a datorat pozițiilor inflexibile ale ambelor părți în problema litigiului teritorial dintre cele două țări.

Normalizarea relațiilor româno-sovietice avea să cunoască progrese reale și concrete abia după venirea în fruntea diplomației românești a lui Nicolae Titulescu, o mare personalitate internațională și un negociator deosebit de iscusit, care se bucura de prestigiu și respect în lumea politică și diplomatică occidentală. Nicolae Titulescu a făcut din normalizarea relațiilor cu Rusia sovietică⁸ un obiectiv prioritar al politicii externe românești la mijlocul deceniului patru al secolului XX. Fiind convins că problema Basarabiei era foarte sensibilă, Titulescu a fost dispus să renunțe la utilizarea denumirii acesteia în perioada tratativilor cu sovieticii. De altfel, credem că aici este locul să precizăm că politicienii români din perioada interbelică nu au fost destul de inspirați atunci când, după Actul Unirii din 27 martie 1918, nu au purces la reîntregirea teritorială a Moldovei istorice, menținând delimitarea separatistă și numele de Basarabia, impuse de stăpânirea țaristă, pentru teritoriul dintre

Prut și Nistru al României. Aceasta n-a făcut decât să perpetueze în mentalul colectiv al românilor existența unei regiuni separate a României, cu un statut neclar și unele particularități oarecum diferite de cele ale Moldovei, menținând starea de incertitudine asupra acesteia și dând, astfel, apă la moară susținătorilor tezelor moldovenismului sovietic.

Revenind la demersul lui Titulescu privind restabilirea relațiilor diplomatice cu Rusia sovietică, menționăm că acesta a exploatat foarte bine contextul oferit de organizarea la Geneva, la începutul anului 1933, a Conferinței pentru dezarmare. În acest cadru, între Nicolae Titulescu și Maxim Litvinov s-a produs o anumită apropiere, legată mai ales de contribuția majoră a acestora la convenirea textului Convenției pentru definirea agresorului, inițiată de demnitarul sovietic. Prin acest document, semnat la Londra, la 3 iulie 1933, Rusia sovietică recunoștea indirect atât integritatea teritorială a României, cât și granița de Est a țării noastre. Aceasta nu însemna însă că Moscova renunțase definitiv la Basarabia. De altfel, între Titulescu și Litvinov se ajunsese la un acord verbal, prin care cele două părți se obligau să nu facă în mod public nicio trimitere la litigiul teritorial dintre România și Rusia sovietică.

Pe lângă acest succes deosebit de important, marele diplomat român și-a folosit abilitatea pentru a obține acordul comisarului poporului Litvinov în vederea restabilirii relațiilor diplomatice bilaterale. Astfel, la 9 iunie 1934, a avut loc, la sediul Ligii Națiunilor din Geneva, un schimb de scrisori diplomatice între Nicolae Titulescu și Maxim Litvinov, moment care a marcat, de fapt, reluarea relațiilor dintre cele două țări, după o întrerupere de 16 ani. Despre semnificația acestui eveniment, Titulescu afirma: „Consider reluarea raporturilor diplomatice între România și U.R.S.S. ca unul din cele mai importante acte din viața mea politică.”⁹.

Reacțiile opiniei publice românești și ale principalelor partide politice au fost dintre cele mai diverse. Unii, precum Iuliu Maniu și Nicolae Iorga, au văzut în aceasta „un important factor de siguranță și consolidare... a intereselor naționale și teritoriale românești”¹⁰, în timp ce alții au fost dezamăgiți că nu era recunoscută în mod direct Unirea Basarabiei cu România.

Oricum, restabilirea raporturilor diplomatice bilaterale a fost urmată de o reuniune româno-sovietică, dedicată dezvoltării relațiilor economice dintre cele două țări, precum și de alte acțiuni¹¹, cum ar fi:

- ridicarea de către România a prohibiției pentru mărfurile din Rusia sovietică, importate sau care tranzitau teritoriul țării noastre;
- recunoașterea dreptului de proprietate a cetățenilor sovietici pe teritoriul României;

- reluarea transportului de pasageri și mărfuri, în urma refacerii în 1935 a podului dintre Tighina și Tiraspol;
- stabilirea de relații directe între agențiile de presă *Rador* și *TAAS*;
- circulația liberă în România a publicațiilor sovietice „Izvestia” și „Journal de Moscou”;
- restituirea în iunie 1935 a unei părți din tezaurul românesc, depus la Moscova în timpul Primului Război Mondial;
- repatrierea rămășițelor pământești ale domnitorului Dimitrie Cantemir, aflate într-o biserică din Moscova;
- intensificarea schimburilor culturale, științifice și artistice.

La 15 septembrie 1934, Uniunea Sovietică a devenit membră cu drepturi depline a Ligii Națiunilor, care avea la baza activității sale principiul fundamental al rezolvării conflictelor dintre state numai prin mijloace pașnice. În această calitate, Rusia sovietică se angaja să respecte integritatea teritorială și independența tuturor statelor membre ale Ligii Națiunilor, deci implicit ale României, care era membru fondator al acestei organizații universale.

După primirea în Liga Națiunilor, lui Nicolae Titulescu Guvernul român i-a acordat mandat pentru a organiza negocieri cu partea sovietică, în scopul încheierii unui tratat de asistență mutuală¹² cu Uniunea Sovietică. Astfel, în luna septembrie 1935, au început tratative confidențiale între Titulescu și Maxim Litvinov pentru negocierea pactului preconizat. Discuțiile cu ministrul de externe sovietic s-au prelungit timp de un an, fiind întrerupte în mai multe rânduri, din cauza rezervelor exprimate de partea sovietică față de necesitatea încheierii unui astfel de pact cu România. În cele din urmă, Livinov a acceptat să poarte negocieri privind pactul de asistență mutuală, numai după ce a văzut noile împuterniciri acordate lui Titulescu de guvernul român, care prevedeau în principal încetarea propagandei antisovietice din România și crearea unei imagini favorabile Uniunii Sovietice în țara noastră.

Negocierile s-au concretizat doar prin convenirea, la 21 iulie 1936, a unui Protocol, care stabilea principiile de bază ale viitorului pact de asistență mutuală. În două dintre cele patru articole ale protocolului se recunoștea granița de Est a României, delimitată de râul Nistru, dar nu în mod direct, ci implicit.

Din păcate, negocierile privind un eventual pact de asistență mutuală între cele două țări aveau să rămână în acest stadiu, deoarece Maxim Litvinov își depășise mandatul acordat de guvernul sovietic, iar Nicolae Titulescu își pierduse portofoliul externelor, în urma remanierii guvernamentale din 29 august 1936.

Eforturile lui Victor Antonescu, noul șef al diplomației române, de a continua demersurile lui Nicolae Titulescu privind încheierea unui pact de asistență mutuală cu Rusia sovietică nu au dus la niciun rezultat concret.

În următorii trei ani, situația din Europa s-a complicat foarte mult, deoarece statele revanșarde și revizioniste, învinse în Primul Război Mondial, în frunte cu Germania, au reușit să recâștige terenul pierdut și să-și extindă expansiunea spre Centrul și Estul continentului, în timp ce țările garante ale sistemului de tratate de la Versailles (Franța și Anglia) au făcut compromisuri după compromisuri în defavoarea echilibrului politic european.

În acest context total nefavorabil, sistemul de alianțe, creat de România în deceniul trei și prima jumătate a deceniului patru, a dat faliment, iar țara noastră a intrat într-o perioadă de izolare politico-diplomatică și a rămas singură în fața poftelor expansioniste ale Germaniei, Rusiei sovietice, Ungariei și Bulgariei.

România a făcut eforturi disperate, pe parcursul anilor 1938 și 1939, pentru a ajunge la o înțelegere cu Rusia sovietică și a încheia cu aceasta fie un pact de asistență mutuală, fie unul de neagresiune. Toate însă au eșuat, deoarece guvernul sovietic cunoștea situația în care se afla România și dorea să profite de acest lucru pentru a rezolva problema Basarabiei, care era tergiversată de peste douăzeci de ani.

În acest sens, Rusia sovietică și-a rechemat ambasadorul de la București¹³, la începutul anului 1938, și nu a mai trimis altul în loc până în iunie 1940. De asemenea, l-a înlocuit pe ministrul de externe Maxim Litvinov, în luna mai 1939, cu Viaceslav Molotov, adept al unei diplomații ofensive a guvernului sovietic în raporturile cu alte state, inclusiv România, iar la 23 august 1939 a încheiat Pactul de neagresiune cu Germania, cunoscut și sub numele de Acordul de la Moscova sau Pactul Ribbentrop-Molotov, cu urmări dramatice pentru poporul român.

După semnarea acestui pact și până la reocuparea Basarabiei de către Rusia sovietică nu mai rămăsese decât un pas, care a fost făcut la sfârșitul lunii iunie 1940, în urma ultimatumurilor sovietice transmise României.

Evoluția evenimentelor pe Frontul de Est a făcut ca Basarabia să revină la România pentru scurt timp, în 1941, iar apoi să fie reocupată în 1944 pentru a treia oară de Rusia sovietică și să rămână sub dominația acesteia timp de 45 de ani. Aceleași evenimente au făcut ca și România, la rândul ei, să fie ocupată de trupele sovietice, să fie supusă unui proces dur de comunizare / stalinizare forțată și transformată într-o țară-satelit a Rusiei sovietice. În aceste condiții,

În următorii 45 de ani, problema Basarabiei dispare aproape complet de pe agenda politicii externe românești și a raporturilor României cu Rusia sovietică. Abia după retragerea trupelor și consilierilor sovietici de pe teritoriul țării noastre, precum și în contextul politicii de delimitare a României față de Rusia sovietică, chestiunea Basarabiei revine în actualitate, dar mai mult în cea românească, referiri la aceasta făcându-se în manuale și cursuri de istorie, în comunicări ale unor istorici români la congrese și reuniuni științifice internaționale, în unele lucrări literare (*Delirul* de Marin Preda – n. – D.C.) sau în publicarea unor cărți (*Însemnări despre români* de Karl Marx – n. – D.C.).

În relațiile politico-diplomatice dintre România și Rusia sovietică problema Basarabiei a fost formulată doar tangențial și episodic de liderii comuniști de la București, între care Prim-Ministrul Ion Gheorghe Maurer, în contextul unei discuții cu Nikita Hrușciiov, în aprilie 1964, și dictatorul Nicolae Ceaușescu, singurul demnitar comunist român care a făcut o escală la Chișinău, în luna august 1976, în cadrul unei vizite efectuate în U.R.S.S.

La 27 august 1991, Basarabia, fosta R.S.S. Moldovenească, devenită între timp Republica Moldova, și-a declarat Independența de stat, statut recunoscut de către România la scurt timp și confirmat apoi de întreaga comunitate internațională.

Din acel moment, Republica Moldova ar fi trebuit să-și găsească propriul drum, să se manifeste ca un stat de sine stătător, potrivit noului său statut, și să se distanțeze cât mai mult de Rusia totalitară, al cărei satelit artificial a fost și în jurul căreia a gravitat aproape jumătate de secol.

Lucrurile însă nu au evoluat în acest sens, cum era de așteptat și îndreptățit, Republica Moldova oscilând, de atunci și până în prezent, între Rusia, de care nu s-a desprins definitiv, și România, de care este legată prin însăși existența și ființa sa.

Ca urmare, în aceste condiții, deși Basarabia a dispărut ca problemă litigioasă de pe agenda relațiilor româno-ruse actuale, în realitate ea se menține ca subiect subînțeles, de dispută tacită în raporturile bilaterale dintre Rusia autoritară și România democratică, deoarece prima nu a renunțat încă la politica sa imperialistă, de păstrare a vechilor sfere de influență, iar cea de a doua se consideră îndreptățită, din punct de vedere istoric și nu numai, să se intereseze de soarta unui fost teritoriu al său și a populației românești majoritare care îl locuiește. Cu alte cuvinte, la nivel neoficial, mai mult subliminal, Basarabia continuă să-și pună amprenta pe raporturile post-totalitare dintre România și Rusia și, alături de alte probleme sensibile încă nerezolvate, cum ar fi cea a

tezaurului românesc, să mențină starea de neîncredere reciprocă și un nivel scăzut al relațiilor bilaterale româno-ruse.

Perspectiva dispariției acestei amprente este incertă și depinde de voința politică a liderilor de la Chișinău, precum și de dorința conducătorilor de la Kremlin de a moderniza politica externă a Rusiei și de a adapta cerințelor contemporane ale relațiilor internaționale.

Note ■

¹ Ioan Scurtu, coordonator, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003*, Ediția a III-a, revăzută și adăugită, Editura Institutului Cultural Român, București, 2003, p. 291-292.

² AMAE, fond 71/U.R.S.S., anii 1941-1947, vol. 132.

³ AMAE, fond 71/U.R.S.S., anul 1924, vol. 76.

⁴ *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 6, 1976, p. 351-352.

⁵ *Istoria Românilor*, vol. VIII, coord. Ioan Scurtu, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 618-619.

⁶ *Ibidem*, p. 444-461.

⁷ AMAE, fond 71/U.R.S.S., vol. 137 (procesul-verbal al ședinței din 13 ianuarie 1932).

⁸ ****Istoria Românilor*, vol. VIII, p. 481-507.

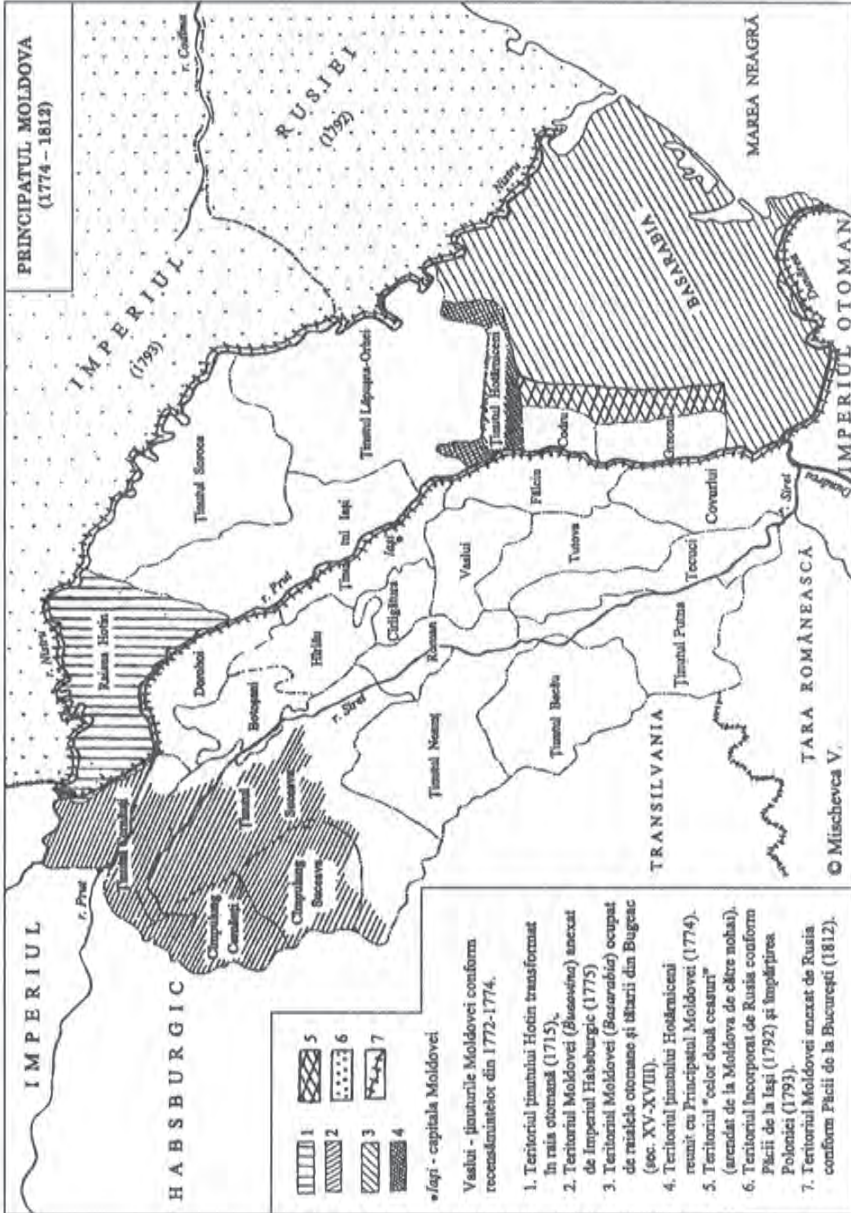
⁹ Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Editura Științifică, București, 1967, p. 437.

¹⁰ *Reluarea raporturilor cu Rusia. Declarațiile d-lui Iuliu Maniu*, în „Dreptatea” din 12 iunie 1934.

¹¹ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 307.

¹² *Ibidem*, p. 308-312.

¹³ *Ibidem*, p. 317.

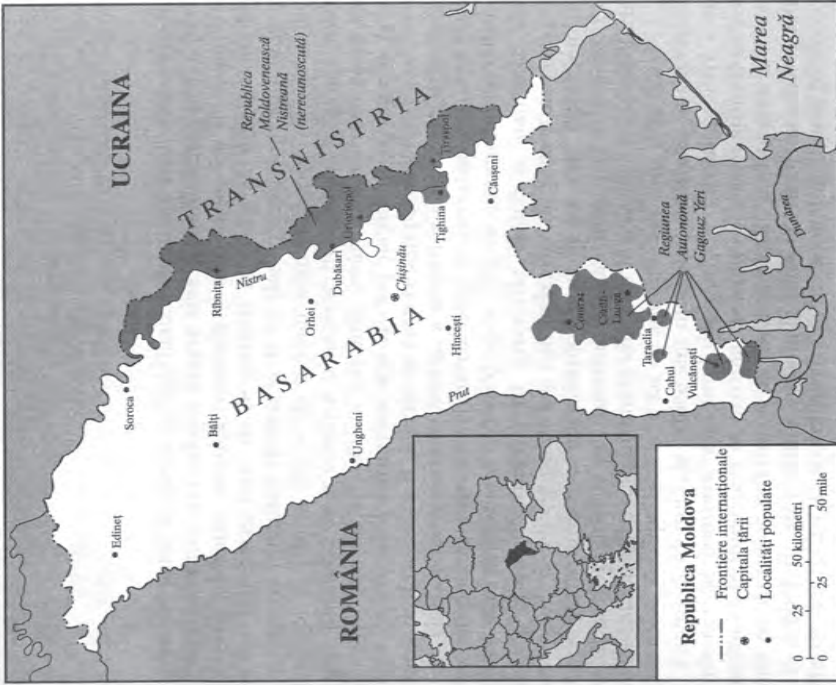
1. Principatul Moldova (1774-1812)

2. Pacea de la București, 1812

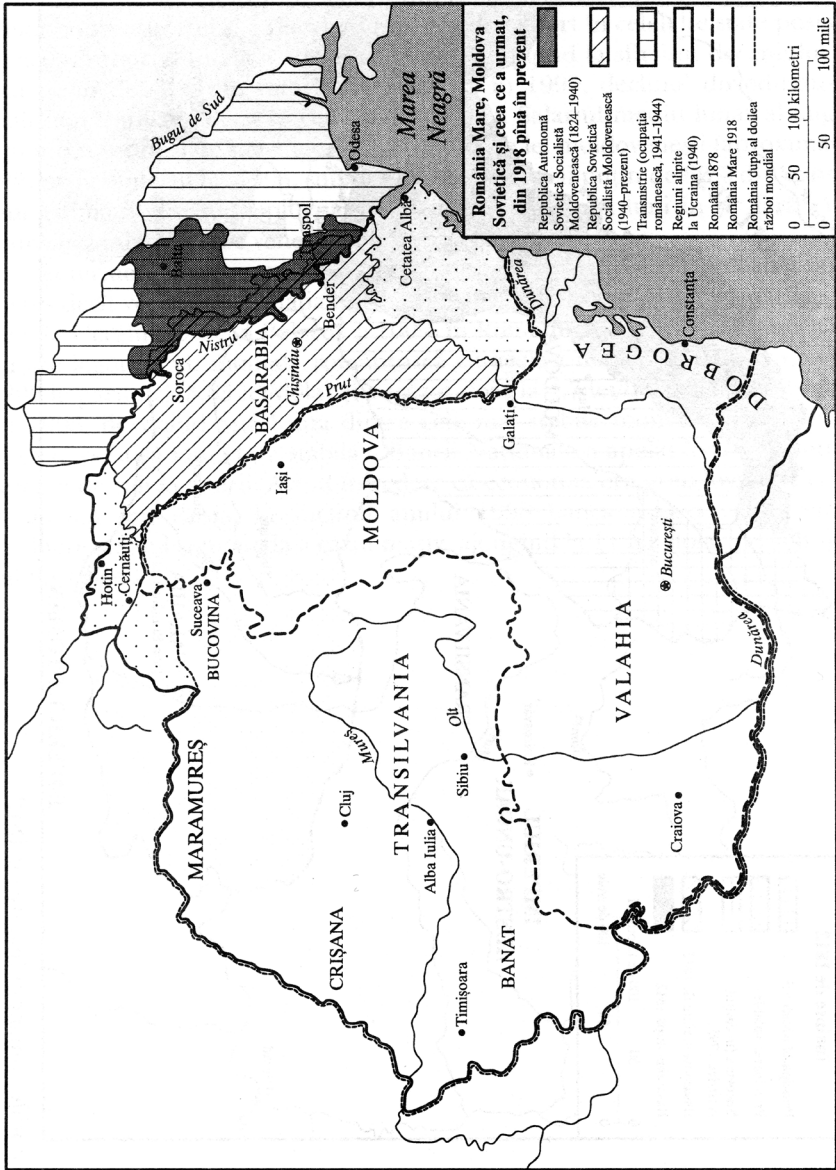
3. Sudul Basarabiei după 1856

4. Republica Moldova

5. Basarabia țaristă

6. România Mare, Moldova Sovietică și ceea ce a urmat, din 1918 pînă în prezent

Surse

1. Vlad Mischevca apud Dinu Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Impreliul Rus*, Editura Prut Internațional, 2006.
2. Hannes Hofbauer, Viorel Roman, *Bucovina, Basarabia, Moldova*, Editura Tehnică, București, 1995.
3. Ion Țurcanu, *Descrierea Basarabiei*, Cartier, Chișinău, 2011.
4. Charles King, *România, Rusia și politica culturală*, ARC, Chișinău, 2002.
5. Ion Țurcanu, *Descrierea Basarabiei*, Cartier, Chișinău, 2011.
6. Charles King, *idem*.

Laura TUGAREV

Sacrificiu și rezistență

L.T. – studentă în anul III
la Facultatea de Jurnalism
și Științe ale Comunicării,
U.S.M.

În acest an, de Ziua Unirii, 27 martie, la Chișinău în holul Bibliotecii Naționale a fost inaugurată expoziția „Memoria ca formă de justiție”, menită să readucă imagini din istoria de teroare a românilor care au plătit cu propriul destin pentru năzuința de a-și reuni țara și neamul. Panouri informative, acte, poze și zeci de cărți din patrimoniul Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței de la Sighet au reconstituit un traseu perfid al magnaților comuniști prin care aceștia și-au impus autoritatea, încercând operația letală de falsificare a istoriei.

Înființat în 1993, Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței este primul din lume dedicat victimelor regimului comunist și include Muzeul, transformat din fosta închisoare politică (Sighetu Marmăției), și Centrul internațional de studii asupra comunismului cu sediul în București. La Sighet, în una dintre cele mai rigide închisori politice din România, au fost încarcerate elitele intelectuale, politice și religioase, ostile puterii totalitare, nu doar din România, ci și din Basarabia. Amintim că printre personalitățile basarabene închise la Sighet sunt și Daniel Ciugureanu, membru în Sfatul Țării, președinte al Consiliului de Miniștri al Republicii Democratice Moldovenești, ministru de stat în patru guverne, Pantelimon Halippa, publicist și om politic, unul dintre cei mai importanți militanți pentru afirmarea spiritului românesc în Basarabia și pentru unirea acestei provincii cu România, președinte al Sfatului Țării, care a votat unirea la 1918, ocupând funcții de ministru în diferite guverne ș.a.

Secvențe de la inaugurare: Excelența Sa Marius Lazurcă, Ambasadorul României în Republica Moldova (în dreapta) și Romulus Rusan, unul dintre fondatorii Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței de la Sighet

Inițiatorii expoziției chișinăuene, poeta Ana Blandiana și scriitorul Romulus Rusan, fondatorii instituției amintite de mare impact cultural, sunt cei care se dedică de vreme îndelungată recuperării și popularizării adevărului istoric. Poeta, victimă însăși a „urmelor trecutului”, scria: „Atâta timp cât justiția nu va fi o formă de memorie, memoria singură poate deveni o formă de justiție. Deci, atâta timp cât nu li se face dreptate victimelor din punct de vedere juridic, nu se recunosc toate suferințele, toate crimele comunismului, noi ne facem dreptate amintindu-ne de ele, analizându-le, făcându-le cunoscute”. Aflată cu ocazia vernisării la Chișinău, Ana Blandiana a afirmat: „Dincolo de criză, dincolo de toate relele care se întâmplă în lume și în Europa, se fac

pași înainte. Trebuie să ne învățăm obsesiile, iar obsesia noastră este suferința noastră”. Romulus Rusan a adăugat că suferința, care unește durerile celor două maluri, „este o parte a patrimoniului nostru cultural”.

Despre expoziția care prezintă momente tragice a zeci de mii de deținuți politici, un spectacol mut al dramelor existențiale românești, despre cele 30 de panouri, fotografii, dar și exponatul în trei dimensiuni dedicat „Fenomenului Pitești” Ana Blandiana a menționat că sunt „o parte din istoria noastră și a voastră, deși a voastră a fost cu mult mai grea. Doar dacă ne vom înțelege trecutul, cum a fost, de ce a fost, de ce noi am fost aceia, vom putea pași spre viitor. Fiindcă nu depinde de noi să ne unim ca stat, dar depinde de noi să fim aceeași cultură, să avem aceeași memorie, să ne cunoaștem cu adevărat, asta înseamnă unirea. Mi se pare mai puțin important dacă o să fim uniți în sensul că ne vom numi cu un singur nume sau că vom fi alături în Uniunea Europeană.”

Prezent la eveniment, ambasadorul României în Republica Moldova, domnul Marius Gabriel Lazurcă, a opinat că expoziția reprezintă un răspuns la întrebarea care frământă poporul nostru de 20 de ani: „Cum a fost posibil ca cei care au propovăduit unirea să fie declarați trădători ai neamului, să fie încarcerați, torturați, uciși, zdrobiți?”, îndemnând vizitatorii să caute răspunsul anume în ochii celor condamnați, care au rămas înveșniciiți în imagini: „Veți vedea suferința, durerea, dar și libertatea acestor oameni și, mai cu seamă, încrederea că, până la urmă, dreptate se va face. Expoziția ar trebui dusă în satele din România și Basarabia, pentru a învăța cine suntem și de unde venim”.

Dintre titlurile expuse remarcăm *Bat clopotele pentru Basarabia*, de Ioan Adam în colaborare cu Georgeta Adam, București, 1995; antologia *Adevărul istoric în cheștiunea Basarabiei*, București, 1998; *Deportații tragediei basarabene*, semnat de Gleb Drăgan. Reprezentanții Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței din Sighet au oferit în dar bibliotecii o serie amplă de cărți și documente despre mișcarea și rezistența anticomunistă în Europa și România, unele dintre acestea tratează și mișcarea anticomunistă din Basarabia și Transnistria. În total donația care a intrat în fondul Bibliotecii Naționale a Moldovei cuprinde circa o sută de cărți și documente.

Expoziția a fost organizată de Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, Primăria municipiului Chișinău, Fundația Academia Civică (România) și Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței și va rămâne timp de trei luni la Biblioteca Națională a Moldovei, urmând să fie reamenajată și în ale orașe ale republicii.

Vasile BOTNARU în dialog cu Ana BLANDIANA, Romulus RUSAN și Ioana BOCA

Despre memorie ca formă de justiție

V.B. – publicist. A lucrat reporter foto, secretar de redacție, comentator politic. Împreună cu alți colegi a fondat în 1992 Agenția de știri Basa-Press. A contribuit la lansarea postului de televiziune Pro TV la Chișinău. Este directorul biroului Chișinău al postului Radio Europa Liberă.

Vorbim despre o moștenire pe care unii o mai venerază cu pioșenie sinceră sau aducătoare de profit politic, alții încearcă să o ascundă sub preș de ochii lumii, la fel din considerente mai curând politice decât etice. Cei perspicace au grijă să o pună la formol, ca să fie cât mai inofensivă, la vedere totuși, să nu uităm de ea, întrucât este vorba despre crimele regimului comunist. Iar interlocutorii mei sunt persoanele cele mai indicate să se pronunțe la acest subiect – scriitoarea Ana Blandiana, fondatoarea Fundației Academia Civică și a Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței, supranumit Memorialul de la Sighet, precum și Romulus Rusan, directorul Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului, centru situat în București și care, de aproape două decenii, desfășoară cercetarea științifică, editorială și muzeografică a Memorialului. La masa rotundă participă și Ioana Boca, doctor în istorie, director executiv al Fundației care administrează Memorialul.

Vasile Botnaru: Vreau să încep de la o definiție. Matei Vișniec, în unul dintre interviuri, spunea că, în general, comunismul arată bine, ca un avion foarte bine designat, numai că nu poate să zboare niciodată. El poate că a fost indulgent. Ce definiție comprimată credeți că i s-ar cuveni comunismului pe înțelesul oamenilor care nu au mai apucat să trăiască aceste vremuri, domnule Romulus Rusan?

Romulus Rusan: Tot ca un avion – un avion ieșit din uz, dar care mai face uneori curse. Am aflat că

la o fabrică din Bacău s-a reparat un aparat venit dintr-o țară africană, Niger. Era un avion sovietic, vechi de vreo 40 de ani, pe care l-au folosit bieții nigerieni până la epuizare, apoi l-au dat la reparat, dar nu l-au mai luat înapoi, în schimb l-a cumpărat o persoană particulară cu jumătate din prețul unei mașini *second hand*. Cam așa e comunismul.

Ana Blandiana: Eu aș părăsi metafora lui Vișniec, spunând fără a poetiza: comunismul este cea mai savantă formă de manipulare a omenirii. Nu cred că există în istoria umanității o societate în care oamenii să fie în mai mare măsură iluzionați. Și mi-a venit în minte, în timp ce vorbeai, celebra scenă biblică de ispitire a lui Iisus pe munte, în care diavolul încearcă să-l manipuleze și nu reușește. Este o formă de manipulare a umanității de tip diabolic. Și asta nu numai prin crimele pe care le-a făcut. Aș putea zice chiar că a făcut mai puțin rău celor pe care i-a omorât decât celor pe care i-a schimbat. Dumnezeuastră în Moldova vă puteți da seama mai mult decât noi de acest adevăr. Felul în care manipularea a reușit, de la Occident până la fostele țări comuniste, ai căror cetățeni au trăit toate suferințele și tot mai pot să fie amăgiți, dovedește o capacitate absolut diabolică de a crea minciuna.

Ioana Boca: Am avut lunile trecute o expoziție despre deportările din anul 1951 și au venit foarte mulți tineri, foarte mulți elevi. A fost deschisă la București, la sediul reprezentanței Comisiei Europene, și încercam să vorbim cu ei ca să vedem ce știu despre comunism. Am remarcat cu uimire cât de nostalgici păreau, deși evident că erau născuți după 1990. Aveau multe informații de la părinții lor, care veneau cu o nostalgie față de perioada comunistă. Iar când le vorbeai, le explicai ce însemna, de fapt, viața de zi cu zi în comunism și ce trăisem fiecare dintre noi, începeau să înțeleagă. Și când vedeau și ima-

Ioana Boca, Ana Blandiana și Romulus Rusan la Radio Europa Liberă

ginile din expoziție, când citeau poveștile deportaților, când luau act de atâta suferință, începeau să înțeleagă ce a fost comunismul, ce trăiseră cu adevărat părinții și bunicii lor și ceea ce uitaseră părinții lor că trăiseră.

V.B.: În poemul *Animal Planet*, reproșați cumva Creatorului că a așezat lumea în felul acesta dur. Vă întreb: Cum a fost posibil așa ceva? Cum a fost posibil un asemenea *Animal Planet* la scară mondială? Cui i-ați reproșa acest experiment?

A.B.: Dacă gândim istoric, ne dăm seama că fenomenul comunismului, în Rusia în primul rând, a fost într-o măsură infinit mai mică rodul nedreptăților sociale sau al luptei membrilor partidului bolșevic. A fost urmare a unor intrigi, să le zicem, de politică externă, prin care, în timpul războiului, Germania l-a infiltrat pe Lenin ca să slăbească și să scape de o parte a Antantei. Dau acest exemplu, dar nu o să spun că Apusul este de vină pentru ceea ce s-a întâmplat în Uniunea Sovietică. Ceea ce vreau să spun este că binele poate fi manipulat, în timp ce răul este foarte periculos și e greu manipulabil. Deci nemții l-au trimis pe Lenin, Lenin a făcut pacea de la Brest-Litovsk, și-a făcut datoria, după care a distrus trei sferturi de planetă.

V.B.: Și asta e încorporat în firea umană?

A.B.: Exact.

V.B.: A fost ceva inevitabil? Vorbiți despre tributul pe care trebuiau să-l plătească unele țări mai mari, alte țări mai mici, ca să înțelegem ce rău este pentru întreaga Europă acest comunism.

A.B.: Comunismul este îngrozitor de periculos și greu de înfrânt, pentru că are două fețe – o față a visului și o față a realității. Iar visul este întotdeauna mult mai greu de înfrânt. Știm cu toții celebrul răspuns al celor care mai cred în comunism: „da, s-au făcut crime, a fost îngrozitor, dar ideea este minunată, a fost rău aplicată”. Pentru că ideea ține de un vis care nu poate fi realizat, dar poate să acopere o realitate atât de înfiorătoare, încât, de fapt, mintea omenească aproape că nu o poate suporta. De exemplu, să zicem, crima de la Katîn mă îndoiesc că ar fi putut fi inventată de un scriitor. Există un rău care depășește răul din ființa umană.

V.B.: Vorbind despre muzeu, de fapt, ce trebuie să se întâmple urmare a vizitării lui?

A.B.: Cel mai important lucru care se întâmplă la Sighet, mai important și decât cele mai mult de un milion de persoane care de-a lungul anilor au vizitat muzeul, este *Școala de vară*, care funcționează de 15 ani și în care vin adolescenți cu vârsta cuprinsă între 15-18 ani. După patru ani de la înființarea *Memorialului*, tot organizând dezbateri, colocvii, simpozioane, cu specialiști în istoria comu-

nismului, oameni care au trăit atunci, victime, am realizat că ne spunem unul altuia niște lucruri pe care le știm mai mult sau mai puțin, în timp ce afară, pe lângă noi, trece viața, trec generațiile tinere, care habar nu au de nimic și care nu înțeleg nimic. Și atunci am inițiat *Școala de vară*. Ei bine, aceasta are niște efecte extraordinare. Sigur că este puțin la nivelul populației țării (în fiecare an sunt doar o sută de participanți), dar faptul că acești copii, că acești adolescenți se transformă, dovedește că *se poate* și, de altfel, este o experiență care se multiplică. Cel mai mult mă impresionează faptul că, deși ceea ce se vede în muzeu este îngrozitor, adică sunt ilustrate niște crime, niște vieți distruse, familii împrăștiate, cei care ies de aici, ies cu un plus de energie. Nu știi, capătă, parcă, o aură de încredere în bine. Și m-am întrebat: cum se explică că acești copii vin și efectiv se pasionează, și se întorc și al doilea an, deși intră destul de greu, cu examene de admitere? Cred că ce-i lipsește generației tinere sunt modelele. În personajele muzeului, aceste modele pot fi găsite. Cum să spun, rămân modele, chiar dacă e vorba de niște oameni care au fost învinși, care au murit acolo, dar au murit fără să renunțe la idealurile lor. Iar tinerii descoperă că există și asemenea oameni, că au existat în istorie, deci există șansa să devină și ei personalități exemplare, ceea ce este extraordinar.

V.B.: Domnule Rusan, ce anume servește ca material muzeistic? La Auschwitz, de exemplu, funcționează mormanele de încălțăminte, cuptoarele în care au fost arși oameni. La Dumneavoastră sunt documente sobre, fotografii. Cum reușiți să atingeți aceste strune despre care vorbește doamna Blandiana?

R.R.: Foarte greu, nu avem obiecte decât rarissime. Documente, relativ puține, iar fotografiile ale crimelor – aproape deloc. Temnicerii noștri au avut grijă să nu facă fotografii, au făcut cei de la Katîn, sovieticii, descoperite ulterior. Tot ei au fotografiat miile de sclavi de la Belmorski Kanal. Au făcut și naziștii, în lagărele lor de exterminare, uneori chiar cu voluptate, cu cinism; și acum se mai descoperă de către nepoții unor gestapoviști, prin poduri, fotografii. La noi nu se găsește nimic.

V.B.: Decât profilul și anfasul.

R.R.: Da, avem acele poze de anchetă, care spun mai mult decât orice. Avem fișele de încarcerare, din care deducem cine a fost omul, până la semnalmentele fizice – că avea părul castaniu, că avea 1 metru 67 etc. Și avem pedepsele la care au fost condamnați de către tribunalele militare. Foarte rar apar și motivele. Motivul condamnării era un pretext – „uneltire contra ordinii de stat”. Prin acest articol 209 din codul penal comunist au fost închiși mai mult de o treime din deținuții politici. Aici se cuprindea totul, de la faptul că cineva i-a acoperit mustața lui Stalin pe portretul dintr-o primărie la faptul că omul într-adevăr a constituit o organizație anticomunistă în munți sau într-o școală. Adică e fascinant câte pretexte găseau ca să condamne un individ numai pentru că gândea

deosebit de normă despre partid. Era negat pe față dreptul omului de a avea o opinie deosebită de opinia partidului unic. Și când te gândești că și partidul unic avea în interior luptele lui, că se confruntau liderii între ei, începând de la exemplele lui Lenin și Stalin, care și-au omorât toți rivalii, atunci îți dai seama că nu este decât un univers al urii, pe care numai Dostoievski l-a putut întrevădea în *Demonii*, în geniala lui carte, care înaintea comunismului prevedea ce se va întâmpla în Rusia. De aceea Dostoievski a și fost interzis multă vreme, pentru că a fost un prooroc al Răului, pe care urma să-l aducă comunismul în Rusia și în lume.

I.B.: Cred că *Memorialul de la Sighet* îi impresionează și pe copii, și, în genere, pe toți vizitatorii prin sobrietatea discursului muzeografic, pentru că nu prezentăm nimic foarte senzațional. Fiecare sală a muzeului este rezultatul unei cercetări științifice foarte amănunțite, o cercetare de arhivă, cu multe documente. Deci fiecare fapt pus în lumină este întemeiat pe documente, pe cât posibil pe fotografii, pe texte foarte sobre. Mai există în lume diverse feluri de muzee, care încearcă să aducă senzaționalul până la kitsch. Acest lucru nu se întâmplă la Sighet, este o sobrietate care îți dă senzația de multe ori că intri într-o catedrală.

A.B.: Voiam să adaug că cel mai tare impresionează înseși datele aduse. Vă dau un exemplu: cu toții am trăit ani de zile cu umilința de a auzi despre români spunându-se – „mămăliga nu explodează”. Ei bine, cercetările au pus în lumină faptul că au existat mai mult de o sută de răcoale, lupte de rezistență ale țăranilor, înainte de a se încheia colectivizarea. Deci nu numai că mămăliga a explodat, dar noi nici măcar nu am aflat că ea a explodat. Expoziția despre țăranii am prezentat-o prin toată țara cu un impresionant succes. E destul să te uiți la pozele celor arestați: sunt de o frumusețe și de o demnitate copleșitoare. Niște figuri de oameni inteligenți, care se vede că gândesc lumea prin care trec și reacționează la ea, dovadă și faptul că au ajuns la închisoare sau că au ajuns în munți, pentru că majoritatea dintre cei cu arma în mână în rezistența din munți au fost țăranii. Concluzia pe care o tragi, pe de o parte, te umple de mândrie – că aceștia sunt strămoșii noștri, iar, pe de altă parte, de deprimare: îți dai seama că eram alt popor, cu altfel de figuri, mai spiritualizate decât cele pe care le vezi astăzi pe stradă. Ei bine, în muzeu asemenea lucruri te cutremură. Descoperi o realitate profundă, pe care nu o bănuiai, dar care a existat și care este esența istoriei noastre.

I.B.: În expoziția deschisă la Chișinău, la fel de impresionante sunt cele două panouri cu morții din Bărăgan, chiar așa se numesc – „Morți fără morminte în Bărăgan” – și conțin o mie șapte sute de nume de oameni care între 1951-1956 au murit acolo. În expoziția de acum oferim o versiune, să spunem, mai scurtă a acestei istorii, în sensul că literele au fost mult mai mici și ocupă mult mai puțin spațiu; în cea pe care o avem la București sunt patru panouri de trei metri înălțime, care subliniază dimensiunea notabilă a acestei tragedii.

V.B.: Spuneți că nu încercați să provocați sentimente prin „tertipurii” muzeistice. Cum reacționează oamenii, ce vor să afle?

A.B.: Este incredibil cum reacționează. Când ne ducem la Sighet, una dintre bucuriile noastre este să stăm la ieșire, să ne uităm la cei care ies din muzeu. Vreau să zic că ies transfigurați, ca și când ar fi participat la o experiență existențială personală. Comparația Ioanei cu o mănăstire sau cu o catedrală stă foarte bine în picioare, pentru că, întâmplător, este și o clădire extrem de impunătoare, de maiestuoasă. Dar impresia pe care o produc asupra oamenilor descoperirile făcute în muzeu este mai mult decât am sperat noi și mai mult decât poți să-ți închipui teoretic. De altfel, mai există un element – câteva opere de artă, chiar mari opere de artă, așa zice –, așa cum este opera lui Aurel Vlad, marele grup statuar, care a devenit emblema muzeului și care se află într-una din curți. Se numește *Convoiul Sacrificaților* și e format din 18 statui de înălțime puțin mai mare decât cea naturală. Deci, iată, am încercat să aducem alături de cifre și descoperiri de arhivă, ținând de istoria strictă, și acest element – al emoției artistice. Sau există o impresionantă sculptură a lui Camilian Demetrescu, un mare sculptor și pictor de origine română care trăiește în Italia, numită *Înviere – Omagiu Deținutului Politic* și aflată chiar în holul de la intrare. Astfel, înainte de a pătrunde în Memorial, vizitatorul este pus pe un fel de spirală a emoției, inclusiv artistice.

V.B.: Despre finalitate, urmare a acestor două decenii de dosare, de deconstruire a comunismului, ar fi trebuit să se schimbe masa critică prin intermediul tinerilor. Ar fi trebuit să se producă o condamnare efectivă, nu doar juridică, a comunismului în societate. Cum credeți că, în societatea românească, în Europa în general, s-a întâmplat lucrul acesta? S-a produs declicul acesta ori încă nu?

R.R.: Nu, nu s-a produs, din cauza felului defectuos în care este predată istoria. Și anume o simplificare, o sterilizare a materiilor de învățământ, o trecere la o limbă de lemn insuportabilă. Mă refer la transfigurarea în rău a materiilor, parcă nu mai sunt făcute pentru om. Se predă mai mult conceptul decât fapta cu dimensiunile ei morale, li se arată tinerilor partea politologică a istoriei și nu viața nefericită a oamenilor.

V.B.: Adică răul nu este taxat?

R.R.: Răul nu este taxat decât verbal și uneori nici măcar atât. Iar atunci când văd o reclamă de restaurant, sau de detergent cu Che Guevara prezentat ca un înger al libertății, tinerii evident că îl simpatizează, însă nu știu cine a fost acest Che Guevara, ce crime a făcut.

V.B.: Sau U.R.S.S.-ul pe tricouri ca ceva funky, cum ar zice cei care le poartă.

R.R.: Da, la Paris, la Berlin se vând tot felul de tricouri cu embleme sovietice.

A.B.: Pur și simplu este o continuare a enormei propagande care a funcționat în toți anii, din 1917 încoace.

V.B.: Și atunci ce trebuie făcut? Unii spun că trebuie pus semnul egal între seceră și ciocan și svastică, există legi prin care dacă negi Holocaustul poți fi condamnat penal. Dacă faci svastica pe pereți poți fi condamnat penal. S-a votat și la Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei condamnarea comunismului. Dar se aplică ea în practică?

A.B.: Nu, pentru că nu s-a votat și a doua parte, adică recomandarea aplicării rezoluției care cerea pedepse pentru negatorii crimelor totalitariste. Deci poți să faci seceră și ciocanul fără să pățești ceva, poți să faci tricouri cu Che Guevara sau să negi că au existat crimele comuniste. Nu există un plan sistematic pentru dezvăluirea în mințile oamenilor și ale tinerilor a adevăratei istorii a comunismului. Totuși, părerea mea este că progresul există și în acest domeniu, că funcționarea democratică a Uniunii Europene face ca să ajungă la conducerea ei și oameni din țările din Est, cum a fost, de exemplu, Jerzy Buzek, un polonez de la Solidarnosc, care a ajuns președintele Parlamentului European și a invitat Memorialul Sighet cu o expoziție la Parlament ca să demonstreze crimele comunismului. Deci, prin integrarea țărilor comuniste în Uniunea Europeană, se vor integra încet-încet și adevărurile noastre despre ceea ce am trăit.

V.B.: Dar întrebarea este dacă se vor imuniza între timp, mai cu seamă tinerii. Doamna Boca spunea mai devreme că vin de acasă cochetând cu Che Guevara și cu red star-ul. Dar cum să fie imunizați acești tineri? Și de aceea o întreb pe doamna Boca, ce s-ar putea face, la nivel de familie, astfel încât tinerii să știe că în familie au avut necazuri, nu în manualele de istorie, că victimele sunt descendente din familiile lor, fac parte din arborele lor genealogic, nu dintr-un oarecare muzeu.

I.B.: Păcat că părinții nu mai știu să le povestească copiilor. Acum mai bine de zece ani, când am lansat o temă pentru Școala de vară: „Ce știu eu despre anii comunismului”, copiii știau despre ce se întâmplase în comunism nu de la părinții lor, ci de la bunicii lor. Exista deja această ruptură dintre generații. Acum acei părinți care erau copii aproape nu mai știu nici ei multe despre ce au trăit în comunism, bunicii încep să dispară și atunci ar trebui ca școala să prezinte un muzeu ca Memorialul de la Sighet, iar televiziunea publică, radioul, să vină cu aceste informații despre istoria noastră recentă, să prezinte filme documentare. *Memorialul durerii* de Lucia Hossu-Longin este printre singurele documentare de acest fel care au fost difuzate la televiziunea publică.

A.B.: Ar trebui ca Parlamentul să nu mai fie format din foști comuniști sau descendenți ai lor și să voteze totuși niște legi care să condamne comunismul.

V.B.: De aici legea lustrației etc.

A.B.: Da, o lege a lustrației, dar nu după douăzeci de ani, când nu mai folosește prea mult.

V.B.: Exact partea practică vreau să vă spun. Marius Oprea, de exemplu, era cel care mergea și dezgropa morții și-i căuta exact în locul în care au fost împușcați. Îi căuta să-i reabiliteze măcar *post mortem*.

A.B.: Nu a reușit. De dezgropat i-a dezgropat, dar juridic nu a reușit.

I.B.: Cum nu a reușit nici să-i condamne pe foștii ofițeri. Au făcut și dosare, pe care le-au depus la Procuratură, contra foștilor ofițeri de securitate, și nu s-a întâmplat nimic. Cazul Enoiu – și multe altele - sunt foarte cunoscute.

A.B.: Sunt considerate depășite, în termeni juridici, prescise. Toată lupta, acum (luptă pe care o duce în mare măsură Monica Macovei, de exemplu, fostul ministru de Justiție), este aceea de a introduce imprescriptibilitatea omorurilor, a crimelor comunismului. Deci să nu vină oricine și să spună că au trecut cinci ani, că procesul nu mai e valabil, iar torționarul să trăiască liniștit și cu pensie mult mai mare decât a victimelor sale.

V.B.: Privit ca un dosar masiv, Sighetul, muzeul, este suficient de documentat și suficient de cercetat, astfel încât, de exemplu, se poate veni în fața magistraților și să se spună: fraților, faceți ceva cu dosarul acesta - să nu rămânem doar cu „justiția memoriei”?

A.B.: Problema nu este dosarul pe care l-am pune la punct *noi*, problema e justiția, care sunt *ei*. Ar fi o dovadă de mare naivitate să te prezinți în instanța română la acest moment.

V.B.: Adică nu este încă momentul? O să vină cândva și momentul când o să avem justiție de nivel european, ca la nu știu ce Curte de nivel internațional?

R.R.: Eu cred că nu. Nu sunt sceptic neapărat. Dar războiul rece nu s-a încheiat printr-un proces, ca și al Doilea Război Mondial, prin Procesul de la Nürnberg. S-a făcut din păcate un armistițiu condiționat, prin care o parte s-a predat, prevăzând ca să nu fie pedepsiți cei care au servit-o, respectiv torționarii.

V.B.: Criza nicidecum nu vă ajută pe Dumneavoastră să condamnați comunismul și atrocitățile acestuia. Când Grecia e în flăcări, când Uniunea Europeană ezită, este cu atât mai greu să spuneți că ceea ce a însemnat comunismul a fost un regim compromis și insuportabil. Sau greșesc?

A.B.: Eu nu împărtășesc acest tip de pesimism și nu cred că o criză, oricare ar fi ea, va da apă la moară comunismului. Cred că urmarea acestei crize va fi nu

întoarcerea la comunism, ci întoarcerea la un capitalism de tip neconsumist, adică la ceea ce era capitalismul la începutul lui.

V.B.: La origini?

A.B.: O formă de construcție serioasă, și am chiar speranța, care poate să vi se pară absurdă, că din această criză omenirea va ieși ea însăși mai serioasă. Spuneam, la deschiderea expoziției de la Bruxelles, că eram bucuroasă că ne aflam acolo mai mult *pentru ei* decât *pentru noi*; ne bucuram că eram acolo, dar mai ales ne bucuram că ei au ajuns în stadiul în care a început să le pese și să descopere cealaltă parte a Europei.

V.B.: Prognoza doamnei Boca? Va ieși lumea din această criză mai spre stânga?

I.B.: Nu, nici eu nu cred. Sunt la fel de optimistă, la fel ca doamna Blandiana, și nu cred că ne întoarcem spre stânga.

R.R.: Și eu mă gândesc la tinerii de la Sighet și pot să fiu optimist. Văzându-i, putem comensura ce știau înainte, ce au învățat acolo și ce vor trăi în restul vieții lor. În general, facem o discuție cu ei la început și una la sfârșit. De fiecare dată la sfârșit ne spun că suferința pe care au găsit-o acolo i-a întărit, că modelele de oameni înfrânți, uciși, exterminați i-au îndârjit în dorința lor de libertate și de adevăr. Pe de altă parte, deși sunt numai 1.000-1.500 de oameni care au trecut prin această școală (spun „oameni” fiindcă primii, acum 15 ani, aveau 15 ani, iar acum sunt niște maturi), i-am găsit pe foarte mulți angrenați în chiar problemele europene. O fetiță din Tiraspol, Minenco, a fost în primii doi-trei ani la Sighet, era cea mai tânără, de 12 ani: am întâlnit-o întâmplător în avionul cu care mergeam la Bruxelles, cu expoziția pe care am prezentat-o acolo, devenise burser european. O altă fetiță, tot din Basarabia, Olga Cojocaru, se află la Comisia Europeană de la București într-o comisie de expertizare. Sunt sigur că le-a ajutat foarte mult ceea ce au văzut la Sighet și că experiența aceea le va servi toată viața.

V.B.: Deci nu muncii în van?

R.R.: Eu cred că nu. În orice caz, nu. Deși nu știu ce fac milioanele care nu au fost la Sighet, eu cred, totuși, că ei, copiiiăștia, prin elitele lor, pot să schimbe viitorul.

V.B.: Și prin acest indemn îi rugăm și pe alții să-și facă programul, să ajungă acolo!

R.R.: Pot veni oricând ca vizitatori, dar pot veni mai ales la Școala de vară.

A.B.: Chiar anul acesta se pot înscrie. Găsesc pe site-ul nostru: www.memorialsighet.ro toate condițiile de participare. Noi ne ocupăm de venirea lor, ei trebuie doar să dea o lucrare de admitere.

Antonina SÂRBU în dialog cu Anatol PĂDURARU

Fratele meu a pus problema opririi masacrului limbii române în Basarabia

A.S. – jurnalistă, membră a Uniunii Jurnaliștilor din Moldova, autoarea volumelor de proză *Colaje* (2006), *Pe muntele Hermon ninge* (2008), alcătuitoare al culegerii *Mănăstiri basarabene* (1995).

Pe 14 martie 2012 Anatol Păduraru, fratele scriitorului Nicolai Costenco, a plecat la cele veșnice... A fost înmormântat în cimitirul Belu din București. Reproducem acest interviu în amintirea lui Nicolai Costenco, de la a cărui naștere se împlinesc o sută de ani.

Întâmplarea a fost simplă. În stocul de carte adunat la acțiunea „O carte pentru copiii Liceului «Lucaefărul» din Vulcănești” am descoperit Din bezna temniței... (Scrisori din gulag), incluzând corespondența scriitorului Nicolai Costenco cu prietenii și cu familia sa în perioada aflării în exil, la Dudinka. Volumul a apărut în anul 2004 din străduința fiului scriitorului, Constantin Costenco. „Dragă Tolică!”, astfel își începea Nicolai Costenco scrisorile către fratele său, Anatol Păduraru. Întâlnindu-l pe arhitectul Mihai Chiosev, căsătorit cu Tatiana Costenco, una dintre ficele scriitorului, am aflat că Anatol Păduraru este în viață și locuiește la București. Prin contribuția Tatiane Chiosev-Costenco, căreia îi aduc multe mulțumiri, am plecat la București. La ultima noastră întâlnire, Tatiana îmi mărturisea că, de câteva zile, îl visează pe tatăl său zâmbind. „Pot să număr pe degete de câte ori l-am văzut zâmbind în viață, pentru că tata era un om trist.” Modelul de rezistență umană reprezentat de Nicolai Costenco este simbolic pentru istoria Basarabiei, comportând drama intelectualului nenorocit de regimul comunist.

Oglinda vieneză, dulapul din lemn de nuc, tablourile, ceasul cu cuc ce anunță trecerea secundelor de 270 de ani, discurile, biblioteca în care descopăr o Biblie cu autograful Patriarhului „Cu dragoste pentru Teodor Păduraru, bun creștin și prieten”, discuri cu vocea Mariei Tănase, Frank Sinatra, Luciano Pavarotti – toate fac atmosfera spirituală la care nu a renunțat niciodată. Scrisorile fratelui său Nicolai le ține pe masă. Amabil, demn, Anatol Păduraru a acceptat cu plăcere dialogul.

Cele câteva ore au trecut repede. La despărțire mi-a dăruit o cruciuliță adusă de la Sfântul Munte, deși spune că nu este un om religios. Mi-a citit o scrisoare din anul 1974, datată cu 21 iunie, scrisă de Nicolai Costenco, dar a rugat să nu o reproduc. Dialogul a început cu o Declarație. Așezat pe un scaun de epocă, Anatol Păduraru a rupt sigiliul arhivei de familie:

Anatol Păduraru,
fratele scriitorului Nicolai Costenco

– E o nenorocire că am trăit într-un timp în care atât viața mea, cât și a fratelui mei, Nicolai Costenco, a fost distrusă de regimul comunist. Eram în zona românească, fratele a insistat, la vârsta de 26 de ani, să rămână la Chișinău. După cum a povestit el, la o întrunire a scriitorilor, stătea în dreapta lui Nichita Hrușciiov, care mereu îl servea cu portocale, a pus problema opririi masacrării gramaticale a limbii române cu expresie santistă de dincolo de Nistru. El a declarat că limba vorbită în Basarabia este limba română și în niciun caz altă limbă infiltrată cu diferite expresii de dincolo de Nistru. S-a dus atunci pe post de redactor la Teatrul moldovenesc din Tiraspol. Nu a stat mult, deoarece și-a dat seama că nu se mai poate. Venind războiul, exact cu 3 săptămâni înainte, a fost deportat în Dudinka, dincolo de Oceanul Înghețat de Nord, aproape de revărsarea râului Enisei.

– Domnule Păduraru, am venit ca să vă provoc amintirile cu Nicolai Costenco. M-a impresionat corespondența. Vă rog să-mi spuneți de ce aveți nume de familie diferite?...

– Domnule Păduraru, am venit ca să vă provoc amintirile cu Nicolai Costenco. M-a impresionat corespondența. Vă rog să-mi spuneți de ce aveți nume de familie diferite?...

– Pentru că, în 1921, mama mea, Maria Costenco-Radziovski, l-a cunoscut pe avocatul Teodor Păduraru, tatăl meu. În 1918, când s-a făcut reunirea Basarabiei cu Țara, tatăl lui Colea, trebuie să se știe că Nicolai Costenco este din nobili pe linie paternă, a trebuit să părăsească Basarabia, a trecut Nistrul și s-a pierdut. Sau a fost exterminat de bolșevici, care nu prea alegeau oamenii. Deci în 1918 Maria Costenco a rămas văduvă, peste trei ani l-a cunoscut pe tata, Teodor Păduraru. Între timp, a aflat prin nu știu ce emisar de la Odesa că soțul ei, Fiodor Costenco-Radziovski (și tata se numea Teodor) a fost ucis. Nu știu nimic despre împrejurările în care s-au cunoscut părinții mei, nu vorbeau despre acest lucru. Ei l-au avut ca naș de cununie pe Pantelimon Halippa. Sora lui Pan Halippa, Maria, căsătorită cu tatăl lui Teodor Păduraru,

era bunica mea. Este rubedenie de sânge între noi. După Unirea din 1918, Pan Halippa, cu care tata era prieten – toată viața au păstrat această relație de prietenie –, devenise senator din partea Partidului Țărănist și ministru în Guvernul României.

– Vă mai amintiți casa de la Chișinău?

– Da, am locuit în str. Haralambie, 142, acum se numește Alexandru cel Bun. A fost distrusă.

– Cum v-ați înțeles cu fratele Dvs.?

– Draga mea, Nicolai s-a născut pe 21 decembrie 1913, iar eu, fratele uterin, cum zice Vasile Malanețchi, m-am născut cu 9 ani mai târziu, la 14 august 1922. Să fiu sincer, relațiile dintre noi, până la deportare, pe când îmi făceam studiile la liceu, au fost afectuoase.

– Cum se numea liceul?

– Am absolvit Liceul „B.-P. Hasdeu” din Chișinău. Vă dați seama că atunci când el a devenit redactor la „Viața Basarabiei” eu aveam doar 10 ani! Nicolai era deja un scriitor format, intrat pe făgașul scrisului, iar eu un copil-landru. Dudinka a schimbat această relație, am început să corespondăm și ne-am apropiat sufletește. Era un tip cu care te puteai înțelege foarte bine, însă ca fire pot să spun că era dur, aspru. O compățimesc pe Maria, șotia lui, care l-a acceptat pe fratele meu, care nu admitea pruncuciderea și a amenințat-o că, dacă face un avort, o „gâtuie ca pe un câine”. Astfel, Maria a născut șapte copii. Ileana este ultima, să fie toți sănătoși și multe bucurii de la unchiul din București! În ultima mea călătorie în Basarabia, acasă, i-am făcut o vizită lui Teodor, un alt fiu, care locuiește la Mereni. Am fost pe la cele două morminte, al Mariei și al lui Nicolai, un copil al fratelui meu, care a decedat pe un șantier de construcții la Moscova. Mi-am luat iertarea de pe urmă cu ei.

– Dar cum se face ca v-ați despărțit? Întreaga familie a plecat, iar Nicolai a rămas în Basarabia, fiind și deportat?

– Eram în clasa a 7-a, prin 1939-'40. La sfârșitul verii mama a hotărât că eu trebuie să o însoțesc la băi în județul Alba. Acolo, peste patru zile de la sosire, ne-a prins ultimatumul sovietic „Retrocedați Basarabia!”. În acest dulap de nuc, pe care-l păstrez cu sfințenie, singura reminiscentă de la părinții mei, mama ținea toate bijuteriile de familie. În stânga era un palton de nutrie al tatei, în despărțitura din dreapta – blănurile mamei. Toate erau acasă, la Chișinău, noi la băi aveam cele necesare pentru un concediu de vară de 2-3 săptămâni. Papa

a transferat banii de la bancă. A reușit. Cu acei bani a cumpărat două case în Intrarea Domnești, vis-a-vis de biserica Olari. În 1997 am fost obligat la retrocedarea casei, de care au beneficiat trei chiriași. Aceștia au cumpărat-o conform decretului 112. Așa s-au făcut stăpâni pe casa mea, de atunci mă judec, de zece ani. Azi, pe 28 martie, este a treia zi de când ne tot amână ședința. Ne judecăm cu actualii impostori. Fiica-mea se ocupă de proces.

– **Dacă v-ar returna imobilul, ați putea reveni în casa părintească?**

– Nu mă mai interesează casa. Terenul valorează 800 mii de euro. E în plin centrul capitalei.

– **Aveți în casă multe tablouri scumpe, opere de valoare, sunteți un colecționar?**

– Cel mai valoros este cel ce reprezintă Catedrala și Clopotnița din Chișinău. Autor este vărul meu, Gheorghe Leahu, arhitect la București. Mi l-a făcut cadou când am împlinit 80 de ani. Clopotnița și Catedrala din timpul copilăriei și adolescenței mele.

– **Mi-ați zis, ceva mai devreme, că vă place să vi se spună Tolea Păduraru. Cum s-a simțit basarabeanul Tolea Păduraru în București?**

– Nu am avut probleme, ne-am integrat în patria noastră în mod normal. Niciun fel de probleme. Mai mult, s-a întâmplat după ce am devenit salariat la Institutul de Cercetări Științifice, ca și toți cei care veneau din Rusia, din U.R.S.S., eram invitat să fac traduceri, sigur că rusa mea este una vorbită, nu e o limbă literară. Am cumpărat un dicționar rus-român ca să traduc la Institutul de Zootehnie. Chiar am condus și turiști români la Moscova și Kiev.

– **Părinții Dvs. știau rusește?**

– Sigur. Mama era din comuna Ciugureni, județul Orhei. Tata era din comuna Tiplești, județul Bălți. Bunicul meu era Păduraru. Mama era Leahu, numele de domnișoară.

– **Înțeleg că familia avocatului Păduraru s-a integrat firesc. Unii basarabeni însă au dus-o mai greu...**

– Cine era puturos. Am avut colegi din Chișinău care în clasa a opta au rămas corigenți pentru că nu vroiau să învețe. Am avut în casă profesor de franceză și de germană. Veneau acasă și făceam ore suplimentare. Faptul că vorbesc franceza și germana fluent se datorează educației, culturii tatălui meu, Teodor Păduraru, căruia i-au plăcut oamenii culți, instruiți.

– **De aceste privilegii a beneficiat și Nicolai Costenco?**

– Desigur, papa nu a făcut nicio diferență între mine și Colea. Am învățat franceza din clasa întâi și latina din clasa a doua. Fratele a reușit să studieze dreptul și franceza la Universitatea din Iași. Doar doi ani, pentru că a venit urgia. Latina a fost marea pasiune a fratelui.

– **Când venea la București, cu cine se întâlnea Nicolai Costenco?**

– Fratele meu nu a fost niciodată la București, decât în copilărie. După întoarcerea din Dudinka nu a avut acest drept, organele sovietice nu-i permiteau. L-au urmărit mereu.

– **Dar cu mama, când s-a întâlnit?**

– În 1961 mama avea un bilet de călătorie spre Moscova și s-a oprit la Chișinău, 24 de ore. Avea mari emoții, toți eram ca pe jar, că se întâlnește cu feciorul ei, care rămăsese în Basarabia și suferise cumplit. Ce poate fi mai îngrozitor decât 8 ani în gulag? Când s-a dat jos din tren, în gară, Colea a luat-o în brațe și a strigat „Mamocica”. A plâns în hohote ca un copil. Și acum nu-mi pot stăpâni emoțiile, nu mă mai întrebați, vreau să încerc să nu fiu emotiv, nu mai ajută la nimic acum.

– **Avocatul Teodor Păduraru a fost închis la Gherla din cauza lui Nicolai Costenco?**

– Fratele meu scria niște scrisori furibunde la adresa bolșevicilor. Tatăl meu, crezând în oameni, le citea unora, erau interesante, erau scrisorile fiului său, aflat în lagăr la Dudinka. Până unul, un pupincurist, l-a turnat la securitate și a fost arestat. A făcut patru ani de pușcărie, a stat la Gherla din 1961 până în 1964.

– **Ce motiv de acuzare i-au adus?**

– Scrisorile fiului vitreg din U.R.S.S., calomnioase la adresa marelui frate bolșevic. Vezi, pe ruși îi dorea tare ce scria frate-meu, iar pe ai noștri îi deranja de ce spune astfel de marele nostru vecin. Patru ani la pușcărie pentru scrisorile lui Colea!

– **Păstrați scrisorile?**

– Au fost confiscate de securitate.

– **Totuși tatălui Dvs. îi făcea mare plăcere să corespundeze cu fiul său vitreg...**

– Costenco l-a descoperit pe Teodor Păduraru după ce a ajuns în Dudinka. Scrisorile lui papa au fost senine, frumoase, calde. Colea îi scria: „Papa, mă mândresc de felul cum știi să redai detaliile”. În anul în care a murit, în 1975, l-am întrebat: „Ce faci, papa?”. El a răspuns: „Prost, fiule”. A avut o operație nereușită, o hemoragie care l-a terminat. Eu, între timp, am fost mutat la țară cu serviciul și corespondam mai rar. Fratele meu era nemulțumit că nu-i scriu ca și înainte.

– **Și mama, Maria Costenco-Păduraru, la ce vârstă a decedat?**

– S-a stins în 1985, la 92 de ani. Nicolai nu a venit nici când a murit tata, nici la moartea mamei. Nu a avut dreptul. Vedeți ce regim am suportat? După reabilitare, a făcut demersuri pentru a i se permite să-și vadă părinții, dar i le-au refuzat. În general, nu a prea ieșit din Chișinău.

– **Când ați venit la Chișinău, ați stat acasă la Costenco, cum v-a primit Maria Costenco, soția scriitorului?**

– O femeie foarte bună. O bună gospodină. Cum spunea Colea nostru, „M-am căsătorit cu ea pentru că semăna cu mama. Pentru că era foarte curată, pentru că era foarte gospodină și, fără să-l cunoască pe Ovidiu, știa la perfecție *Ars amandi!*”... Nu pot înțelege cum a murit prematur... După dispariția lui Nicolai, Maria a suferit de o afecțiune la ochi, avea nevoie de îngrijire, putea să mai trăiască. Era din 1923.

– **Dar a avut și o viață inimaginabil de grea...**

– Viața lui Nicolai Costenco se datorează „în două rânduri Mariei”, scria chiar el din Dudinka. La temperatura de minus 50 de grade, într-o seară, venind de la serviciu, frate-meu s-a oprit la cărciumă. A luat, din greșeală, vreo 2-3 pahărele de votcă în plus. Când a ieșit afară, parcă l-a izbit un trăsnet și a căzut în șanț. Maria, văzând că nu vine, știind că afară-i ger, minus 50 de grade, a pus mâna pe o lopată și s-a dus după Colea. A dat la o parte zăpada de peste câțiva bărbați, zăceau pe acolo prin șanțuri, în câteva ore ar fi fost morți. Apoi a dat de frate-meu, care trăgea un somn de mama focului. L-a luat în cârcă și l-a adus acasă, l-a dezghețat și l-a înviat. A fost unul dintre momentele cu care îi mulțumește că l-a salvat, tatăl copiilor ei. Fratele meu o descria pe Maria în termeni foarte drăguți. Ascultați: „Maria era un temperament foarte activ, care ajuta statul în circulația mărfurilor deficitare. Și, temându-se nu care cumva să ajungă la stadiul de capitalism, a fost potolită cu patru ani de pușcărie, la Dudinka, unde am cunoscut-o eu”.

– **Din scrisori am aflat că deseori îi expediați colete fratelui, acolo, în orașelul unde se revărsa Eniseiul. I-ați trimis și discurile Mariei Tănase...**

– Chipăruși, usturoi, ardei iuți și leuștean. Și discuri cu vocea Mariei Tănase... Foarte frumoasă scrisoare de mulțumire am primit. Știa să scrie foarte frumos.

(Se ridică, ia un disc Maria Tănase și îl include. Îl răvășește. Simt că are emoții, dar nu vrea să cedeze. Zâmbește zeflemitor. Aud vijelia unei ierni dincolo de Oceanul Înghețat de Nord și, într-o căsuță, îl regăsesc pe Nicolai Costenco ascultând fermecătoarea voce a Mariei Tănase. Și interlocutorul revizuieste niște amintiri.)

– **Când ați fost ultima dată la Chișinău?**

– Când s-au împlinit 10 ani de la moartea lui Nicolai Costenco, în 2003, la inaugurarea bustului din fața casei. După inaugurare m-a invitat Mihai Cimpoi la o agapă la Casa Scriitorilor. Pe la trei, mi-au dat o mașină care m-a dus la autogară. Am luat un autocar spre Iași.

– **Care era atmosfera în casa de la Chișinău, din str. Haralambie?**

– Casa noastră era cu un etaj, dar cu o coborâre în jos, unde erau două încăperi, una servea ca un fel de debara, iar pe cea de a doua Nicolai o transformase în redacție, loc de întâlnire a intelectualilor. Veneau oameni interesanți, personalități ale acelor vremi. Îmi amintesc, sărbătorile mari, Paștele și Crăciunul, erau marcate după toată tradiția, frumos, creștinește. Și după venirea în București toate au rămas la fel. De exemplu, noi nu pregăteam miel la Paște, era considerat un fel de bucate de calic. La Paște și la Crăciun se mânca curcan copt, învelit cu aluat și cu usturoi, sau purcel de lapte. Tradiția mielului sacrificat la Înviere venea de la românii din Vechiul Regat. Papa era mare amator de pește. În 1948 am absolvit facultatea cu un doctorat în piscicultură. La vârsta de 26 de ani am fost numit medic-veterinar, șef al pescăriilor din țară. Am fost un cunoscător în ramură și întotdeauna am avut grijă de această slăbiciune a tatei. Știi ce-i la modă acum, știi ce pește se mănâncă? Scrumbia de Dunăre proaspătă, la această perioadă. Mă informez. Așa mă simt bine.

– **Pot să mă uit în albumul de familie? Aș dori să iau câteva fotografii pentru publicare.**

– Nu dau fotografii, faceți copii, dar nu scot din arhivă nimic, din album, cu atât mai mult.

– **V-ați simțit cumva lezat în drepturi, la serviciu sau la studii, pentru că ați avut un frate scriitor, deportat în gulag pe motive politice?**

– Pe mine personal, nu, dar pe tata l-au făcut să sufere. I-au scris acele scrisori anticomuniste și tata a făcut patru ani de pușcărie. Știți ce însemna atunci Gherla?

– A fost tatăl supărat pe Nicolai, fiul lui adoptiv?

– Niciodată. Veniseră într-o zi trei indivizi, păstrez și acum actul de percheziție, și l-au ridicat pe tata, condamnându-l la patru ani pentru calomnie la adresa U.R.S.S. prin scrisorile trimise de fiul vitreg.

– Ce părere aveți despre calitatea produsului literar al lui N. Costenco?

– Poezia sau proza? Da, proza, este vorba de romanul *Severograd*, care după părerea mea constituie o realitate publicistică, și faptul că a fost tradus în limba rusă, tipărit în peste o sută de mii de exemplare, premiat întâi la Moscova, dovedește multe. Ulterior s-au gândit și cei de la Chișinău să-i dea lui Costenco premii, că-i cunoscut în U.R.S.S. A avut niște eseuri în „Viața Basarabiei”, pe care eu, din nenorocire, nu le mai am, deoarece colecția „Viața Basarabiei”, pe care o păstra Halippa, au dat-o la Arhivele Statului pentru o sumă fabuloasă care a ajuns pentru actualul lui loc de veci de la Cernica. Tata a murit în 1975, când Halippa avea 92 de ani. El a ajutat-o foarte mult materialicește pe maică-mea. După decesul tatei, s-a prezentat la noi Nae Halippa, fiul lui Pan, cu următorul mesaj: „Tolică, dragă, m-a rugat tata să-i dai cu împrumut colecția de «Viața Basarabiei»”. Tatăl meu avea toată colecția, o păstram, era foarte valoroasă, dar puteam să-l refuz pe Pan Halippa? Nu. Am încercat să-i dau volumele din 1932, după masă a revenit și a zis: „Tata a rugat să-i dai toată colecția, că-i trebuie pentru conspecte”. Am luat din biblioteca familiei volumele și le-am predat lui Nae. Moșul Pan, prin 1979, la vârsta de 96 de ani, a decedat. În dreapta locuinței sale din str. Donici, 32, o locuință cu acareturi, la parter s-a inaugurat un muzeu. Și, bineînțeles, în colecție era și „Viața Basarabiei”. Mai veneau basarabeni care mai luau câte o revistă. La un an de la moartea moșului, îi zic lui Nae: „Îți amintești, ți-am dat cu împrumut toată colecția „Viața Basarabiei”? Poți să mi-o întorci?”. „Au rămas vreo două-trei exemplare separate. Basarabeni noștri au sustras una câte una toată colecția.” Mai am câteva exemplare din 1938. O păstrez.

– La cei 86 de ani, trecut prin mai multe regimuri, inclusiv cel sovietic, de ocupație, ce nu ați spus încă și doriți să ajungă în Basarabia?

– Vreau să le spun basarabenilor că sunt în sufletul meu. Sunt în viața mea, în amintirea mea. Sunt în eul meu. Sunt cei pe care-i iubesc la nebunie, parte a vieții mele anterioare și a urmașilor mei. Atât doresc: să fie iubitori de Țară, de limbă și de neam.

– Să înțeleg că sunteți un susținător al ideii că până la urmă destinul Basarabiei va fi unul drept, cum este drept în fața istoriei?

– Într-un viitor, dacă nu apropiat, așa cum se mai întâmplă și minuni, nu se va întâmpla la noi minunea germană. Varianta celor două Germanii nu ni se potrivește, pentru că rușii care au acceptat schimbul l-au acceptat contra unor sume uriașe din partea unei țări învinse, dar realizată foarte puternic din punct de vedere economic. Noi nu putem oferi, la ora actuală, aceeași situație Basarabiei. Așa că nu rămâne decât speranța unui viitor fericit. Am înțeles ceva foarte interesant. În 2003, când am fost la Chișinău, nu găseam ziare în limba română, se vorbea rusește. Acum, cineva mi-a spus că se vorbește mai mult românește. Mă bucură enorm, parcă nu-mi vine să cred. Recomand din tot sufletul puțină răbdare, dar fără tutun, cu un pic de vin de-al nostru.

– Vă visați vreodată în casa din Chișinău?

– Nu, ca dovadă că nu vreau să-mi amintesc de trecut vă relatez că mi s-a propus să mă duc la casa bunicilor din Ciugureni, dar m-au prevenit că acolo-i paragină, nu s-a mai păstrat nimic. Nu vreau să văd nimicul de azi, eu păstrez verile petrecute, împreună cu fratele meu Nicolai Costenco, la bunicii de la Ciugureni. Iar în memoria fratelui meu, care a rămas în Basarabia, am să spun un catren: „Vom pleca cu toții pân’ la unul / unde liniștea și pacea dăinuiesc, / nu va face nimeni pe nebunul, / după moarte toți se cumintesc”.

– Stați singur în acest apartament, având ca anturaj atâtea obiecte valoroase, adevărate trofee de familie. Cele mai multe dovedesc vădit viața unui boem. Ce vă lipsește acum?

– Am avut o aventură amoroasă de tinerețe cu o artistă, foarte cunoscută la vremea ceea, Viorica Popescu. Eram îndrăgostit până peste urechi de ea. Mai-că-mea a fost împotriva, mama a fost cea care a distrus viața mea din tinerețe. A fost dragostea mea dintâi, foarte puternică. Fii atentă, ce destin a avut această Viorica Popescu, care era de o frumusețe răpitoare, cu un caracter vesel, încât era poreclită Ciripica. Se încurca cu diferiți bărbați, unul i-a cucerit inima, dar a fost arestat pentru colaborare cu legionarii. Neavând nicio șansă să se salveze, Viorica a cerut o întrevvedere cu generalul Petrescu, fost procuror al României, care i-a condamnat la moarte pe Iuliu Maniu, pe Brătianu, pe alți istorici importanți. Acest individ, care era cu vreo 30 de ani mai în vârstă decât Viorica, îi făcu o propunere: „Maine fostul dumitale iubit va fi liber, îți fac o propunere, te cer în căsătorie, vei avea mașină, casă, bijuterii”... Rușii făceau, prin 1945-’46, razii prin București. Într-o seară m-au oprit, veneam de la cinematograful Aro. Doi zdrahoni m-au întrebat „kotorâi ceas?”. Le-am răspuns în rusă. S-au speriat. Au rupt-o la fugă. „Vanika, eto siscik”, a strigat unul. Rusul din fire e bun la inimă, dă și cămașa de pe el, da în sinea sa e laș.

Puteau să mă găurească pe loc, dar au întins-o cu o sută pe oră, pentru că eu am vorbit rusește. S-au speriat.

– **Nu mi-ați terminat povestea cu Viorica, ce a fost în final?**

– S-a gândit 5 minute și a acceptat să-l salveze pe iubitul ei legionar. L-a salvat! Nu am întâlnit-o decât după vreo 15 ani. Veneam din Burceni spre București și, într-un compartiment de clasa întâi, o văd pe Viorica, absolut neschimbată. Lângă ea, pe banchetă, un bătrânel chel, cred că avea vreo 75 de ani. Am sărutat-o, am strâns-o în brațe, am plâns. Boșorogul ei nu a realizat, dar a întrebat, „Cine-i?”, „Un prieten de tinerețe”, i-am răspuns. Am înțeles că avea doi copii, care-i semănau leit. Asta a fost întâmplarea. A durat 5 minute, m-am întâlnit cu toată copilăria mea, asta a fost starea mea în acele 5 minute.

– **Aveți prieteni la Chișinău? Cu cine vă mai întâlniți?**

– Mai am un prieten din tinerețe, Nicolae, Colea Abageru, are 85 de ani. Acum câțiva ani, s-a gândit să-mi spună Anatol, nu Tolea, că sună rusește. Eu, dacă îmi spune cineva altfel, mă supăr, vreau să rămân și aici, în București, Tolea Păduraru. Dragă prietene, așa îmi scria. L-am apostrofat, zicându-i că mă cheamă Tolea. El e singurul meu prieten de copilărie din Basarabia.

– **Ce v-ar mai interesa să aflați?**

– Dacă în manualele școlare din Transnistria este inclusă opera fratelui meu. Ar fi păcat dacă copiii de acolo nu ar avea revelația acesteia. Fie și în grafie rusească. Dacă aflați, vă rog să îmi comunicați acest detaliu prețios pentru mine.

– **Voi încerca. Vă mulțumesc pentru amabilitate și pentru bucuria cu care m-ați primit și acceptat să dialogăm.**

Mihail Gh. CIBOTARU

Cei mai periculoși ocupanți ai noștri suntem chiar noi

M.Gh.C. – prozator, publicist, dramaturg și om politic. Ministru al Culturii (1994-1997). Redactor-șef al revistei „Moldova” (1975-2005) și al revistei „Lucefărul” (1999-2003).

Autor al mai multor volume, între care *Cu legea pre lege călcând* (1991), *Eclipsa* (2005), *Ministru poți să și nu fii* (2007), *Ispite teatrale* (2007), *Sârjoaca* (2008). Membru al Uniunii Scriitorilor și al Uniunii Jurnaliștilor din Republica Moldova.

În sprijinul tristei și dureroasei afirmații din titlu am să vin neapărat cu argumentele necesare – triste și dureroase și ele, bineînțeles. Acum însă aș vrea să-mi fixez imaginația pe acel dramatic an 1812. Dramatic nu numai pentru partea dintre Prut și Nistru a Țării Moldova, numită Basarabia, la hătărul ocupanților. În acel an 1812 a mai avut loc o cotropire. Și mai de amploare. Intervenția lui Napoleon asupra Rusiei. O situație destul de surprinzătoare. O parte din teritoriul Rusiei, inclusiv capitala – orașul Moscova – au fost ocupate de către temerarul și atotbiruitorul împărat. Cum au reacționat cei cu incredibila pierdere națională? Au lăsat în pace halca ruptă din trupul Moldovei pașnice și s-au avântat să-și salveze propria patrie, propriul popor? Ba bine că nu. Tactica a fost alta, binecunoscută azi. Ocupanții Basarabiei continuau să-și satisfacă poftele de stăpânitori, în timp ce cuceritorii propriei lor țări o luaseră la sănătoasa, speriați, în măsura în care curajosul și atotputernicul Napoleon, pentru a ieși cu bine din țara îngenucheată de el, s-a văzut nevoit să-și tragă peste uniformă de împărat o simplă haină de femeie. Pe cât de simplă, pe atât de rușinoasă. Dar, salvatoare... Ca să vedeți.

Sunt sigur, nu-s primul și nici ultimul care mă întreb: de ce s-a întâmplat ceea ce s-a întâmplat? Un ocupant a rupt-o de fugă spre țara sa la mai puțin de un an de triumf militar. Celălalt, rusul, continuă să morfolească între măselele-i zdrobitoare teritoriul ocupat timp de două secole, doar cu mici „pauze”! De ce?

Îmi dau prea bine seama că au fost o mulțime de cauze, de circumstanțe, de motive obiective și subiective, atât în cazul unora, cât și în cazul altora. Deși experții au analizat și au constatat, pe parcursul celor două secole, cam toate cauzele evenimentelor ce au avut loc atunci.

Umila mea persoană, un neexpert, îndrăznește totuși să vină cu o opinie, poate și naivă pentru unii. Cel mai laș și mai longeviv, deci și mai periculos ocupant dintre toate soiurile existente e, cu siguranță, cel din noi. Altfel-zis, suntem chiar noi înșine, oricât de teribilă ar părea la prima vedere această afirmație. Câteva exemple răscunoscute de toți: Care a fost pricina rușinoasei retrageri de pe teritoriul ocupat de către „invincibilele” trupe napoleoniene? Populația băștinașă, desigur! Nu armata. Populația le-a creat ocupanților condițiile care au însemnat moartea lor. Și aceștia s-au grăbit să se salveze prin fugă. Sindicaliștii polonezi au obținut victoria scontată în condiții extreme de comunism dictatorial numai datorită faptului că în sufletele, în făpturile lor nu s-au culcușit ocupanții. Dar comportamentul băștinașilor din Țările Baltice, de exemplu, la care obișnuim să facem trimitere... Apoi evenimentele din 1956 din Ungaria și cele din 1968 din Cehoslovacia – ambele țări socialiste, comuniste adică... Și comportamentul nemților din cele două Germanii de la divizare până la unificare!

Dar să revenim la problema noastră. Pentru bunicii și străbunicii noștri, începând cu acel vitreg an 1812, încerc un sincer sentiment de recunoștință,

Бессарабія.

Папатаріа А. Вейкенберг, Кіаінеіт

Pe drumurile Basarabiei

pentru ceea ce au făcut sau, poate, mai corect ar fi să zic, pentru ceea ce n-au făcut, deși ocupanții se impuneau pe toate căile posibile. Și anume – prin a le pângări limba, obiceiurile, tradițiile, adică, înstrăinându-i de strămoși, ba chiar de ei înșiși. În acest scop, s-au statornicit în teritoriu puzderie de venetici oficiali. Biserica, curând și școala, au trecut la limba rusă. Dar să ne închinăm memoriei predecesorilor noștri care nu numai că nu s-au lăsat subjugați în felul acesta, ci, mai mult – i-au făcut prizonieri chiar pe ocupanți care, sub influența condițiilor de trai create de către băștinași, s-au văzut nevoiți să le învețe limba, să le deprindă obiceiurile, tradițiile, să le studieze istoria, încetul cu încetul dizolvându-se. Devenind români în toată legea. Cel mai simplu argument al aceluia proces istoric național e noianul de nume de familie.

Drama noastră a reînceput la 28 iunie 1940 care, curmată fiind la 22 iunie 1941, în 1944 s-a reîntors. Și foametea organizată, campania forțată „FZO”, expedierea tineretului în Rusia, la minele de cărbuni, deportările masive ale gospodarilor. Și dacă ne mai amintim de cei neîntorși din război, în perimetrul Basarabiei rămăseseră doar bieteles femeii, bătrânii și copiii, care chiar din primele zile au fost supuși învățământului sovietic, cu alfabetul rusesc, cu limba rusă pretutindeni și cu manualele respective, cu radioul și cu oamenii lor. Dictatura fricii, dar și a limbii și a vieții în genere, în toate amănuntele, au răsădit acel sentiment de ocupant chiar în noi înșine. Ne-am pomenit că nu mai suntem români, că limba nu ne mai este română, că istoria noastră începe de la 1812, că cel mai crunt, mai periculos dușman al nostru este poporul român... Și încetul cu încetul ne-am înghițit pe noi înșine... Independența acestui pământ durează de două decenii, dar noi, din păcate, am rămas aceiași românofobi, aceiași rusofili, aceiași ocupanți ai propriilor noastre suflete...

Da, triste concluzii. Aș dori să fie pur subiective și să nu ne caracterizeze...

Dacă vreți, doar un singur exemplu, pe cât de simplu, pe atât și de revoltător: în Parlamentul republicii unii deputați dintre acei ce boicotează mereu ședințele, atunci când se prezintă totuși, își încălescă neapărat căștile să afle ce se vorbește în limba oficială pe care o ignoră fățiș, iar statul se grăbește să le pună la dispoziție traducători plătiți nu din salariile respectivilor, precum ar fi logic, ci din buget. Aceștia suntem noi, cei adevărați...

Mai rămânem totuși cu speranța (care moare ultima) că barem în ceasul al doisprezecelea ne va vizita acea „înțelepciune de pe urmă a moldoveanului”...

Să ne ajute Dumnezeu!

Leonora SÂDNIC

Magia unei lumi interioare

L.S. – critic de artă,
Chișinău.

Un artist cu adevărat mare e dincolo de reguli.

Leo Venturi

La 16 martie curent în incinta Casei Limbii Române sub patronajul directorului acestei prestigioase instituții de limbă și cultură, domnul Alexandru Bantoș, a avut loc inaugurarea expoziției personale a pictoriței Natalia (Poian) Ciornaia. Printre cei prezenți la eveniment, un public select, s-au numărat oameni de creație, cadre didactice, audienți ai cursurilor de română din cadrul aceleiași instituții, numeroși invitați.

Deși desfășurarea expoziției lucrărilor de artă este ceva obișnuit, o tradiție chiar pentru acest Templu al spiritului, evenimentul la care facem referință a fost totuși unul special. Neordinară a fost însăși concepția inaugurării. Pentru ca cei prezenți să se simtă cumva mai relaxați și dispuși să savureze din splendoarea culorilor, ei au fost întâmpinați cu un „cocktail” spiritual, un mini-spectacol muzical-coregrafic jucat pe fundalul sonor al celebrei *Balade* a lui Ciprian Porumbescu. Regia și întreaga concepție a organizării și desfășurării acestui eveniment inaugural, începând de la coregrafie și încheind cu vinul și strugurii serviți în coșulețe de lozie la sfârșitul acelei manifestări, aparține Nataliei Ciornaia.

Dansatoarele care au fascinat publicul prin evoluarea lor scenică, prin mișcările plastice foarte cizelate, pornind de la un ritm lent spre unul crescendo din ce în ce mai furtunos (în strictă coordonare cu acordurile faimoasei opere muzicale), nu erau profesioniste, deși nimic nu trăda ama-

torismul acestora. Ele sunt, de fapt, discipole ale Teatrului-studio de Modă Conceptuală, fondat și diriguیت pe parcursul a mai mulți ani de aceeași Natalia Ciornaia. Cu tinerele actrițe participă și la nenumărate festivaluri de modă conceptuală. Doamna N. Ciornaia semnează regia, designul vestimentar, make-up-ul și tot ce este legat de ținuta acestor tineri actori în cadrul acțiunilor culturale. Astfel, manifestarea trebuie privită și apreciată în ansamblu ca expresie a unei reușite simbioze a diverselor genuri de artă pe care, ne convingem de fiecare dată, dna N. Ciornaia le cunoaște și le exploatează cu brio.

Acest stil de creație corespunde în totalitate cu așa-numita metodă conceptuală, N. Ciornaia înscriindu-se printre cei mai fideli adepți și promotori ai tendinței postmoderniste invocate.

Amintim că arta conceptuală a luat naștere în anul 1965 la New York. În ce constă această mișcare artistică? Nu tema, nu subiectul îl preocupă pe creatorul conceptualist, ci ideea. Pictura conceptuală este una profund metafizică. O sinteză dintre senzație, sentiment, amintire, retrăire, toate acestea acumulate pe parcursul vieții, se cristalizează în imagini sugestive, asociative. Este, am putea spune, o artă mai mult feminină, lucru confirmat și de expoziția curentă a N. Ciornaia, care în tot ceea ce creează încearcă să redea esența, și nu aparența. Dar această esență este una personală, ea evocând, de fapt, o stare lăuntrică, o stare emotivă, spirituală și profund individuală. Și chiar dacă din tablouri ochiul desprinde niște obiecte, detalii concrete, reale, ușor identificabile, cum ar fi, spre exemplu, gutuile din *Călărași* (2009), aceasta nu înseamnă că pictorița vrea să ne comunice culoarea, factura sau gustul lor concret. Ideea e dincolo de imagine. Ele au izvorât dintr-o amintire, dintr-o călătorie într-o zi autumnală fie la Călărași, fie undeva în altă parte și reprezintă nu atât o imagine complexă a toamnei în Moldova, ci o amintire, o realitate interioară.

Demersul decodificării mesajului sau a unei idei este, astfel, o operație foarte complicată, care necesită nu numai competențe în domeniu, ci și predispoziția la vibrație a spectatorului.

Deși pânzele N. Ciornaia par a fi prea sofisticate, cu un limbaj de o convenționalitate extremă, o artă mai mult cerebrală decât emotivă, ea are un farmec și o valoare aparte.

Ghenadie Jalobă, Natalia Ciornaia și Alexandru Bantș
la inaugurarea expoziției „Trei surioare”

Limbaajul plastic al N. Ciornaia este unul modern, adecvat exigențelor timpului.

Expoziția personală a N. Ciornaia este una de sinteză, reprezentativă prin faptul că trasează esențial liniile personalității sale ca om de creație.

Artista are la bază o școală foarte bună (absolventă a Institutului de Stat de Artă Decorativă și Aplicată, or. Lvov, Ucraina); a asimilat tradițiile de artă universală și națională, cele clasice și moderne; cunoaște bine lumea muzicii contemporane în toată diversitatea ei. Nu ratează nicio ediție a Festivalului Internațional de muzică ethno-jazz. Vizitează cu regularitate teatrele, înscriindu-se printre fanii cei mai înveterați ai teatrului absurdului. Și toate aceste cunoștințe, impresiile nu se lasă spulberate de timp, ci le adună în fascicule de lumină din care se cristalizează opera sa: cea de pictor, designer, coregraf.

Laitmotivul vernisajului de la Casa Limbii Române a fost creația populară, folclorul și tradițiile naționale. Idee sugerată de dansatoarele în costume naționale și susținută plastic prin câteva tablouri *Trei surioare* (2012), *Mătușa Catinca* (2012), *Floarea-soarelui* (2012).

Fidelă metodei conceptuale, N. Ciornaia a impresionat publicul prin bogăția și diversitatea de genuri, motive abordate. Autoarea folosește diferite tehnici și reușește să exploateze la maximum posibilitățile plastice, dar și decorative ale uleiului, acrilului sau pastelului. În tablourile *Fuga* (2010), *Natură statică*

de seară (1998), Călărași (2009) și Căini-lupi (1998) pictorița aplică uleiul tradițional / clasic permițându-i o modelare fină, o tratare graduală a nuanțelor coloristice. Tehnica acrilului este relativ nouă, dar una dintre cele mai preferate în arta modernă. Acrilul permite aplicarea culorii în ritm mai dinamic, ea caracterizându-se prin tușe largi, de regulă, plate, fără degradeuri sau nuanțări, ca în *Din cap până în picioare* (2012), *Trei surioare* (2012), *Intrare* (2012).

Dar factura stratului de culoare aplicat diferă de la o lucrare la alta, ea fiind uneori absolut netedă, alteori, grație suprapunerii mai multor straturi, ea pare mai zdrențuroasă, reliefată ca în cazul pânzei *Floarea-soarelui* (2012), *Intrare* (2012).

Pictorița își axează demersul artistic pe combinarea tuturor registrelor compoziționale posibile de la cel orizontal, vertical la cel pe diagonală sau chiar în spirală și aceasta în funcție de idee sau de starea emotivă sugerată: fie calm, echilibru lăuntric, stare meditativă, fie neliniște, mișcare, dinamism, înviorare.

Tripticul *Din cap până în picioare* (2012), spre exemplu, este realizat în registru spiralat. Aici tușa rece, plată, succulentă, de un bleu-turcoaz, este foarte armonios alternată și contrapusă unui cald și palid oranj cu ușoare și subtile fuzionări sau treceri la verde, negru, roșu sau vișiniu. Culorile curg peste pânze, ele se revarsă peste cele trei părți ale tripticului într-un ritm dinamic, amintind de zbuciumul valurilor maritime agitate de furtună.

Spectatorul nu va putea trece cu vederea și alte detalii, efecte iluzorii optice determinând, în cele din urmă, nu numai calitatea decorativă, ci și valoarea estetică a tripticului vizual, lucrarea pare a fi constituită din mai multe substraturi de culoare. Dincolo de aceste două mari fâșii dominante, transpar din adâncime niște puncte, stropi de lumină, care dau impresia de volum și perspectivă, de infinit al cosmosului. Sunt niște efecte cu adevărat miraculoase ale jocului de culoare – culoare, culoare – lumină. Tot în registrul magicului se înscrie și tabloul *Fuga* (diptic, 2010). Am putea afirma că este una dintre cele mai enigmatice lucrări ale N. Ciornaia, întreaga ei operă lăsând impresiile de enigmă și taină.

Vizual, prima parte a dipticului comportă două planuri, fără o justificare sau o legătură logică, explicită între ele. Am notat ceva mai sus că adepții metodei conceptuale sunt preocupați de redarea nu a realității, ci doar a esenței, nu a materiei, ci a ideii. Ideea trimite la ceva imaterial și poate surveni fie din subconștient, fie din lumea visurilor sau a imaginației. Și această lume este, precum se știe, foarte și foarte diversă, ea este strict individuală, intimă și absolut incomparabilă. A spus-o odinioară și marele filozof grec Aristotel (384-322 î.Hr.): „În timpul veghiei, oamenii au o lume comună; dormind, fiecare om are o lume a sa”.

„Nu cred în ceea ce văd, ci în ceea ce simt”, afirma pe timpuri Gustave Moreau (1826-1898), predecesor al simbolismului și al modernismului.

Așadar, o operă de factură conceptuală (și nu numai) este, de fapt, un univers închis, un univers personal. Nu ne putem permite să intrăm în acest univers fără a avea o anumită pregătire sau sensibilitate. Trebuie să fim conștienți de faptul că artistul explorează universul spiritual, lăuntric, cu toate componentele și reacțiile lui imprevizibile, cu undele lui interioare în care pulsează în efervescentă gânduri și sentimente, neliniști, frământări, bucurii și necazuri. Iar arta conceptuală accentuează latura metafizică, intraductibilă în limbajul cuvintelor. De aici și impasul care intervine ori de câte ori ne aflăm în fața unor lucrări de o asemenea factură și încercăm, cu orice preț, să urmărim gândul / ideea autorului.

Astfel, revenind la lucrarea *Fuga*, vom observa că artistul nu descrie realitatea, ci doar transpune în termeni picturali o anumită stare de spirit, anumite senzații, închipuiri... Ea transfigurează realitatea, imprimându-i noi valențe, noi semnificații, nu neapărat unanim cunoscute sau acceptate. Este, de fapt, o lucrare de o adâncă vibrație poetică.

Și totuși... să ne reținem puțin în fața acestui tablou pentru a descoperi aici elemente plastice demne de admirație. În prim-plan – un nud feminin scăldat în lumină. Un nud realizat neobișnuit, deși tema e una străveche, datând încă din paleolitic. Corpul e tratat cu mult tact și discreție, privit fragmentar – din spate. În față – un colț al naturii, dar nici acesta nu este unul obișnuit privirii noastre. Niște linii și pete de brun se întretes, formând o perdea densă de rădăcini viguroase, care definesc parcă o lume tenebroasă, subterană – cuvântul „parcă” ar putea servi drept pretextul tabloului. Omul și natura, dar o natură misterioasă. Mai precis omul în fața unui mister subteran. O fi acesta un fel de *memento mori*? E o ipoteză doar, una dintre sutele posibile. E riscantă și ingrată această încercare de a traduce impresiile în mod direct, *à la lettre*. Nu pot să nu fac trimitere la cuvintele profetice ale lui Paul Valéry, marele poet, estetik, dar și critic de artă: „Il faut demander pardon chaque fois quand on veut parler de l'art”.

Așadar, cu scuzele de rigoare, să continuăm traseul prin sala de expoziție a C.L.R. Veți remarca, probabil, că pictorița N. Ciornaia este un colorist înzestrat. Ea nu lucrează, ci joacă culorile, aplicându-le în cele mai neașteptate și mai surprinzătoare moduri și formule. Într-o manieră foarte sofisticată, dar și sugestivă este folosită gama coloristică în tripticul *Jazz* (2010). Într-un registru cromatic foarte bogat și fin nuanțat, culoarea, susținută de un ritm fluid al liniilor, capătă sonoritate. Se încearcă, parcă (din nou „parcă”), să se stabilească o echivalență, un echilibru între cele șapte sunete muzicale și cele șapte culori din gama cromatică.

Leonora Sădnic vorbind la vernisaj

O altă operă care cu siguranță reține atenția oricărui vizitator este dipticul *Orheiul Vechi* (1999). Lucrarea se remarcă printr-o tonalitate meditativă și o profundă încărcătură semantică. Dincolo de aceste două monumente medievale, biserica rupestră și clopotnița – dominantele celor două părți ale dipticului, se întrevede întreaga istorie a neamului. Liniile ușor deformate și formele sinoidale ale monumentelor par a fi o mărturie a destinului dramatic și contorsionat al neamului nostru. Sunt un simbol al trecutului evocat prin nuanțe diafane ale tehnicii pastelului, mai rar întâlnit în pictura contemporană, dar pe care dna N. Ciornaia nu numai că îl preferă, ci îl posedă cu măiestrie.

Fiecare lucrare a pictoriței este o filă din viața ei, este o fărâmă a sufletului ei mare și generos, neobișnuit de sensibil. Prin acest eveniment, dna N. Ciornaia și-a convins publicul că posibilitățile și capacitățile sale creatoare sunt nemărginite, iar fantezia și imaginația artistică – debordante, inepuizabile. E un artist cu o vastă cultură generală, cu un bogat bagaj de cunoștințe, cu un spirit inventiv creator, iar toate acestea ne fac să credem că în curând vom asista și la alte acțiuni artistice și cocteiluri spirituale organizate cu atâta fantezie și ingeniozitate de protagonistă, pictorița, designerul, make-up-artistul, fotografatul și, nu în ultimul rând, studenta C.L.R. Natalia Poian Ciornaia.

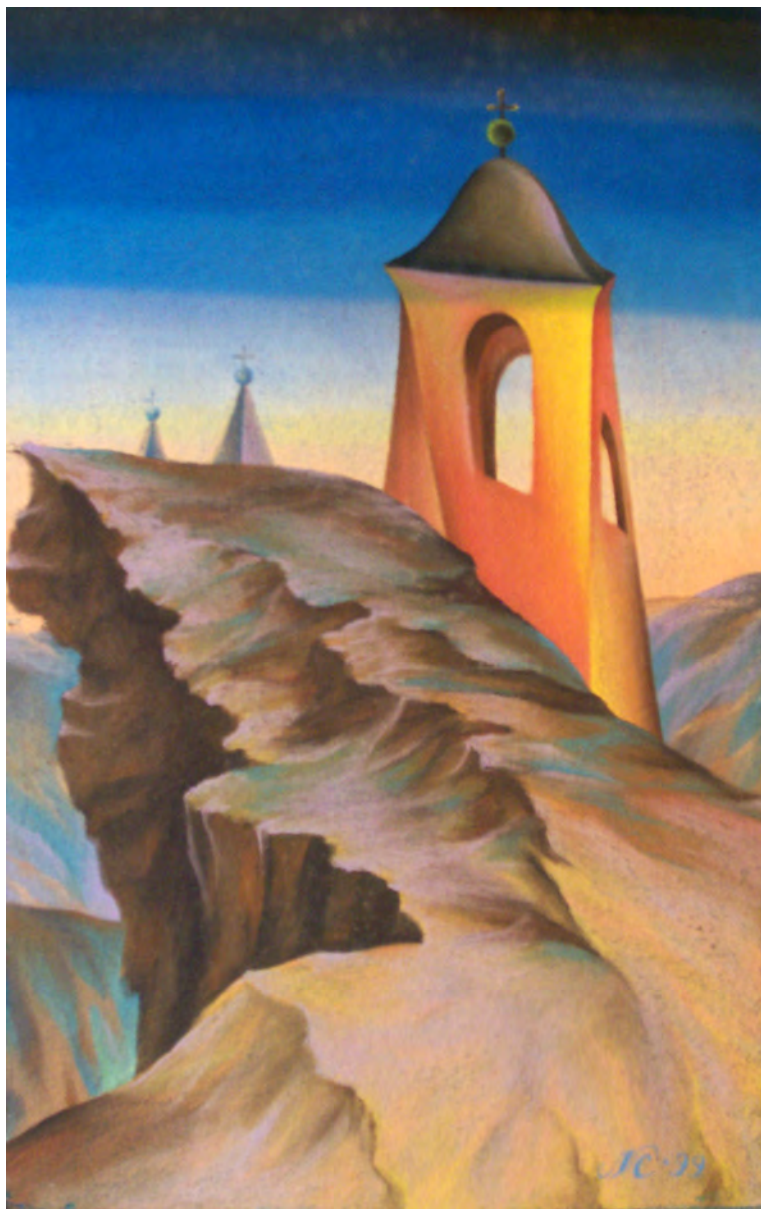
Succese, Natalia, la mai mult și la mai mare!

Natalia CIORNAIA

**Concept
și cuprindere**

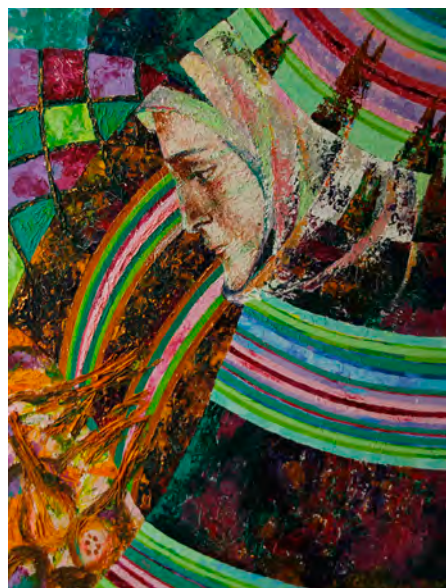
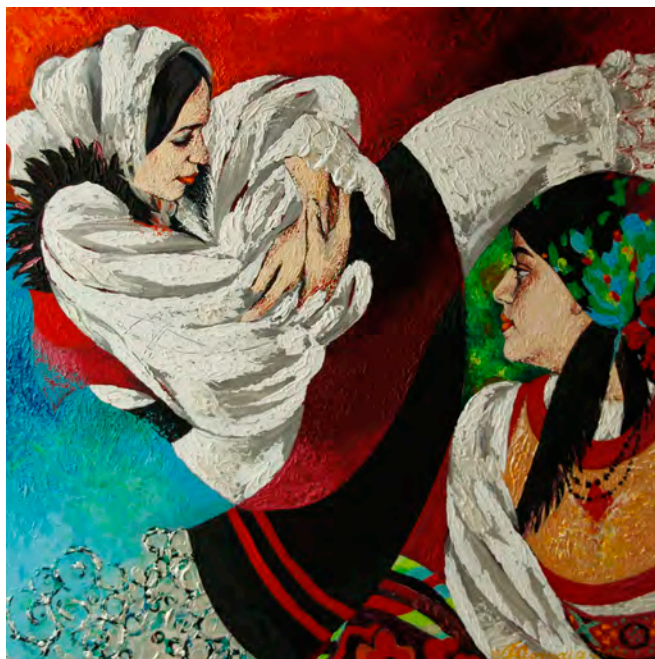
Vest, ulei pe pânză, 110x120 cm, 1992

Orheiul Vechi, diptic, pastel, carton, 80x50 cm, 1999

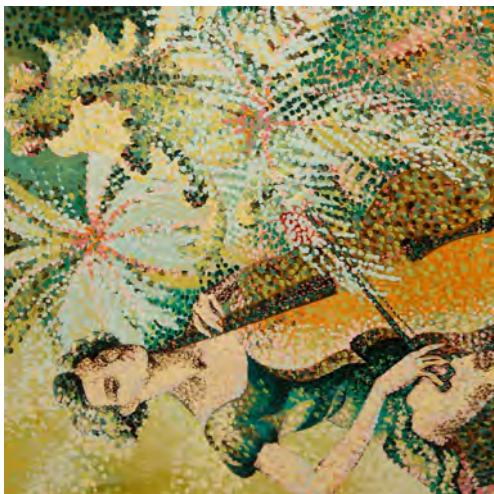
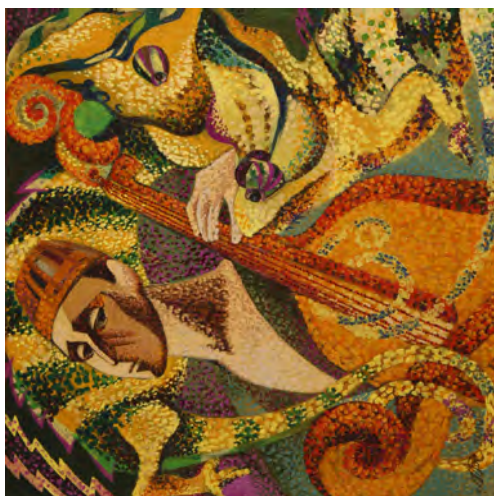
Orheiul Vechi, diptic, pastel, carton, 80x50 cm, 1999

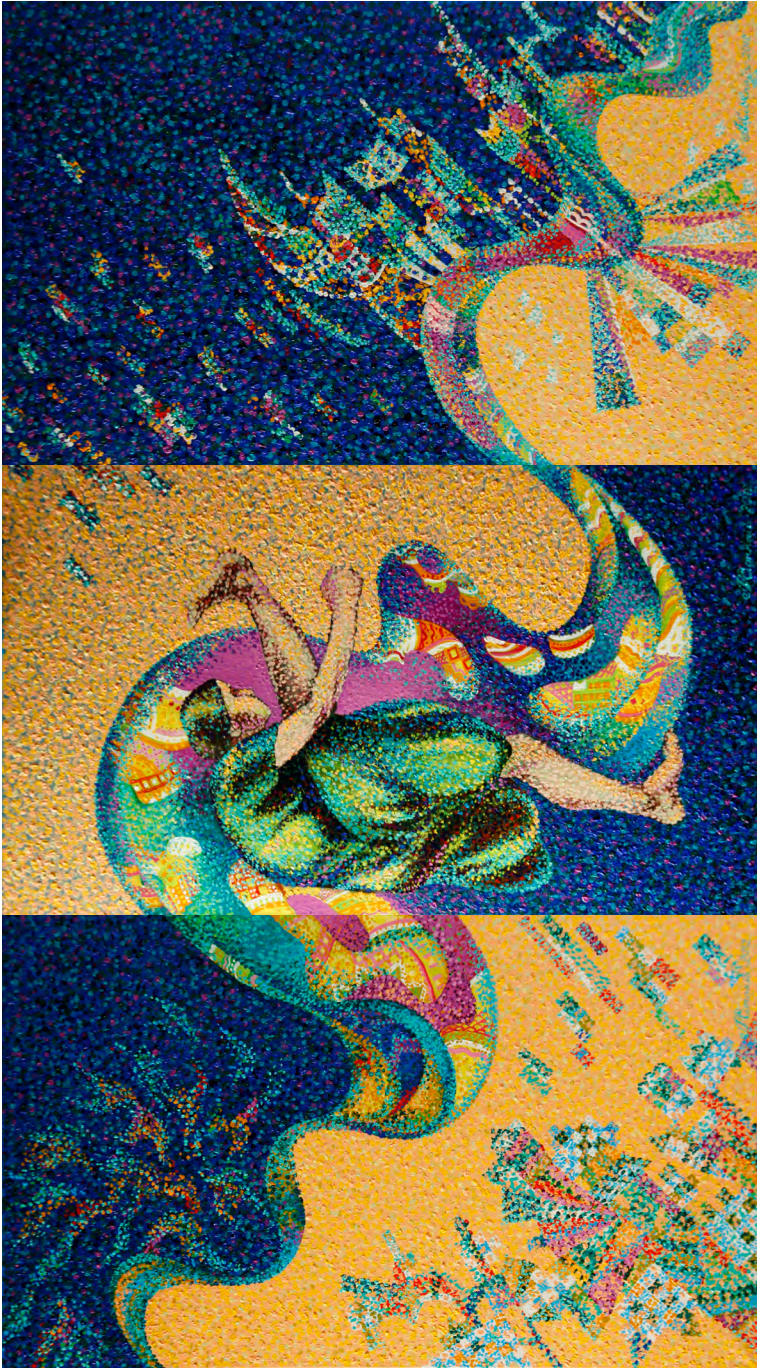
Trei surioare, triptic, acril, pânză, 80x200 cm, 2012

Floarea-soarelui, ulei pe pânză, 75x85 cm, 2011

Jazz, triptic, ulei pe pânză, 80x240 cm, 2010-2012

Din cap până în picioare, triptic, ulei pe pânză, 100x180 cm, 2012

Cosmosul deasupra noastră, triptic, ulei pe pânză, 80x240 cm, 1999-2010

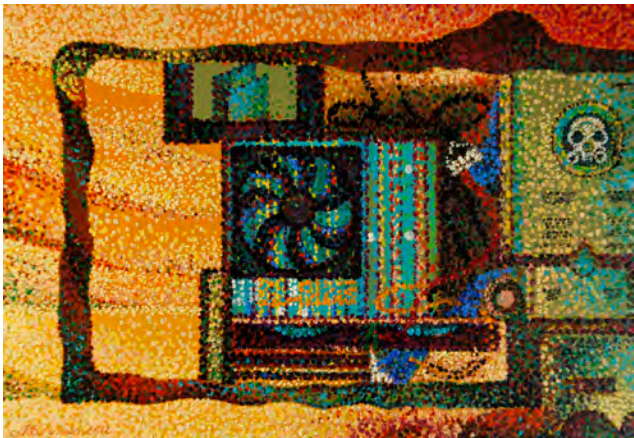
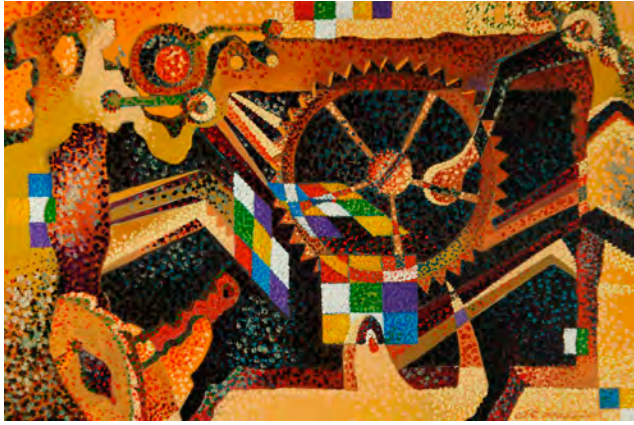
DIALOGUL ARTELOR IX

Căini-lupi, triptic, ulei pe pânză, 80x180 cm, 1998

Natură statică de seară, ulei pe pânză, 80x60 cm, 1998

R-1;R-2;R-3, triptic, ulei pe pânză, 60x80 cm, 2012

Natură statică cu Nefertiti, ulei pe pânză, 80x60 cm, 1998

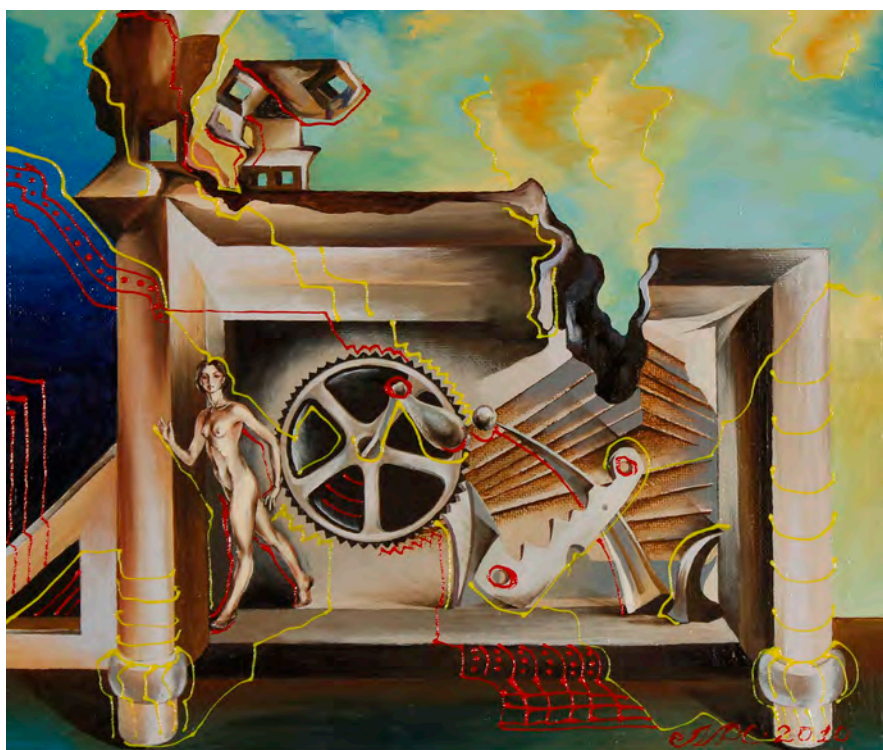
Jocuri regale, ulei pe pânză, 100x100 cm, 2000

Iriși, acril pe pânză, 50x180 cm, 2010

Bujori, ulei pe pânză, 90x60 cm, 2011

Recviem, ulei pe pânză, 50x65 cm, 2010

Anatol EREMIA

Tradiții istorice și spiritualitate românească în toponimia Basarabiei

A.E. – dr. hab., cercetător conferențiar, lingvist, specialist în onomastică. A editat 25 de cărți, cele mai recente fiind *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, Chișinău, 2006; *Dicționar geografic universal*, Chișinău, 2008; *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, 2009.

Regiunile de la răsărit de Carpați, de pe crestele munților până la Nistru și de la izvoarele Siretului până la mare, au sălășluit leagănul Țării Moldovei timp de secole și milenii. În acest spațiu sunt cuprinse și pământurile provinciei istorice Basarabia.

De toate a cunoscut acest ținut în noianul de vreme. Cu foc și sabie au trecut pe aici în iureșul năvălirii lor spre apus triburile nomazilor. Păreau nesfârșite războaiele dintre imperii pe aceste meleaguri, ațâțându-i și pe localnici când împotriva unora, când împotriva altora. Băștinașii au fost nevoiți să-și apere țara, vetrele strămoșești, construind cetăți puternice la hotare, săpând șanțuri adânci și ridicând valuri mari de pământ, pentru a stăvili astfel pătrunderea vrăjmașilor în interiorul țării.

„Fiindu în calea răotăților și stropșindu oștile, care de multe ori se făcea războaie pre aceste locuri, cum încă semnalele arată, carile le vedem multe pretitinderile: movili mari și mici și șanțuri pre Nistru, pre Prut, prin codri, ce n-au mai putut suferi, ce s-au risipit și s-au pustiiit” – mărturisește cronicarul Grigore Ureche [1, p. 26]. Dimitrie Cantemir relatează: „Acest ținut a fost așezat cu cetăți și târguri destul de frumoase, din care acum numai ruinele au rămas ici și colo” [2, p. 29-30].

Străvechile valuri mari de pământ din Basarabia și din întreg spațiul românesc sunt atribuite romanilor, în special împăratului Traian. De aici denumirile lor de astăzi – *Valurile lui Traian*. Acestea însă tot de autohtoni au fost ridicate, de geto-dacii nord-danubieni și nord-pontici. Valul lui Traian de

Jos din Sudul Basarabiei, cunoscut în Antichitate cu denumirea *Limes Transdubianus*, adică „Valul de peste Dunăre”, străbate Câmpia Bugeacului de la Prut, de lângă comuna Vadul lui Isac (rn. Cahul), până la lacul Sasac de lângă Tatarbunar (reg. Odesa, Ucraina). Pe teritoriul dintre Dunăre și acest val drept stavile transversale au servit lacurile Cahul, Ialpug, Catlabug, Chitai. Lungimea valului e de aproximativ 130 km, iar înălțimea lui ajunge pe alocuri până la 4-5 m.

Valul lui Traian de Sus își ia începutul de lângă or. Leova, pe Prut, și străbate spre răsărit văile și dealurile din preajma satelor Cupcui, Sărățica Nouă, Gradiște, Ciuflești, Sălcuța, Căușeni, Chițcani, ajungând până la Nistru. Asemenea valuri au existat și de-a lungul râurilor Nistru și Prut, precum și în Nordul Basarabiei, în ținuturile Sorocii și Hotinului. Urmele acestor valuri sunt identificate arheologic și atestate în documentele vechi, fiind înregistrate inclusiv în toponimia istorică și cea actuală: *Valul cel Mare, Valurile Cetățuiei, Valurile Lungi, Șanțu, Șanțurile* etc.

Puternicele cetăți medievale, construite din piatră, cu ziduri înalte și groase, erau înălțate la hotare și pe la răspântiile de drumuri mari, pentru a stăvili invazia dușmanilor din afară. Din vechiul sistem defensiv al țării făceau parte cetățile de pe Nistru și Dunăre: Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Cetatea Smilului (Ismail). Construcția marilor fortărețe a început încă pe vremea domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432), acestea fiind mai târziu reconstruite și fortificate de Ștefan cel Mare (1457-1504), Petru Rareș (1527-1538, 1541-1546) ș.a.

Fortificațiile din interiorul țării, situate de obicei prin codri, pe culmi de dealuri, pe malurile priporoase ale râurilor, au servit ca locuri de refugiu și adăpost pentru localnici. Acestea erau simple întărituri de pământ, împrejmuite cu valuri de pământ și șanțuri. Ruinele unor fortificații și așezări întărite (sate, târguri, orașe) au fost descoperite pe locul vechilor localități existente astăzi sau demult dispărute: Reni, Cartal (pe Dunăre), Sărata (lângă Leova), Orheiul Vechi (lângă Trebujeni, rn. Orhei), Tabacu / Tobacu (lângă Bolgrad, reg. Odesa, Ucraina), Tintu (lângă vechiul sat Greceni, rn. Cahul), Troian (lângă Vadul lui Isac, rn. Cahul) ș.a.

Băștinașii, românii basarabeni, au durat multe fortificații pe care le-au denumit *cetăți, cetățui, grădiști, horodiști, otace, pălânci, tabere, zămci*. Ei au desemnat cu termeni și cuvinte din limba lor și unele întărituri mai vechi, rămase de la geto-daci, precum și de la romani și de la romanicii orientali sedentari (protoromâni).

Cu timpul, valurile de pământ s-au surpat, cetățuile, parcalele, pălâncile s-au năruit fără urmă. Doar numele pe care le-au purtat, înrădăcinate adânc, ne amintesc astăzi de existența fortificațiilor de odinioară: *Cetatea, Cetățuia, Gradiște, Grădiște, Horodiște, Palanca, Părcani, Tabăra* etc. [3, p. 113-117].

Multe dintre evenimentele istorice importante și întâmplările din trecutul nostru și-au găsit reflectare în nomenclatura topică basarabeană – *Lipnic*, spre exemplu, toponim de mare vechime și de vădită importanță istorică. În dumbrava de la *Lipnic* (rn. Ocnița), la 20 august 1470, oștirile lui Ștefan cel Mare au zdrobit hoardele tătărăști care invadaseră țara. *Cetatea Albă, Soroca, Orhei, Tighina...* Sub zidurile acestora turcii și tătării au fost înfrânți de mai multe ori de oștile marilor voievozi moldoveni. *Stâlpul Leahului*, monumentul de lângă satul *Sauca* (rn. Ocnița), conservă numele etnic al hatmanului polonez *Żolkiewski*, aliat al Moldovei, care, în 1620, într-o încăierare cu tătării, a căzut prizonier și a fost ucis în acest loc.

La încheierea războiului ruso-turc din anii 1788-1791, pe drumul de întoarcere a armatei ruse, lângă satul *Milești* (rn. Nisporeni), a decedat răpus de o boală general-feldmareșalul rus *Grigorii Potiomkin* (1739-1791). În acel loc a fost ridicat un obelisc, pe care localnicii l-au numit *Stâlpul lui Sfeclici*, conform unui alonim popular dat după titulatura domnească a comandantului rus – *svetleii-șii cneazi Grigorii Alexandrovici Potiomkin*. Despre renumitele cete de călărași moldoveni, care aveau în paza lor hotarele de răsărit ale țării, iar în timp de pace funcționau și ca slujbași în organele de administrare locală, ne amintesc toponimele *Călărași*, existente astăzi ca nume de sate în diferite regiuni.

Denumirile unor locuri și localități din Basarabia consună onimic sau poate că au legături directe cu numele personalităților remarcabile din istoria și cultura noastră națională, ele făcând referință la vreun eveniment sau întâmplare, ori la originea familială sau la proveniența lor geografică: *Lăpușna*, comună în rn. Hâncești, fost centru de ținut și de județ – *Alexandru Lăpușneanu*, domn al Moldovei (1552-1561, 1564-1568); *Cogâlnic*, sat, precum și două râuri, unul, cel mai mare (243 km), izvorăște pe teritoriul raionului Nisporeni și se varsă în lacul Cunduc, lângă *Tatarbunar* (reg. Odesa, Ucraina), iar altul (de 50 km) e afluent de stânga al Răutului, în raionul Orhei – înveșnicind numele lui *Mihail Kogălniceanu* (1817-1891), om politic, istoric, scriitor, publicist; *Al. I. Cuza*, comună în raionul Cahul, este numită în cinstea lui *Alexandru Ioan Cuza* (1820-1871), primul domn al Principatelor Unite (1859-1862) și al statului național român (1862-1866); *Cașunca*, comună în raionul Florești, denumirea căreia reproduce alonimul istoric *Cassovca*, formație onimică de limba rusă, având la bază numele dinastiei de cărturari basarabeni *Casso*, proprietari de moșii în jud. Soroca, din care își trag originea cunoscuții oameni de cultură și știință: *Nicolae Casso* (1839-1904), supranumit „filozoful din Chișcăreni” (rn. Sângerei), mecenat, susținător spiritual și material al Societății literare „Junimea” din Iași; *Leon Casso* (1865-1914), cu studii la Berlin, profesor la universitățile din Tartu, Harkov și Moscova, devenit apoi ministru al instrucției publice din Rusia; *Sturzeni*, sat în jud. Tighina, proprietate funci-

ară a dinastiei domnești *Sturza*, ai cărei descendenți au sporit economia și au susținut cultura satelor basarabene, unul dintre reprezentanții ei fiind *Alexandru Scarlat Sturza* (1791-1854), om de cultură, istoric, publicist, diplomat, autor de monografii și studii științifice.

Domnii Țării Moldovei posedau moșii mari în Basarabia. Din cuprinsul lor pentru „slujbă dreaptă și credincioasă”, pentru participare în războaie și la „marile treburi ale țării”, ei „miluiau” și făceau „danie de pământuri” oștenilor viteji și demnitarilor de curte: lui *Toader Bubuiog*, pârcălab de Roman, pe Prut, lângă iezorul Belevu, și pe Bâc, lângă Chișinău; lui *Stan Horja*, vornic de Huși, pe Lăpușna „sub Movilă”; lui *Radul Gangur*, pârcălab de Orhei, pe Botna, în țin. Lăpușnei; lui *Ion Golăe*, mare logofăt, pe Ciuhur; lui *Petru Măgdiciu*, fiul lui Mihul Măgdiciu, pe Ichel, în țin. Orhei; lui *Șeptelici* armașul, în țin. Soroca; lui *Oană* vornicul, pe Bucovăț, în țin. Lăpușna etc. Ulterior, pe moșile acestora au luat ființă sate mari, care și-au păstrat denumirile patronimice până în prezent: *Bubuiogi* / *Bubuieci*, astăzi în componența mun. Chișinău; *Horjești* în rn. Hâncești; *Gangura* în rn. Ialoveni; *Goleni* în rn. Edineț; *Măgdăcești* în rn. Criuleni; *Șeptelici* în rn. Soroca; *Vorniceni* în rn. Strășeni [4, p. 44, 106, 154 ș.a.].

Numele satelor actuale, cândva întemeiate pe moșiile mănăstirești (Neamț, Dancu, Galata, Sfânta Vineri etc.), precum și denumirile diferitor locuri și obiective topografice din cuprinsul lor, ne amintesc de așezămintele religioase respective: *Nemțeni*, comună în rn. Hâncești; *Dancu*, comună în același raion; *Galata*, cartier al or. Chișinău; *Sfânta Vineri*, loc pe teritoriul satului Buiucani din componența mun. Chișinău; *Bisericiani*, sat în rn. Glodeni; *Dealul Mănăstirii*, deal în hotarul comunei Saharna din rn. Rezina; *Mănăstireasca*, parte de moșie a comunei Obileni din rn. Hâncești; *Mitoc*, comună în rn. Orhei; *Chilioarele*, locuințe ale călugărilor, săpate în malurile stâncoase ale Răutului, lângă Butuceni, rn. Orhei [5, vol. 5, p. 445-448; vol. 9, p. 120-126].

Denumirile multor locuri și localități, de odinioară și de astăzi, evocă numele proeminentelor figuri din istoria neamului: *Decebal*, *Traian*, *Dragoș-Vodă*, *Alexandru cel Bun*, *Ștefan-Vodă*, *Mihai Viteazul*, *Ghica-Vodă*, *Mihai Bravul*, *Mihnea-Vodă*, *Cuza-Vodă*, *Mihai Eminescu*, *Ion Brătianu* (localități), *Stejarul lui Ștefan cel Mare*, *Movila lui Cuza*, *Izvorul Reginei Maria*, *Pădurea Craiului*, *Gârla Voievodului* / *Voievodina*, *Dumbrava Voievozilor* (locuri). Unele dintre aceste denumiri s-au aflat în circulație până în anul 1945, deoarece mai târziu, în perioada sovietică, ele au fost substituite de autorități cu alte denumiri ce conveneau regimului totalitar de atunci. Astfel, *Decebal* a fost înlocuit cu *Tatarovca Mică* (1946), *Dragoș-Vodă* cu *Iliciovka* (1951), *Ghica-Vodă* cu *Miciurino* (1949), *Mihnea-Vodă* cu *Ceapaevka* (1949), *Mihai Bravul* cu *Mihailovka* (1946), *Cuza-Vodă* cu *Dimitrovca* (1949), *Ion Brătianu* cu *Kotovsk* (1946)

etc. Doar câtorva dintre acestea s-a reușit să li se restabilească până în prezent denumirile lor istorice.

Substituirii masive au avut loc mai cu seamă în microtoponimia localităților urbane. Acum 20 de ani, în Chișinău, din cele 720 de bulevarde și străzi, rămăsese-ră să fie folosite doar 12, și acestea situate pe la periferia urbei, având, după cum ne putem da seama, o importanță comunitară minoră și un conținut semantic ne semnificativ: *Dubălăriei, Salcânilor, Cărămidarilor, Olarilor, Pădurii* etc.

Revizuirea forțată a sistemului onomastic național a început, de fapt, încă în sec. al XIX-lea, după răpirea Basarabiei în 1812 și alipirea ei la Imperiul Rus. Numele noastre de localități au fost în marea lor majoritate traduse sau adaptate în limba rusă (*Starâie Dubosari, Novâie Hasnașeni, Nijnie Jorî, Verhnie Buzdugani*), unele fiind denaturate până la imposibilitatea de a fi recunoscute (*Chislița, Chirganî, Voleadânk, Ghijdeani*, pentru *Câșlița, Crihana, Valea Adâncă, Hâjdieni*). După cel de-al Doilea Război Mondial, procesul de ruinare a fondului toponimic național a fost reluat, în aceeași manieră sau folosindu-se și unele procedee noi, ca redenumirea orașelor și satelor (*Ialoveni – Kutuzov, Hâncești – Kotovsk, Sângerei – Lazovsk, Șoldănești – Cernenko*), substituirea în totalitate a formanților onimici *-ani / -eni* și *-ești* prin *-anî / -ianî* și *-ești* (*Cărpineni – Karpineanî, Drăgușeni – Draguşanî, Lucești – Lucești, Florești – Florești*) etc.

După 1989, odată cu revenirea la grafia latină și legiferarea limbii române ca limbă oficială pe teritoriul Republicii Moldova, au fost stabilite și au început să se implementeze noi principii de ortografiere și transcriere a numelor topice românești. Au fost elaborate și editate noi lucrări normative, pentru o serie de localități s-a revenit la vechile lor denumiri, a fost reglementată urbonimia orașelor și satelor noastre [6, p. 207-225]. Chișinăul și-a îmbrăcat actualul veșmânt onimic stradal prin noile urbonimice și prin tradiționalele denumiri de bulevarde, străzi și piețe, la care s-a revenit, devenind metropola adevărată a Moldovei basarabene.

Semnificative și cognitive din punct de vedere istoric și, în același timp, educative au devenit urbonimice chișinăuiene: *Bulevardul Dacia, Bulevardul Decebal, Bulevardul Traian, Bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt, Ovidiu, Sarmizegetusa, Sargidava, Calea Moșilor, Calea Basarabiei, Calea Ieșilor, Bucovina, Maramureș, Suceava, Alba-Iulia, Humulești, Ipotești, Putna, Moldovița, Mihai Eminescu, Ion Creangă, Vasile Alecsandri, George Enescu, Grigore Vieru, Independenței, 31 August 1989* etc. [7, p. 5-8 ș.a.]

Toponimia Basarabiei, prin conținut și formă, este preponderent românească (90%). Aceleași evenimente și fapte istorice, identicele procese și etape de dezvoltare a societății, condițiile fizico-geografice și naturale similare, ocupațiile, tradițiile, datinile, obiceiurile și modul comun de viață al oamenilor,

componenta lexicală și structura derivațională a formațiilor toponimice, normele și legitățile onimice unitare ale limbii etc. au asigurat cu certitudine identitatea etnoculturală și lingvistică a toponimiei autohtone din întreg spațiul românesc.

Dunăre, Nistru, Prut... Cetatea Albă, Chilia, Orhei, Tighina, Hotin, Soroca... Chișinău, Lăpușna, Hâncești, Nisporeni, Călărași... Sunt nume cu rezonanță istorică, sunt creații onimice de epocă.

Hărăzit de Domnul e ca fiecă sat și oraș să aibă un loc de așezare și un nume care să le poarte faima în lume (M. Sadoveanu, 8, p. 26). Toponimia poate fi socotită drept istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea atâtor evenimente, întâmplări și fapte, mai mult sau mai puțin vechi sau importante, care s-au petrecut de-a lungul timpului și au impresionat într-un chip oarecare sufletul poporului (I. Iordan, 9, p. 2). Toponimia e însuși graiul de fiecă zi al oamenilor, exprimat concis și sugestiv prin nume de locuri și localități (N. Corlăteanu, 10, p. 16).

Să păstrăm, deci, numele noastre de orașe și sate, numele locurilor noastre de baștină, să le păstrăm cu sfințenie, să le ocrotim prin lege ca pe o adevărată comoară spirituală a neamului, aidoma relicvelor istorice, creațiilor folclorice, operelor literare, pentru a le transmite urmașilor, intacte, curate, strălucite de înțelepciune și credința strămoșilor noștri în tot ce e sfânt și de preț pentru neam și țară.

Referințe bibliografice

1. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*. În „Letopisețele Țării Moldovei”, Chișinău, 1990.
2. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1992.
3. Anatol Eremia, *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, 1970.
4. Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României. A. Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de locuri*, București, 1990.
5. *Localitățile Republicii Moldova*, Chișinău, 2005, vol. 5, p. 445-448; 2009, vol. 9, p. 120-126.
6. Anatol Eremia, Viorica Răileanu, *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, Chișinău, 2009.
7. Anatol Eremia, *Chișinău. Ghidul străzilor*, Chișinău, 2000.
8. Mihail Sadoveanu, *Drumuri basarabene*, Chișinău, 1992.
9. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.
10. Nicolae Corlăteanu, *Lexicul istoric // „Moldova”, nr. 4, 1989.*

Lidia CODREANCA

Interferența bilingvă în onomastica românească din Basarabia (1812-1918)

L.C. – doctor în filologie, conferențiar universitar, cercetător științific superior la Centrul de lingvistică al Institutului de Filologie al A.Ș.M. Lucrări editate: *Sociolingvistica. Mic dicționar terminologic* (2002), *Limba română în Basarabia (1812-1918)* (2003), *Latina vulgară* (în colaborare cu acad. N. Corlăteanu) (2007), *Două mentalități și o singură limbă* (pagini necunoscute din istoria limbii române din Basarabia) (2012).

În studiile de specialitate cu referire la situațiile de contact lingvistic, *interferența bilingvă* nu este un concept frecvent utilizat precum cel de *diglosie*, deși desemnează, la fel, una dintre consecințele negative ale contactului dintre limbi. Este cvasi-antonimul conceptului *împrumut*.

Dacă accepția largă a termenului *interferență lingvistică* include și *împrumutul* sau *transferul*, și calcurile, și melanjurile de cod [1, p. 178], prin *interferența bilingvă* (sau *interferența negativă*) se va înțelege doar materialul lingvistic generat de influența celei de a doua limbi utilizate într-o anumită comunitate, material ce nu se încadrează în normele firești ale primei limbi utilizate și care comportă un caracter negativ. Raportată la nivelul vorbirii, „interferența bilingvă este atunci când discursul unui bilingv conține elemente provenite din cealaltă limbă” [2, p. 63].

În limba română din Basarabia (1812-1918), aflată sub influența îndelungată a limbii ruse, care i-a preluat funcțiile în toate sferile sociale de utilizare, se atestă numeroase abateri de la normele ei firești de evoluție la toate nivelele [3]. Prezentul articol își propune să elucideze devierile de la normele limbii române atestate în sistemul onomastic din secolul al XIX-lea, devieri care l-au afectat pe parcursul a 106 ani, repercusiunile resimțindu-se până astăzi.

Sursele de cercetare a numelor românești constituie documente de arhivă: registrele de clasă ale

elevilor Seminarului Teologic din Chișinău (1813-1867), ale școlilor elementare lancasteriene (1824-1835) și ale școlilor parohiale și ținutale (1828-1871) din Basarabia.

Este cert faptul că numele proprii se supun legilor de dezvoltare a unui idiom și că au „valoare de monument de limbă, care conservă și atestă fapte lingvistice petrecute în diferite perioade ale dezvoltării unei limbi” [4, p. 11], însă vom face abstracție de faptul că în general „onomastica poate ține cont de consecințele și efectele fenomenelor cauzate de contactele interlingvistice și interculturale, întrucât sistemele de denotație sunt mărturii ale culturii și istoriei” [5, p. 2], din simplul motiv că în cazul de față tindem să urmărim doar un singur aspect al contactului dintre limbi – cel al consecințelor unei glotopolitici de asimilare lingvistică forțată, în condițiile diglosiei.

Specialiștii în onomastică au caracterizat toate etapele istorice de formare și evoluție a sistemului antroponimic românesc, evidențiind specificul fiecărei perioade, elementele constitutive ale formării numelor. Cu referire la secolul al XIX-lea, bunăoară, se afirmă că „în această perioadă se încheie procesul de formare a numelor de familie moldovenești, cea mai mare parte a lor e formată cu ajutorul sufixelor rusești și ucrainești: -ov (Bradulov < Bradul; Radulov < Radul; Țaranov < Țăran); -așcu (Pătrașcu, Tudorașcu); -ici (Catrici, Nicoric); -cu/ciu (Oncu, Malancu, Onciu, Stanciu); -cea (Mihalcea, Oancea); -șa (Tomșa); -iac (Nuțuleac, Sanduleac) ș.a.” [6, p. 331].

În linii mari, în cazul evidențierii formațiilor sufixali ai onomasticii est-române în ansamblul ei, se susține că „o trăsătură caracteristică de structură a formațiilor derivativi în antroponimia est-romanică este originea slavă, greacă și latină a sufixelor. Din 75 (189) de formați sufixali simpli, 37 sunt de origine slavă, 21 – latină, 23 – greacă, maghiară, ucraineană etc.” [7, p. 77].

Cât privește sufixul rusesc -ov, atestat la notarea numelor românești din Basarabia, acesta a fost atașat fără discernământ la un șir impunător de nume, mutilându-le și deplasându-le într-un cadru lingvistic grotesc, care nu se integrează în sistemul gramatical românesc. Iată câteva exemple:

Vasilii *Gandacov*, Iosif *Daculov* [8, fila 41], Matfei *Saracov* [9, fila 100 verso], Chiriac *Topalov* [9, fila 6 verso], Gheorghii *Bolgarov*, Vasilii *Serbov* [10, fila 8], Vasilii *Chirilov* [10, fila 41], Vasilii *Guzunov* [9, fila 105], Alexandr *Uzunov*, Efimii *Chirilov* [9, fila 112], Constantin *Balțatescov* [9, fila 113], Efimii *Zupcov* [9, fila 115], Cozma *Ursov* [9, fila 117], Gavriil *Vierov* [9, fila 119], Nicolai *Marianov* [9, fila 121], Ivan *Delov*, Constantin *Burianov* [9, fila 139], Ivan *Raculov* [11, fila 26], Pavel *Moldovanov* [11, fila 33], Vasilii *Ducov* [12, fila 72]

verso], Grigorii *Lozanov* [13, fila 73 verso], Grigorii *Jumarov*, Stefan *Chirilov* [13, fila 76 verso], Gherasim *Lucov* [13, fila 84 verso], Nicolai *Solomonov* [13, fila 98 verso], Alexandr *Crudov*, Stefan *Pashalov* [13, fila 45], Anton *Țaranov*, Grigorii *Teslarov* [14, fila 7], Mihail *Zamfirov* [14, fila 11], Piotr *Surdulov* [14, fila 15], Constantin *Balanov* [15, fila 10 verso], Gheorghii *Gaiducov* [16, fila 2], Piotr *Munteanov* [16, fila 3], Vasilii *Levodarov* [16, fila 7], Alexandr *Russov* [17, fila 1], Ivan *Spoialov* [18, fila 1 verso], Calistrat *Hinculov* [19, fila 19], Vasilii *Muratov* [20, fila 6], Stepan *Sirbov* [20, fila 114], Vasilii *Untilov* [21, fila 1], Alexandr *Chiriakov* [22, fila 164], Vasilii *Racov* [22, fila 170], Nicolai *Serbulov* [22, fila 171], Gheorghii *Spiridonov* [23, fila 2 verso], Gheorghii *Tomov* [23, fila 8 verso], Andrei *Negruțov* [23, fila 142].

Un alt sufix rusesc, care a cunoscut o largă popularitate în transcrierea deformată a numelor românești este sufixul *-ii / -schii*:

Nicolai *Postolachii* [9, fila 105], Nicolai *Parubinovschii* [11, fila 124], Vasilii *Paladii* [11, fila 146], Vasilii *Barbovschii* [11, fila 30], Dimitrii *Barbanschii* [23, fila 1 verso], Afanasii *Romanovschii*, Ivan *Ursachii*, Constantin *Stihii*, Trofim *Lozinschii* [12, fila 80], Ivan *Perjovschii* [19, fila 35], Andrei *Poianschii* [24, fila 86], Andrei *Vasilachii* [25, fila 32], Victor *Vraghii* [22, fila 157], Leon *Vrabii* [13, fila 43], Roman *Ursachii* [14, fila 11].

Foarte frecvent atestată este și forma articulată a numelor în *-l*:

Ivan *Zmeul* [23, fila 2 verso], Ivan *Grecul* [23, fila 3 verso], Grigorii *Lupul* [27, fila 8 verso], Vasilii *Barbul*, Dimitrii *Scifosrocul* [27, fila 20 verso], Constantin *Guțul* [28, fila 27 verso], Matei *Scurtul* [28, fila 39 verso], Gheorghii *Mihul* [10, fila 10], Constantin *Teutul* [10, fila 30], Manuil *Draganciul* [10, fila 41], Luca *Friptul* [9, fila 84 verso], Mihail *Mânzul* [9, fila 89 verso], Ivan *Mihul* [9, fila 90 verso], Leon *Popescul*, Alexandr *Crudul* [9, fila 91 verso], Ivan *Racul* [9, fila 105], Pavel *Ciuburciul*, Ivan *Dimitriul*, Sidor *Budescul*, Gheorghii *Negrul* [9, fila 110], Grigorii *Fotescul* [9, fila 111], Alexandr *Grosul* [9, fila 112], Zaharii *Negrul* [9, fila 113], Grigorii *Bunescul*, Vasilii *Crudul* [9, fila 115], Andrei *Negruțul* [9, fila 119], Grigorii *Seul* [9, fila 120], Simeon *Mițul*, Isai *Ciburciul*, Ivan *Neculaul* [9, fila 125], Niculai *Chicul*, Ivan *Balțatescul* [9, fila 126], Constantin *Schidul*, Vasilii *Mâțul*, Ivan *Cheptul*, Manuil *Mihul*, Alexei *Țenchiul*, Isidor *Cucirescul* [9, fila 127], Constantin *Chiorescul*, Constantin *Gandacescul* [9, fila 137], Gheorghii *Bunescul* [9, fila 139], Cozma *Ursul* [9, fila 140], Ivan *Untul* [12, fila 75 verso], Ieremia *Sandul* [12, fila 78 verso], Ivan *Ghețeul* [12, fila 89 verso], Nicolai *Romanescul*, Vasilii *Mindrul* [12, fila 83 verso], Vasilii *Porcescul* [12, fila 89 verso], Constantin *Minzul*, Fiodor *Sârbul* [12, fila 90 verso], Vasilii *Rusul* [25, fila 86].

Cu referire la această categorie de nume românești în studiile de specialitate se notează că „în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când s-au perfecționat normele limbii literare române, articolul *-l* de la numele de familie a fost omis ca un fenomen arhaic, iar numele cu *-u* devin normă” [37, p. 35].

În Basarabia, conform materialelor de arhivă și registrelor de stare civilă, „a avut loc un proces de omitere a lui *-u* final și de generalizare a formelor nearticulate” [37, p. 78]. Astfel, în sursele istorice cercetate se observă această elidare masivă a vocalei amintite:

Dimitrii *Muntean*, Sofronii *Casap*, Gheorghii *Slab* [23, fila 1 verso], Ivan *Catan* [23, fila 2 verso], Feodor *Vier* [23, fila 3 verso], Vasilii *Ceaban* [27, fila 7 verso], Savva *Burian* [28, fila 39 verso], Ivan *Cazac*, Ivan *Bolbocean* [10, fila 8], Alexandr *Barbos* [9, fila 85 verso], Constantin *Cozac* [9, fila 89 verso], Constantin *Ardelean* [9, fila 90 verso], Grigorii *Cecan* [9, fila 100], Alexandr *Rac*, Chiril *Ciolac* [9, fila 103], Ivan *Moșan*, Stefan *Barbos* [9, fila 105], Mihail *Țurcan* [9, fila 110], Manoil *Bob* [9, fila 114], Gheorghii *Ungurean* [9, fila 115], Stefan *Grozav* [9, fila 118], Pavel *Cibotar*, Simeon *Gavrilan* [9, fila 121], Constantin *Vier* [9, fila 139], Fiodor *Coropcean* [29, fila 1], Ivan *Russ* [11, fila 45], Vladimir *Olar* [12, fila 80], Stefan *Nemțan* [12, fila 81 verso], Constantin *Barac* [12, fila 82 verso], Gavriil *Celan* [30, fila 9], Gheorghii *Serb* [31, fila 1], Stepan *Topal* [15, fila 10 verso], Nicolai *Barboss* [16, fila 6], Serghei *Russ* [16, fila 7], Gheorghii *Bacal* [20, fila 114], Ivan *Suricean* [20, fila 115], Vladimir *Oat* [20, fila 119], Constantin *Gherghiț*, Fiodor *Gheorghiiț* [22, fila 158], Vasilii *Musteț* [22, fila 166], Ivan *Dumbrăvan*, Grigorii *Codrean* [16, fila 112], Dimitrii *Țap* [18, fila 1 verso].

Forma elidată a numelor românești se utilizează și azi în actele de stare civilă de la noi de rând cu formele sufixate: *Munteanu*, *Casapu*, *Țurcanu*, *Codreanu*, *Suruceanu*, *Grozavu* etc.

De asemenea, se observă substituirea lui *-ă* / *-u* / *-e* final prin *-a* și trunchierea rădăcinii:

Emanuil *Baltaga* [8, fila 41], Gheorghii *Untâla* [10, fila 7 verso], Gheorghii *Bârca*, Alexandr *Lupașca* [10, fila 11 verso], Nicolai *Veverița*, Nicolai *Plecinta*, Ivan *Buzâla* [9, fila 88 verso], Ivan *Placinta* [9, fila 90 verso], Ivan *Chișca* [9, fila 99 verso], Gheorghii *Coada*, Constantin *Chirica*, Mihail *Plamadila* [9, fila 100 verso], Mihail *Lunga*, Dimitrii *Coada* [9, fila 111], Vasilii *Plamadeala* [9, fila 114], Simeon *Petrila* [9, fila 117], Ioachim *Barbaneagra* [9, fila 119], Alexei *Frunza* [9, fila 121], Vladimir *Mamaliga*, Stefan *Tabârța* [9, fila 125], Antonii *Struța* [9, fila 128], Nichita *Ciocla* [11, fila 24], Grigorii *Stevila*, Iordana

chii *Stevila* [11, fila 30], *Vasilii Vedrașca* [12, fila 73 verso], *Ivan Buzila* [12, fila 76 verso], *Fiodor Bobeica*, *Mihail Miriuța* [12, fila 77 verso], *Dimitrii Halbura*, *Simeon Gramma* [12, fila 79 verso], *Afanasii Pulbera*, *Grigorii Doncila*, *Mihail Pulbera* [12, fila 87 verso], *Mihail Bârca*, *Ivan Dombrova* [12, fila 90 verso], *Ivan Gaina*, *Piotr Capațâna*, *Stepan Zupca* [18, fila 1 verso], *Vasilii Sacara*, *Serghei Gobjila*, *Ivan Doncila* [32, fila 42], *Mihail Stavila*, *Fiodor Bobâra* [20, fila 115], *Ivan Palaria* [16, fila 1 verso], *Porfirii Cocerva* [16, fila 123], *Vasilii Galușca* [16, fila 139], *Gheorghii Catruța* [33, fila 19], *Alexandr Cheltuiala* [33, fila 22], *Ivan Plomondeala* [30, fila 8], *Mandachii Moghila* [14, fila 11], *Calistrat Fasola* [14, fila 15].

Are loc și substituirea sufixului românesc *-escu* / *-așcu* prin *-esco* / *-așco* și a lui *-u* final prin *-o*:

Gheorghii Popesco, *Vasilii Negro* [23, fila 1 verso], *Dimitrii Petco* [23, fila 2 verso], *Ivan Bodesco* [20, fila 119], *Maria Macaresco* [17, fila 1], *Piotr Alexandresco* [34, fila 1], *Mihail Stroesco* [35, fila 20], *Iacov Vedrașco* [13, fila 45], *Pavel Luppo* [36, fila 65].

Se atestă o nesiguranță în notarea acelorași nume: *Ivan Ghețeu* [9, fila 89 verso], *Constantin Ghețiu* [9, fila 104], *Stefan Ghițeu*, [12, fila 82 verso], *Ivan Țapurdei* [12, fila 89 verso], *Stefan Țipurdei* [9, fila 119], *Constantin Creciu* [11, fila 22], *Constantin Craciun* [11, fila 64], *Fiodor Gârlea* [29, fila 6], *Fiodor Ghirlea* [29, fila 7], *Leontii Ghirlea* [9, fila 145], *Antonii Gârl* [9, fila 114], *Grigorii Uretea*, *Ilia Uretea* [9, fila 145], *Ilia Urechi* [9, fila 124], *Alexandr Uzunov* [9, fila 137], *Vasilii Guzunov* [9, fila 105].

Diferențe ortografice: *Filipp Trii-boi* [9, fila 104] și *Nicolai Trii-boi* [9, fila 110].

Așadar, din tabloul de mai sus observăm că unele și aceleași nume suportă fluctuații sufixale și trunchieri ale rădăcinii: *Vier – Vierov*; *Burian – Burianov*; *Gandac – Gandacov – Gandacescul*; *Balțatescul – Balțatescov – Balțatescu*; *Negruțul – Negruțov*; *Ursul – Ursov*; *Serbov – Serbulov – Serb – Sirbul*; *Racov – Racul – Rac*; *Russov – Russ – Rusul*; *Plecinta – Placinta*; *Plamadeala – Plamadila – Plomondeala*; *Stavila – Stevila*; *Mățul – Mițul*. Iar prenumele românești sunt exclusiv „traduse”, nu mai atestăm *Ion*, *Vasile*, *Gheorghe*, *Ștefan*, *Tudor*, *Dumitru*, *Grigore*, *Petru*, *Alexandru*, *Ilie*, ci doar *Ivan*, *Vasilii*, *Gheorghii*, *Stepan*, *Stefan*, *Feodor*, *Dimitrii*, *Grigorii*, *Piotr*, *Alexandr*, *Ilia* etc.

Deși în unele studii de sociolingvistică se afirmă, pe bună dreptate, că în condițiile bilingvismului și ale plurilingvismului unei colectivități pentru încadrarea numelor proprii de persoane în sistemul normativ al unei limbi străine, pe lângă schimbările fonetice și fonologice în procesul de adaptare sonoră și lite-

Lăutari de altădată

rală, acestea „suferă și schimbări morfologice legate de pătrunderea cuvintelor străine în șirul determinat al derivării și flexionării cuvintelor noii limbi...” [38, p. 309], totuși în cazul exemplurilor înșiruite mai sus avem a face cu încercarea vorbitorilor unilingvi – a funcționarilor ruși din cancelariile de stat ale Basarabiei, din instituțiile de învățământ religios și laic – de a supune normelor limbii ruse numele românești pe care erau nevoiți să le noteze în virtutea funcției lor. Acest fenomen lingvistic nu mai ține de „condițiile bilingvismului colectivității”, ci doar de cele ale *diglosiei glotofagice*, susținute și dirijate de glotopolitică, impunând funcționarea doar a unei singure limbi, a celei imigrante, și conducând în cazul dat la dezechilibrarea sistemului onomastic românesc.

Această situație diglosică s-a menținut timp de 106 ani, așa încât, și după 1900, în registrele Seminarului Teologic din Chișinău, cu un număr impunător de nume rusești, se păstrează și puținele nume românești, majoritatea lor mutilate: Ivan *Russul* [39, p. 118], Vasili *Barbos* [39, p. 119], Ivan *Muntean* [39, p. 122], Alexandr *Groppa* [39, p. 122], Ivan *Cecoi*, Feoctist *Marco* [39, p. 123], Hrisanf *Fotesco*, Vladimir *Romanesco*, Vladimir *Irimenco*, Damian *Cruceresco*, Vladimir *Seul* [39, p. 125], Foca *Odobesco* [39, p. 126], Foma *Buri-anov* [39, p. 127], Pavel *Gheorghianov* [39, p. 128], Feodor *Boesco*, Constantin *Manolesco*, Gheorghii *Ursul* [39, p. 132], Vasilii *Mihul*, Vasilii *Chioresco*, Dimitrii *Serbov*, Stefan *Ghirlea* [39, p. 133], Vichentii *Popesco*, Vladimir *Cazac* [39, p. 134], Dimitrii *Muntean* [39, p. 135], Vasilii *Schidul* [39, p. 138], Pavel

Danilescu [39, p. 140], Mihail Draganciul [39, p. 141], Gheorghii Moroșanov, Nicolai Stefanescu [39, p. 143], Veaceslav Budesco, Nicolai Vornicesco, Nicolai Șcefirța [39, p. 144].

În perioada sovietică din secolul XX *situația diglosică* a reapărut sub masca *bilingvismului național-rus*, lăsând o nouă amprentă negativă în sfera onomasticii românești. Lingviștii și scriitorii noștri continuă să se revolte față de starea de lucruri actuală din acest domeniu al limbii și mai ales față de anihilarea conștiinței lingvistice a vorbitorilor de limba română, care constituie una dintre cele mai grave consecințe ale *educației diglosice*. Anume ei ne avertizează că „la schimonosirea numelor și-au adus contribuția atât funcționarii rusolingvi plătiți de stat, cât și moldovenii înșiși, care, de multe ori, se rușinau de numele lor (...). În general, numele de familie au suferit modificări importante prin adăugarea de sufixe slave sau de alte origini... ori prin traducerea numelui, atunci când era posibil, în limba rusă, ucraineană sau polonă” [40, p. 122].

În ce ne privește, cu siguranță, nu mai putem opera cu termeni neutri ce țin doar de teoria *contactelor dintre limbi*, cea a *bilingvismului*, a *interferenței lingvistice* general acceptate, deoarece în sfera onomasticii din perioada investigată (1812-1918) avem o producție lingvistică de excepție, neatestată în alte perioade istorice de evoluție a limbii române, producție negativă ce se încadrează doar în limitele *interferenței bilingve*, care nu a continuat în onomastica românească decât ca abateri de la normele firești ale limbii române, dar a avut totuși urmări grave asupra întregului sistem antroponimic din Basarabia.

Bibliografie ■ Surse bibliografice și izvoare:

1. J. F. Hamers. *Intérférence*. În: „Marie-Louise Moreau. Sociolinguistique. Concepts de base”, Mardaga, 1997.
2. W. F. Mackey. *Bilinguisme*. În: „Marie-Louise Moreau. Sociolinguistique. Concepts de base”, Mardaga, 1997.
3. Lidia Colesnic-Codreanca. *Limba română în Basarabia (1812-1918). Studiu sociolingvistic pe baza materialelor de arhivă*, Chișinău, 2003.
4. S. Teiuș. *Referitor la sfera și locul onomasticii în lingvistică*. În: „Studii și materiale de onomastică”, București, 1969.
5. Lamine Sanogo Mamadou. *Éléments de sociolinguistique d'une minorité linguistique: le cas de l'onomastique chez les Toussian*. În: www.toponymiefrancophone.org/DiviFranco/pdf/.
6. Maria Cosniceanu. *Interferența v antroponimii (na materiale slaviano-moldavskih otnoșenii)*. În: „Problemî dvuiazăcia i mnogoiazăcia”, Moskva, 1972.

7. C. Bahneanu. *Din istoria antroponimiei est-romanice*. Moscova, 1994.
8. Arhiva Națională a Republicii Moldova, fondul 1862, registrul 9, dosarul 17 (în continuare: ANRM, F, r.,d.).
9. ANRM, F. 1862, r. 9, d. 63.
10. ANRM, F. 1862, r. 9, d. 47.
11. ANRM, F. 205, r. 1, d. 2867.
12. ANRM, F. 1862, r. 9, d. 675.
13. ANRM, F. 1862, r. 9, d. 58.
14. ANRM, F. 152, r. 1, d. 1.
15. ANRM, F. 152, r. 1, d. 161.
16. ANRM, F. 152, r. 6, d. 272.
17. ANRM, F. 152, r. 1a, d. 25.
18. ANRM, F. 152, r. 1, d. 122.
19. ANRM, F. 152, r. 6, d. 89.
20. ANRM, F. 152, r. 1, d. 1681.
21. ANRM, F. 1862, r. 9, d. 272.
22. ANRM, F. 152, r. 1, d. 174 II.
23. ANRM, F. 205, r. 1, d. 6026.
24. ANRM, F. 152, r. 1, d. 236.
25. ANRM, F. 1862, r. 9, d. 36.
26. ANRM, F. 1862, r. 9, d. 157.
27. ANRM, F. 205, r. 1, d. 6025.
28. ANRM, F. 1862, r. 9, d. 11.
29. ANRM, F. 1862, r. 9, d. 73.
30. ANRM, F. 152, r. 6, d. 238.
31. ANRM, F. 152, r. 6, d. 86.
32. ANRM, F. 152, r. 1, d. 199.
33. ANRM, F. 152, r. 1, d. 232.
34. ANRM, F. 2, r. 1, d. 8734.
35. ANRM, F. 1862, r. 25, d. 73.
36. ANRM, F. 152, r. 1a, d. 5.
37. Maria Cosniceanu. *Nume de familie cu și fără -u final*. În: „Revista de lingvistică și știință literară”, 1995, nr. 3.
38. A. Superanskaia. *Obščie voprosi onomastiki v sloviah dvuiiazâcia i mnogoiazâcia*. În: „Problemî dvuiiazâcia i mnogoiazâcia”, Moskva, 1972.
39. P.A.Lotoțkii. *Spisok i kratkia biografii okoncivșih polnâi kurs Kișinevskoi Duhovnoi Seminarii za sto let eia sușcestvovania (1813-1913 g.g.)*. Kișinev, 1913.
40. Viorica Răileanu. *Numele: marcă în configurarea și „distanțarea” identității*. În: „Akademos”, 2011, nr. 4 (23).

Maria DANILOV

Bucoavne basarabene: tiraje, reeditări și modele impuse de cenzura sinodală (1814-1863)

M.D. – conf. doctor în istorie.

Domeniul de cercetare: istoria culturii române (epoca modernă), istoria culturii din Basarabia sub ocupația țaristă (1812-1918). Lucrări publicate: *Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă)* (2007), *Cartea românească în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei. 1683-1918* (în colaborare, 2002), *Presa din Basarabia. Analize, contexte, valori (1854-2004)* (2005) etc.

În momentul anexării teritoriului dintre Prut și Nistru de către Rusia țaristă (16 mai 1812) nu putem vorbi despre existența unui sistem instituționalizat al școlii din imperiu, ci doar de conturarea lui sub forma unui Minister al Instrucțiunii Publice (1803)¹. Strategia educațională a Imperiului Rus va fi modificată de nenumărate ori pe parcursul secolului al XIX-lea printr-o serie de Regulamente: 1828, 1864, 1874, 1875. Școala basarabeană a devenit, astfel, un teren continuu de experimentare și de rusificare forțată a românilor care locuiau pe teritoriul ocupat. Evoluțiile și metamorfozele în care a persistat sistemul educațional imperial indică limpede idealul de uniformizare urmărit de acesta. Nu sunt lipsite de interes în acest sens cuvântările episcopului Serafim Ciceagov cu prilejul centenarului anexării, marcat de imperialiști în zilele de 15 și 16 mai 1912. Avântul episcopului în elogierea „rolului eliberator” al Rusiei pravoslavnice în destinul „poporului moldovenesc” întrecea orice limită a bunului-simț. Acesta insista ca: „fapta măreață a fratelui mai mare să fie transmisă din generație în generație și să nască la moldoveni acel sentiment fierbinte față de eliberatori, ca ei nu *atât să vorbească și să se roage în rusește, cât să gândească, să simtă și să acționeze în stil rusesc*”² (s. – M.D.).

Literatura didactică din Basarabia secolului al XIX-lea a fost, în linii mari, o literatură religi-

oasă destinată preponderent școlii parohiale. Această categorie de tipări-turi nu surprinde prin diversitate tematică, constituind în majoritate ma-nuale elementare pentru nevoile școlii locale: bucoavne, gramatici, cărți de citire. Dintre cărțile didactice apărute la Tipografia Duhovnicească a Basarabiei (1814-1863), cele mai răspândite au fost bucoavnele. Acestea erau acceptate de oficialitățile rusești doar în măsura în care contribuiau la însușirea limbii stăpânitorului. Ucazul sinodal în vederea înființării Tipog-rafiei Exarhicești la Chișinău (aprobat în 4 mai 1814), stipula, între altele: „gramaticile trebuincioase pentru Seminar și alte cărți școlare se pot tipări cu litere civile, însă nu din noile ediții, apărute în alte tipografii, ci numai din cea sinodală din Moscova” (art. IX)³, (s. – M.D.). În mare parte, tipăriturile (cu excepția Bucoavnei din 1861) au fost ediții bilingve, cu text paralel (pe două coloane) în limbile rusă și română. Textul românesc era o variantă tradusă (adaptată) din rusește, indicându-se direct și sursa: bucoavnele rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, aprobate de cenzura si-nodală. Multe dintre astfel de documente sunt rarități bibliografice în tot spațiul românesc, altele sunt atestate doar în surse bibliografice, nefiind identificate *de visu* în colecții de patrimoniu. Faptul ca atare este o dovadă a solicitărilor sporite din epocă, cât și a folosirii lor îndelungate de mai multe generații, distrugându-se cu timpul.

Unei astfel de categorii aparține și ediția *Bucoavnei*, apărută la 22 decem-brie 1814, în Tipografia Exarhicească a Basarabiei, ctitorită de Gavriil Bă-nulescu-Bodoni. Sub raport istoric, aceasta este prima tipăritură didactică destinată învățământului din Basarabia, aflat, de asemenea, sub semnul ctitoriei exarhului. Semnalarea unui exemplar al *Bucoavnei* de la 1814, în colecțiile Bibliotecii Centrale a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, apare în repertoriul bibliografic al Bibliografiei Tipăriturilor Românești din Basa-rabia [BTRB] în 1993, însă atât identificarea acestuia, cât și datarea lui – Chișinău, 1814 – se consideră greșite⁴. În contextul amintit se cuvine să precizăm că sursele bibliografice Șt. Ciobanu (1923), Al. David (1934), Paul Mihail (1940), inclusiv Bibliografia Românească Veche [BRV], au înregistrat ediția *Bucoavnei* din 1814 fără a fi văzut exemplare ale acesteia. Descrierile bibliografice au fost semnalate în baza *Registrului* cărților tipă-rite în anii 1814-1821, publicat de Ștefan Ciobanu (1923). Apare însă o firească întrebare: e posibilă, oare, identificarea acestei bucoavne în lipsa unei descrieri bibliografice *de visu*?

În ceea ce privește ediția vizată, apărută în anul imediat următor, în 1815⁵, a existat un singur exemplar cunoscut în colecțiile din România, una din-tre ultimele semnalări fiind înregistrată în 1936 cu indicarea și a locului de

depozitare: Biblioteca Institutului de Istorie Națională (Facultatea de literă) din București. O altă sursă bibliografică, de dată recentă (Paul Mihail, 1993), indică faptul că acelui exemplar – semnalat în 1936 – „i s-a pierdut urma”(!)⁶. Cazul ediției de la 1815 este însă altul: anume acel unic exemplar al *Bucoavnei* din 1815, păstrat în patrimoniul Institutului de Istorie Națională din București, a fost descris de istoricul C. C. Giurescu (în 1931)⁷.

O altă ediție a *Bucoavnei* (a 3-a) apare în 1822. Un exemplar al cărții a fost descris cu lux de amănunte, în 1916, de către O. Ghibu (se păstra în colecțiile Bibliotecii Muzeului Pedagogic din București). Potrivit cercetătorului, exemplarul era incomplet: avea 32 de pagini (16 file) și, necunoscând alte ediții ale bucoavnelor basarabene, acesta considera greșit ediția de la 1822 „ca prima bucoavnă rusească-românească din Basarabia”⁸. Un alt exemplar al *Bucoavnei* de la 1822 s-a păstrat în colecțiile Bibliotecii Centrale a Universității din București, însă acesta a ars la 23 decembrie 1989, în legătură cu evenimentele ce au avut loc în Piața Universității⁹. Bibliografii de la acea instituție rămân în speranța ca măcar o parte din tezaurul inestimabil va fi recuperat. În acest scop, secția *Carte rară* a Bibliotecii Universității din București (BCU) a alcătuit un inventar de lucru (manuscris) al cărților distruse: *Bucvarul* de la Chișinău a fost înregistrat sub nr. 324¹⁰. Perspectiva bibliografică asupra ediției *Bucoavnei* basarabene (1822) ne permite să facem câteva precizări:

- O. Ghibu (1916) n-a cunoscut alte ediții ale bucoavnelor (apărute mai devreme), iar descrierea bibliografică a tipăriturii din 1822 întreprinsă de cercetător corespunde întocmai referințelor bibliografice asupra edițiilor anterioare: din 1814, 1815. Acest moment vine în sprijinul ipotezei că edițiile bucoavnelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt o reeditare după cea din 1814;
- titlul cărții în versiunea românească (bucoavnele au fost, în majoritate, ediții bilingve) nu corespunde textului slavonesc (care indică faptul că bucoavna este destinată celor ce doresc a învăța „carte slovenească”)¹¹, ci coincide cu titlul ediției din 1815, publicată de C. Giurescu: „Bucoavnă, adică începătoare învățatură pentru cei ce voiesc a învăța carte moldovenește”¹².

Presupunem că această ușoară modificare este o intervenție a traducătorului trecută neobservată de cenzură. O. Ghibu considera că ediția *Bucoavnei* din 1822 „a fost făcută după textul rusesc al bucoavnelor mai simple”¹³. Nu avem niciun motiv să ne îndoim de aceste afirmații, deoarece textul în limba română este tributار originalului și abundă în calcuri lexicale. Traducerea terminologiei gramaticale a creat numeroase calcuri lingvistice în literatura didactică românească din Basarabia primei jumătăți a secolului al XIX-lea¹⁴.

Alte ediții ale bucoavnelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt cele apărute între anii 1842 și 1844¹⁵. Dintre aceste ediții se păstrează mai multe exemplare în diverse colecții atât în România, cât și în Republica Moldova și Rusia. O cercetare *de visu* a exemplarelor de colecție ne permit să semnalăm unele elemente de descriere mai rar întâlnite. Vom face referință la exemplarul din colecțiile MNAIM. Mai întâi, vom observa că titlul acestor ediții – *Bucoavnă adecă începătoare învățatură pentru cei ce voiesc a învăța carte slovenește și moldovenește* – nu corespunde întocmai aparițiilor anterioare. Pe ultimele pagini numerotate (f. 28-29) apar numerele bisericești și arabe până la 10.000¹⁶. Se cuvine să subliniem și faptul că bucoavna din colecțiile Muzeului Național este unicul exemplar din cele tipărite la Chișinău în prima jumătate a secolului al XIX-lea, de aceea i se poate atribui calificativul de „carte rară cu valoare de unicat”. Și edițiile bucoavnelor de la 1842 și 1844, tipărite în tiraje mici (1200-1500 de exemplare), sunt bilingve cu text paralel. Versiunea în limba română (aranjat pe partea stângă a paginii) este una tradusă, adică tributară textului rusesc. Termenii românești nu sunt altceva decât mostre de calcuri lexicale (semantice și morfematice).

Dacă respectăm ordinea cronologică a bucoavnelor tipărite în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, trebuie să consemnăm încă două ediții, din 1854 și 1859. Acestea sunt cunoscute în baza informațiilor istorice publicate de Paul Mihail (1940)¹⁷, nefiind atestate *de visu* în alte colecții de patrimoniu. Onisifor Ghibu, spre exemplu, considera că după ediția din 1844, în Basarabia apare o altă ediție – abia la 1861. La fel și Șt. Ciobanu consideră că „între anii 1844, când se retipărește bucoavna de la 1822 și 1842, și 1861 nu găsim nici o carte didactică tipărită în Basarabia”¹⁸. Din cele publicate de P. Mihail reținem că Direcția Economică a Casei Arhieresti, în 18 ianuarie 1854 (nr. 34), raporta către episcopul Irinarh: „deoarece toate bucoavnele ruso-moldovenești sunt vândute (probabil, din cele editate la 1844 – n. – M.D.), iar cererile mereu se înmulțesc, se propune să fie retipărite din nou astfel de bucoavne fără nici o schimbare: câte 8 foi de fiecare exemplar, în total ar fi 18 top-uri de hârtie pentru 1.000 exemplare”. Către 15 martie 1854 tirajul fusese deja scos la lumina tiparului și se cerea învoire pentru a fi legate de către Volico Sobelman „a câte 6 kop. / fiecare”¹⁹.

O ediție de excepție a bucoavnelor basarabene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea este cea apărută în 1861 (1862)²⁰. Aceasta are înscris pe pagina de titlu: *Bucoavnă adecă începătoare învățatură pentru cei ce voiesc a învăța carte moldovenește*²¹. Este prima carte didactică tipărită în Basarabia cu text integral românesc (toate edițiile apărute până la acest an sunt ediții bilingve cu text paralel în limbile română și rusă)²². Din informațiile bibliografice

lansate de Șt. Ciobanu, *Bucoavna* (1861), până la fila 17 cuprindea „materia din foarte bine editata *Bucoavnă* din anul 1842” (litere, silabe, cuvinte, rugăciuni)²³, iar începând cu fila 18 avea textele din *Catihisul pe scurt* și alte „învățăături moralnice”. Deci și această ediție era o variantă multiplicată după cele anterioare la care s-au adăugat textele amintite (*Sf. Istorie și Catehismul*). Privită într-un context mai larg al problemei învățământului din Basarabia, ediția *Bucoavnei* din 1861 este marcată de însemnul conștiinței de limbă: atunci când condițiile istorice concrete au favorizat elementul autohton, forța generatoare a acestuia nu a întârziat să se afirme.

Ediția *Bucoavnei* de la 1861, va fi reeditată în 1863, însă cu text paralel rusesc. O. Ghibu (1916) notează că ediția *Bucoavnei* din 1863 are drept subtitlu „toate prescurtările de cuvinte din Bucvarul de la Iași, 1755 și încă pe deasupra”²⁴. Momentul este deosebit de relevant: nicio ediție a *Bucoavnelor basarabene* (până la acest an) nu atestă surse preluate după modele editate în Principatele Române. Aceasta încheie șirul *bucoavnelor* apărute în Tipografia Eparhială pe parcursul secolului al XIX-lea și destinate, în primul rând, școlilor bisericești-parohiale.

În concluzie, *bucoavnele* apărute în Tipografia Exarhicească a Basarabiei, între anii 1814-1863, pot fi împărțite în două categorii: 1) unele care coincid întocmai descrierilor bibliografice (pagina de titlu, tabla de materii, numărul de pagini), acestea fiind primele trei ediții: din 1814, 1815 și 1822 și 2) edițiile ulterioare. Ele pot fi considerate reeditări multiplicare în baza primei *Bucoavne* – din 1814. Niciuna dintre edițiile menționate mai sus nu este atestată în colecțiile de patrimoniu (din spațiul românesc). Respectiv, edițiile din anii 1815 și 1822 (descrise de C. C. Giurescu și O. Ghibu) astăzi sunt pierdute, iar cea din 1814 este cunoscută doar în baza notelor bibliografice publicate în 1923 de Ștefan Ciobanu în „Registrul cărților tipărite în Tipografia Exarhicească din Chișinău pe anii: 1814-1821”. Al doilea tip de *bucoavne* pot fi considerate edițiile din anii 1842, 1844, 1854, 1859. Acestea diferă de cele din prima categorie prin tabla de materii și, respectiv, printr-un număr mai mare de pagini. Primele două ediții menționate (1842, 1844) sunt atestate în colecții de patrimoniu, pe când edițiile din 1854 și 1859 sunt cunoscute doar în baza descrierilor bibliografice.

Literatura didactică basarabeană, în mare parte religioasă, a fost marcată de cele două tendințe specifice epocii: pe de o parte, politica oficială promovată de autoritățile imperiale urmând un scop categoric – asimilarea lingvistică a românilor basarabeni, iar pe de altă parte, eforturile de rusificare ale regimului au fost minimalizate prin susținerea de către localnici a școlii basarabene cu manuale tipărite în limba română. Astfel, *bucoavnele basarabene* au asigu-

rat, în mare măsură, o continuitate a ideii de unitate și o dăinuire a conștiinței de limbă a românilor basarabeni.

Note

¹ Ideea creării unui astfel de Minister de Instrucțiune Publică a fost lansată de către Vasile Nazar Caragea (1773-1862) în perioada aflării acestuia în serviciile cancelariei din Petersburg; născut în regiunea Harkov, român de origine; savant enciclopedist; vezi E. Нирка, *Выдающийся энциклопедист*, „Факель”, 31 мая 1991, с. 7-10.

² *Вступительное слово председательствующего на юбилейном торжественном собрании Архиепископа Кишиневского Серафима 15 мая 1912 г.*, Кишиневские Епархиальные Ведомости № 21, от 27 мая, 1912 г., с. 684.

³ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Editura Enciclopedică Gheorghe Asachi, Chișinău, 1992, p. 37.

⁴ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia, I, 1812-1830*, Editura Academiei Române, București, 1993, LXVI, p. XVIII.

⁵ BRV, vol. IV, nr. 394; ediția *Bucoavnei* din 1814 a fost retipărită în același număr de exemplare (1200) în 1815.

⁶ Paul Mihail, (1993), *op. cit.*, p. 3.

⁷ C. C. Giurescu, *Bucoavna basarabeană din 1815*, în „Revista Istorică Română”, București, 1931 p. 124-128; Institutul de Istorie Națională din București deține un exemplar (achiziție din anul 1930) al *Bucoavnei* de la Chișinău, datat cu anul 1815.

⁸ Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, București, 1975, p. 102.

⁹ Paul Mihail, (1993), *op. cit.*, p. 11. O bună parte din patrimoniul de *carte rară* al Bibliotecii a ars.

¹⁰ Lista cărților românești vechi distruse de incendiul din decembrie 1989 [manuscris], București, Biblioteca Centrală Universitară, 1991, p. 33; referințele bibliografice asupra ediției *Bucoavnei* din 1822 pot fi reconstituite doar în baza descrierilor lansate de O. Ghibu (informațiile lui Șt. Ciobanu sunt preluate tot de acolo).

¹¹ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 102.

¹² C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 124.

¹³ *Ibidem*, p. 102.

¹⁴ Dacă păstrăm ordinea cronologică a cărților didactice tipărite în Basarabia, în prima jumătate a sex. XIX, trebuie să reținem și ediția *Abețedarului* rusesc (ediție bilingvă), identificată de Șt. Ciobanu în colecțiile Bibliotecii Seminarului Teologic din Chișinău (datat între anii 1830-1840).

Cartea cuprinde 56 de pagini (23 file), are o structură complexă (după modele rusești și românești), iar textul rusec este tipărit cu caractere civile (după cum se tipărea, de fapt, în Rusia), ceea ce conferă acestei ediții o importanță deosebită. După cum susține cercetătorul, aceasta este una din „cele mai interesante bucoavne basarabene”.

¹⁵ David Alexandru, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918). Bibliografie*, [Chișinău 1934], Editura Universitas, Chișinău, 1993, p. 103.

¹⁶ Alte detalii: textul este îngrijit aranjat în pagină, pe două coloane, cel românesc pe dreapta; tipărit cu caractere rusești pe hârtie filigranată de culoare albăstrui-gălbui; format mic (22x17 cm); coperta de carton acoperită cu piele (maro închis); pe coperta 1 însemnări manuscrise: „Petre Nicolai Popa 1906” (caractere latine), pe fila de forzaț (coperta 2): „Această carte am cetit [o], astăzi în ziua sfintei Cruci. 27 septembrie 1946” (caractere rusești); în filigranul hârtiei identificat pe f. 5 se citește „1840”, iar pe f. 20 (verso) a fost identificat un filigran cu siglă rusească: „Ф.Ч.О.Б”.

¹⁷ Paul Mihail, *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 până la 1918*, București, 1940, p. 91.

¹⁸ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 97.

¹⁹ Paul Mihail, (1940), *op. cit.*, p. 91-101.

²⁰ Ediția *Bucoavnei* din 1861 are înregistrat pe copertă anul 1862, iar pe pagina de titlu – anul 1861; exemplare ale acestei ediții sunt atestate în colecțiile Bibliotecii Academiei Române.

²¹ BRM, *op. cit.*, p. 485 [nr. 8789].

²² P. Mihail, *op. cit.*, nr. 197, p. 115; în 14 octombrie 1861, Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău a emis o dispoziție specială către Direcția Economică a Casei Arhieresti (nr. 7145) prin care se confirma că Sinodul din Petersburg „a dat dezlegare de a se tipări în limba moldovenească Sf. Istorie și Catehismul pe scurt”. Direcția Economică ia o decizie destul de îndrăzneță și ordonă să fie tipărite aceste texte împreună cu o nouă ediție a bucoavnei cu un tiraj excepțional în acele vremuri de 6.500 de exemplare. La 2 aprilie 1862, în raportul prezentat către Consistoriul (nr. 134), se arată că au fost tipărite 6.200 de exemplare, pe când în „darea de seamă despre activitatea tipografiei pe anul 1861 se indică faptul că au fost tipărite 8.000 și se vindeau la un preț de 12 kop. / argint (amintim, în context, că *Bucoavna* din 1844 se vindea cu 25 kop.).

²³ Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 98.

²⁴ O. Ghibu, *op. cit.*, p. 104.

Ion CIOCANU

Contribuții la salvarea și dezvoltarea culturii românești în Basarabia (I)

I.C. – prof. univ. dr. hab., colaborator științific principal la Institutul de Filologie al A.Ș.M., critic și istoric literar, lingvist. Autor a 37 de cărți, majoritatea – de critică și istorie literară, de sociolingvistică și de cultivare a limbii. Lucrări apărute recent: *Efortul salvator* (2006), *Salahorind...* (2008), *Darul lui Dumnezeu* (2009), *Noi și cuvintele noastre* (2011), *Cărțile din noi* (2011).

La sursele cunoscute până acum privind destinul limbii și literaturii române în Basarabia s-a adăugat recent una proaspătă – cartea *Un velicorus moldovean. Fenomen basarabeian în Duma de Stat a Imperiului Rus* (Editura Universul, Chișinău, 2011) de Andrei Grosu. În prefața cărții apărute deocamdată în limba rusă autorul, licențiat în istorie al Universității de Stat din Chișinău (promoția 1975), rezumă starea limbii române în spațiul pruto-nistean din prima epocă istorică de dominație rusească (toate citatele care urmează sunt traduse de noi – I.C.): „Separați și izolați de spațiul lor etnic la 1812, moldovenii din teritoriul dintre Prut și Nistru, ca și toate celelalte popoare ale Imperiului Rus, au început să devină treptat obiect al asupririi naționale și al rusificării forțate.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, limba maternă a moldovenilor a fost practic izgonită din școală, biserică, administrație și justiție.

Conform datelor statistice, în 1911 în Basarabia existau 1.522 de școli primare rusești cu un contingent de 101.375 de elevi, dar nu funcționa nici măcar o școală moldovenească...

Aflați mai mult de o sută de ani sub ocupația Imperiului Rus, după cum se exprima Petre Cazacu, moldovenii n-au avut parte de un învățământ corespunzător necesităților culturii lor naționale și circa cincizeci de ani n-au avut nici măcar o singură școală în care limba lor s-ar fi predat cel puțin ca o curiozitate lingvistică asemenea sanscritei

ori limbii egiptene. Învățământul primar din sate și orașe nu era organizat în scopul dezvoltării culturale a copiilor moldoveni, ci urmarea sarcina rusificării acestora... Dar nici pe acești copii muscalii n-au reușit să-i rusifice. Marea majoritate a moldovenilor continua să se afle în afara sferei învățământului, scufundându-se din an în an tot mai mult în bezna întunericului...

...Poporul... a fost lipsit de posibilitatea de a citi și înțelege cea mai simplă tipăritură din cauza îngrădirii accesului la limba maternă, din cauza interzicerii, în condițiile politicii de rusificare, a limbii moldovenești și deoarece toate sursele destinate dezvoltării erau în limba rusă, inaccesibile moldovenilor. Chiar și copiii erau obligați să învețe religia și rugăciunile în limba rusă, pe care o cunoșteau foarte puțin”. „Din cauza unor atari anomalii, observa Ion Pelivan în 1905, elevii moldoveni, trecuți prin școala primară, nu căpătau nici măcar posibilitatea de a înțelege ce-i cereau lui Dumnezeu în rugăciunile lor.”

Chiar și după evenimentele revoluționare din 1905, când țarismul autocrat a fost nevoit să facă unele cedări – au permis polonezilor, armenilor, georgienilor, letonilor, estonienilor, lituanienilor, nemților, evreilor, cehilor, calmăcilor, bureaților și altor popoare să deschidă școli primare în limbile lor materne, moldovenii nu au avut acest privilegiu. Până la zdrobirea Imperiului Rus ei au fost lipsiți de dreptul de a-și instrui copiii în limba lor maternă. Numai după revoluția din februarie (1917), în urma căreia a fost detronat regimul țarist, popoarele aflate în robia rusească s-au bucurat de libertate. Moldovenii basarabeni au putut redeschide abia în 1917 școli primare în limba lor maternă, pe baza grafiei latine, având acces la știință și cultură, la patrimoniul civilizației universale, inclusiv la învățarea limbilor rusă, engleză etc.

Andrei Grosu nu ratează ocazia de a se referi în *Prefață* la almanahul „Бессарабия”, editat în rusește în 1903 de Pavel Crușevan, „cunoscut naționalist rus de proveniență moldovenească”, și să citeze din el: „Moldovenii sau românii constituie partea cea mai mare a populației din Basarabia, circa trei pătrimi ale acesteia... *Rușii îi numesc pe români moldoveni* după denumirea unuia din principatele românești...” (p. 8; subl. – I.C.).

Moldovenii basarabeni, continuă firul dezvoltărilor Andrei Grosu, sunt parte integrantă a etnosului român. Existența lor de la etnogeneză până în prezent este legată în mod indisolubil de istoria spațiului etnic românesc. Istoria a făcut ca în 1812, în urma războiului ruso-turc din 1806-1812 și conform Tratatului de pace de la București (16 mai 1812), moldovenii din Basarabia să fie ruși de la Principatul Moldovei, din componența căruia au făcut parte aproape cinci secole, și timp de mai mult de un veac au fost izolați de spațiul lor etnic românesc. Trecuți în componența Imperiului Rus, moldovenii au

fost supuși deznaționalizării și rusificării forțate. După evenimentele revoluționare din 1905 autocrația rusă s-a văzut nevoită să cedeze o parte a puterii sale poporului, prin mijlocirea Dumei de Stat a Imperiului. Când a venit rândul discutării problemei „Despre învățământul primar”, o parte a popoarelor din Rusia s-au învrednicit de acest drept. Nu însă și moldovenii. Unii deputați din partea Basarabiei au optat pentru continuarea instruirii copiilor basarabeni în limba rusă, chipurile, pentru că numai în acest fel ei ar fi putut avea acces la toate bunurile spirituale, culturale. „În apărarea drepturilor moldovenilor la școală primară în limba lor maternă s-a pronunțat un deputat din partea țăranilor basarabeni, născut la Telenești, rusul (velicorusul) de rit vechi Dionisii Petrovici Gulikin”, specifică autorul, citându-l pe distinsul cărturar basarabean Pantelimon Halippa, care-l considera pe protagonistul studiului său – Gulikin – „un velicorus cu suflet mare”.

Dar nu ne propunem, aici, să dezvăluim în amănunt activitatea lui Gulikin, despre care nu avem alte surse de informație decât proaspăta și documentata carte a lui Andrei Grosu și câteva reflecții publicistice ale lui Pantelimon Halippa, un admirator al deputatului Gulikin. E locul să evidențiem, în continuare, contribuția lui Pantelimon Halippa la salvarea și la buna dezvoltare a limbii și literaturii române în Basarabia. Opțiunea noastră pentru o revenire la rolul și importanța activității lui Pantelimon Halippa în acest sens este cu atât mai îndreptățită, cu cât marele cărturar și patriot, alături de Anton Crihan, Alexandru Boldur, Petre Cazacu, Nicolae Iorga și alți oameni de cultură, este prezentat în cartea lui Andrei Grosu ca unul dintre cei mai fideli și mai activi promotori ai învățământului național al românilor moldoveni, în consens cu opțiunile velicorusului Gulikin.

Pentru a aduce probele necesare în susținerea ideii că drepturile poporului nostru la limba strămoșească erau călcate în picioare de țarism nu fără încuviințarea – de la tribuna Dumei de Stat a Rusiei – din partea unor deputați basarabeni lipsiți de demnitate națională, ne vom referi la volumul *Publicistică* (Chișinău, 2001) al lui Pantelimon Halippa. În articolul *Limba moldovenească în Duma Imperială*, cu care se deschide volumul *Publicistică*, autorul lămurește limpede ce și de ce s-a întâmplat în ședințele din 1910 ale legislativului rus. După ce deputatul Gulikin propusese ca moldovenii să fie incluși printre naționalitățile cu dreptul de a-și învăța copiii în școli naționale, „la discuția punctului de lege, care privea slavona bisericească, pe care nici rușii actuali n-o mai înțeleg, deputatul Basarabiei, preotul Ghepețki, moldovean de origine, a spus următoarele: «Vă mărturisesc, domnilor deputați, că moldovenii noștri din Basarabia tresaltă de bucurie și de mândrie când văd că odraslele lor citesc bisericește slavonește și că, deci, Duma Imperială nu este în drept de

a refuza moldovenilor să-și învețe copiii în limba bisericească slavonă; însă în caz contrar, Duma ar nemulțumi țara noastră, pentru că poporul însuși al Basarabiei sincer dorește aceasta despre care vă vorbesc...» (Publicistică, p. 1).

Când și ceilalți deputați din partea Basarabiei l-au susținut pe Ghepețki, „a fost distrusă prima iluzie, primul pas care se făcea pentru scoaterea poporului moldovenesc din Rusia din bezna întunericului” (p. 2). De ce a fost așa?, se întreabă Pantelimon Halippa și răspunde: „...Boierii și preoțimea nu tind la rusificarea Basarabiei, pentru că rusificarea ar însemna totuși împărțășirea, măcar în parte, a poporului moldovenesc la cultură, căci, oricât de joasă e cultura rusească, ea este o cultură. Și unii și alții tind însă la ceva mai sigur pentru soarta lor proprie... Tocmai starea actuală a poporului de jos le convine de minune. Oare unde ar mai găsi boierul nostru basarabeian o vită lucrătoare mai ascultătoare și mai lipsită de conștiința drepturilor sale decât numai printre țărănimea incultă moldovenească? Și oare unde preoțimea basarabeiană și-ar găsi mai buni poporani decât printre primitivii moldoveni țărani care sunt atât de darnici și atât de nepretențioși, mulțumindu-se pentru hrana lor sufletească cu ceva bolboroseală din vechea slavonă, cu puținel fum de tămâie și cu câteva picături de aghiasmă în șipușor? Or, tocmai în starea de astăzi, cu școala rusească de la care moldoveanul nu se alege cu nimic și cu puțină slavonă și tămâie boierii și preoțimea din Basarabia cât se poate de bine exploatează turma mută și oarbă a două milioane de moldoveni harnici și nepretențioși!...” (p. 3).

E drept că Pantelimon Halippa numește și demnitari care au purtat de grijă culturii românilor moldoveni în secolele XIX-XX: dintre ruși – „pe însuși împăratul Alexandru I, care prin școli lancasteriene moldovenești vroia să lumineze mintea copiilor boierilor și târgoveților din Basarabia... pe arhiepiscopul Dimitrie Sulima, care cu atâta străduință îi îndemna pe preoți să deschidă, pe lângă biserică, școli parohiale moldovenești... pe guvernatorul Haruzin, care nu s-a opus înființării unei «Societăți moldovenești» care își pusese în statutele sale ca punct principal redeșteptarea moldovenilor din Basarabia prin școli naționale moldovenești...”, dintre moldoveni – pe „mareșalul nobilimii basarabene I. M. Sturza, care pe la 1841 încercase să procure cărți de citire și manuale pentru școlile lancasteriene chiar în Moldova și Valahia; pe protopopul Bălților, părintele Sineavski, care mult a stăruit pentru școlile moldovenești parohiale din județul său; pe mareșalul nobilimi din ținutul Chișinăului și consilier în Consiliul imperial P. Dicescu, care a înființat «Societatea moldovenească», pe boierul E. Gavriliță... care a scos primul ziar moldovenesc în Basarabia...” (Ibidem).

Pantelimon Halippa înfierează politica țarismului de ignorare principială a elementului național moldovenesc din Basarabia. El cercetează informațiile

statistice, din care evidențiază, de exemplu, că „Chișinăul, printre cei 1.500 de funcționari (în numărul acesta intră și profesorii diferitelor școli secundare și urbane) numără numai 226 de persoane cu nume moldovenești, și nu zic moldoveni, căci nu știu dacă măcar vreo 20 de inși din cei 226 au conștiința națională moldovenească. Tabloul devine și mai îngrozitor, când privim furnicarul slujbașilor statului, repartizați după ministere, astfel avem:

- 1) La ministerul de interne: 235 străini și numai 44 de origine moldovenească;
- 2) La ministerul de finanțe: 203 străini și numai 24 de origine moldovenească;
- 3) La ministerul comerțului și industriei: 45 străini și numai 7 de origine moldovenească...

11) La direcțiunea căilor ferate nici un funcționar de origine moldovenească” (p. 4).

Reflecțiile autorului asupra acestor date statistice aruncă multă lumină în problema rusificării provinciei noastre, inclusiv prin concursul funcționarilor de origine moldovenească, care „de-abia mai înțeleg graiul poporului moldovenească, fiind mai inițiați doar în înjurătura moldovenească... În mașina birocratismului rusesc nenorociții aceștia joacă rolurile de mâna a doua sau chiar de a treia, fiind conșopșiți, pisărași și numai rareori ocupând niște posturi mai înalte și mai importante: mizerabila lor situație parcă într-adins a luat ființă pentru a-i pedepsi pentru păcatul inconștienței naționale...” (*Ibidem*).

Pantelimon Halippa descrie amănunțit starea de lucruri din justiție: „Vă puteți închipui ce fel de dreptate împart oamenii justiției, când ei nu știu o boabă din limba poporului de baștină! Nu-i vorbă, interogatoriul la tribunalul din Chișinău, pentru moldoveni, se face prin translator în moldovenește, dar s-au întâmplat cazuri când bietul moldovean de la țară a fost judecat și osândit, fără să știe ce și cum... S-au văzut țărani moldoveni înhățați în puterea legii, pe care ei n-o știu și nici n-o pot ști, și duși în Siberia, tot drumul strigând înspăimântați și nedumeriți: «Da unde mă duceți, da ce am făcut?»” (p. 5).

Într-un alt text publicistic el citează din articolul *Basarabia sub stăpânirea rusească, 1812-1912* adevăruri crunte „despre nimicirea școlilor lancasteriene, semimoldovenești, înființate în orașele de ținut ale Basarabiei pe timpul împăraților Alexandru I și Nicolai I, despre izgonirea limbii moldovenești, ca obiect de învățământ, din seminarul spiritual și din liceul de la Chișinău, despre introducerea limbii slavone în biserică, despre prigonirea elementului moldovenesc în așezămintele guberniale de la 1870 încoace și multe alte nedreptăți ce s-au făcut moldovenilor în timp de o sută de ani” (p. 6). Inimosul publicist elogiază un calendar (al lui C. V. Popescu) în condițiile în care în 1912 lipsea interesul moldovenilor pentru carte și, în genere, pentru cultură.

El sugerează conașionalilor noștri să se trezească din letargia în care îi ținuse un veac întreg țarismul: „Te cuprinde o groază când te gândești că atâtea sunt de făcut și, cu toate acestea, moldovenii cei conștienți de naționalitatea lor rămân neactivi, parcă ar aștepta ca alții să vină să le facă datoriile lor față de neam” (p. 8). Tocmai într-un atare context Pantelimon Halippa laudă încercările de versificație ale lui Tudose Roman, dedicate moldoveanului simplu, pe care-l dorește conștient de drepturile-i furate de țarism – chemându-l să și le revendice, să și le apere: „Dați lumină, dați lumină, / Voi, stăpâni pe-acest popor, / Că o nație întregă / Doarme-n somn omorător. // De ce țineți hățu-n mână / Și dormiți și voi ca noi? / Dintr-o baltă dați în alta / Și din lipsă în nevoi. // Ce ascundeți voi lumina / De la fața tuturor? / Dați-o ca să se deștepte / Duh de nație-n popor...” (p. 8).

Dincolo de absența laturii estetice a versurilor lui Tudose Roman, publicistul le consideră binevenite pentru trezirea basarabenilor simpli la viața publică, la dezvoltarea spiritului lor de dreptate și a conștiinței naționale, înăbușite în mod criminal de țarismul rus.

În albia aceluiași idei înălțătoare își desfășoară Pantelimon Halippa întreaga activitate pe plan literar și politic înainte de Marea Unire ori, mai exact, în timpul pregătirii de epocalul eveniment. Astfel, în 1914 el începe să activeze în cadrul revistei „Cuvânt moldovenesc” și al ziarului săptămânal cu aceeași denumire (cf. Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, vol. I, Chișinău, 1993, p. 72). Prin aprilie 1914 este înființat Partidul național moldovenesc, avându-l pe Pantelimon Halippa în calitate de secretar. La 27 martie 1918 el prezidează ședința în care Sfatul Țării a votat actul Marii Uniri. În 1918-1940 a fost deputat și senator în Parlamentul României, la 15 octombrie 1918 fiind ales membru corespondent al Academiei Române. În 1921 a tipărit la Iași cartea de poezii *Flori de pârlăoagă*, prefațată elogios de Mihail Sadoveanu. Printre acțiunile deosebit de importante ale acestui fiu demn al Basarabiei se înscrie, ca o pagină de glorie a cugetului românesc, înființarea revistei „Viața Basarabiei”, în ianuarie 1932. Pantelimon Halippa, directorul publicației, semnează în primul ei număr *Un cuvânt înainte*, autentic program de luptă al scriitorilor basarabeni pentru dezvoltarea, acum nestingherită de restricțiile țariste, a limbii și literaturii române.

Revista s-a impus atenției publicului numeros prin valorificarea și popularizarea creației scriitorilor clasici români de origine basarabeană Alecu Russo, Bogdan-Petriceicu Hasdeu, Constantin Stamati, Constantin Stamati-Ciurea, Alecu Donici ș.a. A constituit, de asemenea, o tribună literară de valoare incontestabilă în procesul afirmării unor scriitori tineri, chemați să continue cauza literaților

basarabeni (și nu numai a acestora) în condițiile noi: Constantin Stere, Nicolai Costenco, Magda Isanos, Petre Ștefănuță, Gheorghe Bezviconi, George Meniuc, Ștefan Ciobanu, Bogdan Istru ș.a. Acest adevăr poate fi constatat cu ușurință la lectura volumului *Scriitori de la „Viața Basarabiei”* (Editura Hyperion, Chișinău, 1990), alcătuit de Alexandru Burlacu și Alina Ciobanu. Esențiale pentru înțelegerea justă a importanței acestei publicații și pentru deslușirea orientării nemijlocite a autorilor ei ni se par studiile *Un cuvânt înainte și Prinosul Basarabiei în literatura românească* de Pantelimon Halippa, *Din istoria mișcării naționale în Basarabia* (fragment) de Ștefan Ciobanu, *Variantele poeziei Limba noastră* de Vasile Harea, *Limba și geniul național* de Constantin Stere, *Anul literar 1938 în Basarabia* de Nicolai Costenco, precum și poezii de Ion Buzdugan, Vladimir Cavarnali, Nicolai Costenco, Magda Isanos, Bogdan Istru, Andrei Lupan, George Meniuc, Ioan Sulacov și ale altor debutanți ai epocii.

Pantelimon Halippa considera că revista aparținea cărțurilor basarabeni dedicați scrisului literar și care aveau următoarele scopuri: „1) deștelenirea paraginii trecutului de robie, care mai persistă în unele privințe în Basarabia; 2) dezvăluirea și înfățișarea sufletului românesc basarabean în ceața vremurilor apuse și în splendoarea luminii de astăzi; 3) cercetarea pământului Basarabiei din punct de vedere geografic și etnografic; 4) îndrumarea fiilor Basarabiei pe căile românismului și ale statului național român; 5) crearea de legături sufletești între locuitorii Basarabiei fără deosebire de naționalitate și religie; 6) cimentarea legăturilor între românii din tot cuprinsul României Mari și cei din afară de hotarele ei politice; 7) urmărirea mersului instituțiilor de cultură spirituală și materială în Basarabia și chiar în Țara întregă, în măsura în care înregistrarea faptelor poate ajuta aducerea de lumină în problemele basarabene; 8) dezbaterea nevoilor economice ale Basarabiei; 9) revista presei care tratează chestiuni obștești, ce privesc și regiunea noastră; 10) împărtășirea cititorului uitat și izolat pe meleagurile basarabene la problemele de cultură generală și de civilizație umană care frământă capete, popoare, universul întreg; 11) orice alte probleme și chestiuni care în cursul muncii vor fi găsite că răspund scopurilor Asociației «Cuvântul moldovenesc» și revistei «Viața Basarabiei»” (p. 241).

În continuare Pantelimon Halippa punctează elemente de politică editorială pentru a realiza programul stabilit: „Prin pagini de beletristică, versuri, folclor și studii de orice natură, care ar oglindi sufletul moldoveanului basarabean, ne propunem să-l arătăm fraților lui de aiurea, care nu ne cunosc nici astăzi îndeajuns, așa cum se prezintă cu însușirile lui caracteristice, precum: cumințenia pilduitoare, bunătatea îngăduitoare și iertătoare, omenia neafișată și neoțărâtă, răbdarea tăcută și creștină, modestia sinceră și netrâmbițată și atâtea altele. N-am dori însă să ne ascundem nici defectele și mai ales întârzierea în

atâtea domenii ale vieții. Suntem doar trup din trupul unui popor de țărani și nu avem nici o vină că, din cauza vremurilor de urgie din trecut, purtăm pecetea primitivității, cu care de altfel sunt pecetluiti țărani din tot cuprinsul sud-estic european” (p. 242).

Pantelimon Halippa dă dovadă de spirit obiectiv și cere înțelegerea cuvenită din partea confrăților de breaslă de peste Prut: „Așa cum suntem, avem dreptul de a fi cunoscuți și luați în seamă. Facem deci apel la condeiele cunoscute și la acei care până acum n-au avut curajul publicității, să brăzdeze adânc, de-a lungul și de-a curmezișul, Basarabia virgină, spre a scoate în evidență însușirile poporului ei și spre a pregăti terenul unde va crește și va înflori sufletul românesc basarabean, vrednic de plantatorii acestui suflet pe aceste meleaguri, din antichitatea tracică și romană și din vremurile de mai încoace, când s-a plămădit neamul nostru românesc...” (*Ibidem*). Autorul articolului-program dorea ca „Viața Basarabiei” „să fie acea revistă românească de cultură generală, care să cultive pe cititorul basarabean pentru scrisul și literatura românească” (p. 243).

În studiul *Prinosul Basarabiei la literatura românească* Pantelimon Halippa aduce un omagiu binemeritat basarabenilor care au contribuit esențial la tezaurul cultural românesc: Bogdan-Petriceicu Hasdeu, Constantin Stamati, Alecu Donici, Alexei Mateevici, Leon Donici-Dobronravov și atâția alții.

Pan Halippa acordă o mare atenție cultivării limbii române autentice: „O literatură cât de cât desăvârșită nu putem face în altă limbă decât a poporului nostru... Cum am putea înțelege lumea lui Dumnezeu, cum am izbuti să rupem pecetea de pe tainele ascunse ale destinului, ale vieții, ale iubirii, ale morții și ale întregii întinderi de gândire, dacă n-am ști să vedem cu ochi înțelegători cele ce ne înconjoară, dacă n-am fi în stare să ne folosim de limba părinților noștri, în care ei au adunat înțelepciunea de veacuri, au condensat simțămintele clocotitoare ale altor rânduri de străbuni și au zugrăvit frumusețea rumenă a atâtor răsărituri de soare, minunea multicoloră a atâtor curcubeie deasupra văilor și dealurilor noastre...” (p. 246-247).

Ca editor al revistelor „Cuvânt moldovenesc” și „Viața Basarabiei” și ca autor al cărții de versuri *Flori de pârlăoagă*, Pantelimon Halippa a contribuit considerabil la realizarea postulatelor teoretice, abordate parțial mai devreme, prezentându-l ca susținător al pledoariei velicorusului Gulikin și stigmatizator al atitudinii deputaților moldoveni din Duma de Stat a Rusiei țariste, străini de sentimentele naționale și de grija pentru limba și cultura propriului popor.

Adrian Dinu RACHIERU

Există o „literatură moldovenească”?

A.D.R. – prof. univ. dr., decan al Facultății de Jurnalistică, Universitatea „Tibiscus”, Timișoara. Dintre volumele publicate (peste 20): *Elitism și Postmodernism*, Editura Junimea, Iași, 1999; *Bătălia pentru Basarabia*, Editura Augusta, 2000; *Alternativa Marino*, Editura Junimea, Iași, 2002; *Legea conservării scaunului* (roman, vol. I, II), Editura Eubeea, Timișoara, 2002, 2004; *Globalizare și cultură media*, Editura Institutul European, Iași, 2003; *Nichita – un idol fals?*, Editura Princeps Edit, Iași, 2006; *Eminescu după Eminescu*, Editura Timpul, Iași; *Poezii din Basarabia* (antologie critică), Editura Academiei Române, București, și Editura Știința, Chișinău, 2010.

Fenomenul miraculos al regenerării românismului în Basarabia, izbucnit pentru a stinge ceea ce s-a numit, îndreptățit, o „ruptură ontologică”¹, obligă la un efort integrator, ambivalent, recuperând o literatură care păstrează, prin memoria etnică, rădăcinile arheale românești, dar care, sub „teroarea Istoriei”, e bântuită de o „conștiință sfâșiată”, căutându-și specificitatea. Pericolul rusificării, criza dedublării, comandamentul sincronizărilor întrețin, pe de o parte, sentimentele de marginalitate și înstrăinare, chiar reacții retractile; pe de altă parte, alimentează „complexul Ithaka” (cf. M. Cimpoi), Basarabia fiind – s-a spus – „o țară în exil”. Și dacă suntem de acord că o geografie literară românească nu poate ignora spațiul basarabean (cunoscând o schizoidie benignă care, în timp, a alimentat un *modus vivendi*), sarcina urgentă ar fi, după noi, dovedind realism politic, edificarea unui *spațiu cultural comun*². Ideea unio-nistă nu mai e populară, atractivitatea economică întârzie, dilema identitară se prelungește. A fost reactivată o fantomă lingvistică: limba moldovenească. În acest context ne putem întreba dacă Basarabia, trecând „proba exilului”, mai e o provincie românească și în ce măsură literatura ei (care nu poate fi doar românească) are, prin desțărare, conștiința acestei apartenențe.

Românismul basarabean a fost „sentinela latinității” (Zamfir C. Arbure) iar fenomenul basarabean este un fenomen românesc *in extremis*³. Ca regiune de frontieră (*border-land*), Basarabia și-a prelungit protostatalitatea, independența Republică Moldova zbatându-se între securizare și federali-

zare. În vreme ce rușii au încurajat identitatea moldovenească, lipsa unui proiect panromânesc la București⁴, incoerența decizională sau gafele diplomatice n-au făcut decât să amplifice dezinteresul⁵ și să blocheze replierea identitară. Cum *limba*, marele personaj tragic al istoriei basarabene, a fost exilată⁶, glotonimul limba moldovenească (norodnică) a făcut o fulminantă carieră, recunoscându-i-se chiar slavismul. Iar scrisul, pentru cei credincioși românismului, a devenit un act existențial, hrănind o *literatură rizomică*. Și pregătind, conspirativ, o fabuloasă renaștere, obstrucționată ori deturnată acum de pe calea reîntregirii.

Înainte însă de a examina, mai îndeaproape, soarta acestei literaturi, se impune să chestionăm, sociologic, contextul pentru a privi problema adecvat, în ramă geopolitică. Spațiul pruto-nistean nu conservă o etnicitate moldovenească nealterată, cum ar susține reprezentanții moldovenismului fundamentalist (V. Stati, Ion Druță). Există și o ideologie a moldovenismului filorus, acceptând pe fundalul moldovenismului primitiv o modelare rusofilă. În plus, fragilitatea statalității ca moștenire geoculturală (Basarabia având, lungă vreme, statut de gubernie) alimentează psihologia „omului marginal” (Robert E. Park) și ridică, imperativ, *problema marginalității*. Ceea ce înseamnă că, fiind, în limbaj sociologic, o *arie culturală periferică*, spațiul basarabean presupune confruntarea a două sisteme culturale, cu inevitabile întrepătrunderi, împrumuturi, schimburi culturale. Întrebarea e dacă aceste fenomene de difuzie s-au greșit pe o matrice stilistică de rezistență (ca obârșie) sau dacă modelul cultural (*cultural pattern*) a impus o cultură donatoare. Și dacă, sub tutela acestei culturi globale (de referință), cultura basarabeană a devenit o subcultură (nu în sens axiologic). În fine, trebuie să clarificăm – sub presiunea aculturației – care este această cultură donatoare.

Cum raporturile dintre culturi sunt, se știe, raporturi de forță, o astfel de intersecție (întâlnire) face din *aculturație* (termen inventat, se pare, de J. W. Powell) un fenomen normal; doar că difuziunea culturală se poate desfășura cu sens unic, prin asimilare, schimbând modelele (*patterns*) culturale inițiale și impunând chiar etnocidul, ca deculturație programată. Este limpede că o cultură în stare pură, sustrasă influențelor, într-o iluzorie independență nu poate fi concepută. Pe de altă parte, orice dinamism cultural (numit *culturație* de Denys Cușe⁷) este și un proiect existențial, purtând – în cazul Basarabiei – pecetea unei istorii propagandistice, atentând la identitatea națională. Charles King vorbea chiar, surprinzător, de un „naționalism negociabil”⁸. Dar ocupația ruso-sovietică a condus la prăbușirea conștiinței naționale sub flamura „rusismului” iar impactul ideologic din fosta R.S.S.M. a avut consecințe catastrofale. „Ispita slavă” (despre care vorbea Mircea Vulcănescu) se putea exprima prin religiozitate, exaltare, delicatețe, exploatarea socialului ș.a. Dar

În câmpul literaturii comandamentele ideologice au decapitat instituția criticii literare, transformând-o în simplu și docil instrument (executor politic). S-a și lansat sintagma de „critică reptiliană” (Leo Butnaru), virusul ideologic infectând literatura epocii. Problema revizuirilor e vitală pentru această ofensivă recuperatoare și exigentă. Ca și altădată când, analizând fenomenul literar basarabean, E. Lovinescu aducea în scenă, ca prim argument, *interesul cultural*, observând că după un secol de înstrăinare necunoscuta literatură basarabeană invita mai degrabă la „amortizarea scrupulelor estetice”. Totuși, acești „moldoveni desfăcuți de noi” (după expresia lui Iorga) au dovedit continuitate culturală pe fundalul rezistenței românismului. Încât a discuta despre literatura basarabeană înseamnă, prioritar, a nu uita că „nu există literatură pură” (D. Matcovschi), în absența unei pedagogii naționale. Și dacă poezii sunt conștiința morală a națiunii (cf. E. Coșeriu), cruciada pentru limbă, istorie și neam s-a purtat, se știe, sub stindard eminescian de către o mână de scriitori, repudiind „estetica de partid” (Marian Popa), alergică la sacru, și exemplul lui *homo sovieticus*, încurajând mancurtizarea – veritabil genocid etnocultural. Presiunea slavizării a trezit o conștiință îndurerată și a obligat la apărarea identității și a specificității. Dar acțiunea „moldovenistă” sovietică a avut un scop politic și, sub masca afirmării identității, a urmărit brutala separare de *unitatea sa etnică*, atentând la memoria istorică. Stegarii moldovenismului agită o fantomă lingvistică. A promova *limba moldovenească* înseamnă a dovedi o crasă ignoranță ori a comite o fraudă științifică, sub un întreit aspect (lingvistic, istoric, politic), nota Eugeniu Coșeriu; fiindcă *român și moldovean* „nu sunt termeni de același rang semantic”. Dincolo de absurditatea existenței a două state românești și a unei limbi care circulă sub o dublă denumire, chiar acceptând o identitate culturală „suplă”, condiționată de „logica metisajului” (Jean-Loup Amselle, 1990) vom spune, fără echivoc, că acel „naționalism sănătos”, cerut de E. Coșeriu în contextul bilingvismului, înseamnă, negreșit, raportarea la cultura „de origine”, invocând un necesar etnocentrism. Datoria de a-și apăra specificitatea nu înseamnă, în cazul literaturii basarabene, o reactivare a complexelor provincialismului (regionalismului), în numele duiosului *spiritus loci*. După cum reapropierea de cultura română, depășind un dispreț păgubos, n-ar trebui să încurajeze „puseurile localiste”⁹, protejând, chipurile, un specific regional, populat de valori precare, cocoțate pe soclul „marilor clasici”. „Examenul integrării” (ca să preluăm formula lui Mihai Cimpoi) va fi necesarmente dur, respectând amprenta unei provincii culturale, dar și *imperativul sincronizărilor interioare*, printr-o nemiloasă „reducere la scară”.

Arie culturală periferică, oferind o zestre literară, poezia basarabeană (și nu numai) trebuie recuperată, dincolo de orice fel de complexe. Ea nu reprezintă doar o curiozitate regională. Analizând „felul în care se vede literatura basa-

rabeană”, Ion Simuț observa, esențial, că e vorba de „o gestiune proprie a valorilor”¹⁰. Înțelegem dorința scriitorilor basarabeni de a fi tratați ca „scriitori români, pur și simplu” (N. Leahu). Realitatea e însă alta și afirmând răspicat că *literatura basarabeană e literatură română*, nu putem ignora că, deocamdată cel puțin, circulația cărților și a valorilor nu e încă „naturală și vizibilă”¹¹. Adică n-a intrat în circuitul național, sfidând realitățile geopolitice (statale, mai exact).

Deși a trecut printr-o „succesiune de reînvieri” și regenerări spectaculoase, chiar miraculoase, fenomenul basarabean rămâne înstrăinat, prelungindu-și „destinul golgotean” (cf. M. Cimpoi), cu o identitate disonantă față de cadrul referențial românesc. Încât și literatura din Basarabia, în pofida eforturilor sincronizante, a gesturilor recuperatorii, e și azi privită ca o *literatură paralelă*, sperata integrare culturală fiind – spunea cândva L. Ulici – doar un „balsam consolator”. Dar literatura Basarabiei nu există în sine; avem, așadar, obligația unei mai generoase receptivități.

Între a decreta că ea *nu există* (fie în sens valoric, fie ca imposibilitate „localistă”, ruptă de matca românității) și a prelua necritic abundenta ofertă, alegem, firește, soluția unui examen calm al reliefului axiologic: cu autori gonflați și statui caricatate, cu prestigiu ofilit, obligând la reevaluări / declasări; cu himera specificului și suflul profetic, de valențe sacrale, oscilând între ruralismul elegiac și retorica proletariană, vehiculând industriios-stahanovist poncife pro-

Petrecere țărănească

pagandistice; cu fireasca „masificare” (cum zicea T. Vianu) a operelor care se adună în timp (crescând, estompându-se ori chiar „dispărând”) până la actualitatea *în mișcare*, literatura vie, orgolioasă, tulbure și nesigură; cu inevitabilele războaie generaționiste, proclamând clivajul „celor două estetici”, uitându-se păgubos că valorile coexistă, inclusiv prin prezența / importanța scriitorilor de fundal.

S-a bătut multă monedă pe acest asincronism basarabean, înnămolit în pitorescul etnografic, moșionologist (după o vorbă a lui Mihai Cimpoi), purtând otrava sentimentalismului moldav și exploatănd cu hărnicie industriooasă un bătătorit „pachet” tematic. Negreșit, literatura din provincia despărțită de țara-mamă printr-o artificială frontieră etnică (prelungind dureros schizofrenia identitară) rămâne „o ramură vitregită”, cum nota ferm Gh. Grigurcu. Iar Alex. Ștefănescu, bucuros de regăsire, sesiza că asistăm, prin recuperarea scriitorilor de dincolo de Prut, la o „îmbogățire bruscă” a literaturii române. Vom spune numaidecât că această reîntregire culturală va pricinui și „pierderi colaterale” (cf. Eugen Uricaru). Un dur examen integrator va clătina ierarhiile, reasezând – prin validare axiologică – clasamentele. *Reducerea la scară* este o acțiune dureroasă și necesară, refuzând blândețea unui tratament filantropic. La fel de adevărată ni se pare însă și o altă constatare. Sunt multe nume care, în furnicarul scriitoricesc, rezistă la această confruntare și care ar merita să circule, cu deplină îndreptățire, în țară. Cu excepția unor scriitori lăudați sau huliți pentru vibrația lor mesianică, abia optzeciștii poartă, se spune, „aur de învingători”, deținând și monopolul sincronizant. În rest, zic unii, oblomovismul cultural s-a înstăpânit într-un mediu cultural „ofilit”, eclipsând și conștiința apartenenței (cultura de referință). Dar nu este cazul să aruncăm o umbră idilică peste învolburata viață literară. Nu e vorba de clemență pentru veterani, de filantropie pentru o literatură „retardată” ori de o ciudată amnezie pentru cei care, cum spunea Blaga, s-au dedat la „prostituția slovei”, înnămolindu-se în oportunism și conjunctural, în lunga domnie a realismului socialist. Iar sîta istoriei literare e nemiloasă și cimitirele literare încăpătoare; în literatură rămân *soliștii*.

*

În urmă cu aproape două decenii publicam *Cele două Români*? (Editura Helicon, Timișoara, 1993), volum în care deplângeam, pe urmele altora, o aberație istorică: *existența a două state românești!* Au mai apărut: *Bătălia pentru Basarabia* (în două ediții, 2000 și 2002) și masiva antologie *Poeți din Basarabia* (2010, sub egida Editurii Academiei, în colaborare cu Editura Știința

din Chișinău), fără ecou acolo, supusă unui ciudat embargo, încercând o radiografiere a fenomenului poetic basarabean pe durata unui secol și pledând pentru edificarea unui *spațiu cultural comun*. Firește, am refuzat derogări valorice și am propus inevitabile declasări, în sensul unui metabolism cultural, normal, integrând în circuitele noastre axiologice oferta literară de peste Prut în speranța că am temperat și isteria antiromânească, românofobia care flutura pericolul „anexării”, pregătind – vorba regretatului Andrei Vartic – „coacerea premiselor”. Vrem a spune, așadar, că Basarabia nu e o provincie fără literatură, cantonată încă într-o estetică ofilită, chiar dacă supusă lungă vreme deznaționalizării (mancurtizării), recondiționând – printr-o propagandă ostilă – ficțiuni staliniste. Cum Republica Moldova există pe harta lumii, cum inevitabil e invocată *statalitatea*, obținută, e drept, printr-o anevoioasă legitimare, însoțită de exaltări autohtoniste, întrebarea de neocolit privește puțința unei *literaturi moldovenești*, suficiență sieși.

În contextul atâtor false dileme identitare, prelungite inertial, sfidând adevărul istoric, soarta *literaturii moldovenești* își conservă echivocul. Să ne amintim că, în cadrul sistemului literar sovietic, literatura moldovenească, deși literatură națională, era parte a „norodului sovietic”, suportând o presiune slavizantă și împrumutând, obedient, trăsăturile literaturii majoritare. Așadar, ca parte simbiotică a literaturii sovietice (multinațională), ea nu era o literatură minoritară și, în consecință, nici regională. Sub eticheta acestui *etnonim parțial*¹², literatura moldovenească marca, în contextul bilingvismului impus de stăpânirea rusosovietică, ridicarea subgraiului moldovenesc / basarabean la *statutul de limbă literară!* Constrânsă la un „specific artificial”, viața culturală recuza „matricea lingvistică”, afișând o identitate „ordonată”, impusă, constata Dan Mănuță¹³, atrasă pe orbită moscovită, deschisă viziunii imperiale. Ca alt posibil pol de atracție, Bucureștiul era văzut într-o relație opozitivă, jugulându-se tendințele proromânești. Mai mult, toate canalele de comunicare cu limba literară standard erau închise, schimburile de cărți și periodice prohibite, încurajate fiind „crizele de orgoliu”, deși literatura moldovenească (un produs hibrid) încorporase valorile românești (Eminescu și Creangă, de exemplu, ca scriitori canonici). Evident că bolșevizarea României a „înghețat” astfel de realități geopolitice, ștergând identitatea reală și cultivând – la comandă moscovită – conflictul moldovenesc / român, animat de frustrări și complexe. Cum Moldova postsovietică, sub pavăza statalității, a încurajat, la rândul-i, separatismul moldovenesc, dubiile identitare, răsfrânte cultural, s-au perpetuat.

Încât, sub presiunea acestor circumstanțe istorice, rămâne – în numele consangvinității – soluția *integrării literare*, zestrea literară basarabeană fiind adusă în matca *literaturii române generale*, cum propunea – stăruitor – același Dan

Mănucă¹⁴. Ceea ce presupune acordul mărturisit al părților (uneori tacit, deseori încălcat), semnificând și lichidarea „jocurilor” duplicitare.

Tectonica literară, schimbările de cod, sarcofagul chirilicelor, înghețul ideologic, izolarea istorică, reprimanda ruso-sovietismului, asaltul condeielor oportuniste (dinozauri proletcultiști, idilismul de partid), inerția canonică, consensul obosit, muzeificarea, valul contestărilor, gâlceava „esențialilor” cu „expirații”, complexul mimetic, retardul, autoiluzionarea, respectiv *declasicizarea*, rezistența axiologică – toate se vor reflecta, corect sau fraudulos, în oglinzile criticii. Ceea ce obligă la o continuă *revalorizare*, operând o *reducere la scară* nu prea îmbietoare, recunoaștem.

- Note** ■
- ¹ Theodor Codreanu, *Basarabia sau drama sfâșierii*, Editura Flux, Tipografia Prag-3, Chișinău, 2003, p. 184.
 - ² Adrian Dinu Rachieru, *Bătălia pentru Basarabia*, ediția a II-a, Editura Augusta, 2002.
 - ³ Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2002; ediția a III-a, revăzută și adăugită, p. 327.
 - ⁴ Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei (1812-2002)*, Editura Cartier, 2002, p. 412.
 - ⁵ *Idem*, p. 522.
 - ⁶ M. Cimpoi, *lucr. cit.*, p. 49.
 - ⁷ Denys Cuche, *Noțiunea de cultură în științele sociale*, Editura Institutul European, 2003, p. 97; traducere de Mihai-Eugen Avădanei; *Prefață* de Camelia Grădinaru.
 - ⁸ Charles King, *Moldovenii, România, Rusia și politica culturală*, Editura ARC, 2002.
 - ⁹ Dan Mănucă, *Obsesii regionaliste*, în „Convorbiri literare”, nr. 1/2003, p. 47-50.
 - ¹⁰ Ion Simuț, *Măr de ceartă la Chișinău*, în „România literară”, nr. 45/16-22 noiembrie 2005, anul XXXVIII, p. 13.
 - ¹¹ *Ibidem*.
 - ¹² Dan Mănucă, *Crize de identitate literară*, în *Literatură și ideologie*, Editura Timpul, Iași, 2005, p. 96.
 - ¹³ *Idem*, p. 111.
 - ¹⁴ Dan Mănucă, *Literatura română generală*, în *Restituiri*, Editura Princeps Edit, Iași, 2007.

Dan MĂNUCĂ

De la identitatea obiectivă la identitatea impusă

D.M. – prof. univ. dr.,
Facultatea de Litere a
Universității „Al. I. Cuza”,
Iași. Membru al Uniunii
Scriitorilor din România,
membru al Asociației
de Literatură Generală și
Comparată din România.
Redactor-șef adjunct al
revistei „Convorbiri literare”,
membru al comitetului
de redacție al publicațiilor
„Limba Română” (Chișinău),
„Anuar de lingvistică și
istorie literară”. Autor a
numeroase volume de studii
și istorie literară. Director
al Institutului de Filologie
Română „Al. Philippide” al
Academiei Române (1990-
2009).

În paginile care urmează voi avea în vedere procesul amplu de ștergere a identității etnice românești în teritoriul românesc din stânga Prutului, care, din 1812 și până în 1918, a trecut în stăpânirea imperiului rusesc, apoi, din 1940, în stăpânirea imperiului sovietic.

O constatare se impune de la bun început: procesul de spălare a acționat pe o multitudine de planuri și s-a desfășurat în mod concentric și controlat, indiferent de ideologia și de politica dominante timp de două secole.

Au fost controlate, mai întâi, elementele obiective și subiective ale identității etnice. Elementele subiective au fost supradimensionate ca importanță. Cu alte cuvinte, s-a indus opinia după care propria percepție a românilor rusificați și, apoi, sovietizați despre ei înșiși ar fi una obiectivă. Pe de altă parte, li s-a indus o identitate falsă, despre care li s-a spus că ar fi, de asemenea, una obiectivă.

Condițiile istorice au determinat o izolare drastică mai ales a românilor din Transnistria de elementul majoritar românesc. Sosiți în Transnistria din Nord-Vestul României de azi, în urmă cu mai multe secole, atunci când etnonimul „român” nu se detașase de fragmentarismul medieval, locuitorii acestui teritoriu au împrumutat etnonimul parțial și subiectiv al populației românești vecine, care își spunea „moldoveni”. Asemenea tendințe de ignorare a identității etnice reale au fost cultivate cu asiduitate de autoritățile rusești, mai ales

după ce, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a apărut statul român la granița vestică a imperiului. Din punctul de vedere al imperiului, latinitatea vecină constituia un pericol iminent, ca model identitar nedorit pentru românii din interiorul granițelor imperiale. De aici, întreprinderea unor acțiuni dure de agresiune și de autoprotecție.

Mai întâi, s-a încercat scoaterea Principatelor Dunărene de sub suzeranitatea turcească, pentru a fi ulterior încorporate Imperiului Rus. Războiul Crimeei, precedat de revoluțiile pașoptiste românești, a întârziat, deși numai cu puțin, expansiunea panslavismului. În 1864, la Iași, are loc o încercare de lovitură de stat, dirijată de Rusia, care a urmărit dezmembrarea României și formarea unui „regat dacic”, despre care se știa că urma să facă parte din imperiul țarist. Este de observat absența totală a acelor elemente care puteau suscita pretenții de latinitate. La mijlocul secolului al XIX-lea, dacismul a fost cultivat cu deosebire de acei intelectuali din România care erau apropiați de cercurile slavizante. Cazul cel mai reprezentativ este al lui Gheorghe Asachi.

După aceste tentative situate pe teren cultural, ofensiva panslavismului s-a mutat pe teren geopolitic și, în urma războiului ruso-româno-turc din 1877-1878, găsește pretextele necesare extinderii granițelor în defavoarea fostului aliat, statul latin vecin. Se urmărea extinderea stăpânirii asupra gurilor Dunării, în dreapta aflându-se enclava etnică bulgărească. Politica rusă, atât cea țaristă, cât și cea sovietică, a urmărit consecvent izolarea enclavei românești prin încercuirea ei de elemente etnice exclusiv slave sau obediente. S-a urmărit astfel, fără încetare, diminuarea procentului de latinitate din Estul Europei. A fost unul din motivele pentru care statul român de după 1859 a fost amenințat cu dezmembrarea. Tentative asemănătoare au încercat și sovieticii, după o sută de ani, prin imaginarea unei împărțiri a Estului european după un așa-numit „plan Valev”.

Toate tentativele de ștergere a identității etnice pe teritoriul statului român au eșuat, ceea ce a determinat autoritățile rusești și apoi pe acelea sovietice să-și dirijeze eforturile către modificarea identității etnice din teritoriul românesc răpit în 1812. În principal, aceste eforturi s-au desfășurat în două direcții: de deznaționalizare și, concomitent, de rusificare (slavizare). Acest lucru a fost posibil, între altele, și datorită lipsei de sprijin, în acest teritoriu, din partea latinității vest-europene. Aceasta a constituit un sprijin puternic pentru statul român, din punctul de vedere al afirmării identității etnice, cu deosebire în secolul al XIX-lea. Prezența franceză a fost însă imposibilă în teritoriul românesc stăpânit de Rusia.

Deoarece presiunile de spălare a identității etnice a românilor din Rusia s-au desfășurat pe multiple planuri, mă voi rezuma doar la câteva dintre acestea,

oprindu-mă, mai întâi, la rezumarea presiunilor exercitate în domeniul lingvistic.

După cum se cunoaște, limba română este înconjurată din trei părți de limbi slave, iar dintr-o parte, de limba maghiară. În aceste condiții, ea poate face dovada unei identități reale, vizibile și incontestabile, datorită latinității ei fundamentale. Pe de altă parte, elementele slave sunt și ele prezente, într-un mod tot atât de incontestabil. Acest fapt s-a transformat în calul troian folosit și azi de panslavism pentru ștergerea identității lingvistice obiective. Atacurile s-au desfășurat pe toate planurile, începând cu înlocuirea brutală a limbii române în administrație, în școală, în biserică.

Birocrația imperială întrebuinta peste tot numai limba rusă, devenită brusc limbă oficială a administrației. Organismele administrative și sociale au fost structurate după modelul celor rusești și, apoi, după modelul celor sovietice. Însăși împărțirea teritorială a fost modificată corespunzător, renunțându-se în totalitate la modelul teritorial românesc. Legislația a fost și ea modificată radical în aceeași direcție.

Ruptura cea mai puternică s-a produs însă după 1940 și s-a accentuat după 1945. Odată cu instaurarea puterii sovietice, populația românească din teritoriile ocupate a fost constrânsă să se supună unei legislații cu totul străine de legile moderne românești care funcționaseră între 1918 și 1940. Documente recent publicate demonstrează că legile sovietice au fost aplicate chiar retroactiv, pentru a putea fi pedepsiți cetățeni români, adică persoane care se supuseseră legilor țării lor. Și mai grav este faptul că legile sovietice au fost aplicate pe deasupra frontierei de stat, fiind arestați și deportați cetățeni ai unui stat străin, cel român.

Reîntorcându-mă la obiectivul capitolului de față, trebuie amintită comportarea autorităților rusești și sovietice față de prezența limbii române în biserică. Când, în 1812, puterea imperială a anexat teritoriul românesc pe care l-a numit ulterior Basarabia, a fost alungată și limba română din biserică. Îndată după 1812, limba română a fost înlocuită cu limba rusă și cu limba slavonă. Eforturile unor prelați de origine română s-au dovedit inutile, deoarece viitorii preoți trebuiau să învețe în seminariile rusești. Identitatea obiectivă a preoților români s-a manifestat în afara altarului, ceea ce a debilitat forța bisericii în conservarea identității etnice reale. În interiorul bisericii comunicarea cu divinitatea se făcea în limba rusă. În afara bisericii comunicarea în plan social se făcea în limba română. Oscilarea, dramatică în mod obișnuit, poate fi constatată la preotul și scriitorul Alexei Mateevici (1888-1917): ca preot, a publicat studii teologice numai în limba rusă; ca poet, a ridicat un frumos imn

limbii române, limba sa maternă. Este vorba însă de un caz rar, în care identitatea impusă a fost oarecum alterată, în favoarea identității obiective. Ștergerea identității obiective a continuat cu reorganizarea învățământului, unde s-a urmărit consolidarea limbii ruse ca limbă oficială de stat. Reușita a fost facilitată, între altele, și de faptul că ortografia românească folosea, în 1812, alfabetul slavon. Acesta a fost conservat de autoritățile școlare și de stat rusești, deoarece era un mijloc de persuasiune fals identitară. Pe teritoriul României a fost adoptat, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, alfabetul latin. În teritoriul stăpânit de Rusia acest fapt a atras după sine, prin ecou, adâncirea prăpastiei dintre cele două identități, în favoarea identității impuse. Pe terenul deosebit de important al ortografiei, recâștigarea identității obiective s-a realizat cu foarte mare dificultate. Lupta pentru impunerea alfabetului latin a fost considerată drept una decisivă în afirmarea identității naționale reale și a provocat o adevărată bătălie a conservatorilor și modernilor. Câștigată de moderni, adică de adepții latinității, la sfârșitul ultimului deceniu al secolului al XX-lea, această luptă este mereu reluată de perdanții slavofili.

Ștergerea identității obiective a funcționat și pe terenul onomasticii. Prenumele românești erau rusificate, iar numele de familie erau în mod frecvent traduse în rusește. Cu ajutorul aceluiași acte oficiale a fost introdus un sistem de antroponimie specific rusesc, prin utilizarea patronimicului de tip rusesc. Procedeele au fost aplicate și în toponimie. Acolo unde nu au putut fi traduse, toponimele românești au fost reformulate după standardele lingvistice rusești.

Voi exemplifica aceste fapte prin paradigma unui cetățean imaginar rus ori sovietic, al cărui nume, în actele rusești (atât în cele țariste, cât și în cele sovietice), era Ivan Mihailovici Sadovnik, el locuind în orașul Ungheni. În realitate, în românește, adică în limba lui maternă, cetățeanul respectiv se numea Ioan Grădinaru, era fiul lui Mihai Grădinaru și locuia în orașul Ungheni. Aparențele birocratice, foarte atent controlate, indicau însă o altă realitate etnică (anume slavă) decât cea reală (românească).

Efortul cel mai intens de ștergere a identității lingvistice l-au depus autoritățile sovietice în direcția modificării glotonimului „română”. În locul termenului „limba română”, a fost impusă folosirea termenului „limba moldovenească”. Numeroși lingviști sovietici, atât ruși, cât și români, au încercat să demonstreze că cele „două limbi” ar face parte din familii lingvistice diferite și că între ele nu ar exista niciun fel de legătură sau că „limba română” ar fi, de drept, o limbă slavă. În mod sistematic, au fost cultivate și supralicite elementele regionale din graiul românesc vorbit în teritoriul românesc ocupat și au fost impuse neologisme rusești, chiar calcuri și barbarisme, groțești pentru ori-

ce vorbitor de limba română. Că aceste procedee au o motivație politică și nu una științifică o demonstrează reluarea lor de fiecare guvern al Republicii Moldova de orientare politică promoscovită.

O expresie aparte a presiunilor exercitate asupra românilor din teritoriul ocupat de Rusia și de Uniunea Sovietică în vederea ștergerii identității lor etnice poate fi aflată în cea mai mare parte a literaturii scrise de românii din aceste teritorii. În secolul al XIX-lea, cu mare dificultate se poate vorbi, aici, de existența unei literaturi de limbă română. Circumstanțele etnice opresive au împiedicat o dezvoltare normală. La acestea, se adaugă interdicțiile practicate de cenzura imperială țaristă și de cea sovietică. Încât românii din aceste teritorii care au simțit nevoia de a scrie literatură în limba română fie că au trecut granița și s-au stabilit în România, fie că literatura lor a fost tipărită în această țară. Un exemplu concludent de cenzurare a tendințelor de afirmare a identității românești în literatură îl oferă romanul scris în românește și descoperit în arhivele imperiale rusești. Pe larg, discut acest caz în capitolul *Aglaiia*, din volumul de față. După instaurarea puterii sovietice, niciun scriitor român din teritoriul ocupat nu și-a mai putut tipări lucrările în România, iar legăturile dintre scriitorii de limba română din Moldova sovietică și cei din România au fost suprimate.

Măsurile pe care le-au luat autoritățile sovietice au aparținut unei strategii geopolitice și de ideologie literară cu bătaie extrem de lungă. Astfel, în 1928, în R.A.S.S. Moldovenească a fost înființată o uniune a scriitorilor moldoveni, care, și prin titlu, era destinată să fie opusă Societății Scriitorilor Români de la București. Acea uniune a scriitorilor moldoveni a fost subordonată Uniunii Scriitorilor din R.S.S. Ucraineană, iar cel care o conducea își avea sediul la Moscova. Pe această cale, se încerca să se acrediteze opinia că așa-numita „literatură sovietică moldovenească” este de origine slavă și că locul ei nu este în literatura română. Pentru a accentua desprinderea de orice urmă de latinătate, așa-numita „literatură sovietică moldovenească” a fost definită de autoritățile sovietice drept una dintre cele „șapte zeci și șapte de literaturi naționale sovietice”. Așadar, literatura sovietică moldovenească era înnoabilă cu rangul de „literatură națională”, ca expresie a unei părți a „norodului sovietic”.

Caracterul impus al identității etnice din domeniul literaturii reiese cu limpezime și din implantarea ideologiei literare a bolșevismului. Literatura din teritoriul actual al României a fost și ea supusă procesului de bolșevizare ideologică, imediat după ocuparea țării de către armata roșie, în 1944. Cele două decenii care au urmat au impus bolșevismul literar de tip sovietic, la care s-a renunțat însă, în foarte mare măsură, după 1965 – când în România nu s-a mai

vorbit despre așa-zisul „realism socialist”, ca „metodă artistică fundamentală”. Dimpotrivă, în literatura cu identitate impusă dintre Prut și Nistru această terminologie a fost extrem de activă și de devastatoare până nu demult.

Toate faptele prezentate până acum conduc spre concluzia că Imperiul Rus și cel sovietic au dus aceeași politică identitară în ceea ce îi privește pe românii din teritoriul ocupat. Această politică etnică poate fi rezumată astfel: identitatea reală (sau resimțită) a fost orientată în trei direcții complementare. Anume: 1) călăuzirea deciziei identitare a individului către o zonă periferică (moldovean) a identității obiective (român); 2) călăuzirea identității obiective de grup (română) către o identitate de grup complet străină (slavă); 3) crearea și întreținerea unei inimizități identitare extrem de agresive între identitatea de grup reală și identitatea de grup impusă. Drept urmare, identitatea reală (român) este și azi resimțită ca o amenințare personală.

În acest mod, s-a ajuns ca identitatea subiectivă (moldovean) să devină antagonică față de identitatea reală (român). Decimările sistematice, efectuate mai ales de puterea sovietică, masivele transplanturi de populație de origini diverse, precum și alte practici imperiale de tip fascist au acționat puternic asupra identității etnice subiective, pe care au supradimensionat-o. Grav este și faptul că au fost alterate atât identitatea etnică din cadrul grupului, cât și identitatea etnică intraindividuală, mergându-se, în ambele circumstanțe, până la nivelul subconștientului.

Acest caz de ștergere a identității etnice, atât personale, cât și colective, este cu atât mai grav, cu cât propaganda sovietică s-a folosit de toate mijloacele pentru a accentua procesul. S-a ajuns ca, la cincizeci de ani de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, în Republica Moldova, cu deosebire în partea care s-a autointitulat Republica Transnistreană, cei mai mulți dintre locuitori să folosească, într-o sinonimie perfectă, etnonimul „român” și politonimul „fascist”. La anumite niveluri sociale funcționează chiar teama de a nu descoperi în sine vreo urmă de „român”. De unde refugiul în protecția grupului minoritar slav sau într-o ambiguitate frecvent și defavorabil dezechilibrată de circumstanțele cotidiene.

La limita de est a latinității a apărut astfel un grup identitar indecis, folosind un etnonim parțial („moldovean”) în locul etnonimului generic de „român”. Drept urmare, o mică parte a fondului identitar etnic este considerată identitate pozitivă, în timp ce fondul etnic, în totalitatea lui, a ajuns să denumească o identitate etnică negativă.

Ana BANTOȘ

Vladimir Beșleagă. Radiografia suferinței*

A.B. – conf. univ., doctor habilitat în filologie, cercetător științific la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Academia Română. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, teorie literară. Publicații recente: *Reabilitarea autenticului*. Culegere de articole și studii critice, Chișinău, 2006; *Deschidere spre universalism*. *Literatura română din Basarabia postbelică*. Monografie, Chișinău, 2010.

BEȘLEAGĂ, Vladimir (25.VII.1931, Mălăiești, Tiraspol, Transnistria). Prozator, eseist și traducător. Este fiul Eugeniei (n. Ciocârlan), țărancă, și al lui Vasile Beșleagă, contabil. După absolvirea școlii medii, cu medalie de aur, în satul de baștină (1950), și-a făcut studiile la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Chișinău (1950-1955). Din 1955 urmează un stagiul de doctorat sub coordonarea lui Vasile Coroban, la aceeași universitate, având ca temă de cercetare *Liviu Rebreanu. Artă romanului*. În 1957, învinuit de naționalism, conducătorul științific a fost expulzat din învățământ, iar tema tezei a fost interzisă. Rămas șomer, Beșleagă este ajutat de scriitorul Petru Zadnipru, care îl angajează la revista satirică „Chi-păruș” (1958-1959). Plecat și de aici, în 1960 este angajat la Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe din Moldova, unde lucrează doar câteva luni, deoarece iarăși, din cauza aceluiași acuze, este scos din serviciu. A lucrat la ziarele „Tinerimea Moldovei” și „Scânteia leninistă”, la revista „Cultura Moldovei” (actuala „Literatura și Arta”), la radio, la revista „Nistru”, unde a fost angajat în perioada 1964-1971 și, respectiv, 1977-1982. A deținut funcția de secretar al Uniunii Scriitorilor din Moldova (1971-1976). A fost deputat în primul Parlament al Republicii Moldova (1990-1994). Debutează, fiind elev în clasa a opta, cu o poezie în ziarul raional „Steagul biruinței”. La începutul carierei sale literare traduce din mai mulți autori, ulterior va traduce din Longos, Erasmus, Harriet Beecher Stowe, K. Fedin ș.a.

* Articol elaborat în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, Academia Română, cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 „Investește în oameni”.

Scriveri: *Acasă*, Chișinău, 1976; *Ignat și Ana*, Chișinău, 1979; *Sufnul vremii* (publicistică), Chișinău, 1988; *Filimon sau Anevoiasa cale a cunoașterii de sine* (roman); *Cumplita vremei* (publicistică), Chișinău, 1988, 1990; *Zbor frânt* (romane și nuvele), Chișinău, 1992; *Nepotul*, Chișinău, 1998; *Cruci răsturnate de regim. Mănăstirea Răciula. 1959*, Chișinău, 2006; *Țipătul lăstunului* (versuri), Chișinău, 2006; *Hoții din apartamente*, Chișinău, 2006; *Conștiința națională sub regimul comunist totalitar (R.S.S.M., 1956-1963)*, Chișinău, 2008; *Dirimaga* (pentru copii), Chișinău, 2009; *Misterioasele sfere* (texte dramatice), Chișinău, 2011; *Omul de spirit. Centenar Vasile Coroban* (coordonator), Chișinău, 2010; *Destine transnistrene*, Chișinău, 2010.

Traduceri: D. Mamed-Kuli-Zade, *Cutia poștală*, Chișinău, 1967; K. Fedin, *Orașe și ani*, Chișinău, 1970; Longos, *Dafnis și Hloe*, Chișinău, 1970; Harriet Beecher Stowe, *Coliba unchiului Tom*, Chișinău, 1972; Erasmus, *Lauda prostiei*, Chișinău, 1976.

Perioada de formare a scriitorului Vladimir Beșleagă coincide cu anii demasării cultului personalității lui Stalin, după 1956, când în Basarabia apar primele semne ale renașterii naționale, literare și ale conștiinței istorice. Din România încep să vină la Chișinău presă și literatură, astfel că treptat se refăceau bibliotecile personale de carte românească, proces devenit mult mai anevoios după invazia Uniunii Sovietice în Cehoslovacia (1968). Realitățile concrete în care s-au aflat basarabeni și transnistrenii înainte și după cel de-al Doilea Război Mondial sunt reflectate în *Destine transnistrene* (2010) și în *Conștiința națională sub regimul comunist totalitar (R.S.S.M., 1956-1963)* (2008), prima conținând dialoguri purtate de către scriitor cu mai mulți consăteni de ai săi, din Mălăieștii transnistreni, și cu bucovineni, iar cea de a doua carte fiind elaborată în baza cercetărilor de arhivă, care reliefează „metodele de teroare, de răfuială cu oameni nevinovați, care au fost folosite pe larg în teritoriul dintre Nistru și Prut”, ofensiva împotriva conștiinței naționale a românilor de la Est de Prut, precum și „esența stratagelei puse la baza noii expresii a teoriei cultural-spirituale a moldovenismului”; rolul important al revistelor literare și al scriitorilor în emanciparea românilor basarabeni, între aceștia din urmă evidențiindu-i pe George Meniuc, Vasile Coroban, Petru Cărare. Marcați de un mare efort al intelectualilor basarabeni pentru renașterea conștiinței naționale, anii 1956-1963 sunt evocați din interiorul unei cunoașteri profunde a evenimentelor, la care a participat, de multe ori având de suferit, însuși Vladimir Beșleagă. Pasiunea de cercetător în arhive îl va determina să completeze lacunele în cunoașterea destinului bisericii creștine basarabene pe timpul regimului comunist și a curajului, pe care l-au avut țărani din nouă sate, de a se opune, timp de zece zile și unsprezece nopți, închiderii mănăstirii de la Răciula, curaj plătit de unii dintre ei cu ani grei de detenție. Volumul *Cruci răsturnate de regim. Mă-*

Chișinăul vechi văzut de pe colina Râșcani

năstirea Răciula. 1959 (2006), care dezvăluie evenimente petrecute în 1964, redă atmosfera în care a fost creată cultura și literatura în Basarabia postbelică.

După debutul editorial, în 1956, cu o culegere de povestiri pentru copii, *Zbânțuilă*, Vladimir Beșleagă a publicat și alte volume destinate micului cititor: *Vacanța mea* (1959), *Buștea* (1962), *Gălușca lui Ilușca* (1963), *Vrei să zbori la lună?* (1964). În 1963 îi apare volumul de proză *La fântâna Leahului*, iar în 1966 romanul *Zbor frânt* (tradus ulterior în franceză, engleză și spaniolă). Acest roman (având titlul inițial *Țipătul lăstunului*), care îl consacră pe scriitor, vizează destinul de martir al unei Basarabii rătăcind în labirintul istoriei. După cum va mărturisi chiar autorul, soarta acestui pământ se conține în frământările lui Isai, protagonistul romanului, care, aflat în căutarea adevărului, a rădăcinilor, a neamului, trece pe timp de război de pe un mal al Nistrului pe altul, de la ruși la nemți și invers.

Regăsindu-se în aceeași familie de spirit, din care fac parte Vasile Vasilache, Aureliu Busuioc și Serafim Saka, Beșleagă se afirmă plenar în anii '60, explorând în subtextul lucrărilor sale zone ce țin de inadaptabilitatea omului. Căutarea de sine urmează un traseu mai puțin obișnuit până atunci: singurătatea, spațiul recluziunii, întoarcerea la natură, alegoria visului, modalități diverse ce vin din psihanaliză care, într-o perioadă scurtă a dezghețului, începeau să fie cunoscute și în Basarabia, inclusiv datorită cunoașterii mai aprofundate a literaturii române din țară, precum și a unor autori de talia lui Proust, Kafka,

iar mai târziu, Beckett, Buzzati. Bun cunoscător al operei lui Liviu Rebreanu – Beșleagă venea și pe filiera prozei interbelice, tentația refacerii legăturii cu literatura din acea perioadă, precum și cu fenomenele literare universale nefiindu-i străine. Incomunicabilitatea dintre eul însingurat și lumea din jur sau realitatea devenită o construcție în vânt este determinantă pentru retragerea personajelor în forul lor interior. Beșleagă convertește singurătatea în instrument de cunoaștere, *durerea* (unul dintre romanele sale poartă chiar acest titlu), suferința venind dintr-o profundă angajare în soarta lucrurilor. Deși în publicistica sa, la un moment dat, a apreciat în mod exagerat realitățile comuniste din deceniul șase, în mod paradoxal, în scrierile sale artistice, în care predomină eroi cu destine eșuate, nu vom întâlni imagini ale unor realități lustruite. Mai mult ca atât, într-o panoramă a prozei basarabene, schițată în 1979, Vladimir Beșleagă atrage atenția asupra omniprezenței eroului neîmplinit în peisajul literar basarabean al timpului: „...Horia din *Zapah speloi aivi* (*Clopotnița* de Ion Druță), care luptă pentru conservarea unui monument de cultură și istorie, este și el un învins, scrie autorul *Zborului frânt*. De unde se pune întrebarea: nu cumva proza noastră își alege, în ultimul timp, tot eroi care eșuează în acțiunile lor? (...) Nu cumva asistăm la nașterea unei întregi generații de eroi literari, care ori nu știu cum să lupte ca să-și apere idealul vieții, ori nu vor să lupte? E o tendință a prozei? E un semn al concepției de creație a autorilor? E o slăbiciune a idealului estetic și social ce-l împărtășesc prozatorii noștri? Căci: Alexandru Marian din romanul *Acasă* e un învins; Daniel Gornic din romanul lui Alexei Marinat *Mesagerii* e un învins, Richi (din romanul lui Aureliu Busuioc *Unchiul din Paris – n. A.B.*) e un învins; Horia e un învins; Zamfira Duma (din romanul Verei Malev *Vârsta de argint – n. A.B.*) e o învinsă; Ion Braniște (din romanul *Drumuri* de Mihail Gheorghe Cibotaru) e un învingător fals...”. Stabilite într-un atare context, însinguratul personaj din proza lui Beșleagă este supus analizei lumii sale interioare, sau chiar a degradării eului. Aici se află motivația dezgھیocărilor de comportament psihologic al lui Isai din *Zbor frânt*, Alexandru Marian din romanul *Acasă*, într-o variantă revăzută – *Nepotul*, Ignat și Ana, din lucrarea cu același nume, sau Emil, din romanul *Durere*. Prozatorul transnistrean scrie o istorie vie a lumii interioare ce nu se supune radiografiei de către regimul totalitar. Aflat în stare de decădere, omul trebuie să pună „os la os” și să se adune din patru colțuri ale ființei sale împrăștiate pentru a renaște. Personajele lui Beșleagă se reclădesc din așchiile trecutului la care revin pentru a se înțelege pe ele însele. Această revenire ia aspectul dedublării, așa cum se întâmplă în cazul lui Filimon din romanul *Viața și moartea nefericitului Filimon* sau al fluxului memoriei – în *Zbor frânt*. Tehnicile narative utilizate sunt complexe, intercalându-se de o așa manieră încât eul psihologic este ori-

entat spre sine însuși. Cu aceste mijloace autorul vrea să țină în frâu universul mișcător, greu de stăpânit al omului măcinat de îndoieli și neîmpliniri.

Inspirat de destinul tragic al lui Miron Costin, romanul *Sânge pe zăpadă* reflectă și starea de spirit a scriitorului transnistrean, care nu și-a cunoscut bunicul dinspre mamă, mort în gulagul stalinist, bunic pe care îl cunoștea numai din crâmpielele povestite de rude și consăteni, astfel încât imboldul de a-și cunoaște străbunii îi dirijează intuiția și spre cronicarul cutremurat în fața destinului. Dincolo de acest moment, autorul își pune drept scop să refacă atmosfera timpului în care a trăit Miron Costin, închipuind aspecte variate, din perspectiva diverselor pături sociale, personajele imaginate fiind haiduci, țărani, călugări, ostași ș.a. Dorința romancierului de a acoperi golurile imense în cunoașterea istoriei naționale de către intelectualii basarabeni este susținută de curiozitatea sa de potențial cercetător al literaturii, al istoriei și al filozofiei, cercetător al cărui zbor a fost frânt de regimul totalitar.

Publicat în 2010, volumul de versuri *Țipătul lăstunului* e o verificare a capacității personajului liric de a se rupe de noapte. Zbuciumul ca o consecință a rostirii, neliniștea marcată de cunoașterea unei anumite vieți, cea de sub regimul totalitarist, sângerarea „pentru un vis distrus”, rățăcirea „printre ierburi și vorbe”, dedublarea, plânsul pentru fiul drag pierdut fără vreme, încercarea de detașare față de un destin vitreg – toate acestea sunt transpuse într-un vers voit modern, marcat de experimentul eufonic, în care sunetele repetate sunt utilizate pentru acutizarea senzațiilor. Tentația neoexpresionismului (Ex.: „Vorbele cad sfărâind pe carnea sufletului”) se dezvoltă în viziuni cu haite de lupi, cu câini care, de frica lupilor, încep primii să urle, cu ferestre tăiate în ziduri nu pentru ca să pătrundă lumina în odaie și să-i încălzească sufletul, ci pentru ca să dea „năvală întunericului ca hleiuil smârcurilor primordiale...” (Din *Plâns pentru feciorul meu pierdut la 21 ianuarie 1987*). Pe ecranul „subțire, diafan” ce desparte veghea de somn se profilează „imagini bizare terifiante hilare”, pe care autorul le descrie cu lux de amănunte într-un stil amintind de suprarealism. În același timp, marcat de îngândurarea provocată de trecerea anilor, sentimentul de dragoste este intensificat de o doză de tristețe amară nedescifrată până la capăt a prozatorului Beșleagă, care recurge tardiv la uneltele poeziei și amintește oarecum de Sadoveanu, autorul volumului *DAIM*. La Beșleagă explorarea trăirilor interioare atât în proză, cât și în poezie are același scop cunoscut datorită lui Ortega y Gasset, anume de a găsi „fragmentul de conștiință căzut în inconștient”. Astfel, proiectată spre întregul spațiu românesc, tehnica și știința confesării din perspectiva geografică limitrofă a prozatorului transnistrean devine o artă a radiografierii suferinței celui care luptă cu propriul său destin.

Diana VRABIE

Orașul Bălți în viziunea unor scriitori (Geo Bogza – *Un oraș din infern* și Ionel Teodoreanu – *La Medeleni*)

D.V. – dr. conf. univ.,
Universitatea „Alec Russo”,
Bălți, Catedra literatura
română și universală.
Autoarea volumelor *Urme
pe nisip* (2005), *Cunoaștere
și autenticitate* (Premiul
Didactica al Salonului
Internațional de Carte, Iași,
2009), *Literatura pentru
copii* (Premiul Ministerului
Educației al Salonului de
Carte pentru copii, Chișinău,
2010).

În perioada interbelică Basarabia cunoștea o istorie culturală originală, care își proclama cu dificultate dreptul la existență, înfruntând vicisitudinile timpului. Apariția unui poet, prozator sau a unei reviste reprezenta un eveniment cultural-literar de o mare amploare.

Marea șansă a scriitorilor basarabeni și îndeosebi a acelor din spațiul bălțean au fost deschiderile periodice ale cercului îngust al orizontului local. Orașul Bălți se bucură în această perioadă de editarea unor reviste cultural-literare de o importanță semnificativă, precum „Cuget moldovenesc”, „Basarabia”, „Crenguța”. Cenaclurile, societățile, uniunile de creație și revistele au avut menirea constantă nu doar de a stimula viața literară și de a proteja interesele profesionale și materiale ale scriitorilor: ele au avut rolul specific de a promova procesul de culturalizare generală a cititorilor, de susținere a românismului etnic și cultural și a integrării în contextul general românesc.

La Bălți activa Societatea „George Enescu”, iar în toate centrele județene și localitățile mai importante erau asociații culturale sau cultural-pedagogice ale învățătorilor și elevilor, unele și cu organe de presă, cum ar fi, spre exemplu, „Buletinul Asociației învățătorilor din județul Bălți”.

Dincolo de apreciablele eforturi ale oamenilor de cultură de a „colora” imaginea orașului Bălți

din perioada interbelică, aceasta se menținea cu îndărătnicie sumbră, confuză, anemică, așa cum apare reflectată în operele unor scriitori ce au avut prilejul să viziteze meleagurile bălțene în această perioadă.

Geo Bogza, care în primăvara anului 1934 vizitează pământurile basarabene, ne lasă niște mărturii tulburătoare, rod al unor investigații personale, în volumul *Basarabia, țară de pământ*, publicat inițial în opul *Țări de piatră, de foc și de pământ*, apărut la Editura Fundației pentru literatură și artă „Regele Carol II”.

Dincolo de optica subiectivă a artistului, volumul prezintă o importantă valoare documentară, care dezvăluie „misterele Chișinăului”, „ciudățeniile Hotinului”, farmecul Lipnicului și... „infernul Bălțiului”.

Imaginea celui din urmă este surprinsă cu acuitate în reportajul *Un oraș din infern și reflectă*, după cum mărturisește autorul, „cel mai dramatic și mai uluitor episod” [1] din voiajul basarabean. Prima impresie pe care i-o lasă Bălțiul interbelic este a „unui vis îngrozitor”, sângeros de halucinant. În intenția de a scăpa de imaginea coșmarească a unui oraș ce emana prin esența sa „tot ce poate fi mai îngrozitor pe fața pământului”, Geo Bogza întreprinde imposibilul pentru a evada din mrejele teribilului vis, dar tot ce înregistrează ochiul său reportericesc e că... „orașul acesta din Basarabia e un oraș al infernului”.

Descalificat din capul locului, acest oraș va cumula pe parcursul călătoriei toate atributele infernului: *smoala; stârvul; cioara; musca* etc.

Asociindu-i culoarea neagră prin apelul la simbolul smoalei („Și dacă într-o zi așa afla că s-a scufundat în adâncime, și în locul lui a apărut *un lac de smoală*, nu m-aș mira; într-atât lucrurile văzute în el mă îndreptătesc la cea mai absurdă credință” [1, p. 77], autorul subliniază însușirea de „nefast” a acestui ținut. Totodată, în calitate de culoare a morții și a doliului, negrul a fost adoptat de către creștini ca semn al morții pentru această lume, în sens de mortificare, de unde nefastului i s-ar alătura moartea, doliul, infernul.

Un alt atribut al infernului este reprezentat de *stârvurile cailor*: „Închipuți-vă un câmp pe care s-ar afla o sută de mii de cadavre de cai intrate în descompunere. Cuiva i-a dat prin minte să clădească deasupra acestui câmp un oraș. E Bălți” [1, p. 78]. Stârvul de cal este un purtător al morții, fiind legat atât de focul ce nimicește și triumfă, cât și de apa ce hrănește și îneacă. Calul-psihipomp, călăuză a sufletului, e prezent în bocetele românești. „Ca animal htonian, el îndeplinește și funcții psihipompe, fiind călăuză sufletului pe lumea de dincolo. Însă această calitate se contaminează cu secretele morții și ale întunericii; de aceea, calul capătă unele însușiri demonice și infernale. În credințele populare, spiritele malefice care vin din altă lume spre a-i înfricoșa și a-i teroriza pe

cei vii (strigoi, moroi, vârcolaci, pricolici etc.) iau adesea o formă cabalină” [2, p. 77].

În completarea profilului lugubru al orașului, autorul reclamă un alt simbol infernal, *cioara*: „Cârduri de ciori, zeci de mii de ciori, se rotesc fără încetare deasupra orașului” [2, p. 78]. Simbolul ciorii se împletește în mod curent cu cel al corbului, reprezentând deci simbolul morții și al ghinionului. Fiind un fel de „umbră” a acestuia din urmă, *cioara*, din punct de vedere mitologic, împrumută de la el întreg simbolismul funest, cu accente demonice. *Cioara*: „Figurează printre simbolurile morții, sinistrului, tenebrelor, murdăriei și furțișagului, dar nu este lipsită și de o anumită ambivalență ce caracterizează simbolurile lumii de dincolo întruchipând spiritele strămoșilor” [2, p. 97]. În credința populară, eroii se pot transforma în ciori pentru a crea stricăciuni.

Galeria funestă este completată cu simbolul mizeriei și al dezagregării, *musca*: „Muștele din Bălți! Nu, nici pe un câmp, cu o sută de mii de cadavre intrate în descompunere, n-ar fi atâtea ciori și atâtea miliarde de muște” [1, p. 78]. Puhoaiile de muște („Erau într-adevăr îngrozitor de multe, într-un fel care nu se poate descrie. De cum ne-am apropiat de oraș, au început să se vadă. În cantități compacte, mase întregi, lipite aproape una de alta, încât păreau o marmeladă cleioasă, vâscoasă. Când se abăteau asupra oamenilor, aceștia nu le goneau, ci și le ștergeau de pe față, cu palma, cum te-ai șterge de noroi sau de sudoare, într-atât erau de multe și de lipicioase. Ferestrele caselor, acoperișurile, oamenii, animalele, tarăbile negustorilor erau pierdute sub straturi groase de muște. Îmbibate, acoperite de la un cap la altul de masa aceasta vâscoasă, verde, îngrozitor de scârboasă” [1, p. 82]) amintesc de invazia lăcustelor din *Letopisețul* lui Miron Costin, descrisă ca o urgie îngrozitoare și devastatoare, tabloul general fiind dominat de spectrul morții și de incapacitatea oamenilor de a se împotrivi stihiiilor naturii: „Ne-am gândit că vine o furtună cu ploaie, deodată, până ne-am tâmpinat cu nourul cel de lăcuste, cum vine o oaste stol. În loc ni s-au luat soarele de desimea muștelor. [...] Urlet, întunecare asupra omului sosindu, să rădica oarecare mai sus, fără sfială de sunet, de ceva. Să rădica în sus de la om o bucată mare de ceia poiadă, și așa mergea pe deasupra pământului, ca de doi coți, până în trei sulite de sus, tot într-o desime și într-un chip” [3, p. 223].

Altminsteri, *musca*, ca insectă impură și aducătoare de boli, reprezintă în mitologie încarnarea răului și a forțelor infernului, fiind legată de lumea morții și de spiritele de dincolo. Puțin îi lipsește lui Geo Bogza să nu declare *musca* drept zeul tutelar al acestui ținut considerat de el drept unul al infernu-

lui. Având în vedere că în Vechiul Testament muștele simbolizează pedeapsa dumnezeiască, această desemnare aproape că s-ar justifica.

Îngroșând depreciativ nuanțele, autorul trage o linie revoltător de fermă în ceea ce privește însăși esența municipiului Bălți: „orașul Bălți, care e de altfel municipiu, reușește să fie o chintesență a tot ceea ce e murdărie, urâțenie și disperare, în întreaga provincie basarabeană.” [1, p. 78]. Verdictul necruțător de tăios subliniază o dată în plus aversiunea pe care i-o trezise acest oraș ascuns în depresiunea geografică deprimantă.

În plus, Geo Bogza pune sub un mare semn de întrebare însăși calificarea generoasă de municipiu, cu care se învrednicise acest oraș: „Că a fost proclamat municipiu, când ar fi trebuit să fie numit orașul lepros, cangrenă, cel mai bolnav și mai putred al țării, aceasta e o eroare de matematică edilitară” [1, p. 78].

Unicul merit pe care îl reține autorul ar fi doar numărul mare al oamenilor din „această vale fetidă”. Și pentru că a găsi niscaiva merite unui oraș ingrat i se pare un gest impardonabil de generos, nu ezită să-i pigmenteze câmpul semantic cu cele mai tăioase calificări: „dărăpănături sinistre”, „spectacol macabru și infernal”, „municipiu al foamei, al mizeriei și al deznădejdei”, „tortură fără scăpare”; „loc sinistru și satanic insalubru” etc. Ochiul reporterului obișnuit cu realități ce sfidează orice tip de sensibilitate se arată exasperat la deslușirea acestor viziuni care „masacrau sensibilitatea, făceau nervii să deriaze”.

Pentru a-și justifica în vreun fel apetitul devastator de a desființa un oraș care tocmai îl găzduise, Geo Bogza găsește îndreptățită incursiunea etimologică în chiar ființa Bălțiului ridicat din smârcuri și nămoluri. Autorul imaginează cataclisme acvatice care s-au cuibărit în culcușuri de nămol, peisajul geologic fiind profilat de bălți deșirate, una după alta: „Pentru prima oară, acest fel de denumire nu e numai platonice. Realitatea la care face aluzie e imediată și îngrozitor de elocventă. Mizeria socială a orașului, complicată cu aceea a insalubrelor condiții geografice – și iată viața de pe aceste meleaguri, zbătându-se sub un odios blestem, sub o zodie cumplită și nemiloasă.” [1, p. 79].

Unicele personaje ale acestui peisaj lugubru sunt coșurile de fabrică „fume-gând dramatic” și trăsurile birjarilor „așezate într-un semicerc care părea o gură flămândă deschisă”. Ființele ce populează acest sinistru univers sunt într-o deplină consonanță, murdăria lor născându-se din mizeria acestui pământ: „Murdăria lor, nu e numai murdărie din punct de vedere sanitar, e o murdărie în care se complac cu deznădejde, o înverșunare fiziologică și o sfidare grotescă adresată întregii lumi.” [1, p. 82].

Doar trenul în acest univers amorf părea un element mobil al naturii, „un fluviu care coboară în voie, încotro e depresiunea”.

Imaginea trenului ca element caracteristic Bălțiului apare și la Ionel Teodoreanu, în ultimul volum, *Între vânturi*, din trilogia *La Medeleni* (1927). „Acest tren stă în întuneric, ca ochiul de haiduc sub încruntarea sprâncenei stufoase, din clipa formării până-n zori, când va ajunge – la un ceas oarecare, întotdeauna variabil – la destinație” [4]. Această mașinărie viermuitoare adăpostește „pasageri ocupanți”, între care mâncătorii de semințe dețin întâietatea: „Muzicantul pocnetelor e un mâncător de semințe. Le sparge, individual, între dinții din față – cu o mișcare asemănătoare cu rânjetul – miezul e spart, cojița expulzată. Urmează o masticațiune de papagal și, concomitent cu ea, altă sămânță e spartă, triată și așa mai departe” [4, p. 264]. Mâncatul de semințe poate fi substituit de „cel mai sforăitor somn din câte a instalat natura într-o gură și-n niște nări omenești”, dar și de „alcoolul cât mai pur”, materializat în „secărică, rachiu, votcă, țuică sau o mixtură personală” și țigarea rusească care față de cea moldovenească „e ca Nistrul față de Bahlui”.

Acesta e trenul care pufăie în inima Bălțiului, „cel mai lugubru oraș al României, dospit parcă din nouri căzuți pe un pământ de ploi, de mlaștini și mocirle, prin care umblă oameni cu galoși prinși de curele peste cizme, scuișând semințe” [4, p. 267].

Geografia acestei provincii este schițată prin câteva impresii de călătorie ale Olguței în Bălți, unde iubitul ei se adăpostise la sfârșitul lui iulie 1922 în așteptarea definitivării unor formalități notariale. Tânăra îndrăgostită descoperă aici o comunitate amnezică, înstrăinată și abrutizată, ce își salvase după un secol de dominație străină numai instinctele primare: „Mirosul de cizme, usturoi, mahorcă și sudoare era atât de dens, atât de materializat, încât îți venea să-l dai la o parte cu mâinile ca pe perdea innăbușitor de grea. Mâncătoarii de semințe spârgeau și scuișeau.” [4, p. 267].

Călătoria Olguței în Basarabia este notată mai mult senzorial, eroina fiind obligată să cunoască direct oameni din cele mai modeste straturi ale societății: „Mirosul de usturoi era vecin cu Olguța. Apartinerea respirației unui moșneguș al cărui cap părea țesut din pufuri de păpădie.” [4, p. 268].

Prima experiență trăită în Bălți se asociază cu noroiul gării improvizate, care îi înghite unul din pantofi, lăsându-i piciorul ușurat în mod straniu: „Glodul acesta era viu. Respira ca acele fioroase carnivore, care-și închid grasele petale în clipa când insecta a intrat; glodul Bălților își închidea buzele negre asupra pantofului desprins.” [4, p. 272].

Impresia de groază evadată din noroiul infernal este intensificată de tabloul naturii lugubre: cer sinistru, ploii sure, pământ care „suge viața cu buze de mormânt”, case „fără grădini, fără culori, în ploaie și glod”, „nicio floare, nicio verdeață”. Recuzita tenebroasă e în deplină consonanță cu cea a lui Geo Bogza, fiind diminuată doar de metaforismul proverbial al lui Teodoreanu.

După ce își oferă pantoful drept ofrandă glodului, Olguța se cazează într-un hotel sordid. Ea se adaptează condițiilor de viață din orașelul basarabean: devine nemuritoare în amintirea magazinului de ghete de unde își cumpără pantofi – își completează ținuta cu „o pereche de galoși, stil Bălți, cu curelele de rigoare, care transformau picioarele într-un fel de submarine”. Cumpărându-și un lighean nou, îi uimește pe toți angajații hotelului cu nevoile ei de igienă. După multe insistențe, ea obține două găleți cu apă de ploaie, patroana hotelului fiind convinsă că suferă de vreo boală gravă, iar ligheanul și căldările cu apă ar fi destinate unui rit religios.

Noroiul drumurilor din Bălți întins „în falduri somptuoase” se armonizează cu mizeria din camera de hotel, care mai purta mirosul precedentului pasager, și cu mărfurile de calitate îndoielnică din vitrinele pușinelor dughene, părând mai degrabă niște „ferestre de cavou, în care se vestejeau culorile hăinuțelor și jucăriilor unor copii morți”. Atmosfera orașului este de „cenușă udă și de răpân al văzduhului”, străzile mocirloase cu bălți scărmanate de ploaie par niște „lagune secate”, iar casele cu ferestre „mici ca ochii de porc” – „cufere de viață uitate nedespachetate pe umedul chei al ploilor și-al bălților”. Sărăcia și mizeria din orașul basarabean îi amintesc Olguței de alte localități moldovene, Bălți distingându-se însă prin populația lui pestriță, cu deosebire lipoveni și evrei, pușinii români părându-i a fi înstrăinați, lipsiți de identitate.

Dacă orașul Bălți nu conservă urme ale spiritualității românești, casa unde Olguța îl descoperă pe Vania Dumșa reflectă condiția materială și sufletească a boierimii române din Bălți, după mai bine de un veac de dominație rusă. Părăginită, cu mărturii ale diverselor războaie devastatoare ce s-au derulat pe pământurile românești, ea îl adăpostește pe Vania într-un fost salon de recepție cu parchetul nelustruit și știrb, cu tapetul jupuit și întunecat, ca ”după un asasinat”. În plafon atârna un candelabru pătat de muște cu becuri ca niște lumânări. Mobila se rezuma la un pian negru, un scaun cu spetează înaltă de nuc sculptat, cu o căptușeală verde, decolorată și spartă și un vast birou de lemn de păr lustruit negru, unde se odihneau câteva teancuri de cărți. Mobila tragică, „pe care vedeai parcă înclinându-se o față palidă de țar, iscăind condamnări la moarte, știind că destinul i-a iscălit-o și pe-a lui” [4, p. 280], purta urme de devastare.

Acest spațiu, martor al umilințelor Moldovei nistrene, adăpostește momentele de fericire ale celor doi îndrăgostiți, în acordurile muzicii lui Beethoven, Bach și Chopin, interpretate cu virtuozitate de Olguța. Muzica tinerei pianiste răsună din nou, ca în vremurile trecute, când în saloanele boierimii moldovene concertau maștrii Europei apusene. Cântecul de lebedă al eroinei readuce la lumină tradiția culturală a Moldovei, în acest oraș uitat de lume și de Dumnezeu, în această casă boierească, părăsită și ruinată.

În lucrările ambilor scriitori, orașul Bălți îmbracă imaginea tristă a unui oraș noroios, apăsător și amnezic. Drumul devine principalul „instrument” de care se servește rătăcitorul pentru a-și construi itinerarul în interiorul dedalic. Autorii realizează o imagine completă a parcursului labirintic. După ce a bătut străzile labirintului citadin, cel care se plimbă juxtapune elementele răzlețite ale orașului sub forma unui colaj.

În *La Medeleni* traversarea orașului și orientarea spre alte orizonturi sunt logic însoțite de o explorare a spațiului intimității. Definit dintr-o altă perspectivă, orașul este redus finalmente la locuința văzută ca o cochilie, care îl protejează pe cel care locuiește în ea, ascunzându-i dramele.

În *Un oraș din infern* urbea este „parazitată” de subiectivitatea și imaginarul scriitorului. Orașul privit duce la crearea unui „literar” prin dispunerea anumitor aspecte reale în ficțiune. După ce au fost „stocate” în memoria scriitorilor, peisajele citadine se transformă în imagini literare substanțiale.

Bibliografie ■

¹ Geo Bogza, *Un oraș din infern*, în *Basarabia, țară de pământ*, Editura Aria, București, 1991, p. 77.

² Ivan Evseev, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Editura Amarcord, Timișoara, 1999.

³ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Hyperion, Chișinău, 1990.

⁴ Ionel Teodoreanu, *La Medeleni. Între vânturi*, vol. III, Jurnalul Național, București, 2009.

Valeria FRUNZE

Petre Ștefănuță – promotor al valorilor naționale

V.F. – profesoară de limba și literatura română, grad didactic I, Liceul „Petre Ștefănuță”, Ialoveni.

Localitatea noastră, or. Ialoveni, pe drept cuvânt, se poate mândri cu Petre Ștefănuță – personalitate de mare importanță, savant harnic și onest, activitatea căruia, calificată cândva ca o expresie a naționalismului negativ, este, de fapt, un factor de renaștere și de manifestare a conștiinței noastre naționale. Un mare patriot, luptător de seamă pentru cunoașterea Basarabiei și a folclorului românesc, Petre Ștefănuță este un simbol. Un simbol al intelectualității basarabene, victimă a regimului totalitar; simbol care întruchipează spiritul de rezistență și de dârzenie al poporului român din această provincie, atât de rău încercată de către destinul istoric. „Victimă” și „martir” – scriu îndurerăți cercetătorii care pun în valoare opera acestui intelectual interbelic, ținută timp de jumătate de secol în secțiile secrete ale bibliotecilor centrale și ale arhivelor de stat.

Petre Ștefănuță nu a fost doar o promisiune, o speranță, afirmându-se, în pofida tinereții sale, prin studiile pe care a apucat să le dea la lumină, puține față de ceea ce realizase efectiv. A fost o personalitate, ale cărei calități, indubitabil, aveau să se reliefeze și mai pregnant, dacă n-ar fi căzut victimă terorii staliniste de deznaționalizare a etniei românești basarabene. A fost o conștiință, prin opera sa satul românesc din Basarabia cunoscându-și mai bine „sufletul, nevoile și aspirațiile”. Cu Petre Ștefănuță s-a început, de fapt, explorarea științifică, după un plan bine structurat, a spiritualității românilor basarabeni. Bine informat

despre activitatea Institutului Social Român de la București, s-a numărat printre cei câțiva intelectuali de marcă din Basarabia care au depus eforturi pentru înființarea unei structuri moderne de cercetare. În anul 1934 a ajuns să fie secretarul Institutului Social Român din Basarabia, iar în anul 1939 a fost numit director al acestui Institut.

Concentrat în armata română în anul 1939, se eliberează în iunie 1940 și sosește la Chișinău la 26 iunie, cu două zile înainte de momentul anexării Basarabiei. Surprins aici de tragicele evenimente, nu-și părăsește orașul: nu putea să plece cu un copil bolnav, nu-și văzuse părinții bătrâni din Ialoveni, care în curând vor fi deportați în Siberia, îl țineau

Folcloristul Petre Ștefănuță

pe loc studiile depozitate la Institut. Depune o cerere la comisariatul norodnic al învățământului și este angajat ca lucrător științific la Institutul de Istorie, Economie, Limbă și Literatură de pe lângă Sovietul Comisarilor Norodnici al R.S.S.M. Sectorul de limbă și literatură moldovenească era condus de I. D. Ciobanu, care a pledat pentru o limbă literară deosebită de cea română. Făcând clar diferența dintre graiul vorbit și limba literară, Petre Ștefănuță se lansează în polemici cu șeful Sectorului de Limbă și Literatură Moldovenească, care dirija elaborarea lucrărilor de gramatică a limbii moldovenești. P. Ștefănuță se pronunță deschis pentru păstrarea alfabetului latin și a denumirii corecte a limbii române. Aceste manifestări au fost o primă cauză a arestării savantului la 9 octombrie 1940. În mâinile NCVD-ului nimeresc și multe dintre documentele neevacuate ale Siguranței Române, în care erau menționate unele acțiuni ale lui Petre Ștefănuță (spre exemplu, luarea de cuvânt la Congresul Asociației Refugiaților de peste Nistru). Și ele au servit, la rândul lor, motive de acuzare. Este anchetat timp de șase luni, ultima dată de un tribunal revoluționar excepțional, aducându-i-se învinuiri imaginare: că este agent al românismului, al imperialismului, că este fascist, antisemit. Refuzând să înțeleagă aceste perturbări istorice, Ștefănuță cere anchetatorilor să-i asculte în calitate de martori pe colegii săi de cercetare, care-i cunosc nemijlocit activitatea. Cererea îi este satisfăcută. Directorul Institutului Senchevici, șeful de sector I. D. Ciobanu, colegii Tendler, Dunaevschi, Dobândă, Portnoi contribuie la formularea capetelor de acuzare, dovedindu-se necruțători cu cel ce

aștepta, spera că-i va fi apreciată la justa valoare, obiectiv munca sa de savant. Petre Ștefănuță s-a pomenit încărcat de acuzații și mai grele, depozițiile unor martori fiind exagerate, tendențioase, greșite, folcloristul respingând cu argumente și cu dârzenie învinuirile aberante.

Situația tragică a lui Petre Ștefănuță se agravează și prin faptul că la judecată refuză să răspundă rusește, deși cunoaște limba rusă. El insistă să se vorbească în limba maternă. Cât a durat procesul, dânsul a recurs constant la română. Curajul și demnitatea nu l-au părăsit nici pentru o clipă; el și-a privit în ochi propria moarte, neabătându-se în fața judecății de la adevărul pe care l-a servit. La prima și ultima întrevedere între zidurile închisorii centrale cu soția sa, i-a spus: „Să fi cu fruntea sus, ideile mele tu le știi care sunt! Totodată să transmiți prietenilor mei de muncă, care m-au înțeles și m-au apărut, punându-și viața în pericol, toate mulțumirile mele cele mai sincere”.

Dosarul de la securitate al lui Petre Ștefănuță se constituie din cinci volume, în care sunt examinate cauzele a nouă „dușmani ai poporului”: pentru a putea fi pedepsit în modul cel mai crunt, Petre Ștefănuță a fost judecat împreună cu încă opt persoane, astfel fiind declarat căpetenia ideologică a unui grup. Cei opt erau niște refugiați în anii '30 din satele moldovenești de peste Nistru, care încercau să se salveze de teroarea stalinistă. La judecată aceștia au declarat că nu-l cunosc personal pe Ștefănuță, trei dintre ei adăugând că-l știu doar din auzite, din presă, ca profesor și savant. Și avocatul a spus în încheiere că ceea ce i se impută lui Petre Ștefănuță nu are nicio legătură cu vina celor opt inculpați, propunând ca dosarul lui să fie examinat separat. Argumentele însă nu au fost luate în considerație.

La 13 aprilie 1941 răsună sentința: pedeapsa prin împușcare. Pentru justiția sovietică era clar: sociologul în vârstă de 35 de ani este un element „periculos pentru societatea proletară”, iar lucrările sale științifice sunt „contrarevoluționare ca spirit”. În urma unui recurs pe care-l adresează Prezidiului Judecătoriei Supreme din R.S.S.M., pedeapsa capitală îi este înlocuită cu zece ani de închisoare, într-o colonie pentru deținuții politici din R.A.S.S. Tătară, unde se îmbolnăvește și moare, conform documentelor, la 12 iulie 1942. Un prieten și coleg de liceu al lui Petre Ștefănuță, care se afla în lagărul amintit, fiind medic, știa cum să-l trateze, cu medicamente sau ierburi, dar deținuților nu le sunt permise nici una, nici alta.

În dosarul la care am avut acces se păstrează cele două declarații făcute anchetatorilor. Prima e datată cu 9 septembrie 1940, fiindu-i cerută după ce i-au fost aduse la cunoștință motivele arestării. Cea de-a doua declarație nu are dată, constituind răspunsuri la câteva întrebări adresate de anchetatori.

Ambele documente învederează nu numai încrâncenarea și curajul savantului Petre Ștefănuță de a rămâne până la urmă patriot, ci și tragismul situației în care a fost pus. „Știu că voi fi o victimă a educației naționaliste ce am primit-o”, așa își încheie Petre Ștefănuță cea de-a doua declarație, lăsând să se înțeleagă faptul că este conștient de viitorul său.

Cele două declarații sunt scrise în limba română, în grafie latină cu â, așa cum se scria până la 1940.

Ultimul document din cel de-al patrulea volum îl constituie un aviz din 21 iunie 1991 al K.G.B.-ului din U.R.S.S., în care se spune că, în baza decretului președintelui U.R.S.S. din 13 august 1990 cu privire la restabilirea în drept a victimelor represaliilor politice din anii '30-'50, Petre Ștefănuță este complet reabilitat.

Dar cine poartă răspunderea pentru destinul mutilat, pentru viața întreruptă brutal a acestui minunat om care cunoștea atât de bine esența satului basarabean și care ar fi făcut atâtea, dacă nu venea tragedia neamului din 1940? Avea planuri grandioase, privind folclorul ca realitate în devenire, care i-ar fi oferit posibilitatea să dea o justă apreciere a ființei poporului nostru. A reușit însă să indice doar unele direcții științifice, care-și păstrează și astăzi actualitatea.

Compatriotul nostru a întruchipat demnitatea și puterea de rezistență a strămoșilor din toate vremurile, prin care aceștia și-au menținut ființa ca, pe Columna lui Traian, figura dacului învins de o putere superioară, dar cu sufletul neînfrânt, în care se închide ca într-o cetate.

Cetatea care i-a permis savantului Petre Ștefănuță să rămână neînfrânt a constituit tradiția, folclorul, de valoarea cărora a fost conștient până la moarte.

Este o onoare pentru liceul din Ialoveni faptul că poartă numele acestui mare patriot, acestui om onest și curajos. Să respectăm memoria lui Petre Ștefănuță, un bărbat al neamului, care a plătit cu viața convingerile și activitatea sa întru afirmarea spiritualității noastre românești.

Discurs rostit la întrunirea culturală organizată de Desparțământul ASTRA „Petre Ștefănuță”, Ialoveni, în Liceul Teoretic „Petre Ștefănuță” la 19.11.2011

Florin MARINESCU

Un basarabean înflăcărat. Scriitorul Dumitru C. Moruzi

Personalitatea basarabeanului Dumitru C. Moruzi, despre care au scris Gheorghe Bezviconii, Nicolae Iorga, dar și, mai nou, domnul Iurie Colesnic, este mai puțin familiară publicului larg, iată de ce, în articolul de față, ne propunem să surprindem profilul scriitorului în contextul unei epoci zbuciumate.

F.M. – istoric, doctor în științe istorice, fost cercetător timp de 30 de ani la Institutul de cercetări neo-grecești din cadrul Fundației Naționale de cercetări din Atena, fost profesor de limba română timp de 20 de ani la Comisia greacă de studii sud-est europene. Autor a 16 cărți (singur sau în cooperare) și a 115 studii și articole (la fel). Distins pentru volumul *Étude généalogique sur la famille Maurouzi* cu Premiul Comnene al Confederației Internaționale de Genealogie și Heraldică (Luxemburg, 1994).

Pentru a fixa relația personajului cu pământul său iubit, amintim câteva versuri ale sale, din volumul *Cântece basarabene*. „Dealuri și văi, câmpii fermecătoare, / Izvoare reci, din codrii cei adânci, / Lunci de la Prut, cu sălcii plângătoare, / Nistre bătrân, ce curgi numai prin stânci, / V-am părăsit încă din tinerețe. / V-am părăsit, plângând amar / Și lacrimi vărs și-acum la bătrânețe. / Lacrimi destule în zadar. / Am părăsit părinți și casă, / Ducând cu mine-un tainic dor – / Ca să nu văd, o, țară mult duioasă, / Cum lânzești sub jug străin”.

Scriitorul aparține unei vechi familii din Trapezunt, stabilită ulterior, din secolul al XVII-lea, la Constantinopol. Despre vechimea familiei nu există date sigure. Numele se întâlnește dinaintea așezării acolo a primilor Moruzești.

Dumitru s-a născut la 1 sau 2 iulie 1850. Tatăl său, Constantin, despre care a scris acum mulți ani și istoricul de la Chișinău Ion Varta, a trăit o viață tumultuoasă între 1816 și 1886. Nu în toți anii aceștia, dar în destul de mulți. La un moment dat, la Odesa, se afixa la balconul hotelului Londra, în costum spaniol, în calitate de ultim

descendent al împăraților din Trapezunt. Plin de modestie, spunea că așa o frumusețe de bărbat se naște doar o dată la 100 de ani.

Sub aspect matrimonial a fost destul de cumpătat. S-a căsătorit de două ori. Prima oară cu Pulheria Cantacuzino, cu care a avut un fiu, Alexandru, și a doua oară cu Ecaterina Sturza, nepoata prințului Ioniță Sandu Sturza, o femeie foarte urâtă, dar de o inteligență și o energie remarcabile, mama lui Dumitru. Trebuie să adăugăm că tatăl lui Dumitru a murit subit la Odesa în 1886, pe când încerca să facă o pasență. Ultimele lui cuvinte – rostite în limba franceză – „Ce porcărie!”. A fost îngropat la moșia de la Dănuțeni, iar mama sa își are mormântul în portul Sulina, în România.

Primele date despre Dumitru apar în 1854, când a trecut cu familia din Moldova în Basarabia, la porunca autorităților austriece din Moldova.

A petrecut anii de copilărie când la Chișinău, când la moșiile tatălui din Cosăuți și din Ciripcău, ambele în ținutul Soroca. Mama l-a învățat primele noțiuni de matematică, de literatură și de gramatică franceză. Tot ea i-a insuflat apropierea față de operele lui Molière, ale lui Corneille și ale lui Racine. Ca limbi străine a învățat întâi rusește, apoi franțuzește, la început la Iași, pe urmă, din 1863, la Paris, la liceul Saint Louis, după care, probabil, la Sorbona, până în 1869, an în care s-a reîntors în Basarabia ca filofrancez.

În 1873, îndemnat de tatăl său, a intrat în serviciul mareșalului nobilimii din ținutul Soroca, în care a rămas până în 1877, când, la 12 aprilie, a devenit interpret al Cancelariei diplomatice a autorității supreme ruse. În această calitate a însoțit comandamentul rus pe diverse câmpuri de bătălie, la Ieni Zagra și la Giuguli Karabunar, ambele în Bulgaria. La 15 august 1877 a însoțit la București pe reprezentantul comisarului arhiducelui Nicolae pe lângă guvernul român și la 1 februarie 1878 director al Cancelariei comisarului suprem. După câteva luni, în aprilie același an, a devenit reprezentant al Comisiei mixte creată la București pentru a examina eventuale proteste ale populației românești împotriva trupelor ruse care traversau țara, funcție în care a rămas până la desființarea comisiei, în iulie 1879.

Refuzând să intre în diplomație, ca și fratele său vitreg Alexandru și așa cum ar fi vrut tatăl său Dumitru, se stabilește la București, unde este numit administrator al județului Constanța. De pe această poziție a contribuit mult la progresul județului, prin construirea de drumuri, a unei școli, a unei biserici. A avut un aport însemnat, de asemenea, la organizarea serviciului de notari și la numirea de primari români.

Mai târziu a fost numit administrator și subprefect al portului Sulina, unde a dovedit aceeași activitate febrilă. Pentru a evita, de pildă, inundarea acestuia, a înălțat terenul, a pietruit trotuarele, a mutat calea ce mergea de la cimitirul austriac până la mare și a organizat după model austriac un corp de pompieri voluntari, mai eficient la stingerea deselor incendii. A acordat o atenție specială liceului de muzică Carmen Sylva, de unde au ieșit mulți șefi de orchestră renumiți, dar care a trebuit să-și închidă porțile din cauza disputelor dintre partidul liberal și cel conservator. În plus, a ajutat la construirea teatrului și la repararea bisericii locale. Adăugăm cu privire la această etapă a activității sale că prințul Carol I-a decorat cu ordinul Steaua României în decembrie 1878. Și pentru că ne referim la decorații, vom adăuga faptul că prințul Milan al Serbiei i-a acordat decorația Takovo iar prințul Alexandru I al Bulgariei decorația Sfântul Alexandru I.

Cât despre disputele politice din epocă, acestea i-au schimbat cursul destinului, Dumitru Moruzi fiind mutat la Măcin. A refuzat însă postul și și-a dat demisia. De atunci a urmat o perioadă grea pentru Dumitru Moruzi, care cheltuise deja o mare parte din moștenirea ce i-o lăsase mama sa – 250.000 de lei aur. Singura lui speranță rămânea regele Alexandru I al Serbiei. Acesta însă a fost asasinat în 1903 și Dumitru a fost ajutat de regina Serbiei, care i-a cumpărat o casă în Iași, în cartierul Tătărași. La vârsta de 53 de ani Dumitru a fost obligat să-și câștige traiul scriind. Dar nu a făcut-o numai din nevoie. A început să scrie, așa cum mărturisește și în volumul *Înstrăinații*, și din convingerea că are o obligație morală de a încerca să reînvie o lume care nu trebuie uitată

Gospodărie țărănească din secolul al XIX-lea

și pe care ar dori să o restituie: așa cum a trăit, cum a simțit și cum a gândit, cu ideile și cu defectele ei, cu trăirile frumoase și mărețe, o lume, scria, pe care cei mai mulți dintre voi nu au cunoscut-o și pe care aveți datoria să o judecați cu respect și nu să vă lăsați induși în eroare de către criticile subiective la care a fost supusă de contemporaneitate. O lume etichetată nemeritat, o lume căreia nu i-a fost permisă nici liniștea înmormântării ei.

Câteva cuvinte despre opera sa literară. E destul de vastă. A fost, cum scrie Iurie Colesnic, romancier social, memorialist, publicist, folclorist¹.

Prima lui lucrare – *Basarabia și viitorul ei 1812-1905* – a apărut în 1905 și, așa cum scrie pe foaia de titlu, a fost publicată inițial în ziarul „Cronica”, urmată în același an de o serie de articole sub titlul *Rușii*. Cu un an mai târziu apare ca fascicul – *Rușii și românii*, prefață de Nicolae Iorga. Romanele *Înstrăinații* (1910) și *Pribegi în țară răpită* (1912) concentrează imagini interesante ale orașului moldovenesc din secolul XIX și începutul secolului următor, dar și date necunoscute despre unii membri ai familiei Moruzi. Fiecare dintre romane are și un subtitlu. Primul e numit de autor *Studiu social în formă de roman*, iar al doilea – *Roman social basarabean*. În opera lui se observă și unele influențe rusești, probabil ca urmare a lecturii unui Turgheniev sau a unui Tolstoi. Dintre romane mai amintim și *Moartea lui Cain*, apărut postmortem.

În afară de acestea, Dumitru Moruzi a publicat și o operă comică în trei acte, cu titlul *Pescarii din Sulina*, jucată la Teatrul Național din București la 2 februarie 1902, libretul căreia se păstrează la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, dar și o comedie, fără să-i cunoaștem titlul, tot în trei acte, care a început să se publice în nr. 3 pe 1911, în luna iunie, al periodicului „Unirea Femeilor Române”. Prezintă interes faptul că periodicul „Cugetarea” adăpostește anunțul cu titlul *Veta ou Les pecheurs de Sulina*, par D. C. Moruzi et Gh. Gr. Argyropolu,

București, 1901. Cine știe – ar putea fi vorba de planul unei apariții în comun care a eșuat? În același ziar, începând din 24 ianuarie 1912, se publica un studiu de morală cu titlul *Sărutarea lui Iuda sau Iuda în casă de boier, Iuda la sat, Iuda în Capitală și Iuda parvenit*, în trei acte și un prolog. Antisemit convins, Dumitru C. Moruzi este autorul articolului din 1914 *Problema jidovească și poporul român*. Cu doi ani înainte, în mai 1912, publicase o carte cu titlul *Basarabia noastră*. A mai scos la lumina tiparului și o culegere de cântece, în același an, intitulată *Cântece basarabene*.

Textele sale au atras atenția lui Nicolae Iorga, lui A. D. Xenopol, lui Gheorghe Cardaș, care au semnalat cu toții dragostea sa pentru Basarabia, pentru trecutul ei, pentru natură etc.²

Aprecierile lor nu l-au ferit însă de sărăcie, de diverse boli care au început să-l deranjeze încă din perioada aflării sale în delta Dunării. În plus, lipsa de bani, ca și dificultățile de auz nu au putut genera decât o bătrânețe dificilă³. Iar deziluziile familiale i-au accentuat greutățile.

În tinerețe se căsătorise cu o guvernantă franțuzoaică⁴, care i-a născut un fiu, cu nume necunoscut nouă. În urma acestei căsătorii, se pare, a părăsit definitiv Basarabia. A doua oară s-a căsătorit cu Tereza Gizyka, autoarea unei biografii a lui Dumitru Moruzi, unde descrie asperitățile provocate în căsătorie de prezența în viața sa a unei alte (a treia...) femei. A divorțat deci a doua oară.

Dumitru Moruzi a murit în sărăcie la 9 octombrie 1914, dar a avut parte de funeralii grandioase. A luat cuvântul cu acel prilej politicianul A. C. Cuza. Mormântul lui se află la Cimitirul „Eternitatea” din Iași, dar crucea de lemn de pe mormânt a luat cu ani în urmă altă întrebuintare...

Note ■ ¹ Vezi întreaga-i operă la Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, Chișinău 2000, la p. 34-35, iar la p. 35 – și o bibliografie selectivă.

² Vezi Iurie Colesnic, *Basarabia necunoscută*, mai ales p. 28-35.

³ Locuia în Iași pe strada Vasile Lupu nr. 74 din cartierul Tătărași. În zilele ce-i amintea de istoria Basarabiei cobora drapelul în bernă.

⁴ Dumitru, ca membru al unei familii recunoscute ca princiară în Rusia (prin ucazurile din 1903 și 1905), ar fi putut obține cetățenia rusă. Dar în urma acestei căsătorii s-a certat cu părinții, refuzând-o și acceptând cetățenia română.

Adina DRAGOMIRESCU

Principiul morfologic în ortografia limbii române

A.D. – cercetător la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Departamentul de gramatică, asist. univ. la Facultatea de Litere a Universității din București, Departamentul de Lingvistică. Doctor în filologie din 2009. Cărți: *Ergativitatea. Tipologie, sintaxă, semantică*, 2010; *Morfosintaxa limbii române*, 2010 (în colab.); *Gramatica de bază a limbii române* (în colab.); *Ești COOL și dacă vorbești corect*, 2010 (în colab.); *101 greșeli de lexic și de semantică. Cuvinte și sensuri în mișcare*, 2011 (cu Alexandru Nicolae).

După ce am prezentat, în primele două articole, principiile fonologic (fundamental) și tradițional-istoric, continuăm, în acest număr, cu cel morfologic. Ca și în celelalte cazuri, punctul de pornire îl reprezintă studiul mai vechi – Hristea (1981), la care se adaugă, în special pentru acest principiu, Avram (1954) –, aduse la zi în concordanță cu instrumentele normative în vigoare, descrise în primul articol.

1. Ce este principiul morfologic?

Principiul morfologic are în vedere respectarea, în scriere, a elementelor constitutive ale cuvântului și a categoriei morfologice (Avram 1954: 55), redarea în scris a eventualelor alternanțe din flexiune (apărute în urma atașării desinențelor și a sufixelor gramaticale) și/sau din derivare (apărute în urma atașării sufixelor lexicale), precum și scrierea cuvintelor compuse și despărțirea la capăt de rând după structură (DIN: 587). Între avantajele aplicării acestui principiu, se pot menționa eliminarea unora dintre inconsecvențele vechii ortografii, precum și posibilitatea recunoașterii cu mai mare ușurință a unităților morfologice – rădăcină, sufixe, desinențe – (Avram 1954: 55, Hristea 1981: 104).

2. Aplicarea principiului morfologic

Principiul morfologic se aplică în cazuri variate. În continuare, le vom prezenta numai pe unele dintre acestea, insistând asupra situațiilor în care se greșește cel mai mult. Asupra altora (de exemplu, asupra scrierii cuvintelor compuse) vom reveni în

articolele viitoare. Despărțirea în silabe la capăt de rând nu va fi prezentată aici; cei interesați pot consulta DOOM² și DIN.

• *Ușă*, nu *ușe*

Deși în zona de sud a teritoriului daco-român *ș* și *j* se rostesc moale, adică sunt urmate de vocale palatale (mai ales de *e*, dar și de *i*), ca urmare a faptului că, după celelalte consoane, desinența de feminin singular nominativ-acuzativ este, în cele mai multe cazuri, *ă*, corelarea ortografiei (*și*, implicit, a pronunțării) cu morfologia a impus regula ca *și* după *ș* și *j* desinența să fie *ă*. Așadar, trebuie să scriem *și* să rostim, la singular: *avalanșă* (nu *avalanșe*), *broșă* (nu *broșe*), *cămașă* (nu *cămașe*), *cățelulă* (nu *cățelușe*), *mătușă* (nu *mătușe*), *nașă* (nu *nașe*), *ușă* (nu *ușe*); *drăgălașă* (nu *drăgălașe*), *leneșă* (nu *leneșe*), *uriașă* (nu *uriașe*); *cârjă* (nu *cârje*), *coajă* (nu *coaje*), *grijă* (nu *grije*), *lojă* (nu *loje*), *plajă* (nu *plaje*), *tijă* (nu *tije*) etc. Această regulă are avantajul suplimentar al eliminării omonimiei feminin singular=plural; rostirile regionale, greșite din punctul de vedere al limbii române literare actuale, ale formelor de feminin singular din lista de mai sus corespund, de fapt, pluralului; prin acceptarea desinenței *ă* la feminin singular se păstrează o distincție morfologică evidentă între singular și plural (*ă/e*, ca în *casă-case*, *masă-mese* etc.). Vezi Avram (1954: 56), Hristea (1981: 105), DIN: 95, Nedelcu (2012).

• (*El*) *îngroașă*, nu (*el*) *îngroașe*

Același tip de raționament stă la baza impunerii formelor verbale de indicativ prezent *îngroașă*, *îngrașă*, în locul celor regional sudice *îngroașe*, *îngrașe* pentru verbele al căror radical se termină în *ș* sau *j*. Modelul este cel al verbelor cu radical terminat în alte consoane (*ascultă*, *leagă*, *toarnă*). Și în acest caz, alegerea formei în *ă* pentru indicativ prezent a eliminat omonimia cu prezentul conjunctiv (*să îngroașe*, *să îngrașe*) și a făcut posibilă păstrarea, și în paradigma acestor verbe, a diferenței morfologice dintre indicativ prezent și conjunctiv prezent (ca în *ascultă* / *să asculte*, *leagă* / *să lege*, *toarnă* / *să toarne* etc.). Vezi Avram (1954: 56), Hristea (1981: 105).

• *Greșeală*, nu *greșală*

Cuvântul *greșeală* ilustrează același tip de context fonetic ca în exemplele discutate mai sus: radicalul se termină în *ș*. Rostirea cu *e(a)* ar putea să pară regională, incorectă pentru limba literară, iar vorbitorii ar putea fi înclinați să prefere rostirea cu *a*, ca o formă de hipercorectitudine (evitare a unei false greșeli). Forma reală a sufixului lexical este *-eală*, nu *-ală*, ca în: *cârpeală*, *îmbulzeală*, *oblojeală*, *prosteală*, *tânjeală* etc. și, conform principiului morfologic, rămâne neschimbată, indiferent de consoana finală a radicalului căruia *i* se atașează.

Aceeași regulă funcționează și pentru alte sufixe: *-eață* (*roșeață*, ca *albeață*, nu *roșăță*), *-ean* (*maramureșean*, *someșean*, *clujean*, ca *brașovean*, *moldovean*, nu *maramureșan*, *someșan*, *clujan*). Vezi Avram (1954: 56), Hristea (1981: 105), ÎOOP: 16, DIN: 388, DOOM²: XLVI.

- *Vasluian*, nu *vasluean*

Continuând discuția de mai sus despre sufixul *-ean*, trebuie să adăugăm că aceeași regulă care ne spune că acesta are, de obicei, forma *-ean* după radical consonantic ne spune și că, după radical vocalic, are forma *-ian*, cu *i* semivocalic, care intră în componența diftongului *-ia-* (*buzoian*, *vasluian*, nu *bozoean*, *vasluean*); regula pentru radicalul consonantic nu mai funcționează însă în cuvinte ca: *argentinian*, *bolivian*, *irakian*, *israelian*, în care sufixul nu este *-ean*, ci *-ian*, cu *i* vocalic. Vezi ÎOOP: 16, DIN: 276, 388.

- *Înfățișează*, nu *înfățișază*

Gruparea formată din sufixul gramatical de indicativ prezent și desinența de persoana a III-a, pentru verbele de conjugarea I, trebuie să aibă o formă unică, *-ează*, indiferent de consoana finală a radicalului (care poate fi *ș* sau *j*). Astfel se explică de ce trebuie să scriem și să spunem *înfățișează*, *aranjează*, ca în *lucrează*, și nu *înfățișază*, *aranjază*. În același spirit, la conjunctiv, formele corecte sunt să *șfârșească*, să *îngrijească* (ca să *povestească*), și nu să *șfârșască*, să *îngrijască*. Vezi Avram (1954: 56), DOOM²: XLV.

- *Așază*, nu *așează*

Forma de indicativ prezent, persoana a III-a, a verbului *a așeza* este scrisă frecvent în mod greșit, *așează*, în loc de *așază*. Forma *așază* este chiar simțită ca fiind nefirească de unii vorbitori: de ce trebuie să scriem *înfățișează*, dar *așază*? Răspunsul nu e simplu, dar este logic. Chiar dacă verbele *a așeza* și *a înfățișa* aparțin, ambele, conjugării I, numai *a înfățișa* are sufix de prezent (*-ez*, cu variantele sale poziționale):

eu înfățiș-ez (ca *eu lucr-ez*)
el înfățiș-ează (ca *el lucr-ează*).

Verbul *a așeza* nu se conjugă cu sufixul de prezent *-ez*; întâmplător, segmentul *-ez* face parte din radicalul acestui verb:

eu așez-Ø (ca *eu cânt-Ø*)
tu așez-i (ca *tu cânt-i*)
el așez-ă (ca *el cânt-ă*).

Așadar, în cazul verbului *a înfățișa*, apare o alternanță fonetică în interiorul sufixului (*e(z) – ea(z)*), pe când în cazul verbului *a așeza*, apare un alt tip de alternanță, în radical (*e/a*), ca în *eu deșert – el deșartă*, *eu șed – el șade* (învechit). Vezi Avram (1954: 55-56), DOOM²: XLV, Nedelcu (2012).

- *Înșală*, nu *înșeală*

Același tip de explicație funcționează și pentru forma *înșală*. La indicativ prezent, în radicalul verbului *a înșela* apare, ca și în cazul verbelor de mai sus, alternanța *e/a*:

eu înșel-Ø

tu înșel-i

el înșal-ă.

Vezi Avram (1954: 55-56), DOOM²: XLV.

• *Creează, nu crează*

Numai o segmentare morfologică adecvată ne poate ajuta să scriem corect formele de prezent ale verbelor *a crea* și *a agreea*. Acestea se conjugă după modelul verbului *a lucra*, deci au la prezent sufixul *-ez*, care se atașează la radicalul *cre-*, respectiv *agre-*. Faptul că radicalul acestor verbe se termină în *-e*, iar sufixul începe tot cu *-e* creează probleme de scriere, pe care comparația sistematică cu alte verbe care se conjugă după același model, de exemplu, *a lucra*, le poate elimina.

eu lucr-ez → *eu cre-ez* *agre-ez*

tu lucr-ezi → *tu cre-ezi* *agre-ezi*

el lucr-ează → *el cre-ează* *agre-ează.*

Vezi Avram (1954: 55), Hristea (1981: 105), DIN: 272, Nedelcu (2012).

• *El suferă, nu el sufer*

Așa cum am văzut mai sus (pentru formele *îngroașă, îngrășă*), necesitatea morfologică de a diferenția indicativul prezent de conjunctiv (la persoana a III-a) poate fi importantă pentru alegerea formei grafice corecte. Până în secolul al XIX-lea, verbe ca *a acoperi, a descoperi, a suferi* etc. aveau forme flexionare oscilante:

eu acoper / acopăr, descoper / descopăr, sufer / sufăr

el acopere / acoperă, descopere / descoperă, sufer / suferă.

Alegerea desinenței *ă* pentru indicativ prezent, persoana a III-a, s-a făcut, ca și în alte situații, din necesitatea diferențierii de conjunctiv, care are desinența *e* (*să acopere, să descopere, să sufer*). În concordanță cu forma aleasă pentru persoana a III-a a fost regularizată și forma de persoana I (*eu acopăr, descopăr, sufăr* corespund formelor *el acoperă, descoperă, suferă*, ca în *eu număr, zbor, el numără, zboară* etc.). Vezi Avram (1954: 55), Hristea (1981: 105), ÎOOP: 27.

• *Gogoșărie, nu gogoșerie*

Cunoașterea structurii morfologice / derivaționale a cuvintelor ne poate ajuta să identificăm forma corectă. Sufixele *-ărie* și *-erie* se confundă de multe ori în scris și în pronunțare. Ceea ce trebuie să știm pentru a nu le confunda este că sufixul *-ărie* este legat de *-ar*, iar *-erie*, fie este legat de *-er*, fie apare independent:

berar – berărie

frizer – frizerie

birjar – birjărie

tapițer – tapițerie

gogoșar – *gosoșărie* *loterie*
mănușar – *mănușărie*

Vezi Avram (1954: 56), Hristea (1981: 106), ÎOOP: 30, DOOM²: XLVI.

• *Gheață*, nu *ghiață*

Faptul că *ea* și *ia* nu se disting în pronunțare generează adesea probleme de scriere. Regula generală spune că după *ch*, *gh* trebuie să scriem *ea* când gruparea alternează cu *e*, în alte forme ale aceluiași cuvânt, și *ia*, când nu alternează cu *e*:

agheasmă (*aghesmui*) *chiar*
blochează (*blochez*) *chiasm*
cheag (*închega*) *ghiaur*
cheamă (*chem*)
cheamă (*chema*)
gheară (*gheruță*)
gheată (*ghete*)
gheață (*ghețuri*)
încheagă (*închega*)
tinichea (*tinichele*)
veghează (*veghez*)

Vezi Avram (1954: 55), (Hristea 1981: 105), ÎOOP: 16, DIN: 273.

Avram (1954: 55) observă că aceeași regulă e valabilă în ceea ce privește sufixele gramaticale verbale *-ez* și *-esc*, care respectă alternanțele *-ez* / *-ează* (*efectuez* – *efectuează*), *-iez* / *-iază* (*deraiez* / *deraiază*), *-esc* / *-ească* (*întinerez* / *întinerească*), *-iesc* / *-iască* (*alcătuiesc* / *alcătuiască*).

• *Aceeași fată*, nu *aceiași fată*

Identitatea sonoră a demonstrativului de identitate de feminin singular cu cel de masculin plural este rezolvată prin scrierea lor diferită: *aceeași fată*, dar *aceiași oameni*. Prin urmare, în cazul formei feminine, există o discordanță între scriere și rostire: deși scriem *ea*, rostim *ia*.

• Substantive compuse

Principiul morfologic are un rol important și în scrierea cuvintelor compuse, mai ales a substantivelor.

– Se scriu într-un cuvânt substantivele ale căror părți componente și-au pierdut individualitatea morfologică și au flexiune și articol hotărât numai pe ultimul component:

bunăstare – bunăstării

bunăvoință – bunăvoinței

untdelemn – untdelemnului.

– Se scriu cu cratimă substantivele compuse care au unitate semantică mai redusă decât cele scrise legat și în care părțile componente își păstrează încă individualitatea morfologică, astfel încât primul component *poate* primi mărci de flexiune și articol hotărât:

drum-de-fier – drumului-de-fier

floarea-soarelui – florii-soarelui

bună-credință – bunei-credințe

bun-gust – bunului-gust

bun-simț – bunului-simț

prim-ministru – prim-ministrului

prim-plan – prim-planului

cal-putere – calul-putere

Vezi Avram (1954: 56), Hristea (1981: 106), DOOM²: LXIX-LXXI, Nedelcu (2012).

Bibliografie și sigle

1. Mioara Avram, *Principii gramaticale în ortografie*, în *Limba română*, III, nr. 1, 1954, p. 45-50, republicat în *Probleme ale exprimării corecte*, Editura Academiei, București, 1987, p. 55-59.
2. DIN – Ioana Vintilă Rădulescu, *Dicționar normativ al limbii române ortografic, ortoepic, morfologic și practic*, Editura Corint, București, 2009.
3. DOOM² – *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, coord. Ioana Vintilă-Rădulescu, Univers Enciclopedic, București, 2005.
4. Theodor Hristea, *Principiile ortografiei românești actuale*, în: Th. Hristea (coord.), *Sinteze de limba română*, ediția a doua, revăzută și mult îmbogățită, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1981, p. 99–109.
5. ÎOOP⁵ – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția a V-a, Univers Enciclopedic, București, 1995.
6. Isabela Nedelcu, *101 greșeli gramaticale*, Humanitas, București, 2012.
7. Camelia Stan, *Ortografia și ortoepia (secolele al XIX-lea – al. XX-lea)*, în: Gh. Chivu (coord.), *Tratatul de istorie a limbii române*, vol. III, 2011, ms.

Natalia MOGLAN

Incertitudinile prepoziției *pe* în limba română

N.M. – magistru în filologie.
Activitate didactică – lector
la Catedra limba română,
U.S.M., la Catedra instruire
economică și comunicare
de afaceri, A.S.E.M. Cursuri
predate: Limba și literatura
română (pregătire pentru
BAC), Limba română (pentru
alolingvi), Corespondență
economică etc. Profesor de
limba și literatura română,
Liceul Teoretic „Hyperion”,
or. Durlăști.

*Nu este de ajuns să vorbim;
trebuie să vorbim frumos.*

Marea varietate funcțională a prepozițiilor, *pe* de o parte, și posibilitatea ca aceleași raporturi sintactice să fie exprimate prin mai multe prepoziții, *pe* de altă parte, constituie unele dintre motivele ce determină multiple interpretări semantice eronate, dar și întrebuițarea greșită a acestora în structurile comunicative. O greșeală tipică de exprimare comisă de vorbitori în limba română se referă la folosirea sau lipsa / înlocuirea anumitor prepoziții, în contexte în care ocurența lor este fie obligatorie, fie facultativă.

Cercetătoarea Rodica Ocheșanu identifică mai multe cauze care generează folosirea greșită a prepozițiilor, referindu-se, în special, la prepoziția *pe*: „influența unor construcții analogice, a unor construcții sintactice străine, traducerile din limbi străine”. Am putea adăuga, de asemenea, că utilizarea incorectă a prepozițiilor rezultă și dintr-o cunoaștere insuficientă a normelor gramaticale ale limbii, dar și din dorința de a evita, uneori nejustificat, o aglomerare de genitive sau o repetare a aceleiași prepoziții: de exemplu, „a cumpărat manuale de chimie, (de) fizică, (de) matematică” [ELR, p. 460].

Un fenomen foarte răspândit în limba română este întrebuițarea incorectă a unei prepoziții în locul alteia, situație caracteristică mai ales prepoziției *pe*. De pildă, în cadrul unei emisiuni TV,

prezentatorul, animat de faptul că un telespectator insista să ia legătura directă prin intermediul telefonului, a anunțat publicul că mai e „încă un telefon *pe* final de emisiune” (corect: încă un telefon *la* finalul emisiunii), iar, după câteva replici agreabile, l-a rugat, în mod firesc – „rămâneți *pe* telefon” (corect: rămâneți *la* telefon), pentru a i se explica modalitatea de ridicare a premiului. În opinia noastră, această inadvertență se explică prin faptul că au fost neglijate posibilitățile combinatorii ale cuvântului de legătură care depind atât de natura lui semantică, cât și de sensul cuvintelor pe care le însoțește. În contextul anterior, prepoziția *pe* a fost întrebuințată greșit, pornindu-se, probabil, și de la semnificația verbului *a rămâne* (= intranz. (despre ființe) *a sta pe loc*, a nu schimba sau a nu părăsi locul sau localitatea unde se află; (despre lucruri) *a fi lăsat pe loc*, a nu fi dus din locul în care se găsește [DEX, 1998]), astfel, prin generalizare, este acceptat sensul general al prepoziției *pe* și anume sensul locativ: „suprafața unui obiect; direcția sau atingerea unei suprafețe și situarea deasupra ei” [Maghiar, p. 33-34]. De altfel, sensurile prepoziției sunt importante, deoarece ne ajută să folosim corect, adecvat și prepoziția *pe*, încadrând-o corespunzător în rândul celorlalte prepoziții.

În această ordine de idei, lingvista Valeria Guțu Romalo precizează că în anumite contexte „fie construcția specifică verbului, fie calitatea relației sintactice și logice dintre verb și determinantul său” cer alte prepoziții sau chiar sintagme decât cele întrebuințate: de exemplu, „sper să veniți *pe* finalul emisiunii” (corect: sper să veniți *la* finalul emisiunii), „*pe* final de oră” (corect: *la* final de oră), „suntem *pe* ultimele cinci minute” (corect: suntem *în* ultimele cinci minute), „aș dori să vă întreb *pe* finalul interviului” (corect: aș dori să vă întreb *la* finalul interviului), „putem dialoga *pe* această situație” (corect: putem dialoga *cu privire la / pe marginea* această situație / acestei situații), „discuții *pe* tema bugetului *pe* 2011” (corect: discuții *pe* tema bugetului *pentru* 2011), „urmează unii *pe* care habar nu-i avem” (corect: urmează unii *de* care habar nu avem) sau „dar cântați bine și *pe* spaniolă, și *pe* rusește” (corect: dar cântați bine și *în* spaniolă, și rusește). Aceste abateri se datorează, credem, inclusiv tendinței de reinterpretare semantice a prepoziției *pe*, frecvent întrebuințate în vorbire.

Un alt tip de greșală, concepută, se pare, ca „normă” în exprimarea vorbitorilor de limba română, este omisiunea prepoziției *pe* în structurile sintactice cu relativul *care*. Multiplele greșeli comise în vorbire și în scriere vizează folosirea cazurilor acestui pronume. Astfel, Gabriela Pană Dindelegan observă că, în cazul complementului direct construit cu pronumele relativ *care*, există tendința pierderii mărcii *pe*, cu efecte importante pentru morfosintaxa acestui pronume. Iată câteva „perle” lingvistice, selectate din limbajul jurnalistic și perpetuate la TV: „Ce piesă ați avea *care* să o știm și noi?” (corect: „Ce piesă

Chișinău. Hotel de epocă

ați avea *pe care* să o știm și noi?”), „A văzut-o pe una la televizor *care* o știe toată lumea.” (corect: „A văzut-o pe una la televizor *pe care* o știe toată lumea.”), „...*care* am făcut-o acum o săptămână.” (corect: „...*pe care* am făcut-o acum o săptămână.”) sau „Cu siguranță nu e vorba de mustul *care* îl știm noi.” (corect: „Cu siguranță nu e vorba de mustul *pe care* îl știm noi.”) etc. De fapt, abaterea este strâns legată de sintaxa cazurilor gramaticale.

De notat că aceasta e o greșeală frecventă pe care o comit cetățenii străini, dar mai ales alolingvii, având ca reper structurile gramaticale din limba maternă, limba rusă: „*мне сегодня тоже приснился человек которого я люблю...*”, „*те вещи, которые мне удалось сделать, хорошо известны...*” etc.

Sub aspect sintactic, această greșeală generează ambiguitate în ceea ce privește funcția de subiect și de complement direct a pronumelui relativ *care*. (De altfel, complementul direct cunoaște, în limba română, două modalități de exprimare: „construcția cazuală (neprepozițională) și construcția prepozițională” [Drașoveanu, 110], limitată la o singură prepoziție: *pe*). În situația în care pronumele relativ *care* este în acuzativ (adică răspunde la întrebările *pe cine? ce?*), trebuie folosit elementul *pe*; și invers, dacă pronumele este la cazul nominativ (răspunde la întrebarea *cine?*), lipsa lui *pe* este justificată.

Gramaticile normative consemnează că, în poziția de complement direct, pronumele *care* apare obligatoriu însoțit de prepoziția-morfem *pe* și dublat prin clitic: de pildă, *pe care l-am întrebat a dat din umeri* [GRM, vol. I, p. 286]. Așadar, omiterea lui *pe* în astfel de construcții sintactice este o greșeală și caracterizează vorbirea neîngrijită.

Totuși lingvista Mona Pologea e de părere că „explicația acestei omiteri constă în faptul că *pe*-ul în acuzativ a fost artificial introdus în limbă, printr-o hotărâre a Academiei, care a căutat să facă diferența dintre acuzativ și nominativ”, accentuând că „oamenii au făcut această greșeală dintotdeauna și o fac și astăzi în continuare ca dovadă a faptului că *pe*-ul nu a fost asimilat în limbă nici acum”.

Totodată menționăm că în concurență cu relativul *care* intră și pronumele *ce*, întrebuințat în locul lui *care* și invers, însă fără ca aceasta să constituie o abatere: de exemplu, „Văd poeți ce-au scris o limbă ca un fagure de miere” (M. Eminescu) [LRC, p. 52].

Totuși în anumite situații, mai precis când pronumele *care* este în cazul acuzativ, adică este precedat de prepoziția *pe*, înlocuirea lui cu *ce* nu este recomandată, deoarece acesta din urmă poate fi perceput ca nominativ. De exemplu, în enunțuri de genul: „este cunoscut interesul *ce*-l poartă”, se poate înțelege fie că persoana în discuție „este mânăta de interes”, fie că ea „manifestă interes” [LRC, p. 52]. De regulă, în astfel de cazuri, pentru a evita echivocul și a clarifica ideea exprimată, este oportună folosirea pronumelui relativ *care*, precedat în acuzativ de *pe*, marcă prepozițională lipsă în cazul nominativ.

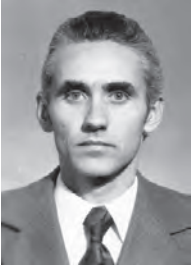
Am dori cu deosebire ca fenomenele de limbă înregistrate și explicate aici să-i determine pe vorbitori să acorde o mai mare atenție normelor limbii noastre, să nu folosească cuvintele și expresiile la întâmplare sau „după ureche”, respectând indicațiile normative și înțelegând adevărul aserțiunii că „limba, alegerea și cursivitatea expresiunii e un element esențial, ba chiar un criteriu al culturii” (M. Eminescu).

Referințe bibliografice

1. ELR – *Enciclopedia limbii române* // Coordonator: Marius Sala, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001.
2. DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.
3. Adina Maghiar, *Monografia prepoziției pe*, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, 2010.
4. D. D. Drașoveanu, *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Editura Clusium, Cluj, 1997, p. 107-112.
5. GRM – *Gramatica limbii române. Cuvântul*, vol. I / Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Editura Academiei Române, București, 2005.
6. LRC – *Limba română corectă (probleme de ortografie, gramatică, lexic)* // Coordonator: Vasile Breban, Editura Științifică, București, 1973.

Andrei CRIJANOVSKI

Limba Română și noi

A.C. – lingvist-lexicograf, filolog; profesor de limbi romănice. Autor: *Manual elemental de gramatică historică eșpanolă, Dicționar de dificultăți ale limbii române, Profesorul Nicanor Rusu*. Coautor: *Antologia de la Literatura Eșpanolă* (2 vol.).

După două secole de dominație străină, trecând prin vicisitudini de tot felul, la 31 August 1989 „Românii basarabeni au reușit, prin luptă unită și neînfricată, să-și proclame limba lor – limbă de stat și să-și introducă grafia latină a limbii române. Generația de după război a ridicat *limba* din umilință – *expresie primă și ultimă a unui popor*, și a șters o pată de pe obrazul romanității și a culturii europene. S-a restituit astfel limbii române demnitatea de a fi considerată, în ansamblul ei firesc, limbă folosită de românii de pretutindeni”, scria prof. dr. Zamfira Mihail, la 4 ianuarie 1990, în ziarul „România Liberă”.

Lupta și victoria românilor basarabeni nu a fost decât un episod din îndelungata și continua rezistență a poporului român, de-a lungul secolelor, întru apărarea și păstrarea ființei și a limbii naționale. Mărturie documentată în acest sens poate servi relatarea cunoscutului umanist și istoriograf italian Antonio Bonfini (1427-1503): „Sub valuri de barbari, ei (valahii) își glorifică limba lor valahă, ca nu cumva să o piardă, se bat cu atâta îndârjire, încât îi vezi că luptă nu atât pentru păstrarea neatinsă a vieții lor, cât a limbii lor”¹.

Evenimentele de la finele sec. al XX-lea, încununate de obținerea independenței, de reintroducere alfabetului latin și decretarea limbii române ca limbă oficială, reprezintă o mare victorie a românilor basarabeni asupra unei nedreptăți care părea că nu are sfârșit.

Izolarea de două secole – cu excepția celor peste 20 de ani de după Unirea de la 1918 – a graiului româ-

nesc din Basarabia de limba română comună și, mai ales, nefastul experiment din perioada sovietică, cunoscut sub denumirea de „construcție lingvistică”, aplicat prin bilingvismul instituționalizat și printr-o intensă presiune ideologică și socioculturală, exercitată de puterea colonială asupra românilor basarabeni, transnistreni și bucovineni, au afectat grav limba română din acest spațiu, fără a-i schimba însă structura, esența. Limba vorbită este împeștrită de împrumuturi lexicale nemotivate, calcuri și clișee lingvistice, preluări de articulație și de accentuare improprii limbii române, în fine, de multiple deformări de cuvinte românești în urma presiunii din partea limbii ruse. În general, mediul lingvistic rămâne confuz, predominant de un uz colocvial haotic, cu semne minime de schimbare în bine. În perioada regimului sovietic limba română din Basarabia a trecut printr-o fază de decantare premeditată de neologismele latino-romanice. În schimb, se cultiva un vocabular dialectalizat și arhaizant, cu împrumuturi excesive din limba rusă, menit să confere „limbii moldovenești” trăsături distincte față de limba literară din România.

Astfel, a scăzut simțitor nivelul de cunoaștere a limbii materne de către populația băștinașă, s-au redus la minimum sferele de utilizare a ei, iar uzul curent a devenit necontrolat.

Cercetătorii constată, pe bună dreptate, că în perioada dominației străine nu atât limba română s-a degradat, cât gândirea și conștiința națională a purtătorilor ei. Anume acestea au constituit principala țintă a lovirilor de de-naționalizare date de autoritatea colonială. Sunt convingătoare, în acest sens, considerațiile prof. Eugeniu Coșeriu: „Rusificarea sistematică (mult mai intensă sub comunism decât sub țarism) a eșuat, în fond, în ceea ce privește limba ca atare. A implicat numai adoptarea limbii ruse pe lângă limba română sau, cel mult, pierderea limbii române și înlocuirea ei cu limba rusă la o seamă de vorbitori; a fost deci *o rusificare a multor vorbitori* (mai ales dintre cei mai mult sau mai puțin culti), *nu propriu-zis o rusificare a limbii*, care în vorbirea populară și-a păstrat intacte structurile și procedeele esențiale. *Rusismele de semantică și sintaxă* (calcurile lingvistice), frecvente în vorbirea vorbitorilor bilingvi (care, din lipsă de educație lingvistică românească, nu cunosc în aceeași măsură și cu suficientă diferențiere ambele limbi), *sunt totuși și până astăzi numai fapte de interferență, lipsite de orice regularitate*; și, din perspectiva limbii române, sunt numai *greșeli de limbă* – greșeli pe care vorbitorii monolingvi sau practic monolingvi (în particular, țărani) nu le comit, și intelectualii scrupuloși în întrebuintarea limbii le evită – *nu reguli și norme noi integrate în sistemul lingvistic*”².

În ceea ce privește faimoasa „teorie a celor două limbi” și existența unei noi limbi est-romanice, timpul a dovedit inconsistența și absurditatea ideii desprinderii din limba română comună a așa-zisei „limbi moldovenești”. Atât

mobilității creării acestei „limbi”, cât și denumirea ei improprie au fost de natură pur politică, și anume de a demonstra existența unei națiuni distincte de cea română, justificând astfel anexiunile teritoriale. Chiar dacă în urma tragicelor evenimente pentru destinul nostru (actele arbitrare din 1812, 1940 și 1944) „teroarea istoriei” a impus-o ca pe o creatură ruso-sovietică, ea nu a durat mai mult decât imperiul însuși. „De pe urma limbii artificiale – conchide Eugeniu Coșeriu – rămâne, ca o stafie, numai ideea greșită a unei «limbi moldovenești» deosebite de limba română, și numai la răuvoitori și la vorbitori naivi și contaminați de ideologia sovietică”³.

Spre dezamăgirea și consternarea oamenilor de știință, a intelectualității și tineretului studios, a oamenilor de bună-credință, falsul glotonim de tristă amintire a fost legiferat în Constituția Republicii Moldova din 1994 ca denumire a limbii oficiale a statului, forțele politice sfidând pentru a câta oară adevărul științific, istoric și bunul-simț. Este o dovadă a faptului că denumirea limbii populației băștinașe rămâne în continuare obiect al disputei politice, demonstrând totodată o dureroasă despărțire de greua moștenire a îndelungatei stăpâniri coloniale țariste și sovietice.

Odată cu revenirea la scrierea cu alfabet latin în Republica Moldova, se pune în mod logic problema „*realinierii la norma limbii române literare*, care trebuie să fie una și aceeași la românii de pretutindeni, indiferent de apartenența lor statală... Revenirea la normele unitare ale limbii române de cultură înseamnă, de fapt, o sincronizare cu nivelul atins de ea (limba română din România) în deceniile de separare forțată”⁴.

În pledoaria sa pentru limba literară, lingvistul ieșean dr. Ioan Oprea releva faptul că „numai prin *aspectul literar* limba unui popor își poate exercita totalitatea funcțiilor sociale și statale, asigurând cu adevărat aspirațiile lui de emancipare și de libertate”, în timp ce „*limba populară* prezintă inadmisibile diferențe regionale și o oarecare instabilitate în timp, deficiențe ce prejudiciază tendința general-umană de perfecționare și de organizare rațională”⁵.

Referindu-se la situația lingvistică din Republica Moldova, I. Oprea apreciază procesul de instituire și promovare a normei literare ca fiind unul de durată și greu de realizat fără asigurarea accesului la adevărata cultură națională. „Succesul în acest sens este asigurat de două elemente: 1. obligativitatea întrebuițării limbii române în toate împrejurările, astfel ca reproducerea structurilor altei limbi în vorbirea românească să fie înlăturată prin formularea ideilor direct în română, și 2. ridicarea nivelului cultural și social al vorbitorilor limbii române, care va crea inevitabil necesitatea întrebuițării limbii literare corecte, căci limba literară nu este numai mijloc de expresie a culturii (spirituale), ci și un component important al ei”⁶.

Stabilind o relație directă între limba literară și conștiința națională, cercetătorul ieșean subliniază importanța primordială, pentru epoca modernă, a însușirii și întrebuintării limbii literare. Prin argumentele lor incontestabile, aserțiunile autorului sunt, în opinia noastră, deosebit de relevante pentru purtătorii limbii române din teritoriile românești înstrăinate: „În cazul când devine posesor al limbii literare, vorbitorul ei nativ se convertește în purtător de civilizație cu forță civilizatoare și în partener de dialog de nivel superior cu reprezentanți ai altor culturi. De aceea, *a nu poseda limba literară*, cu terminologiile, normele și variantele ei funcționale, înseamnă, pentru epoca modernă, *a fi numai parțial purtătorul unei etnii* sub aspect cultural lingvistic. *Imposibilitatea exprimării fluente pe terenul științei, filozofiei, tehnicii* etc. și apelarea la mijloacele altei limbi pentru suplinirea unor deficiențe în cunoașterea aspectului literar al propriei limbi materne *certifică pentru un vorbitor existența unei înstrăinări accentuate față de poporul din care face parte* și, în ultimă instanță, a unei înstrăinări față de o entitate etnică istoricește determinată. *Dacă un vorbitor cultivat al unei limbi nu este în măsură să folosească aspectul ei literar și apelează la o limbă străină, el se află, de fapt, într-o situație paradoxală: conștiința lui etnică poate rămâne neatinsă, dar conștiința națională este infirmată*. Pe de o parte, el nu poate beneficia de toate posibilitățile națiunii sale pentru a se angaja în actul creației specifice bazei etnice, pe de altă parte, el nu poate asimila toată forța limbii literare străine pentru a se afirma în cadrul ei, lipsindu-i filionul etnic corespunzător acestei limbi. Este explicabil în acest mod de ce *popoarele supuse presiunilor deznaționalizatoare prin limitarea funcțiilor limbii literare înaintează cu mare greutate pe calea progresului cultural și social, fiindu-le periclitată, în ultimă instanță, existența*”⁷.

Pornind de la experiența noastră lexicografică de elaborare a *Dicționarului de dificultăți ale limbii române* (Chișinău, 2000), în care am tratat cu prioritate aspectele dificile ale lexicului, gramaticii, ortografiei, ortoepiei și semanticii, și, în mod deosebit, consecințele interferențelor lingvistice româno-ruse, menționăm principalele cauze care au dus limba română vorbită în Republica Moldova la starea ei actuală:

- întreruperea dezvoltării libere și organice a limbii române (în 1812, 1940, 1944);
- inventarea și promovarea insidioasă a teoriei celor două limbi est-romanice;
- limitarea, până la eliminarea totală, a funcțiilor limbii române în administrație, învățământ, știință, biserică etc.;
- influența masivă a limbii ruse prin bilingvismul instituționalizat și presiunea socioculturală;
- intervențiile deliberate în scopul schimbării fizionomiei firești a limbii române prin impunerea de reguli și norme improprii;
- „curățarea” limbii române de neologismele latino-romanice;

- dialectalizarea vocabularului limbii literare;
- conservarea elementelor de limbă învechite, arhaice;
- coruperea normei literare în urma prevalării „normei” uzului curent (în condițiile lipsei de educație lingvistică adecvată).

În urma unei analize elementare a conținutului *Dicționarului...* nostru, o întrebare retorică se impune de la sine: Pot constitui *limba moldovenească* următoarele abateri de la normele limbii literare române:

- împrumuturile lexicale rusești nemotivate;
- calcurile și clișeele lingvistice după modele rusești;
- formele deviate ale cuvintelor românești sub influența limbii ruse;
- substantivele cu genul schimbat sub influența limbii ruse;
- pronunțarea alterată a unor cuvinte românești după model rusesc;
- cuvintele cu accent deplasat în urma interferențelor lingvistice româno-rusești;
- multiplele greșeli de limbă care se comit din lipsa unei instruirii lingvistice adecvate;
- cuvintele regionale care se regăsesc și în alte zone ale spațiului lingvistic românesc;
- cuvinte populare cunoscute și folosite de toată comunitatea lingvistică românească?

În stadiul actual al desfășurării procesului de revenire la normalitate a limbii române din Republica Moldova se impune cu necesitate următorul complex de măsuri:

Realinierea la normele unitare ale limbii române de cultură, care ar cuprinde:

- însușirea treptată și respectarea riguroasă a normelor limbii literare;
- elaborarea și difuzarea lucrărilor normative (dicționare, manuale etc.);
- implicarea instituțiilor statului în acțiunile de recuperare și regenerare a variantei literare a limbii române.

Modernizarea limbii, care presupune:

- studierea și punerea în circulație largă a stratului neologic atât de specific limbii române literare de azi.

Derusificarea limbii, care necesită:

- abolirea legislației lingvistice din 1989, inoperantă *ab initio*;
- scoaterea limbii ruse ca obiect de studiu obligatoriu din învățământul pre-universitar;

- renunțarea la practica traducerii documentelor oficiale în cancelariile administrației de stat;
- renunțarea la reproducerea structurilor limbii ruse în vorbirea românească prin formularea ideilor direct în română;
- recuperarea, prin instruire lingvistică românească, a persoanelor care și-au pierdut limba română, înlocuind-o cu limba rusă;
- evaluarea dimensiunilor reale ale impactului limbii ruse asupra limbii române prin desfășurarea unor studii și cercetări sistematice referitoare la bilingvismul și interferențele româno-ruse.

Reconsiderarea dialectului moldovenesc al limbii române, care necesită:

- o nouă abordare a graiului moldovenesc ca parte organică a limbii române;
- o delimitare clară a limbii populare și a graiurilor locale de limba literară (prin respectarea corelației *literar – popular – regional*);
- elaborarea și publicarea unor glosare și dicționare dialectale etc.

În ultimul său interviu acordat dnei Angela Furtună, pe 20 octombrie 2001, savantul Eugeniu Coșeriu și-a exprimat speranța că în Basarabia va veni „o nouă generație, una care nu va mai putea fi înșelată. Să știți că mulți dintre cei de acum au fost atât de înșelați, încât ei sunt de-a dreptul de bună-credință atunci când sunt convinși că unele falsuri istorice sunt adevărate. Conștiința lor, prin ignoranță și manipulare, s-a îmbolnăvit”.

Cu un alt prilej, marele nostru compatriot adresează un înțelept îndemn tinerilor basarabeni: „În eul fiecăruia dintre noi stă ascunsă marea, nesecata putere a demnității, a obținerii acesteia prin carte, prin continuă intelectualizare a ființei noastre”.

Referințe bibliografice

¹ A. Bonfini, *Rerum ungaricarum decades*, ed. 1565.

² E. Coșeriu, *Latinitatea orientală* // „Limba Română”, Chișinău, nr. 3, 1994.

³ E. Coșeriu, *ibidem*.

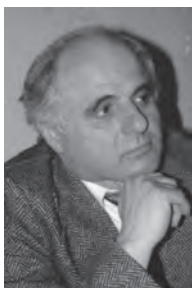
⁴ M. Avram, *Norma codificată a limbii române actuale* // „Revistă de lingvistică și știință literară”, nr. 2, 1993.

⁵ I. Oprea, *Necesitatea limbii literare* // „Limba Română”, nr. 1, 1992.

⁶ I. Oprea, *Normarea și instituirea normei lingvistice* // „Revistă de lingvistică și știință literară”, nr. 2, 1993.

⁷ I. Oprea, *Limba literară și conștiința națională* // „Limba Română”, Chișinău, nr. 3-4, 1991.

Tudor NEDELCEA

O nouă limbă: „vlaha”

T.N. – doctor în filologie, cercetător științific, A.R., editor. A publicat, între altele, *Eminescu împotriva socialismului* (1991), *Civilizația cărții* (1996), *Eminescu, istoricul* (1998), *Cartea și circulația ei* (2005), „*Doina*” lui Eminescu (în 2008, împreună cu Victor Crăciun), *Moldovean, vlah sau român?* (2008), *Carte despre carte* (2008), *Eminescu și realsemitismul* (2010), *Românii de lângă noi* (2011), cărți pentru copii: *Povestiri despre Mihai Viteazul* (1991), *Pasărea măiastră* (1993, 1999), *Vlad Țepeș Dracula* (1994, 1999, 2005). A făcut parte din colectivul de autori al *Dicționarului General al Literaturii Române*, vol. 1-7 (2004-2009).

Speram ca, odată cu moartea dictatorului de la Kremlin, stalinismul să intre în desuetitudine sau să fie dat la coșul de gunoi al istoriei, acolo unde îi este locul. Speram ca politicul să nu se mai implice malefic în problemele științifice, așa cum Stalin dirija lingvistica din țările-satelit ale Moscovei, prin „vestita” sa lucrare *Cu privire la marxism în lingvistică*, inventând „limba moldovenească”, pe care urmașii săi au impus-o la Chișinău și Cernăuți și după destrămarea imperiului roșu.

Stafia lui Stalin bântuie încă și face prozeliți acolo unde interesele politice primează în fața adevărului științific: în Valea Timocului sârbesc. Serbia este țara vecină cu care românii nu au purtat războaie; sârbii sunt un popor dârz, demn, calități dovedite în istorie: la Kossovopolie (Câmpia Mierlei, 1448) și în fața lui Hitler, dar și în fața lui Stalin. În Serbia trăiesc români în două zone distincte, privite diferit, din păcate, de Belgrad: 38.000 de locuitori în Voivodina (numită și Banatul sârbesc), care se bucură de toate drepturile cuvenite unei minorități naționale, și circa 300.000-400.000 de locuitori în Timoc (sau Serbia de Răsărit). Miza politică aici este deosebit de ostilă. Provenind din romanitatea balcanică sud-dunăreană, completați, în decursul veacurilor, cu români din Nordul Dunării (căci, vorba lui Vasile Pârvan, „Dunărea nu a fost niciodată un dușman hain, care să despartă pe frați, ci a fost un prieten bun, care i-a unit”), românii timoceni își cer drepturile minime: folosirea limbii materne în biserică, școală, administrație, presă. Ei sunt cetățeni loiali statului sârb, nu vor să strice frontierele,

să se unească cu România. „Nu unirea cu România o vrea cineva, ci concordia deplină”, scria Eminescu în „Timpul” (nr. 100, 5 mai 1883), referindu-se la românii sud-dunăreni. Și continuă Eminescu comentariul său, parcă scris în zilele noastre: „Dar nația românească are o singură șiră a spinării și un singur creier. Ceea ce se întâmplă dincolo ne doare pe noi, orice injurie făcută naționalității noastre dincolo e o injurie asupra sângelui și numelui nostru. Nu cuceriri urmărim sau am urmărit vreodată, căci nu suntem nebuni, ci oameni în toată firea și-n toată mintea. Dar voim respect pentru poporul românesc pretutindenea unde se află, și nu ne este amic acela care se preface a măguli susceptibilitatea mare și energică a întregului popor romanic din Răsărit” (mss. 2264).

A fost doar un caz particular, când trei români timoceni (dr. A. Butoarcă și preoții Gh. I. Suveică și Adam Fisteș) cer mareșalului I. Antonescu, la 29 aprilie 1941, rezolvarea problemelor românilor din Serbia prin unirea cu România. Cu o corectitudine politică exemplară, mareșalul însărcinează pe unii specialiști (Victor Papacostea, Vasile Stoica) să elaboreze un amplu studiu științific pe marginea acestei cereri și, urmare acestuia, nu acceptă alipirea teritoriilor, ci solicită înființarea unui episcopat ortodox român pentru românii din Peninsula Balcanică și respectarea drepturilor minime conaționaliilor noștri (*apud* Diana Cotescu-Nedelcea, *Biserica românească din Serbia*, Craiova, Fundația Scrisul Românesc, 2006).

Se știe că, în perioada postbelică, țările bolșevizate erau conduse de Moscova prin consilieri în toate domeniile de activitate. În privința minorităților naționale se acordau drepturi preferențiale, cum a fost cazul minorității maghiare din România. O teză era obligatorie: problema sârbilor, germanilor, turcilor etc. din România se rezolva numai la București; cea a românilor din țările vecine se soluționa de către guvernele respective. Diaspora românească sau problematica românilor din jurul României nu era oficial în vizorul guvernanților de la București. S-a solicitat totuși, în convorbirile româno-sovietice, denunțarea Pactului Molotov-Ribbentrop și revenirea Basarabiei, Bucovinei și a Ținutului Herța la țara-mamă, dar cei care conduceau lagărul socialist – U.R.S.S. – nici n-au vrut să audă (vezi Gh. Buzatu, *N. Ceaușescu. Biografii paralele. Stenograme și cuvântări secrete. Dosare inedite. „Procesul” și execuția*, Iași, Tipografia Moldova, 2011). Doar Ungaria își sprijinea diaspora și chiar stimula unele acțiuni iredentiste.

Fosta Iugoslavie nu făcea parte, oficial, din rândul celor 12 state socialiste, comunitatea românească de aici bucurându-se de unele facilități acordate de constituția țării (vizite și muncă în străinătate, de pildă).

După căderea firească a regimurilor comuniste în 1989 și mai ales după reglementările juridice ale Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (APCE) și ale Convenției Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale, problematica minorităților naționale a intrat în preocupările guvernelor din țara-matrice, cu o condiție subtilă: minoritatea respectivă să se regăsească, etnic și terminologic, într-o țară din configurația actuală a lumii, membră ONU. Există azi o țară numită Valahia, Vlahia?!

Prin întreruperea relațiilor dintre românii de pe ambele maluri ale Dunării, începând cu 1941, mai accentuat în perioada postbelică, cei din sud au fost supuși unui amplu și perfid proces de asimilare, derutându-i spre a nu-și cunoaște bine identitatea etnică și culturală, obârșiile și tradițiile. Li s-a inoculat ideea că ei sunt vlahi, valahi, vlašii, de origine necunoscută sau slavă, în niciun caz români. Ei au rămas la stadiul cunoștințelor medievale, când „vlah”, „valahi” era termenul folosit de călătorii străini pentru românii din țările românești sau cei sud-dunăreni. Domnitorii români din epoca medievală nu și-au pus în titlatură „domn al Valahiei”, ci „domn al Țării Românești”. La Iași, apare, în 1643, *Carte românească (și nu moldovenească!) de învățătură*, adresată întregii seminiții românești. Râmnicul vâlcean devine, între 1726-1761, un puternic centru editorial și tipografic de tipărire de carte ortodoxă și pentru sârbi, fapt recunoscut de istoricii din țara vecină.

Termenul *vlah* este de origine celtică și a fost utilizat de popoarele europene neromanice (germani, slavi, turci, greci, maghiari, albanezi) în scrierile medievale și se referea la romanitatea balcanică, fiind echivalentul lui „roman (romanizat) și romanic (adesea specializat pentru francez, italian, dalmat sau român)” (Marius Sala, *Începutul a fost făcut*, în „Academica”, XV, nr. 43, oct. 2005, p. 31.). Sensul său etnic a evoluat în decursul istoriei și în anumite regiuni geografice spre accepții sociale (păstor nomad sau șerb), religioase (ortodox). Lingviștii anteriori secolului XX foloseau sensul numelui *vlah* ca echivalent pentru român sau în sens restrâns pentru locuitorii sud-dunăreni de la munte (*apud* Diana Cotescu-Nedelcea, *op. cit.*, p. 237-238). Flavio Biondo scria, la 1453, că „valahii arată originea lor prin limba cu care se mândresc ca de o podoabă și pe care o proclamă română”. Iată și alte afirmații ale unor cărturari medievali străini: „Românii se trag din romani [...]. Sub valuri de barbari, ei totuși mai exală limba română și ca să nu o părească nicidecum, se împotrivesc cu atâta îndârzire, încât îi vezi că luptă nu atât pentru păstrarea neatinsă a vieții, cât a limbii” (A. Bonfini, 1434-1503). „Ei își zic în limba lor români [...] și când vreunul întreabă dacă știe careva să vorbească în limba lor valahă, ei spun în felul acesta: «știi românește?»” (Fr. della Valle, ? – 1545). „Acest popor al valahilor se numește român” (Al. Guagnini, 1535-1614).

În Valea Timocului politica înlocuiește adevărul științific, în suferință fiind românii din zonă; problema a fost internaționalizată în zilele noastre. Iată un scurt istoric al acesteia. La inițiativa parlamentarului basarabean Vlad Cubreacov, europarlamentarul german Jurgen Herrmann a elaborat, în urma unei anchete, un raport înaintat Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (APCE), care a emis Rezoluția 1632/2008 cu privire la drepturile minorității române din Timocul sârbesc, demonstrând că românii și vlahii sunt aceiași, spre deosebire de delegația Serbiei, sprijinită de Grecia, Cipru și Rusia, care considerau că există două minorități. Rezoluția 1632/2008 constată că minoritățile naționale din Estul Serbiei sunt defavorizate față de cele din Voivodina și „roagă insistent autoritățile sârbe să coopereze deopotrivă cu B.O. Sârbă și B.O. Română pentru găsirea unei soluții practice de natură să facă efectivă libertatea religiei și în partea de răsărit a țării, așa cum este deja în cazul Voivodinei”. Totodată, „conștientă de faptul că cooperarea dintre statul de reședință și statul înrudit, prin intermediul acordurilor bilaterale, prezintă un interes real în scopul garantării stabilității în Europa, Adunarea cheamă autoritățile sârbe să-și intensifice relațiile de bună vecinătate cu statele înrudite (România...)”. Prin urmare, Adunarea invită autoritățile competente din Serbia „să continue să dezvolte școlile bilingve și școlile în limba maternă; să suprimă diferențele regionale existente în ceea ce privește garantarea efectivă a drepturilor minorităților (în special privind folosirea limbilor minoritare în administrație, învățământul în limbile minoritare, libertatea religiei etc.), punând integral în aplicare, și pe întreg teritoriul, legislația în vigoare în acest domeniu; să ia măsurile necesare pentru a le înlesni valahilor / românilor care locuiesc în Estul Serbiei (pe văile Timocului, Moravei și Dunării) accesul la învățământ, la presă și la administrație publică în limba lor maternă și să le ofere acestora mijloacele de a-și ține servicii religioase în această limbă; să identifice și să aplice soluții tehnice care să le permită persoanelor din Estul Serbiei să recepționeze emisiunile în limba română difuzate în Voivodina. Sintagma inițială „minoritatea română / vlahă”, propusă de Jurgen, a fost modificată spre a crea confuzie – „minoritatea română și vlahă”, și a fost admisă ultima formulă cu sprijinul europarlamentarului român Cornelia Cazacu (care a votat amendamentul Serbiei!?) și a absenței de la vot a lui Cezar Preda, Ilie Ilașcu, Relu Fenechiu și M. Tudose.

La 29 aprilie 2010, europarlamentarii români și basarabeni (Titus Corlățean, Cristian David, G. Frunda, Valeriu Ghilețchi, Ana Guțu, Adrian Năstase, Cezar Preda, M. Tudose) au introdus un amendament prin care solicitau APCE ca Serbia să respecte drepturile minorității române.

În luna decembrie 2011, două asociații care se declară reprezentantele vlahilor, Consiliul Național al Minorității Vlahe (care primește oficial de la Belgrad

90.000 euro anual pentru astfel de activități) și Asociația „Gergina” anulează hotărârea vechii conduceri a Consiliului Național al Românilor și declară încheiat procesul de standardizare al alfabetului vlah cu 35 de semne grafice, testat pe internet și votat prin ridicări de mână.

La 25 ianuarie 2012 APCE a votat un amendament la Rezoluția 1632/2008, prin care consfințește limba vlahă în școlile și mass-media din Timoc. Noua Rezoluție 12813/25.I.2012 este un pas înapoi față de cea anterioară. Cum este posibil ca în decurs de numai patru ani „vlahii / românii” să devină „vlahi și români” și ei să nu existe (conform recensământului din 2002) decât în număr de 2778 de etnici români, care nu depășesc 15% din totalul populației? Rezultatul recensământului din octombrie 2011 nu este încă dat publicității. Din motive strategice? Un singur punct din Rezoluție este conform cu realitatea etnică și istorică: îndemnul către autoritățile din Serbia de a găsi „soluții practice pentru ca libertatea serviciului religios să devină o realitate în Serbia de Răsărit, așa cum se întâmplă deja în Voivodina”. Și mai este un crud adevăr: existența a „trei grupări ale vlahilor din Serbia de Răsărit”. Iată unde duce lipsa de unitate a românilor. Există o explicație: toți românii, declarați ca atare și care s-au înscris pe liste românești la alegerile din toamna anului trecut, au fost amenințați și anchetați, unii localnici din Petrovaț și Pojarevaț au fost chiar reținuți sub stare de arest. Și încă o precizare: Belgradul alocă pentru cei 300.000 de români (care sunt autohtoni, provenind din aria etnogenezei românești) suma de 60.000 de euro, pe când Bucureștiul repartizează, pentru cei 22.000 de etnici sârbi din România, suma de 700.000 de euro, aceștia neavând motiv de creare de instituții private de învățământ sau cultură.

Pentru aflarea adevărului la fața locului, o delegație a Academiei Române (care are bune relații științifice cu Academia Sârbă), formată din președintele ei, acad. Eugen Simion, acad. Marius Sala, acad. Mihai Cimpoi, Răzvan Voncu, au întreprins, la 5 septembrie 2005, o vizită de documentare în Valea Timocului, la invitația Forumului pentru Cultura Românilor din Bor. Despre românii timoceni, Eugen Simion a scris cu acest prilej: „sunt creștini ortodocși, vorbesc o limbă română veche, cu multe sârbisme (proces firesc), își păstrează tradițiile (la nuntă, înmormântare, botez), cântecele (unele splendide)”, iar doleanțele lor „mi s-au părut rezonabile. Sunt cetățeni fideli ai statului sârb. Vor doar limba română, acces la mijloacele de comunicare.” („Academica”, XV, nr. 43, oct. 2005, p. 30). Vizita reprezentanților Academiei Române (la care s-au alăturat scriitorii sârbi Adam Puslojić, Srba Ignatovici, Radomir Andrić) s-a vrut, cum sublinia Eugen Simion, „doar să dea un semnal: semnalul că intrarea noastră în Europa (a românilor și a sârbilor) presupune, între

altele, respectarea drepturilor minorităților de a avea școală și de a se putea ruga în limba lor” (*ibidem*).

Urmare acestei vizite a fost elaborat *Atlasul lingvistic al Regiunii Valea Timocului*, în 2006, de cercetătorii clujeni Petru Neiescu, Eugen Beltechi și Nicolae Mocanu, care dovedesc, cu argumente pur științifice, că românii timoceni vorbesc un grai de sinteză bănățean și oltenesc.

Academia Română, ca for științific, fără nicio coloratură politică, a organizat la 31 octombrie 1994 o sesiune științifică având tema „Limba română și variațiile ei locale”, prin care a confirmat că „unitatea limbii române vorbită la Nordul și la Sudul Dunării este atât de concludentă, încât se poate spune nu numai că aromâna (ca și megleno-româna) și daco-româna sunt asemănătoare, și că sunt chiar identice în trăsăturile lor fundamentale, constituite de-a lungul secolelor (unele excepții în vocabular, cel mai sensibil la schimbări, în contactele cu alte limbi)”.

Niciun for științific (Academia, institute de cercetare) de la Belgrad nu s-a pronunțat în privința existenței limbii vlahe. Întrebări firești se impun: de unde atâta înverșunare din partea unor politicieni sau „asociații”, chiar a unor vorbitori de limba română din Timoc (atât cel sârbesc, cât și cel bulgăresc) de a se considera și declara vlahi și nu români? Din rea-credință sau neștiință?! De ce unii cosângeni din Sudul Dunării se declară români în România, dar vlahi în Serbia și Bulgaria? De ce Episcopia Ortodoxă Română, condusă de P.S. Daniil Partoșanu, pendinte de Biserica Ortodoxă Română, sau preotul protopop Boian Alexandrovici din Timoc nu sunt recunoscuți de unii protopopi sau lideri români din Voivodina? De ce, în cele din urmă, românii timoceni nu se declară ca atare în statisticile oficiale? Ce au făcut diplomația românească și cei 35 de europarlamentari români care-și arată patriotismul la televiziunile din țară? Unde au fost aceștia când s-a adoptat această rezoluție? Unde mai încape atâta duplicitate!

Sunt întrebări la care timpul și diplomația vor da răspunsul cuvenit. Dar trebuie să le amintim minorității sârbe din România (și ei cetățeni loiali statului în care trăiesc) că ei se bucură de toate drepturile firești pentru orice minoritate etnică, exact de aceleași drepturi pe care le solicită și cosângenii noștri din Serbia de Răsărit.

Poate că o colaborare între cele două minorități din cele două state vecine și prietene ar putea fi o „poartă a sărutului” peste Dunăre și peste interesele politicianiste ale unora și altora...

Mina-Maria RUSU

Limba ca spațiu al locuirii. Arhetipul paradigmei verbului românesc

M.-M.R. – conf. univ. dr.,
Universitatea Apollonia,
Iași. Inspector General,
Direcția generală educație
și învățare pe tot parcursul
vieții, Ministerul Educației,
Cercetării, Tineretului și
Sportului, București. Autoare
a mai multor volume
privind procesul actual al
literaturii române.

În plan istoric, problema românismului are o nuanță dilematică evidentă, generată de atribuirea alternativă fie a *existenței*, fie a *fințării*. Această succesiune de stări ale destinului, ca expresii ale avaturilor istorice ale neamului, definește zbaterea permanentă a românului între *a fi* și *a nu fi*, între *înălțare* și *cădere*, într-o alternanță *deal – vale*, așa cum o definește filozofic Blaga¹, vorbind despre spațiul ondulat românesc.

Existențial, românul a urmat succesiunea firească a dualității zi – noapte, construindu-și un destin în realitate, pe care l-a proiectat apoi în legendar și ficțiune, sub forma aspirației de a avea dreptul la libertate. Poate că de aceea eroii basmelor noastre ies din teroarea timpului cronologic și, stăpânindu-l cu autoritatea faptei, îl comprimă, esențializându-l. Cifra trei marchează definitiv etapele destinului, de la prima încercare la izbândă, triumfând prin *bine*, *dreptate*, *adevăr*, *frumos* și configurând astfel sistemul românesc de valori inserat în valorile universale.

Pe fondul acestei filozofii a existenței, în general, românul și-a proiectat, așa cum spuneam, aspirația, esențializând-o printr-un alt infinitiv lung – *fințare*. Formă flexionară a verbului *a fi*, care, prin paradigma sa, este esențială în construirea perenității, *fințare* deschide o nouă perspectivă asupra existenței noastre istorice, construindu-i conotații majore în susținerea identității naționale în fața vicisitudinilor timpului. De fapt, îndrăz-

nim să afirmăm că, în matricea noastră ontologică, verbul *a fi* a fost atestat de evenimentele istorice care ne-au consfințit locul și limba între coordonatele celorlalte popoare. Acesta a devenit astfel rădăcină a derivatelor substantivale *fință* și *fințare*, construind împreună paradigma ontologică a românismului. *Ființare* presupune activarea *ethosului*, a filonului psihologiei colective, construite istoric pe fundamentul lingvistic latin, ca marcă a libertății integratoare, singura capabilă să sprijine spiritul identitar străvechi, copleșit geografic și istoric de năpădiri slave. Oaza de latinitate a rezistat astfel cu ușoare contaminări lexicale și fonetice, dar păstrându-și esența originară. Nostalgică după rigoarea clasică, limba română s-a modelat, luând forma spațiului undulat și păstrând, la nivelul simbolului, zbaterile destinului românesc întru trăire.

Poate că e momentul să invocăm *Doina*² eminesciană, emblematică pentru conștiința zbuciumată a românului, încercând concilierea *binelui* cu *răul*, a *căderii* cu *înălțarea*, a *înstrăinării* cu *îndârjirea* spiritului identitar.

Integrat organic în neamul său, Eminescu proiectează coordonatele colectivității prin oglinda conștiinței individuale, substituindu-i-se și preluând toată povara amenințărilor cu alienarea românului de matca originară. Forma verbală inversă *plânsu-mi-s-a* e o reconfigurare organică a destinului colectiv asumat individual, întru metaforizarea conștientă și destinată generațiilor viitoare, pentru cunoaștere. Este o personalizare a istoriei în planul individului cu vocație mesianică. El devine astfel consubstanțial cu suferința neamului, pe care o ia asupra-i, asemeni lui Iisus care și-a asumat păcatele omenirii, întru mântuire.

Prin perspectiva dată istoriei damnate a românilor, înstrăinarea în propria țară devine o suferință colectivă, rezonând în plan individual cu spațiul „străinătății” dobândite și marcate stilistic prin morfemul „atâta”, definit calitativ, iar nu cantitativ. Prin urmare, *străinătatea* se configurează ca stare dobândită, în care limba este pusă pe eșafod, ca însemn al identității naționale. Efectul este devastator asupra conștiinței individuale și se definește ca o înstrăinare forțată de propria identitate: „Și străinul te tot paște, / De nu te mai poți cunoaște” (s.n.).

Am vorbit despre spațiul undulat ca expresie a limbii în plin proces de modelare; în *Doina* „sus” și „jos” devin măsuri existențiale, dealul și valea preluând prerogativele de matrice a cuvântului înalt semnificativ în planul ideilor, iar „străinul” e umbra care amenință românitatea. În spațiul limbii, poetul încarcă blestemele în zestrea cuvântului și le investeste cu putere de izbăvire. Imprecățiile curg înlănțuind secvențele din destinul istoric al românilor, adică din ceea ce Mircea Vulcănescu³ a numit „dimensiunea românească a existenței.”

În acest spirit, *firea* este percepută „ca lume și ca vreme”, iar rădăcina verbală în *a fi* confirmă starea de destin pe care Eminescu a esențializat-o în simboluri atât de adânci.

Prin definiție, *existența* implică, în prim-plan, materialitatea, geografia spațiului, conotațiile istorice ale timpului evenimential, în vreme ce *fințarea* vizează nivelul semantic profund al infinitivului lung.

Paradigma verbului *a fi* configurează locuirea ca expresie concretă a destinului. Matricial, spațiul își cere dreptul la veșnicie, transferând această aspirație în structura cuvântului *fire*, el însuși un infinitiv lung substantivat. Astfel, de la *a fi*, proliferează *fire*, *fință*, *fințare*, având conotații simbolice care conduc la imaginea lanțului de evenimente istorice care au marcat starea de destin a românilor.

Dinamica verbului românesc este centrul în jurul căruia gravitează nuanțele noastre existențiale, ca popor care vorbește o limbă de origine latină. Complexitatea tematică generată de semantica derivată din flexiune asigură un potențial expresiv ridicat, centrat pe axa temporală și modală. Astfel, dincolo de *ieri*, *azi*, *mâine*, ca adverbe care fixează *trecutul*, *prezentul* și *viitorul* în spațiul istoriei, acțiunea verbului se construiește în raport cu subiectul care o face. Aceasta poate fi *perfectă*, adică *trecută*, *terminată în momentul vorbirii*, pusă în raport de complementaritate cu o altă acțiune trecută sau nefinalizată în momentul vorbirii. Oricare dintre cele trei configurări ar lua verbul pentru a concretiza pe axa temporală trecutul, nu înseamnă că potențialul său înalt comunicativ a fost valorificat integral.

De aceea, paradigma temporală se amplifică și construiește ipostaza viitoare a acțiunii, cu două nuanțe semnificative. Prima se înscrie firesc în acel *mâine* adverbial, în vreme ce a doua poziționează viitorul prin raportarea sa la o altă acțiune viitoare, aglomerând spațiul prin anterioritate factuală. *Viitorul anterior* poate reprezenta simbolic aspirația amplificată de fluxul temporal istoric, sintetizat în sintagma „timpul nu mai are răbdare”. Numai *prezentul* este simplu, clar, pus sub semnul certitudinilor. Acest amănunt din paradigma verbului românesc poate susține ideea că românul are vocația lucrurilor palpabile, controlabile în desfășurarea lor. Narativ, verbul povestește prin *imperfect*, legând trecutul de prezentul vorbirii, căci exprimă, așa cum se știe, o acțiune trecută, neterminată în momentul vorbirii. Poate că în semantica acestui timp verbal se păstrează arhetipul conectat la prezent, într-o continuitate configurată ca certitudine a viețuirii în istorie, în timp. Când dorește să exprime aspirația, românul folosește viitorul, cu ambele forme, iar dacă se poziționează în sfera certitudinilor, atunci folosește prezentul.

Gara Chișinău

Pe de altă parte, modurile nepersonale și nepredicative alunecă semantic de la acțiune la obiect, refugiindu-se fie în valori substantivale, fie în unele adjectivale, întregind astfel complexitatea paradigmei.

Important este că între paradigma verbului și matricea ontologică a românului similitudinile merg până la asumarea reciprocă a sensului simbolic. Ca *acțiune* și ca *stare*, verbul definește deopotrivă existența și ființarea românului, girând o axiomă relevând faptul că starea de destin a românului este reperabilă în nuanțele cele mai sensibile și adânci în *matricea lingvistică*, intrinsecă în raport cu destinul poporului care o locuiește. Îndreptățit, Nichita spunea: „Limba română este patria mea”.

Note ■

¹ Cf. Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, Editura Humanitas, 1998.

² Mihai Eminescu, *Doina*, în vol. *Poezii*, Editura Univers 1987.

³ Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1991.

Dorin CIMPOEȘU

Conferința internațională consacrată împlinirii a două secole de la ocuparea Basarabiei de către Rusia

Sub egida Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova, Universității de Stat din Moldova și Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, a avut loc, în Sala Roz a Hotelului „Codru” din capitala Republicii Moldova, în perioada 26-27 aprilie 2012, Conferința internațională „Tratatul de Pace de la București din 1812 și impactul lui asupra istoriei românilor: 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus”.

Aceasta a fost o primă reuniune științifică a specialiștilor în materie din anul curent consacrată unui eveniment tragic din istoria poporului român, petrecut în urmă cu două sute de ani, la care au participat peste 50 de istorici din Grecia, România, Ucraina și Republica Moldova.

Pe parcursul celor două zile de dezbateri, conferențiarilor au abordat în mod exhaustiv problematica Basarabiei, oprindu-se asupra celor mai importante aspecte ale cercetării istorice, cum ar fi: geneza problemei basarabene; politica de de-naționalizare / rusificare și mișcarea națională a românilor basarabeni; organizarea guberniei Basarabia în timpul ocupației țariste și consecințele acesteia; mentalitatea și identitatea națională în Basarabia țaristă; izolarea comercial-vamală a Basarabiei după anexare; dimensiunea religioasă a ocupării țariste; întreruperea procesului de transformare a conștiinței medievale românești în cea modernă pe teritoriul Basarabiei; învățământul în

Artera principală a vechiului Chișinău

timpul ocupației rusești; cultura Basarabiei sub dominația țaristă și sovietică; colonizarea bulgarilor în Basarabia ca rezultat al anexării; destinul Basarabiei reflectat în literatura autobiografică și în presa românească la începutul secolului XX; anul 1812 în discursul public al mișcării de renaștere națională din Republica Moldova (1989-1991); ocuparea Basarabiei în manualele școlare din România înainte și după 1989; chestiunea Basarabiei în spațiul geopolitic european și altele (vezi agenda conferinței pe site-ul www.antim.md).

Un loc aparte în cadrul dezbaterilor l-a ocupat istoriografia problemei Basarabiei, privită atât prin prisma realizărilor istoricilor români de pe ambele maluri ale Prutului, cât și ale celor ruși, din timpul regimului comunist totalitar și de după revenirea la regimul democratic parlamentar actual. Astfel, a fost subliniat faptul că în ultimii 20 de ani a apărut o amplă literatură istorică românească, repunând în drepturi adevărul în legătură cu evenimentele din 1812 și cele care au urmat până în 1989 și contribuind la o întregire a cunoașterii istoriei naționale și la consolidarea opiniei publice asupra evenimentelor și consecințelor acestora pentru poporul român. Pe de altă parte, s-a constatat că, în cea mai mare parte, istoriografia rusă actuală se situează pe pozițiile celei din perioada comunist-totalitară în problematica Basarabiei, continuând să servească interesele politice ale Rusiei față de Republica Moldova.

Concluzia principală care s-a desprins după două zile de dezbateri aprinse a fost că repercusiunile anexării Basarabiei la 1812 de către Imperiul Rus sunt

vizibile și astăzi, Republica Moldova continuând să fie dependentă de Federația Rusă din punct de vedere energetic, economic, dar și al suveranității și integrității teritoriale, regiunea separatistă transnistreană fiind creată de Moscova cu scopul de a împiedica teritoriul pruto-nistrean să se desprindă definitiv de sfera de influență rusă și să se integreze în Uniunea Europeană.

Reuniunea istoricilor va fi urmată de alte două conferințe științifice, organizate pe parcursul lunii mai 2012 de către Academia Română și Academia de Științe a Republicii Moldova, ale căror lucrări se vor desfășura simultan la Iași și Chișinău, cu participarea unor prestigioși oameni de știință și cultură din cele două state românești. Alegerea celor două capitale, a Moldovei medievale și a Basarabiei ocupate de armatele țariste, are o puternică semnificație istorică și exprimă unitatea de vederi a mediului academic și nu numai de pe ambele maluri ale Prutului în privința evenimentului dramatic din 1812.

Trebuie să subliniez faptul că este pentru prima dată după dărâmarea regimului comunist totalitar când comunitatea istoricilor și a oamenilor de cultură din România și din Republica Moldova dedică manifestări de amploare acestui eveniment.

Din păcate, exemplul mediului academic și al societății civile din cele două state românești nu este urmat și de politicienii de la București și Chișinău, care, din considerente numai de ei știute, adoptă o poziție neutră, deși trăim într-o lume liberă, neavând curajul să se exprime în mod public în legătură cu evenimentul din 1812 și consecințele lui tragice pentru poporul român.

Oamenii politici de astăzi ar trebui să înțeleagă că nu pot trece indiferenți pe lângă suferințele neamului, chiar dacă acestea s-au întâmplat cu sute de ani în urmă, ca buni creștini, că pot ierta fărădelegile vecinilor hrăpăreți, dar nu le pot uita niciodată.

Mă tem, însă, că la comemorarea a 200 de ani de la acel fatidic 1812 se va întâmpla la fel ca la marcarea a 100 de ani, când clasa politică de atunci a rămas impasibilă „din rațiuni de stat”, istoricii și oamenii de cultură în frunte cu ilustrul savant A. D. Xenopol fiind și în acel moment adevărații apărători ai intereselor naționale românești.

Poate ar fi timpul ca autoritățile de astăzi de la București și Chișinău să declare de comun acord data semnării Tratatului de Pace de la București ca *zi de doliu național* pe ambele maluri ale Prutului, în semn de recunoștință și comemorare pentru sutele de mii de români care au căzut victime ocupației țariste și sovietice pe parcursul ultimilor 200 de ani. Ar fi un act de reparație morală minimă, știut fiind faptul că istoria nu mai poate fi întoarsă înapoi.

Doina CERNICA

Istoria Basarabiei la Suceava

D.C. – membră a Uniunii Scriitorilor din România, a Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România și a Uniunii Internaționale a Presei Francofone, este autoare a unor cărți de proză și publicistică, traducătoare și realizatoare a paginilor săptămânale de literatură și artă de la cotidianul „Crai nou”, Suceava. Distinsă cu premii naționale și internaționale. În anul 2011, orașul Terville (Franța) i-a acordat Marele Premiu „Pentru calitatea scrisului și pentru talentul de povestitoare”.

În aulă, întrebarea „Cine este din Basarabia?” a ridicat mâini de toate vârstele. Mai ales de studenți, însă și de cadre didactice. Amestecați printre colegi și cu toții printre ceilalți participanți adunați de entuziasmul preotului Viorel Vârlan și de respectul purtat acestuia, de prestigiul profesorului și istoricului Ștefan Purici, de interesul pentru ceilalți invitați – Aurel Preda, președinte, Gheorghe Băloi, secretar al Asociației Române de Politică Externă (A.R.P.E.), și Cristi Dumitru, director-general al Institutului „Eudoxiu Hurmuzachi” pentru Românii de Pretutindeni, dar înainte de toate de tema manifestării: „Basarabia – un destin istoric (1812-2012)”. Acțiunea a avut loc la Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, coorganizatoare, împreună cu Fundația „In memoriam”, Suceava, condusă de preotul Viorel Vârlan (parte componentă a A.R.P.E.), A.R.P.E. și Fundația Ecologică din Bucovina, cu dr. Ioan Iețcu, președinte, iar din desfășurarea ei nu a lipsit momentul de reculegere închinat amintirii celui care a fost, istoric de statura excelenței, acad. Florin Constantiniu.

Axată pe evocarea „zilei triste – pentru toți românii care simt românește – în care Basarabia a fost anexată de Rusia țaristă luând o parte din duhul Țării”, „pe ceva ce s-a întâmplat și nu trebuie să se mai întâmple”, cum a spus părintele Viorel Vârlan, întâlnirea i-a prilejuit universitarului Aurel Preda, fost ambasador, general (r), expert în drept internațional și în tratate internaționale, una dintre personalitățile care au redactat textul Declarației de Independență a Republicii Moldova, răsfoirea unor pagini din trecut, cu insistență asupra rolului jucat

Aspect de la conferință

de ruși, întotdeauna „cu stofă de cuceritori”, și de diplomația rusească, „extrem de sofisticată”, asupra distincției între „suzeranitate” și „suveranitate”, distincție care trebuie avută în vedere și în analiza realităților de acum 200 de ani, dar și pentru cele de azi. Abordarea evenimentelor istorice prin raportarea prezentului la această distincție a fost provocată de întrebarea unor studenți, dar și a unui universitar din Chișinău, Marin Alexandru, privind posibilitatea reunificării românilor din dreapta și din stânga Prutului, dat fiind că România este membră a Uniunii Europene. Această calitate nu îi afectează condiția de stat suveran, a reamintit Aurel Preda, răspunsul însă poate să țină de schimbările care au loc pe plan internațional și, desigur, de determinarea românilor. Cât privește conceptele de „suzeranitate” și „suveranitate” la începutul secolului al XIX-lea, accentuând că de-a lungul timpului primul termen a ilustrat raportul Moldovei cu Poarta Otomană și eludarea ei de către interesele marilor puteri ale momentului, acestea au fost desprinse din tabloul (scena și culisele) încheierii Tratatului de pace dintre Rusia și Poarta Otomană, cu cele 16 articole (plus două secrete) la Hanul lui Manuc din București pe 16/28 mai 1812, soldat cu încorporarea de către Rusia a unui teritoriu românesc de 45.630 km² („cu 7.400 km² mai mare decât partea rămasă sub stăpânirea principelui de la Iași”, teritoriu înglobând „5 cetăți, 17 orașe, 685 sate, cu o populație de circa 490.000 de locuitori”, ca să-l cităm pe istoricul Ștefan Purici). Tabloul a fost însoțit de un avertisment: „Ce s-a întâmplat atunci nu e foarte diferit de ce se întâmplă acum!”. A.R.P.E., asociație care cuprinde foști și actuali diplomați, militari, înalți ierarhi, profesori, va marca această pagină îndurerată cu o manifestare, „chiar la Hanul lui Manuc și chiar în sala în care a fost semnat Tratatul”, pe 28 mai 2012. Intervenția lui Gheorghe Băloi, expert în relații internaționale, a avut în vedere mai ales situația de acum a României și nevoia (în spiritul căreia acționează A.R.P.E.) de a găsi „resursele

în mediile curate ale românilor”, de a sprijini „o generație care să gândească românește” pentru a opri prăbușirea țării („dacă nu punem umărul, țara aceasta se va prăbuși”) și pentru „redeșteptarea interesului național”.

În acest sens, dar și al dezideratului reiterat de universitarul Vasile M. Demciuc, al studierii și scrierii istoriei *sine ira et studio*, interesul participanților s-a focalizat în cealaltă secvență a întâlnirii din aula Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, pe *Istoria Basarabiei – note de curs* de prof. univ. dr. Ștefan Purici, apărută la Editura Semne, București, în 2011, sub egida Institutului „Eudoxiu Hurmuzachi” pentru Românii de Pretutindeni. Cristi Dumitru, director-general al institutului, a povestit că, dorind să publice un manual pentru tineri despre destinul românilor din stânga Prutului, a descoperit că singura universitate din România în care se ține un curs de Istoria Basarabiei este cea din Suceava și că i s-a adresat titularului său, Ștefan Purici, cu rugămintea să facă din el „un instrument pentru liceeni și un material ajutător pentru studenți”. Acum acest instrument, acest material există și se estimează că vor beneficia de el circa 10-15.000 de studenți și 2-3.000 de liceeni din Republica Moldova și România.

Pornind de la cartea lui Ștefan Purici și reîntorcându-se la ea, conf. univ. dr. Florin Pintescu a subliniat dificultatea de a vorbi despre istoria Basarabiei în cadrul istoriei României și a Sud-Estului continentului, dar și meritul reușitei autorului care a stăruit asupra explicării numelui Basarabiei, asupra perioadei anilor 1806-1812, „încă de pe atunci administrația imperială rusă pregătind Moldova

Mănăstirea Curchi

și Țara Românească pentru anexare”, asupra atitudinii lui Kutuzov, care promițea să le lase moldovenilor doar ochii pentru a plânge cu lacrimi de sânge, și, mai cu seamă, asupra evenimentului din mai 1812, „privit divers în România, Moldova și Rusia”, însă „adevărul istoric este unul singur”. Cartea, care acoperă cronologic răstimpul dintre 1812 și 1918, a încheiat Florin Pintescu, „se citește cu interes, Ștefan Purici binemerită recunoștința noastră, a cititorilor, o consider o realizare remarcabilă, deschizătoare de noi orizonturi pentru istoriografia noastră”. Rezultat al unei activități de cercetare și documentare, dar și al unui dialog de peste un deceniu, cartea încearcă să ofere niște răspunsuri bine documentate, autorul mărturisind că s-a străduit să surprindă toate dimensiunile – economică, politică, culturală, identitară – „pentru că au existat cultură, identitate, suflet românesc și în perioada aceasta”, aducându-le aminte participanților că „Basarabia a fost prima care a votat Unirea”.

La sfârșit, două amănunte asupra cărora merită să medităm, legate, într-un fel, și de prezența în public a două monahii de la Mănăstirea Voroneț, cu care am călătorit de câteva ori de-a lungul anilor, pentru lansări de carte românească la Cernăuți, carte românească atât de rară în frumosul oraș al Bucovinei. Primul se referă la grija cu care, sub dedicațiile scrise la lansare pe volumul său, Ștefan Purici menționa data de 23 aprilie, dată la care la noi este sărbătorit Sf. Gheorghe, mucenic pe cât de greu încercat, pe atât de însemnat cu garantul biruinței finale. Cel de-al doilea detaliu este că nu numai că primul și deocamdată singurul curs de Istoria Basarabiei din România există la Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, dar și că autorul lui, azi prorector al acestei universități din Sudul Bucovinei, este originar din Nordul Bucovinei, absolvent al Universității Cernăuți. Biserica Mănăstirii Voroneț, capodopera ocrotită de UNESCO, a fost zidită, după cum se știe, de Ștefan cel Mare, după depășirea unei grele înfrângeri, iar patronul, Sf. Gheorghe, i-a fost ales de Voievod tocmai în spiritul credinței întărite că niciodată nu trebuie pierdută nădejdea în izbândă. Or, aici, în Bucovina despicată de istorie, și sensibilitatea la durere, și credința sunt încă vii și continuă să lucreze.

Doina CERNICA

Ziua Mondială a Poeziei și cuvântul românesc la Cernăuți

Imaginea cuceritoare a metroului parizian tapetat cu versurile câștigătoare ale concursului organizat special în întâmpinarea Zilei Mondiale a Poeziei, evocată de E. S. Tatiana Popa, consul general la Consulatul României la Cernăuți, a fost încununată de concluzia nevoii de a regândi modalitățile de apropiere a poeziei de oameni. Întregind-mental cu pandantul său ieșean – tramvaie purtătoare de poeme și poeți, în anul 2008, în care vechea capitală a Moldovei a sărbătorit, ca și capitala de odinioară a Bucovinei, șase secole de atestare documentară printr-un privilegiu al lui Alexandru cel Bun –, m-am alăturat aplauzelor sălii, mișcată mai ales de emoția iubitoarei de poezie care este doamna consul general, cum a ținut să menționeze Tatiana Popa, amintindu-și-l și amintindu-ni-l pe predecesorul Excelenței Sale, Romeo Săndulescu, și poet, autor chiar al unui volum de poezii inspirate de urbea Cernăuți.

Inițiativa poetului Ilie Tudor Zegrea, președinte al Societății Scriitorilor Români din Cernăuți, și receptivitatea Consiliilor județene Suceava și Bacău ne-au adunat împreună, scriitorii, ziariști, studenți, aceștia în frunte cu profesorii lor de limba și literatura română, Lora Bostan și Gheorghe Jernovei, șeful Catedrei de română de la Universitatea de Stat „Yuriy Fedkovyci”, Cernăuți, cadre didactice liceale și elevi, în sala de lectură a Bibliotecii Științifice Universale Regionale „M. Ivasiuk” din Cernăuți, la echinocțiul de primăvară, de Ziua Mondială a Poeziei, pentru a le sărbători, sărbăto-

Gabriel Cărăbuș, E.S. Tatiana Popa, poezii Dumitru Brăneanu,
Ilie Tudor Zegrea și Ioan Prăjișteanu

rind înainte de toate cuvântul artistic românesc. Am ajuns străbătând locuri știute, dragi, inspirând în plămâni aerul proaspăt și bucurându-ne de binecuvântarea măicuțelor de la Voroneț și de privilegiștea ghiocelor și brândușelor străjuind, ca însuși timpul vechi și anotimpul nou, Codrii Cosminului. Un vânt puternic când ne lovea dintr-o parte, când ne stătea împotrivă, dar cum a spus Ilie Tudor Zegrea, în deschiderea întâlnirii, primăvara a venit, nu mai este cale de întoarcere.

La fel se întâmplă cu poezia, este în cei pe care îi alege și înflorește la momentul ei, ne-a reamintit poeta Carmen Veronica Steiciuc, reprezentanta Centru-ului Cultural Bucovina din Suceava, prin poezia lui Matei Vișniec, „Ea trăiește în corpul meu”, după care, desigur, ne-a dăruit și versuri din ultima sa carte. În spațiul creat însă de poezia lui Matei Vișniec și de lectura mărturisirii că poezia revine în viața lui, din când în când, ca o cometă, spunându-i că trebuie să ia totul de la început, este obligatoriu să consemnăm elanul cu care Ilie Tudor Zegrea l-a propus pe scriitorul bucovinean, născut la Rădăuți și stabilit la Paris, candidat la Premiul Național Eminescu de la Botoșani, și i-a rugat pe prietenii din România să îi susțină propunerea și să o transmită juriului.

Și poetul Dumitru Brăneanu, vicepreședinte al Consiliului județean Bacău, ne-a dăruit pagini din creația sa, dar înainte de toate a adus un elogiu limbii române și lui Eminescu, cel care a îmbogățit-o, i-a dat adâncime și a pus-o în valoare. După care i-a făcut plăcere să prezinte revista „Ateneu”, cu exemplare din ultimul număr așezate teanc alături de cărți ale scriitorilor noștri clasici și contemporani, care i-au umplut portbagajul mașinii. Cum, de altfel, plină ochi a fost și mașina

directorului Bibliotecii Bucovinei „I. G. Sbiera”, Suceava, dr. Gheorghe Gabriel Cărăbuș, în care a călătorit, pentru a participa la întâlnire, și profesorul Marius Cazacu, de la Colegiul Național „Petru Rareș”, Suceava, implicat activ, împreună cu elevii, în campania de colectare a cărții românești pentru bibliotecile și școlile din regiunea Cernăuți, inițiată de Biblioteca Bucovinei. Cu toate acestea, cărțile care ne-au însoțit reprezentau doar o mică parte din cele circa 1.500 dăruite de suceveni cernăuțenilor. Dar, cum pe parcurs s-a impus renunțarea la ideea însușitoare de la început, a derulării manifestării la Gimnaziul nr. 6 din Cernăuți, cu limba de predare română, și a unei întâlniri, mult dorite de noi, în sala mare, cu profesorii și elevii de aici, cele mai multe volume au rămas deocamdată la Suceava, în așteptarea unui ceas mai prielnic donării lor, direct în mâna bibliotecarului, cadrului didactic, elevului cunoscător, interesat de limba română. Reîntorcându-ne la poetul Dumitru Brăneanu, să mai reținem și lauda adusă internetului, grație căruia, azi (spre deosebire de Bucureștii și Parisul poeților de odinioară), indiferent unde trăiești și scrii, dacă ești de valoare, poți să fii cunoscut de lumea întreagă.

O pagină aparte a fost scrisă în sufletul meu la sărbătoarea cuvântului românesc de reîntâlnirea cu eminentul poet și traducător Mircea Lutic. Nu numai pentru că mi-a dăruit minunata sa carte *În lumina cuminecării*, ilustrată cu reproduceri ale unor sculpturi de Ion Irimescu și apărută la Casa Editorială Bukrek, Cernăuți, 2011, în ediție bilingvă, cu versiunea în limba ucraineană de Vitali Kolodii, laureat al Premiului Național Eminescu la Festivalul de la Suceava și Putna. Sau pentru că mi-a spus că și-ar dori cărțile monahiei Elena Simionovici, de la Mănăstirea Voroneț, și mi-a scris, în grafie latină, cu litere atente, adresa (or. Cernăuți, str. Komarov, 19/21, ap. 149). Cât mai ales pentru versurile sale și pentru mișcătoarele mărturisiri legate de poezie și de prezența în destinul său de om al scrisului a lui Nichita Stănescu, „cel mai mare după Eminescu” și care a fost și rămâne întruchiparea poeziei: „era poezia încarnată, gândea poetic, se scria pe sine”.

Din acest moment, Nichita Stănescu, prințul poeziei (titlu care în Brazilia – vorbitoare de portugheză, soră întru latinătate a limbii române – se acordă ca atare celor mai importanți și mai iubiți poeți), născut la 31 martie 1933 și plecat la 13 decembrie 1983, a luat loc lângă noi, în sala de lectură a Bibliotecii din Cernăuți, după o reverență făcută lui Eminescu la monumentul lui de aici împreună cu poetul băcăuan Ioan Prăjișteanu, a cărui revistă, „Plumb”, i-a consacrat lui Nichita Stănescu, acum, în martie, un număr special. Ne-a ascultat visător confidențele și a vibrat la bucuria lor și a noastră, a mea că în colaborare cu Societatea pentru Cultură Românească „Mihai Eminescu”, Cernăuți, condusă de ziaristul Vasile Bâcu, am inițiat manifestarea literară in-

titulată nichitastănescian „Respirări”, și a poetului Liviu Popescu, din Suceava, că, mai tânăr fiind, a fost distins la un concurs național de poezie care l-a avut în juriu pe însuși Nichita Stănescu, poet mare, „dar și de o mare bunătate și de o inteligență scilpitoare”. Liviu Popescu a mai vorbit și despre poezie ca despre o stare „când cel care scrie se află cu un picior în realitate și celălalt în imaginație, legătură între cer și pământ” și a mărturisit: „Sufletul meu reverberează la cote înalte la reîntâlnirea cu scriitorii din Cernăuți și la întâlnirea cu dna Alexandrina Cernov, care m-a publicat fără să mă cunoască”. Ioan Prăjișteanu, în ipostaza de director al revistei „Plumb” (editată la început „cu bani din buzunar” și apoi cu sprijinul financiar al Consiliului municipal Bacău), a povestit despre pagina de poezie deschisă tinerelor speranțe, elevi, studenți, despre succesul concursului de creație literară, inițiat împreună cu Universitatea de Stat din Republica Moldova, și despre dorința de a-i avea în „Plumb” și pe elevii și studenții talentați, îndrăgostiți de poezie, din Cernăuți.

Și cum evocarea tinereții aduce tinerețea, un grup de elevi din clasa a IX-a a Gimnaziului nr. 6 Cernăuți, cu predare în limba română, a mișcat publicul cu emoția și recitățile sale din versuri ale poezilor bucovineni.

Invitat la rândul-i să citească poezie și să vorbească despre poezie, Simion Gociu a ales o pagină din cea mai recentă carte a sa și a povestit despre ora de lectură și ora de creație ca fiind „ora de odihnă și ora de zbucium, ora în care îmi revin din toate durerile pământești și din toate bucuriile pe care le am”. După care, moderator al întâlnirii, Ilie Tudor Zegrea a adus în atenție înțelesul cuvântului „poet” ca un calificativ, ca o marcă a superlativului („E un poet al baghetei!”, „Un poet al penelului!”) și a înălțat o caldă *laudatio* limbii materne ca limbă a poeziei autentice, deplângând instalarea în ultimul timp a „unui fel de modă de a ieși din spațiul limbii materne, al limbii române”, și de a scrie în altă limbă, deprinsă, învățată, în care gândurile, simțirile poetice sunt „traduse”. După care a rememorat clipe de neuitat trăite împreună cu Mircea Motrici, în calitatea sa de corespondent al Radio România Actualități, începând cu prima întâlnire și prima sa transmisie în direct de la Cernăuți, la întâia ediție a manifestării „Limba noastră cea română”. „Un brad de om, a continuat, Mircea Motrici a fost mereu aici, alături de români, la evenimentele noastre, prin interviuri cu intelectuali și oameni simpli deopotrivă”. Din păcate, „a plecat dureros de repede și nelatimp”, lăsând în urmă cărți de poezie și de publicistică, dar și înregistrări care închid în ele, posibile, alte cărți, precum cea adusă de soția sa, Rozalia Motrici. Cartea *Ion Irimescu în împărăția eterului*, Editura Mușatinii, Suceava, 2012 – a spus Rozalia Motrici, cu ochii aburiți de amintiri –, reunind interviuri realizate de Mircea Motrici cu marele sculptor al secolului XX care a fost Ion Irimescu, nu a ieșit de sub tipar nici

la 27 februarie, când am sărbătorit 109 ani de la nașterea artistului, nici la 24 martie, când Mircea Motrici ar fi împlinit 59 de ani, ci exact în ajunul sărbătorii de la Cernăuți. „«Așa a fost orânduit!» era vorba lui Mircea, a descifrat întâmplarea Rozalia Motrici, să fie adusă, proaspătă, întâi la dumneavoastră, prietenilor dragi, sau poate că maestrul Ion Irimescu, care nu a mai ajuns, cum i-ar fi plăcut, la Cernăuți, a dorit să vină astfel aici”.

Universitara suceveană Elena-Brândușa Steiciuc l-a contrazis într-o măsură pe Ilie Tudor Zegrea, pomenind de cazul scriitorilor din exil, uneori ajungând să gândească și să scrie în altă limbă decât cea maternă, dar aducând în discuție și încăpățănarea cu care unii poeți își ajută limbile să supraviețuiască, citind un poem în occitană dintr-o revistă, „Phoenix”, recent primită de la Marsilia, Franța. De asemenea, membră a conducerii revistei „Bucovina literară”, Elena-Brândușa Steiciuc a adresat celor prezenți o invitație la lectura primului număr din acest an, în care publică o traducere din *Îngerul din Bucovina* de Michel Loyot, fragment a cărui acțiune ajunge și la Cernăuți, și în care semnează și Matei Vișniec note despre „Exilul ca aventură culturală”. Și revista din Marsilia, și numele lui Matei Vișniec i-au oferit prilejul unei deplasări la Sărbătoarea Francofoniei-2012 la Suceava.

Redactor-șef al revistei „Glasul Bucovinei”, acad. Alexandrina Cernov s-a referit la publicație și la lupta sa de-a lungul celor 19 ani de existență pentru cauza limbii române și a românilor din regiunea Cernăuți, cu trimeri la ultimul număr apărut, 3/2011 (alte două zăcând în tipografie din evidente motive financiare). Mai exact, la poezia fizicianului Radu Grigorovici din portretele dedicate dascălilor de la Liceul „Aron Pumnul”, dar și aceea, mai sobră, a statisticianului Vladimir Trebici din evocările sale, punându-le față în față cu o zicere a acad. Di-

În prim-plan: Alexandrina Cernov, Ilie Luceac, Mircea Lutic

mitrie Vatamaniuc, că Bucovina ar fi dat mari istorici și fizicieni, nu și poeți, și determinând-o să susțină contrariul, începând prin a-l repeta pe „încăpățanatul Ion Filipciuc” în convingerea sa că Eminescu a fost bucovinean. Și Alexandrina Cernov, și Ilie Luceac, redactor-șef adjunct al revistei, au apreciat dezbateră începută de „Zorile Bucovinei”, periodicul în limba română din Cernăuți, privitor la nocivitatea ideii de limba moldovenească reînviată de ediția a II-a a dicționarului moldovenesc-român al lui Vasile Stati. Simptomatic în această privință este tabloul studiului de caz publicat de Alexandrina Cernov sub titlul *Statutul limbii române în Ucraina*, care arată cum „limba moldovenească” și condiția de „moldovean” reprezintă o lovitură dată situației românilor din regiunea și din orașul Cernăuți, reducându-le artificial numărul (și, implicit, drepturile). Apropo de această dezbatere, dar și de alte „materiale de suflet” care răspund așteptării cititorilor publicației, a vorbit Nicolae Toma, redactor-șef la „Zorile Bucovinei”, prezent la întâlnire cu cele două condeie redutabile ale echipei sale, Maria Toacă, binecunoscută și cititorilor din Sudul Bucovinei, și Felicia Toma, dar și cu numărul din acea zi de 21 martie 2012, cu o pagină întreagă de poezie la Ziua Mondială a Poeziei. Cu o intervenție concisă, dr. Gheorghe Gabriel Cărăbuș a subliniat buna colaborare cu Biblioteca Regională Cernăuți a Bibliotecii Bucovinei din Suceava, care poartă numele marelui cărturar cernăuțean I. G. Sbiera. Cărturar căruia, merită menționat, prima monografie i-a fost închinată tot de un om al Bibliotecii Bucovinei, dr. Alis Niculică, de asemenea participantă la sărbătoare. Prozatorul băcăuan Andrei Lungu a mărturisit: „Sunt foarte bucuros că mă aflu aici, cu dv., la Cernăuți, și că există un spirit românesc activ”, iar Ilie Tudor Zegrea ne-a oferit în încheiere un poem dedicat lui Nichita Stănescu. Dar cum poezia poezie cheamă, încheierea sărbătorii cuvântului românesc de Ziua Mondială a Poeziei s-a prelungit cu versurile pe care studentul Victor Achimov a prins curaj să ni le citească. „De unde ești?”, l-a întrebat Mihaela Buculei, corespondent la Radio România Actualități. „De la Crasna, a răspuns Victor. Și a precizat cu mândrie: De lângă Putna”.

Aș putea să văd, cu poemele limbii române și cu poeziile evocați și prezenți la Cernăuți, clipa în plus a zilei, în creștere după echinocțiu. Dar ea, această întâlnire, înseamnă mai mult decât atât, parte dintr-o istorie pe jumătate ascunsă în noapte, pe jumătate aflată la lumină. Timp. Iar faptul că ceasurile au numărat ore, dar că la Cernăuți am avut parte de timp, am simțit-o foarte intens, aproape dureros, când, ieșind din Codrii Cosminului, am oprit mașina, pentru ca Mihaela Buculei să intre pe post și să vorbească României întregi despre sărbătoarea trăită împreună în cel mai frumos oraș din Bucovina. Cu răs și plâns, cum ar fi spus prințul poeziei, Nichita Stănescu. Adică fără răspuns, cel puțin deocamdată, la întrebarea dacă vom ști ce să facem cu acest nou timp. Și dacă știind, vom avea voința și puterea necesare. Și poate și șansa.

Elena BUTUCEL

Cititorul, cartea, scriitorul

E.B. – directoare a Bibliotecii „Ovidius” din municipiul Chișinău.

Miercuri, 14 martie 2012, la Biblioteca „Ovidius” din Chișinău a avut loc o întâlnire a doamnei Ana Bantoș, conferențiar doctor habilitat în filologie, critic și istoric literar, colaboratoare la Dicționarul General al Literaturii Române, Academia Română, cu profesorii de literatură, cu elevii de la Liceul „Mihai Viteazul”, cu studenții de la Colegiul de Construcție din capitală ș.a. Având genericul „Ana Bantoș, o prezență activă în viața literară”, manifestarea a demarat cu prezentarea, de către Doina Barbăroșie, studentă la Colegiul de Construcție, a unui eseu despre critica literară a invitatei. Apoi protagonista evenimentului a ținut o conferință despre literatura română a secolului al XX-lea, accentuând fenomenele literare mai importante de pe ambele maluri ale Prutului: corelația tradiționalism – modernism, în perioada interbelică, îmbinarea criteriului etic cu cel estetic, în anii de după cel de-al Doilea Război Mondial, ideologizarea și ieșirea literaturii de sub imperiul politicului, meritul scriitorilor în perpetuarea valorilor culturale și spirituale, precum și importanța acordată, în peisajul pruto-nistean, promovării limbii române. Vorbitoarea a caracterizat amplu câteva etape (perioade) literare: anii interbelici, marcați de o efervescență creatoare, în proză afirmându-se plener și impunând noi tehnici narative L. Rebreanu, H. Papadat-Bengescu, C. Petrescu, A. Holban, poezia română fiind înălțată pe culmi neîntrecute de către T. Arghezi, I. Barbu, G. Bacovia și L. Blaga, iar filozofia atingând parametri și dimensiuni europene prin M. Eliade, C. Noica, E. Cioran. Cercetătoarea a menționat că în stân-

ga Prutului atmosfera culturală era revigorată de apariția mai multor reviste literare, evidențiindu-se „Viața Basarabiei”, prin care s-au impus personalități precum Pan Halippa, N. Costenco ș.a. Destinul dramatic al publicației, ținută la index timp de jumătate de secol, soarta colaboratorilor ei, precum și a mai multor scriitori și intelectuali basarabeni au influențat negativ procesul literar de la Est de Prut. În primii ani postbelici, foarte ideologizați, aflați sub dominația proletcultismului, literatura stagnează, subminându-i-se menirea ei dintotdeauna, ulterior însă, prin generația șaizecistă, își restabilește echilibrul necesar prin N. Stănescu, M. Sorescu, A. Blandiana, I. Alexandru, M. Preda, N. Breban, L. Fulga – generație din România căreia în Basarabia îi corespunde pleiada lui Gr. Vieru, I. Druță, S. Vangheli, L. Damian, I. Vatamanu, V. Teleucă, D. Matcovschi, A. Codru, M. I. Cibotaru, V. Beșleagă, V. Vasilache, N. Esinencu, S. Saka, Gh. Vodă. Aceștia vor fi urmați de șaptezeciști (N. Dabija, L. Lari, V. Romanciuc, L. Butnaru, A. Suceveanu, I. Hadârcă, N. Josu, V. Grosu, V. Zbârciog, S. Belicov), optzeciști (Em. Galaicu-Păun, N. Popa, Th. Chiriac, I. Nechit, N. Leahu), de nouăzeciști și douăzeciști (V. Gârneț, V. Ciobanu, Nicoleta Esinencu, M. Vakulovski, C. Cheianu, M. Șleahțișchi, Iu. Ciocan) – marcând peisajul literar aflat în perpetuă schimbare. Vectorul postmodernist basarabean a fost ilustrat prin evoluția spectaculoasă a scriitorului Ștefan Baștovoi, după hirotonisire – părintele Savatie, din perspectiva „evadării din clișeu”, atât din clișeul postmodernist, cât și din cel al ortodoxiei afectate, în totalitarism, de limbaul de lemn. Literatura română din Basarabia, a subliniat protagonistă întâlnirii, va fi reflectată mai amplu în noua ediție a Dicționarului General al Literaturii Române, aflată în curs de elaborare sub conducerea academicianului Eugen Simion, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”.

Dialogul dintre dna Ana Bantoș și participanții la manifestare a scos în evidență necesitatea unor astfel de întâlniri menite să completeze cunoștințele elevilor din ultimele clase liceale, precum și a studenților despre literatura română, în general, și despre cea din Basarabia, în particular, și să stimuleze eliminarea lacunelor prin punerea în circuit a valorilor literare din întreg spațiul cultural românesc.

În final doamna Ana Bantoș a oferit exemplare din recenta sa carte *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică* bibliotecilor liceelor și gimnaziilor reprezentate de elevii și profesorii participanți la întrunire.

Laura TUGAREV

Festivalul Filmului Francofon – la cea de-a XII-a ediție în Republica Moldova

Zilele Francofoniei din acest an au fost marcate între 17 și 31 martie și au reunit peste 220 de milioane de vorbitori din 60 de țări, inclusiv Republica Moldova, în jurul unor manifestări variate. Membră a Organizației Internaționale a Francofoniei (OIF) și exponentă a unei tradiții didactice îndelungate de limba franceză, Republica Moldova celebrează în fiecare an cu multă rezonanță Zilele Francofoniei. Mai mult, ea se distinge printre țările care organizează cele mai multe evenimente cu acest prilej: concursuri, dezbateri, ateliere, spectacole, întâlniri cu artiști, conferințe, reprezentații teatrale, concerte și manifestări literare.

Programul cultural curent a fost unul bogat, incluzând peste 50 de evenimente și a avut aspecte literare, plastice, dramatice, evidențiindu-se producțiile artistice din domeniul cinematografei. Aflat la cea de-a douăsprezecea ediție, Festivalul Filmului Francofon a devenit una dintre întâlnirile de peste an pe care cinefilii moldoveni nu trebuie să le rateze. Principalii organizatori ai evenimentului sunt Alianța Franceză și Ambasada Franței în Republica Moldova.

În cadrul festivalului desfășurat la Chișinău (cinematograful „Gaudeamus”), dar și la Ungheni, Cahul, Tiraspol și Bălți, publicul a avut posibilitatea să descopere o selecție diversificată dintre cele mai recente și mai apreciate filme de producție francofonă: *Ces amours-là* de Claude Lelouch; *La*

princesse de Montpensier de Bertrand Tavernier; *8 Femmes* de François Ozon; *Potiche* de François Ozon; *La Môme* de Olivier Dahan; *Séraphine* de Martin Provost; *Versailles* de Pierre Schoeller; *Des hommes et des dieux* de Xavier Bauvois; *Tout ce qui brille* de Géraldine Nakache și Hervé Mimran. Iubitorii de filme de animație s-au putut bucura și ei de două ecranizări depășind prin subiecte și abordare vârsta micului spectator: *Une vie de chat* de Alain Gagnol și *Kéridy, la maison des contes Kéridy* de Dominique Monfery. Producțiile francofone lansate în Republica Moldova s-au impus printr-un nivel artistic, documentar și educativ considerabil, iar, în pofda unei anumite selecții determinată de factura acțiunii, din fericire, aceasta a atras numeroși amatori de film, semn că gustul publicului autohton se rafinează pe măsura înrădăcinării tradiției francofone de promovare sistematică a valorilor artistico-culturale înalte. Creațiile cinematografice au demonstrat o deosebită priză la public, astfel încât sala cu o capacitate de 350 de locuri a fost mereu arhiplină, iar proiectarea filmului *Ces amours-là* a avut loc de trei ori în cadrul aceleiași sesiuni la cererea spectatorilor. Impactul benefic al evenimentului se datorează faptului că acesta cultivă, în contextul unei lumi dezzechilibrate valoric, dimensiuni precum grija pentru celălalt, diversitatea culturală, atenția pentru destinele individuale, pentru fenomenele sociale dramatice etc.

Printre operele prezentate s-au distins filmele-biografii dedicate vieților a două artiste franceze celebre – Edith Piaf și Seraphine de Senlis, destinele cărora au fost ilustrate în peliculă de către Marion Cotillard și Iolanda Moreau. În plus, publicul a avut posibilitatea să vizioneze un prim lung metraj al lui Pierre Schoeller – *Versailles*, o mărturie tulburătoare a discrepanței dintre diverse pături sociale, cu Guillaume Depardieu, fiul celebrului Gérard Depardieu, în rol principal.

Unul dintre momentele-cheie ale festivalului a fost proiecția filmului-eveniment *Des hommes et des dieux* de Xavier Bauvois, care a obținut Marele Premiu la Festivalul de la Cannes 2010. Creația este inspirată din viața celor opt călugări cistercieni ai mănăstirii de la Tibhirine, Algeria, răpiți și uciși în 1996 de un grup de islamiști extremiști, și pune în valoare sentimente de limită ale individului uman: între puterea credinței și frica de moarte, între renunțare și tentație, între dăruire și conservare, între iubire și disperare. În timp ce creștinismul neantizează mereu frica de moarte, aflarea față în față cu aceasta subliniază, de fapt, neputința omului de a se măsura cu divinitatea.

Deliciul festivalului l-a constituit inaugurarea acestuia cu participarea lui Laurent Couzon, pianist, compozitor, dirijor și actor francez care a menționat cu încântare că „se întâmplă rar ca un film să fie aplaudat în picioare la sfârșit”,

constatând că „publicul din Republica Moldova este atent și apreciază mult arta cinematografică franceză”. Actorul din filmul cu care a demarat festivalul (*Ces amours-là*), interpretând rolul lui Simon cu multă pasiune, a făcut mai întâi o carieră muzicală remarcabilă, desfășurând inițial o activitate de creație la Radio France, apoi operele jucându-i-se la Salle Pleyel, la Théâtre des Champs Élysées. Lucrează cu artiști ca Jean-Claude Casadesus, Laurent Petitgirard sau cu Michel Piquemal, printre altele, dirijează Orchestra Națională din Franța, Orchestra Operei din Paris, Orchestra Lamoureux, Orchestra Națională din Praga, Orchestra Simfonică din Londra. În calitate de aranșor și pianist, colaborează cu numeroși muzicieni, printre care Quincy Jones, Dee Dee Bridgewater, Liane Foly etc. Semnează muzică în diferite filme de lung metraj. Nu în ultimul rând, îmbină în mod armonios talentul de autor dramatic cu cel de compozitor în diferite spectacole muzicale de succes ca *Anges et Démons*, *Roméos et Juliettes* sau *Monsieur Luxure*.

Pianistul Laurent Couson este și partenerul Asociației Mondiale Pediatrică, iar cu ocazia aflării la Chișinău, în calitate de sponsor al Asociației „Pediatrii Lumii” (Asociație prezentă și în Republica Moldova din 1996), a dat și un concert de binefacere la Sala cu Orgă din Chișinău, la 19 martie. Fondurile adunate au fost donate caselor de copii din Hâncești și Orhei. Artistul francez a oferit astfel basarabenilor o lecție de demnitate culturală, răsturnând pre-concepția că arta este o cerșetoare, ci demonstrând că aceasta constituie și un potențial financiar.

Un lucru la fel de important care a surprins plăcut la Festivalul Filmului Francophon a fost convivialitatea spectatorilor de diferite etnii și culturi, vârste și statute sociale, dovadă a faptului că valorile spirituale adevărate armonizează o societate, conferindu-i spiritul toleranței și al compasiunii. Așadar, evenimentul a avut o puternică tentă umanistă, dincolo de provocările estetice cărora le-au dat curs cu mult profesionalism regizorii și actorii de cinema în cadrul sesiunii curente.

Citiți revista noastră și în 2012

Și în 2012 revista „Limba Română” apare bimestrial, format carte cu un volum de 192 de pagini, inclusiv 16 color.

În Republica Moldova abonamentele pot fi perfectate la toate oficiile poștale.

Indice de abonament – PM77075.

Prețul unui număr – 30 de lei.

Prețul abonamentului anual – 180 de lei.

În țările din CSI și Europa, inclusiv România: prețul unui număr – 6 EURO, abonament pentru 1 an – 32 EURO.

În alte țări: prețul unui număr – 8 EURO, abonament pentru 1 an – 36 EURO.

Cititorii din străinătate se pot abona la revista „Limba Română” astfel:

– la redacție, achitând în valută sau echivalentul în lei moldovenești al abonamentului;

– prin virament la

Revista „Limba Romana” SRL, c/f 1004600045323,

Banca Comercială Română, Chișinău S.A.,

Cod RNCBMD2X, Cont 222400000100172 MDL

Cont 222409100100172 RON

Cont 2224501295 EURO

Redacția revistei „Limba Română” trebuie înștiințată asupra plății efectuate, trimițându-se la adresa pentru corespondență (limbaromanachisinau@gmail.com) o copie după dispoziția de plată bancară, cu indicarea numerelor de revistă abonate și a adresei poștale complete a abonatului.

„Petre Guran este plămădit din aluatul, rar pe plaiurile noastre, al savantului, al omului de bibliotecă. [...] Cu graiul lui molcom și aerul că a căzut într-un veac în care se simte stânjenit, Petre Guran este un levantin tacticos eșuat într-o lume a goanei. [...] Este un om cum România nu produce în fiecare zi”.

Adrian PAPAHAĞI

Dacă numești limba vorbită în Republica Moldova limbă română, atunci și istoria celor care vorbesc limbă română este în mod logic o istorie a românilor. Deriva moldovenistă este o formulă istoriografică artificială și prezintă pericolul de a închide mintea copilului într-un univers prea îngust. Deriva universalistă, cea în care i se propune Tânărului să se integreze direct în istoria întregii omeniri, nu-i creează elevului sentimentul apartenenței la o comunitate istorică. Care este comunitatea de limbă, civilizație și destin cea mai apropiată basarabienilor? Rolul predării istoriei în școală este de a oferi un răspuns argumentat la această întrebare.

Petre Guran

ISSN 0235-9111

12506

9 770235 911105